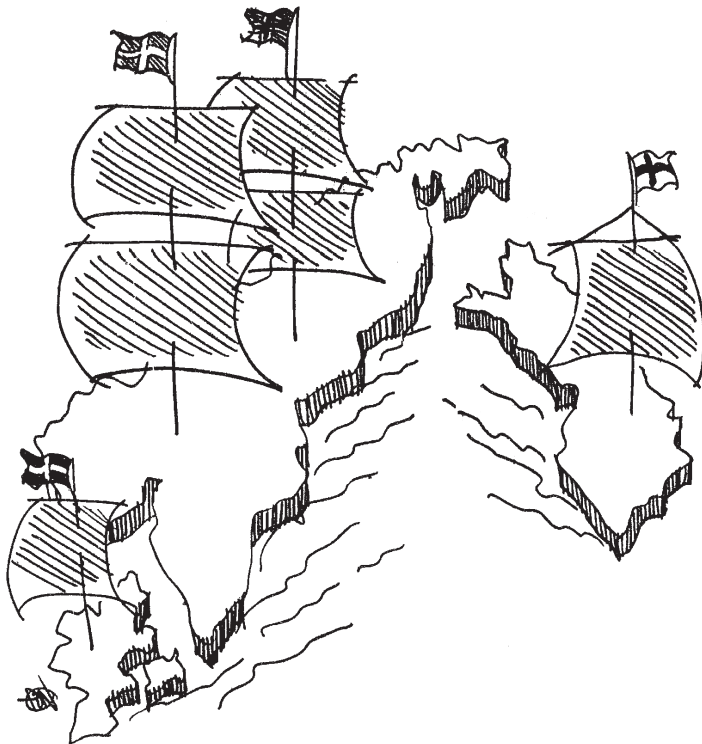

Janne Väistö

Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa

Ruotsin kieli pakolliseksi aineeksi peruskouluun vuonna 1968

Janne Väistö (1972)

Valtiotieteiden maisteri, Turun yliopisto 2012

Valtiotieteiden kandidaatti, Turun yliopisto 2010

Kansikuva: Hufvudstadsbladets kuvitus nimimerkki Bezin kirjoittamaan runoon "Ett orättvist underbetyg" (Hufvudstadsbladet 22.12.1967 – kuva: Per-Olof Nyström).

Åbo Akademi University Press
Tavastgatan 13, FI-20500 Åbo, Finland
Tel. +358 (0)2 215 3478
E-mail: forlaget@abo.fi

Sales and distribution:
Åbo Akademi University Library
Domkyrkogatan 2–4, FI-20500 Åbo, Finland
Tel. +358 (0)2 -215 4190
E-mail: publikationer@abo.fi

TOINEN KOTIMAINEN TOISEN TASAVALLAN SUOMESSA

Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa

Ruotsin kieli pakolliseksi aineeksi peruskouluun vuonna 1968

Janne Väistö

Åbo Akademis förlag | Åbo Akademi University Press
Åbo, Finland, 2017

CIP Cataloguing in Publication

Väistö, Janne.

Toinen kotimainen toisen tasavallan
Suomessa : ruotsin kieli pakolliseksi
aineeksi peruskouluun vuonna 1968 /
Janne Väistö. - Åbo : Åbo Akademis
förlag, 2017.

Diss.: Åbo Akademi.

ISBN 978-951-765-862-1

ISBN 978-951-765-862-1
ISBN 978-951-765-863-8 (digital)
Painosalama Oy
Åbo 2017

SISÄLTÖ

SAATTEEKSI	9
1. JOHDANTO	13
1.1 TILAUS TUTKIMUKSELLE	15
Tutkijan asema ”pakkoruotsi”-kiistassa	15
Aikaisempi tutkimus kieliratkaisusta	18
Kontekstoiva tutkimuskirjallisuus	20
1.2 TEOREETTISIA JA METODOLOGISIA LÄHTÖKOHTIA	23
Kielen eri merkitykset	23
Nationalismi ja kieli.....	26
Kaksikielisyys kansainvälisestä näkökulmasta.....	29
1.3 PROBLEMATIIKKA	32
Tutkimuskysymykset.....	32
Lähdeaineisto ja kieliratkaisun toimijat.....	33
Aikarajaus ja kerronnan runko	38
2. KIELIRATKAISUN TAUSTA	40
2.1 PUOLUEIDEN SUHTAUTUMINEN KOULUN UUDISTAMISEEN.....	42
Sodanjälkeiset puolueohjelmat – hiljainen hyväksyntä ruotsin kielelle ...	42
Eduskunta päättää siirtymisestä yhtenäiskouluun	48
2.2 KIELISUHTEET 1800-LUVULTA 1960-LUVULLE	49
Kielisuhteet kiristyvät 1800-luvulla	49
1920–30-lukujen kielikiista	51
Paasikiven linja – ruotsin kielen kaksi ulottuvuutta	53
2.3 SUOMEN JA RUOTSIN VÄLINEN SUHDE KYLMÄN SODAN MAAILMASSA	57
Hätäavusta yhteistyöhön.....	57
Ruotsin valtion seitsemän intressiä Suomea kohtaan	60
Oppikoulukomitean ehdotus paljastaa toimijat	63
3. KOULU-UUDISTUS JA KIELENOPETUKSEN HAASTE (1946–68) ..	67
3.1 SODAN JÄLKEISTEN KOMITEOIDEN KANTA KIELENOPETUKSEEN.....	69

Koulujärjestelmäkomitea – yhtenäiskoulu ilman yhtenäistä kielenopetusta	72
Kansakoulun kielenopetus nousee esille.....	75
Oppikoulun kehittäminen – pääpaino englannin kielelle.....	82
3.2 YHTEISKUNNAN MURROS PAKOTTAA	
KOULUNUUDISTUKSEEN.....	87
Kouluohjelmakomitea – yhtenäiskoulu ja kielenopetuksen haaste	88
Peruskoulukomitean epäselvä kielikanta.....	94
Koulunuudistustoimikunnan selkeä kielikanta – vain yksi pakollinen kieli.....	98
Peruskoulun opetussuunnitelmakomitea	103
3.3 KOULUALAN ASiantuntijat	105
Tutkimustulokset puhuvat kahden kielen opiskelua vastaan.....	105
Opettajajärjestöjen jakaantunut kielikanta.....	110
Koulumaailman kielikanta – asiantuntijoiden katse menneisyudessa	117
Peruskoulu suunnittelu yhteiskunnan tuotteena	119
4. PUITELAIN KÄSITTELY HALLITUKSESSA JA EDUSKUNNASSA (1966–67)	122
4.1 HALLITUKSEN LAINVALMISTELU – RKP LÄHES YKSIN KIELIASIASSA.....	126
Hallitus ottaa ohjat käsiin	127
RKP ja Folktinget heräävät kielikysymykseen	131
Jansson ja Ruotsin Helsingin lähetystö	132
Puolueiden reaktiot Koulunuudistustoimikunnan mietintöön.....	136
RKP: kielikysymyksen aktiivisin toimija	138
Hägglöf pyytää UD:ta lähestymään Ruotsin lehdistöä	139
Keskustelu hallituksen iltakoulun 22.2.1967 päätöksestä.....	141
RKP lähes yksin kieliasiaissa	143
4.2 PUITELAKI EDUSKUNNALLE – HALLITUKSEN YHDEN KIELEN PERUSTELUT JULKISUUTEEN	144
Eduskunnan lähetekeskustelu	144
Hägglöfin raportti lakiesityksestä ja pohjoismaiset reaktiot	150
4.3 PUITELAKI SIVISTYSVALIOKUNNASSA – RUOTSIN VALTIO MUKAAN KIELIRATKAISUUN?.....	152

Kielikysymys kesällä 1967.....	152
Suomen ja Ruotsin valtiojohdon vilkas kesä.....	155
RKP:n kolme – neljä – eri tietä	157
Hägglöfin huoli ruotsin kielen asemasta	161
Puolueiden kannat sivistysvaliokunnan yksityiskohtaisen käsittelyn aikana.....	163
Keskiryhmien puheenjohtajien kannanotto ruotsin kielen puolesta	165
Sivistysvaliokunnan kielikanta.....	166
Yksi kieli voitolla vuoden 1967 lopussa	168
5. YLLÄTTÄVÄ KÄÄNNE – EDUSKUNTA KAHDEN KIELEN KANNALLE (1968)	171
5.1 KIELIKYSYMYKS SIIRTYY JULKISUUTEEN – MYÖS OSAKSI PRESIDENTINVAALIKAMPPAILUA.....	172
Lehdistö ja kielirauha	172
Kielikysymys lehdistössä – keskustelu laajenee kielikiistaksi	176
Lehdistön kielikannat julki	180
Pohjoismaisen lehdistön reaktiot.....	183
Kielikysymys nousee yhdeksi teemaksi presidentinvaaleissa.....	188
Oittinen ajaa itsensä nurkkaan kielikannallaan.....	194
5.2 HALLITUSNEUVOTTELUT JA KIELIKYSYMYKS	199
Tulevat hallitusneuvottelut nousevat esille – kielikysymys vallan kulisseissa.....	199
Hallitusneuvottelut alkavat – kysymys valtuuslaista nousee esille	202
SDP:n sisäinen kädenvääntö tulevasta pääministeristä	205
Hallitusneuvottelut aloitetaan Koiviston johdolla – RKP:n kieliehto..	207
Hallitusneuvotteluiden loppukiri.....	211
Lehdistön reaktiot uuteen hallitukseen.....	217
5.3 HALLITUS AJAA SIVISTYSVALIOKUNNAN OHI KIELIRATKAISUSSA	220
Sivistysvaliokunta jatkaa puitelain käsittelyä – puolueiden vaisut reaktiot	220
Valiokunta yhden kielen kannalle – ratkaisu ei tyydytä ketään.....	224
Hägglöfin ”pessimismi” kieliratkaisun suhteen.....	227
Virolainen tarttuu toimeen – ministerivaliokunnan ehdotus.....	229

5.4	HALLITUSPUOLUEET KAHDEN KIELEN KANNALLE – KIELIKIISTAN VIIIMEINEN KÄDENVÄÄNTÖ	232
	Keskustapuolue – Virolainen ja Saalasti vastakkain	234
	SKDL – Tiekson epäselvä kielikanta	236
	SDP:n vaikea kieliratkaisu	239
5.5	EDUSKUNNAN PÄÄTÖS	243
	Eduskunnan 1. käsittely – oppositio närkästynyt hallitukselle	243
	Eduskunnan 2. käsittely – selkeä kannatus kahden kielen ratkaisulle	245
	Eduskunnan 3. käsittely – kieliponsi	247
	Lehdistön reaktiot	248
	Ruotsin Helsingin lähetystön näkemys kieliratkaisun toteutumisesta	250
	”Sattuma” teki kaiken mahdolliseksi?	251
6.	KIELIRATKAISUN TOIMIJAT JA KONTEKSTI.....	253
6.1	KIELIRATKAISUN KESKEISET HENKILÖT.....	254
	Miksi Oittisen yhden kielen linja hävisi?.....	254
	Miksi Virolaisen kahden kielen linja voitti?	258
	Presidentti Kekkonen ja peruskoulun kielikysymys	263
	Politiikan ylätasoinen toimet kieliratkaisussa	266
	Mitä eduskunnan äänestystulos kertoo?.....	268
6.2	PERUSKOULUN KIELIRATKAISU PALJASTAA... ..	270
	Toinen kotimainen toisessa tasavallassa	271
	”Finlands sak är vår” – myös peruskoulun kielikysymyksessä?	274
	Mitä sanoo Kreml? – peruskoulun kielikysymys kylmän sodan kontekstissa	278
7.	PERUSTELTU PÄÄTÖS VAI LEHMÄNKAUPPA?	282
	LÄHDELUETTELO	289
	ENGLISH SUMMARY	306
	SAMMANFATTNING	311
	LYHENTEET	314
	HENKILÖHAKEMISTO	315

SAATTEEKSI

Yksi tämän tutkimuksen keskeisistä henkilöistä, presidentti Mauno Koivisto siirtyi ajasta ikuisuuteen keväällä 2017. Hautajaistilaisuudessa tasavallan presidentti Sauli Niinistö piti tunteikkaan muistopuheen. Puheessa Niinistö siteerasi Koiviston muistelmakirjassaan esittämiä sanoja: ”Joskus on keskusteltu siitä, monesko tasavalta ja kenen tasavalta meillä kulloinkin on menossa. Minusta meillä on se sama tasavalta, joka syntyi vuonna 1917 ja joka järjestyi nykymuotoonsa vuonna 1919.” Tämä on totta.

Presidentti Niinistö jatkoi puheessaan saman asian pohdiskelua. Hänen mukaansa juuri Koivisto oli se henkilö, joka presidenttikaudellaan siirsi valtaa presidentiltä eduskunnalle. Niinistön puheesta on kuultavissa edesmenneen presidentin keskeinen merkitys suomalaisen demokratian vahvistamisessa: ”Koiviston tasavalta oli siis ainakin toisenlainen tasavalta. Eikä sellainenkaan ajatus, että silloin alkoi Suomen toinen tasavalta, ole ollenkaan kaukana.” Tämäkin on totta.

Kuten edeltä käy ilmi, ajatus eri tasavallan vaiheista ei ole suomalaisessa yhteiskunnassa vakiintunut samalla tavalla kuin esimerkiksi Ranskassa. Toisaalta myös suomalaisessa historiankirjoituksessa on hyödynnetty ajatusta erilaisista ajallisesti toisistaan eroavista vaiheista – tasavalloista. Termillä ”toinen tasavalta” tarkoitetaan historian tutkimuksessa yleisesti vuoden 1944 jälkeistä aikaa, koska se niin sisä- kuin ulkopoliittisesti erosi merkittävästi sotaa edeltävästä aikakaudesta – ensimmäisestä tasavallasta.

Tämän tutkimuksen yksi aivan keskeinen aihe, suhde ruotsin kieleen ja suomenruotsalaiseen kansanosaan, tuo esille selkeän eron ensimmäisen ja toisen tasavallan välillä. Maailmansotien välisenä aikana ruotsin kieli nähtiin vieraana elementtinä ”suomalaisessa” Suomessa, kun taas toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä ruotsin kielen avulla haluttiin korostaa Suomen asemaa yhtenä pohjoismaisena valtiona. Ruotsin kieli todisti osaltaan sen, että kuulumme Pohjoismaihin.

Väitöskirja on valmistunut ja siksi nyt on hetki aikaa muistella viimeistä viittä vuotta, jotka olen saanut viettää tämän projektin parissa. Samalla on myös kiihtösten aika, minkä teen luonnollisesti mielelläni.

Kesäkuussa 2012 aloitin työni projektitutkijana Åbo Akademiassa. Ensimmäiset kiitokset kuuluvatkin professoreille Nils Erik Villstrand ja Henrik Mei-

nander, jotka ottivat minut mukaan tutkimusohjelmaan Svenskt i Finland – en lång historia. Edellinen tutkimusprojekti päättyi vuoden 2012 lopussa. Seuraavat puolitoista vuotta tutkimusrahoitusta antoivat seuraavat säätiöt: Waldemar von Frenckells stiftelse, Kommeriserådet Otto A. Malms donationsfond, Svenska kulturfonden ja Ragnar, Ester, Rolf och Margareta Bergboms fond. Suuri kiitos edellisille. Syyskuussa 2014 sain vuoden tutkijan sijaisuuden Historiska nämndenissä Svenska litteratursällskapet i Finlandissa. Oli todella mielenkiintoista ja opettavaista tutustua näin innostavaan työyhteisöön. Tästä suuret kiitokset kuuluvat SLS:n Historiska nämndenin jäsenille sekä erityisesti esimiehelleni, tutkimusjohtaja Christer Kuvajalle.

Tutkimuksen loppuvaiheen kiitokset rahoituksesta kuuluvat seuraaville: Svenska kulturfonden, Historiska nämnden (SLS), Ragnar, Ester, Rolf och Margareta Bergboms fond, Oskar Öflunds stiftelse ja Åbo Akademi, kiitos. Edellisten lisäksi saan kiittää matka-apurahasta Suomalais-ruotsalaista kulttuurirahastoa, joka mahdollisti perusteellisen arkistotutkimuksen Tukholmassa kahteen eri otteeseen. Åbo Akademin jubileumsfond 1968 puolestaan mahdollisti Teori och metod -kurssin suorittamisen Uppsalassa keväällä 2013. Kiitos molemmille säätiöille. Tutkimukseni loppupuolella sain mahdollisuuden osallistua ns. skrivbordsbyte-ohjelmaan, jonka järjesti ruotsalainen Nationella Forskarskolan i Historia. Suuret kiitokset kaikille Uppsalan yliopiston historian laitoksen tutkijoille, joille sain esitellä työtäni ja joilta sain oivallisia huomioita työn kehittämiseksi.

Monet eri henkilöt ovat olleet tukena ja apuna tutkimustyön aikana. Näistä ensimmäiset ja suurimmat kiitokset kuuluvat työnohjaajalleni, professori Nils Erik Villstrandille. Hän on osannut auttaa tutkimuksessa juuri silloin, kun sitä on eniten tarvittu. Tämä on todellista välittämistä. Suuri kiitos Sinulle, Nisse!

Kiitokset kuuluvat luonnollisesti myös työn esitarkastajille, professori Henrik Meinanderille ja professori Tiina Kinnuselle. Kiitos Teille tarkoista ja osuvista huomioista. Suuri kiitos myös Eduskuntatutkimuksen keskuksen johtajalle, dosentti Markku Jokisipilälle, joka on lupautunut työni vastaväittäjäksi.

Åbo Akademin tutkijakollegat sekä henkilökunta ovat mahdollistaneet inspiroivan ympäristön tutkia ruotsin kielen historiaa Suomessa. Viisi vuotta jatko-opiskelijana Åbo Akademiassa on lisäksi antanut mahdollisuuden tarkastella yhtä suomalaisen yhteiskunnan osaa, suomenruotsalaista kulttuuria. Olenkin monta kertaa leikilläni sanonut, että näin suomenkielisenä suomalaisena minulla on oman tutkimuksen ohella ollut mahdollisuus toimia myös

eräänlaisena antropologina Svenskfinlandissa. Tämän pienen ”kenttätutkimuksen” perusteella uskaltaisin väittää, että kyllä me kaikki olemme aivan tavallisia suomalaisia – kieli vain on eri!

Ensinnäkin suuret kiitokset professori Holger Weissille, jolta monet uudet ideat niin työn sisällön kuin lähdeaineiston osalta ovat peräisin. Kiitokset kuuluvat myös tutkijaseminaarien osallistujille. Ilman näitä keskusteluja ja huomioita työ ei olisi se, mikä se nyt on. Haluan myös osoittaa erikseen lämpimät kiitokset seuraaville: FT Laura Hollsten, FT Fredrik Petersson ja FT Marko Lamberg. Erytiskiitokset vielä Historiska nämndenin puheenjohtaja FT Ann-Catrin Östmanille, jonka kanssa oli ilo tehdä yhteistyötä SLS:n tutkijana.

Yksi tärkeimmistä avuista tutkimuksen tekemisessä ovat tutkijakollegat. Åbo Akademin Arkenilla syntyi vuosien mittaan monta mielenkiintoista keskustelua, jotka aina osaltaan toivat uutta ajattelemisen aihetta. Tästä kiitokset seuraaville: Anders Ahlbäck, Kasper Braskén, Sara Cederberg, Johan Ehrstedt, Rolf Enander, Patrik Hettula, Matias Kaihovirta, Hanna Lindberg, Robert Louhimies, Stefan Norrgård, Miriam Rönnqvist, Anna Sundelin, Johanna Wassholm, Mats Wikström, Victor Wilson, Oscar Winberg ja toki kaikille muillekin, jotka luettelosta pois jäivät.

Kiitokset kuuluvat myös Turun yliopiston poliittisen historian laitokselle. Ensinnäkin professori Timo Soikkaselle, joka ohjasi pro gradu -työni ja innosti minut myös jatkotutkimuksen pariin. Onnekseni yhteistyö Timon kanssa jatkui Åbo Akademiin siirtymisen jälkeenkin ja sain mahdollisuuden esitellä työni poliittisen historian tutkijaseminaarissa, kiitos siitä.

Kiitokset kuuluvat luonnollisesti myös lukuisille arkistoille, joista olen saanut apua aineiston löytämisessä. Erytisen kiitoksen haluan esittää Urho Kekkonen arkiston johtaja Pekka Lähteenkorvalle, joka ensinnäkin antoi korvaamatonta apua aineiston hankkimisessa ja toiseksi antoi mahdollisuuden yöpyä ja saunoa Orimattilassa sijaitsevassa arkistossa.

Käännösavusta kiitän seuraavia: FT Stefan Norrgård, FM Tatu Jännäri ja FM Martins Kwazema. Yksi erityiskiitos kuuluu serkulleni dosentti Ali Pylkkäselle, joka työn loppuvaiheessa paneutui käsikirjoitukseeni ja antoi osuvia neuvoja työn loppuun saattamiseksi.

Elämässä on onneksi muutakin kuin tutkimus. Antoisista vapaa-ajan hetkistä haluan kiittää sukulaisiani ja ystäviäni, joiden kanssa on vuosien mittaan käyty monia mielenkiintoisia keskusteluja – nauruja unohtamatta. Vielä erik-

seen kiitokset Ristolle ja Jukalle hauskoista ”leffa-maratoneista” sekä Tapanille, Niilolle ja kummipoika Anttoolle ”Kauhujensaaren” kortti-illoista.

Kiitokset läheisilleni, appivanhemmilleni Mirjamille ja Timolle sekä tietysti omille vanhemmilleni, jotka aina ovat tukeneet minua valinnoissani. Kiitos äiti-Aini ja isä-Raimo.

Aivan lopuksi haluan osoittaa kiitokset omalle perheelleni. Tutkimustyöhön käytetyn viiden vuoden aikana rakas poikani Väinö valmistui ylioppilaaksi ja pääsi opiskelemaan haluamaansa paikkaan Helsingin yliopistoon. Tuskin voin pukea sanoiksi, kuinka ylpeä olenkaan Sinusta Väinö. Rakas vaimoni Liisa, olet ollut minun tukenani koko tämän pitkän matkan, aivan ensimmäisistä yliopisto-opinnoista väitöskirjan loppuun saattamiseen. Kiitos uskomattomasta kärsivällisyydestä ja katkeamattomasta huolenpidosta. Kaiken lisäksi olen Sinun kanssasi voinut vuosien mittaan jakaa iloni ja huoleni. Sinä olet minulle sekä rakas vaimo että paras ystäväni. Kiitos Liisa.

Salon Lukkarinmäellä 12.6.2017

Janne Väistö

1. JOHDANTO

Det är i detta sammanhang på sin plats att uttala ett offentligt erkännande till alla de finsktalande medborgare som har hjälpt till att väcka opinionen till insikt om betydelsen av frågan om språkundervisningen i grundskolan och på det sättet bidragit att hjälpa fram en för hela landet lycklig lösning. Rättvisan kräver att ett namn särskilt nämns: undervisningsminister Johannes Virolainen, vars konsekventa och tveklösa hållning har varit av största betydelse för det slutliga avgörandet. Men äran delas med honom av otaliga andra personer ur den finska språkgruppen, som med sina synpunkter har påverkat debatten. Jag tror att en framtida historieskrivning kommer att ge dem erkänsla för deras vidsynthet.¹

Kuten edellisestä puheenjohtaja Jan-Magnus Janssonin avajaispuheen kohdasta käy ilmi, kesäkuun 8. päivänä 1968 Ruotsalaisen kansanpuolueen (RKP) puoluepäivillä Närpiössä oli aihetta juhlaan. Peruskoulun puitelaki² ja sen mukana kahden pakollisen kielen ohjelma oli hyväksytty eduskunnassa pari viikkoa aikaisemmin. Peruskoulun kieliohjelmaan oli eduskunnan selkeällä äänten enemmistöllä kaikille pakollisiksi aineiksi määrätty vieras kieli ja toinen kotimainen, eli suomenkielisille ruotsin kieli. RKP:n sitkeästi ajama tavoite oli saatu puolueen kannalta oikeanlaiseen päätökseen.

Vuoden 1968 eduskunnan kevätistuntokausi oli ollut täynnä vaikeita ja poikkeuksellisen pitkälle vaikuttavia päätöksiä. Maaliskuussa oli solmittu ensimmäinen tulopoliittinen kokonaisratkaisu (Linamaa I) sekä sen mukana talouspoliittinen valtuuslaki hintojen ja vuokrien säätelämiseksi. Toukokuussa puolestaan päätettiin radikaaleista uudistuksista aborttilainsäädännön suhteen sekä keskioluen vapauttamisesta. Nämä eduskunnan kevätkauden päätökset tulivat vaikuttamaan vuosia eteenpäin ja osaltaan muuttamaan suomalaista yhteiskuntaa.

Päätös peruskoulusta oli kuitenkin vaikuttavuudessaan vielä näiden päätösten yläpuolella. SDP:n kansanedustajan, professori L. A. Puntilan puhe eduskunnassa kertoo hyvin asiasta:

¹ Svenska folkpartiet partidag 1968. 8.6.1968. SCA; kursivointi, lihavointi J.V. Tässä tutkimuksessa on päädytty siihen, että toisella kotimaisella kielellä kirjoitettuja sitaatteja ei yleensä ole suomennettu.

² Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi koulujärjestelmän perusteista. N:o 44. Lakiesityksestä käytettiin yleisesti nimitystä puitelaki. Lopullinen laki: N:o 467. Laki koulujärjestelmän perusteista. 26.7.1968.

Poliitikkojen ratkaistavaksi joutuu monenasteisia kysymyksiä. Useimmat niistä – esimerkiksi täällä eduskunnassa kenties yhdeksän kymmenestä – ovat päivän politiikkaa. Mutta muutamat ovat sellaisia, joiden vaikutukset ulottuvat vuosikymmenien taakse. Niitä on kenties kaksi sadasta. Kansakunnallisia elinkysymyksiä, joissa ratkaisun tulokset näkyvät vasta vuosikymmenien kuluttua, tulee ehkä yksi valtiopäiviä kohti. Peruskoulun aikaansaaminen on viimeksi mainittuja.³

Toisaalta myös päätös peruskoulun kieliohjelmasta ja juuri ruotsin kielen pakollisuudesta koko ikäluokalle oli moniulotteinen ja laajalle ulottuva. Päätös ruotsin kielen opetuksesta peruskoulussa sisälsi kielipoliittisen suunnanmäärittelyn lisäksi kulttuuripoliittisia, ulkopoliittisia ja ideologisia ulottuvuuksia. Nämä tekijät korostavat kielikysymyksen haasteellisuutta ja erilaisuutta koulunuudistuksessa. Päätös peruskoulusta ja päätös koulun kielenopetuksesta syntyivät edellä mainituista seikoista johtuen erilaisista lähtökohdista.

Etsittäessä selitystä sille, miksi ruotsin kieli tuli pakolliseksi aineeksi koko ikäluokalle, on noustava koulun sisäisestä, vain opetussuunnitelmaan liittyvästä ainevalinnasta tarkastelemaan ruotsin kielen merkitystä koko suomalaiselle yhteiskunnalle. Suomen kahden kansalliskielen juridisten haasteiden lisäksi on muistettava monisatavuotinen yhteinen historia Ruotsin osana, millä taatusti oli ja on merkitystä asenteissa ruotsin kieltä kohtaan. Lisäksi on huomioitava kielikysymykseen liittyvät kulttuuriset seikat. Ruotsin kielen kulttuurinen merkitys nousee esille kahdella tärkeällä arvotuksella: maan omalla suomenruotsalaisen kulttuuriin säilyttämällä sekä koko Suomen kulttuurisella asemalla, erityisesti kylmän sodan maailmassa. Ruotsin kieli todisti Suomen kuulumisen Pohjoismaihin – länteen ja läntisiin kulttuuriarvoihin, millä oli suuri henkinen merkitys rautaesiripun jakamassa maailmassa. Jälkimmäisissä perusteluissa tullaan ulkopoliittikan alueelle. Tästä syystä on mentävä maan rajojen ulkopuolelle ja tarkasteltava, mitä Pohjoismaissa ja erityisesti Ruotsissa Suomen peruskoulun kielivalinnasta ajateltiin.

Vaikka pääotsikko ”Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa” muistuttaa siitä, että Suomessa on kaksi kansalliskieltä, suomi ja ruotsi, tässä tutkimuksessa tarkastellaan kuitenkin vain ruotsin kielen asemasta käytyä keskustelua ja poliittista päätöstä. Syy tähän on yksinkertainen. Peruskoulun kieliratkaisussa toisen kotimaisen, suomen kielen opetus, ei noussut juuri lainkaan esille. Kysymys oli ruotsin kielestä.

³ VP PTK 622/1968.

1.1 TILAUS TUTKIMUKSELLE

Tutkijan asema ”pakkoruotsi”-kiistassa

Kysymys ruotsin kielen asemasta peruskoulussa on ollut esillä julkisuudessa jo puoli vuosisataa. Kieliratkaisun jälkeen tosin elettiin lähes kaksi vuosikymmentä rauhallista aikaa, eikä ruotsin kielen asemaa peruskoulussa juuri kyseenalaistettu, ainakaan julkisuudessa. Sen sijaan 1980-luvun lopulta alkaen kielikysymys on noussut säännöllisesti julkisuudessa esille. Internetin keskustelupalstoilla käsitteestä ”pakkoruotsi” on tullut kestoaihe.⁴ Pakkoruotsi-keskustelun myötä kieliratkaisu ja sen historialliset vaiheet ovat alkaneet elämään omaa elämäänsä ja itse ratkaisusta on muodostunut myös eräänlainen epävirallinen totuus. Yleisesti kieliratkaisun katsotaan syntyneen Johannes Virolaisen ja RKP:n tekemässä lehmänkaupassa keväällä 1968.⁵ Tämä käy hyvin ilmi esimerkiksi kansanedustaja Timo Soinin (PS) puheenvuorosta lukiolain muuttamiseksi käydyssä keskustelun yhteydessä eduskunnassa 2004:

Niin sanottu pakkoruotsi on poliittisen lehmänkaupan tulosta 1960-luvulta. Ei se asia mistään Suomen itsenäisyyden alkuajoista tule, vaan se on poliittisen lehmänkaupan tulos, Virolaisen hallituksen aikanaan tekemä [...].⁶

Kuten Jorma Kalela huomauttaa, tällaista yleisessä historiatietoisuudessa olevaa näkemystä ei tule missään tapauksessa väheksyä tai jättää huomioimatta. Ennemminkin se asettaa tutkimukselle vakavan kysymyksen, kuinka haastaa vakiintunut historiatietoisuus ja kuinka puolestaan osoittaa ja vakuuttaa omat päätelmät. Edelliseen liittyen Kalela pohtii maallikkojen ja historian­tutkijoiden erilaista käsitystä historiallisesta totuudesta. Tämä asia tulee hyvin ilmi juuri tämän tutkimuksen osalta. Kalelan mukaan maallikoille ei riitä tieto siitä, mitä tapahtui, vaan yhtä tärkeätä on selvittää, kuka tai ketkä olivat vastuussa tietyistä historiallisista tapahtumista. Tässä tapauksessa yleinen historiatietoisuus haluaa selvästikin tietää, kuka oli kieliratkaisun takana – Virolainen vai joku

⁴ Termi ”pakkoruotsi” otettiin käyttöön vuosina 1987–88. Termin on lanseerannut Suomalaisuuden Liiton vuosina 1988–96 toiminut puheenjohtaja professori Erkki Pihkala. Sana pakkoruotsi on Pihkalan mukaan johdettu sanasta pakkopulla. Väistö 2012, 3.

⁵ Esimerkiksi Olli Salmelan kannanotto Kanava-lehdessä 5/2014. ”Pakkoruotsi oli lehmänkauppa”; Anna-Liisa Linkolan haastattelu. Eduskunnan veteraanikansanedustaja muistitietohaastattelu 1988.

⁶ Väistö 2012, 79; VP PTK 2263/2004 (1.6.2004).

muu? Kalelaa lainaten: ”Kärjistäen: kyse on usein syyllisten tunnistamisesta – tai jossain tapauksissa sankareiden löytämisestä.”⁷

Edelliseen liittyen Kalela haluaa tehdä selvän eron tieteellisen historiatutkimuksen ja arkisen historiatietoisuuden välillä. Kalelan mukaan ”historiantutkijan tehtävänä on selvittää, miten asiat oikein olivat *erotukseksi siitä, miten niiden uskotaan tai väitetään olleen*”.⁸ Tämä vaatii useita lisähuomautuksia. Ensinnäkin historiantutkijan rooli on toimia asiantuntijana, joka noudattaa tieteellisen tutkimuksen periaatteita. Hänen on argumentoitava tutkimustulostensa puolesta, hän ei saa esittää perustelemattomia väitteitä. Lisäksi kokonaistulkinnan on oltava johdonmukainen ja sisäisesti ristiriidaton.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on luoda tieteellisesti todennettava arvio, tai Kalelaa lainaten, uskottava kuvaus kieliratkaisun synnystä.⁹ Koska kieliratkaisusta on jo vankka näkemys arkisessa historiatietoisuudessa, erityiseksi haasteeksi nousee kysymys, kuinka vakuuttaa omat perustelut. Tämä antaa siten myös tutkimuksen muodolle lisähaasteita. Tutkimuksen kirjoitusasu onkin pyritty pitämään mahdollisimman luettavana kirjoittamalla se eräänlaisen kertomuksen, tai oikeastaan narratiivin muotoon. Tämän johdosta on syytä tarkastella syvemmin edellisiä käsitteitä. Tässä hyvän perustan antaa Lawrence Stonen artikkeli *The Revival of Narrative* vuodelta 1987. Stonen mukaan historiallisesta kertomuksesta on löydettävissä erikseen termit ”kertomus” (*story*) sekä ”narratiivi” (*narrative*). Juuri narratiivi on tärkeä historiantutkijalle. Sen avulla aineisto järjestetään yhdeksi eheäksi ja johdonmukaiseksi kronologiseksi kertomukseksi, minkä keskiössä on ihminen, ei vain jokin ilmiö.¹⁰ Tätä samaa asiaa on pohtinut suomalaishistorioitsija Kimmo Katajala kirjassaan *Suomalainen kapina*. Myös Katajala nostaa esille narratiivin merkityksen mahdollisuutena jäsentää historiallisia tapahtumia. Narratiivinen muoto kun on hyvin luonteenomaista ihmisen ajattelulle ja siten hyvin käyttökelpoinen keino argumentoida omia näkemyksiä myös historiantutkijalle.¹¹

Tämän tutkimuksen esitystavan valintaa puolustaa ajatus siitä, että narratiivin muotoon laadittu kertomus auttaa paremmin ymmärtämään kielikysymyksen erilaisia ulottuvuuksia. Niitä tässä tapauksessa on useita. Tämä vaatimus

⁷ Kalela 2000, 141.

⁸ Kalela 2000, 13.

⁹ Jorma Kalela avaa hyvin käsitettä uskottava kuvaus. Hänen mukaansa totuuden etsiminen tai oikean tulkinnan esittäminen ovat kohtuuttomia vaatimuksia tutkijalle. Enemminkin pitäisi lähteä siitä, että kuvaus on uskottava. Kalela 2000, 188–189.

¹⁰ Stone 1987, 74.

¹¹ Katajala 2002, 18–20.

korostuu case study -tyyppisessä tutkimuksessa, jota tämä työ edustaa. Kun tavoitteena on selvittää kieliratkaisun käännekohdat, tieteellinen arvio tapah-
tuneesta ratkaisusta, ei ole mahdollisuutta rajata tutkimusta vain tietyille alueel-
le – ideahistoria, kouluhistoria ym. Sen sijaan kieliratkaisua on tarkasteltava
ottamalla huomioon niin hyvin kuin mahdollista kaikki ratkaisuun vaikuttavat
seikat.

Tämä toki nostaa esille kysymyksen, onko tämä mahdollista? Haaste tulee
siitä, kun tarkastellaan esitettyä tutkimusmetodia postmodernin tutkimusot-
teen kannalta. Anu Korhonen esittää postmodernin tutkimusmetodin haasteen
ottamalla mukaan Hayden Whiten ajatuksia: ”Historiankirjoitus joko avoimes-
ti paljastaa katsovansa kohdettaan vain tietystä perspektiivistä ja kertoo siitä tai
teeskentelee pystyvänsä laittamaan tarkastelemansa maailman puhumaan itse
itsestään juonellisena tarinana.”¹² Korhosen mukaan tärkeä kysymys on juuri
se, puhuuko historiankirjoituksessa menneisyys vaiko historiankirjoittaja. Sii-
nä postmodernismi on varmasti useimpien mielestä oikeassa, että historiankir-
joitus, menneisyyden tapahtuman esittäminen historiankirjoituksen keinoin,
on aina välttämättä vajaata ja tutkijan valintojen tulosta. Tämä vajavaisuus on
siksi ymmärrettävä ja hyväksyttävä, mutta se ei kuitenkaan voi viedä pois mah-
dollisuutta luoda uskottavaa kuvausta menneisyydestä. Historiantutkijalla on
käytössään vain jälkiä menneisyydestä. Nämä jäljet tulee asettaa aiemman tut-
kimuksen kontekstiin ja sitä kautta yrittää perustella tutkimustuloksia. Korhos-
ta edelleen lainaten: ”Menneisyyttä ei voi kokonaisuutena ’löytää’ eikä toistaa;
siitä voi ainoastaan luoda käsityksen ja esityksen ammentamansa tiedon, kult-
tuurin tarjoamien välineiden ja hallitun, tieteellisen mielikuvituksen avulla.”¹³

Tässä tutkimuksessa postmodernismin haastetta on lähestytty siten, että
tutkittavaa kohdetta – kevään 1968 kielipäätöstä – lähestytään sen lopputulok-
sen kannalta. Tästä lopputuloksesta puolestaan lähdetään etenemään, erään-
laista joki-metaforaa käyttäen vastavirtaan. Etsimään kieliratkaisua edeltäviä
joenhaaroja, mahdollisimman monia eri lähteitä, jotka paljastaisivat kielirat-
kaisuun liittyneitä henkilöitä, motiiveja, kontekstia ja niin edelleen. Itse ker-
tomusta, historiankirjoitusta, voi taas kuvata edellistä joki-metaforaa käyttäen
eräänlaisena matkana, jossa lukija johdatetaan löydettyjen uomien kautta myö-
tävirtaan kohti kielipäätöstä. Silloin ehkä voidaan välttää teeskentely, missä

¹² Korhonen 2005, 27–28.

¹³ Korhonen 2005, 42–43.

menneisyys puhuu itse itsestään juonellisena tarinana. Juonellinen tarina on tässä tapauksessa tutkijan tekemä ja avoimesti tunnustettu asia.

Aikaisempi tutkimus kieliratkaisusta

Peruskoulun ruotsin kielen opetuksen syntyvaiheita koskeva tutkimus voidaan jakaa kahteen eri lähestymistapaan: peruskoulu-uudistukseen perustuvaan koulun sisäiseen tarkasteluun sekä yhden puolueen näkökulmaan. Lisäksi on muistettava, että näissäkin tutkimuksissa kielikysymystä on tarkasteltu vain pienenä osana varsinaista aihetta, siksi asiasta on kirjoitettu vain joitakin sivuja.

Peruskoulu-uudistuksesta on kirjoitettu useita teoksia, joissa monissa on myös lyhyesti tarkasteltu ruotsin kielen opetuksen syntyvaiheita. Peruskoulu-uudistuksen koulun sisäinen näkemys kieliratkaisusta käy hyvin ilmi monista koulualan asiantuntijoiden kirjoituksista. Vuonna 1978 Urho Somerkivi kouluhallituksesta kirjoitti Kasvatus-lehteen artikkelin, jossa hän käy läpi kieliratkaisun tapahtumia. *Peruskoulun kieliohjelman syntyvaiheita* -artikkelissa Somerkivi katsoo, että kielikysymyksen ratkaisi lopulta päivänpoliittinen tilanne: hallitusneuvottelut, joissa RKP pystyi saamaan kielikysymyksen hallitusohjelmaan, sekä keskipuolueiden alkava yhteistyö. Somerkiven pääteesin mukaan kieliratkaisu oli poliittinen, ei pedagoginen ratkaisu. Somerkiven artikkeli on siitä harvinainen, että siinä on yksin keskitytty kieliratkaisuun.¹⁴

Samana vuonna toinen kouluhallituksen virkamies, Gösta Cavonius, julkaisi kirjan *Från läroplikt till grundskola*, jossa hän tarkasteli koulun kehitystä oppivelvollisuuden säätämisestä 1921 peruskoulun alkamiseen 1972. Kirjan näkökulmana on suomenruotsalaisen koulutoimen kehitys. Myös Cavonius tarkastelee lyhyesti peruskoulun kieliohjelman syntyä, tosin lähinnä kouluhallituksen ruotsinkielisen osaston näkökulmasta, jossa hän itse työskenteli silloin. Cavonius kirjoittaa kielikysymyksen etenemisestä mutta ottaa hyvin vähän kantaa, kuinka lopputulokseen päästiin. Lähinnä hän tuo esille suomenruotsalaisten järjestöjen ja henkilöiden yritykset vaikuttaa Paasion hallituksen kielikantaan sekä korostaa ruotsinkielisen lehdistön suurta roolia mielipiteen muokkauksessa. Lisäksi Cavonius nostaa esille hallitusvaihdoksen maaliskuussa 1968 ja opetusministeriksi nimitetyn Johannes Virolaisen merkityksen kieliratkaisun synnyssä.¹⁵

¹⁴ Somerkivi 1978, 6.

¹⁵ Cavonius 1978, 101–111.

Kolmas koulualan ammattilainen, Veli Nurmi opetusministeriöstä, tarkastelee peruskoulun ja sen mukana kielenopetuksen syntyä tutkimuksessaan *Koulunuudistusten taustatekijöitä II – Yleissivistävä koulutus vv. 1959–70*. Kysymyksessä onkin nimenomaan tutkimus, kun taas Cavoniuksen kirjaa voisi ennemmin kutsua koulutoimen kehityksen yleisesitykseksi. Tutkimuksessa Nurmi käy läpi peruskouluun johtanutta komiteatyötä sekä komiteoiden kantaa tulevan koulun kielikysymykseen. Lisäksi Nurmi selostaa varsin tarkasti lakiesityksen etenemistä Paasion hallituksen aikana sekä nostaa yksityiskohtaisesti esille Virolaisen johtaman ministerivaliokunnan työn keväällä 1968 ja sen merkityksen kieliratkaisulle.¹⁶

Opetusneuvos Erik Geber tarkastelee kielikysymystä Magma-ajatushautomolle kirjoittamassa *Den obligatoriska svenskan – en historisk analys* vuodelta 2010. Kuten jo nimestä käy ilmi, kirja ei ole tieteellinen tutkimus vaan ennemminkin historiallinen analyysi koulun kielenopetuksen vaiheista. Geberin kirja on tällä hetkellä käytännössä ainoa teos, jossa yksinomaan keskitytään koulun kielenopetukseen ja juuri toisen kotimaisen kielen – ruotsin – asemaan.

Näiden lisäksi peruskoulun kieliratkaisua on käsitelty lyhyesti Veli-Matti Aution Opetusministeriön historia -sarjan VI osassa *Suurjärjestelmien aika koittaa 1966–1980 – Hyvinvointivaltion koulutus- ja kulttuuripoliittiset visiot haasteeksi uudistuneelle opetusministeriölle* vuodelta 1993. Kirjassa nostetaan esille Virolaisen rooli ja erityisesti se, että kielikysymyksen ratkaisivat ulko- ja kulttuuripoliittiset seikat koulupoliittisten perustelujen sijasta.¹⁷ Tämä havainto jää kuitenkin vain toteamukseksi, eikä sitä perustella. Myös Turun yliopiston opettajankoulutuslaitoksen julkaisusarjassa *Suomen peruskoulun synty ja toteutuminen* Taimo Iisalo käsittelee kielikysymystä lyhyesti. Iisalo nostaa esille kaksi kieliratkaisuun johtanutta taustatekijää. Ensinnäkin hänen mukaansa on muistettava, että toinen kotimainen kieli tuli kouluohjelmaan jo 1800-luvulla. Oleellista tässä oli, että ruotsin kieltä ei luettu kuuluvaksi vieraaksi kieleksi vaan toiseksi kotimaiseksi kieleksi. Toiseksi Iisalo nostaa esille Peruskoulukomitean kannanoton, jonka mukaan oppiaineet oli mainittava lakitekstissä. Tämä aiheutti hänen mukaansa sen, että kielikysymyksestä muodostui poliittinen kädenvääntö. Iisalo lähestyy kieliratkaisuun johtaneita syitä mutta ei lähde pohtimaan asiaa tarkemmin.¹⁸

¹⁶ Nurmi 1979, 107–109.

¹⁷ Autio 1993, 73–77.

¹⁸ Iisalo 1979, 101–105.

Puoluenäkökulmasta kieliratkaisua on tarkasteltu kahdessa tutkimuksessa: Henrik Ekbergin kirjoittamassa RKP:n historiateoksessa *Kriser och välfärdsbyggande – Svenska folkpartiet V 1956–1970* ja Tytti Isohookana-Asunmaan Maalaisliitto-Keskustan -historiateoksessa *Virolaisen aika – Maalaisliitosta Keskustapuolue 1963–1981*. RKP:n historiateoksessa Ekberg käy läpi kieliratkaisun vaiheet tarkasti, mutta vain RKP:n näkökulmasta.¹⁹ Isohookana-Asunmaa nostaa kieliratkaisun ratkaisijaksi Keskustapuolueen sekä Virolaisen ja Kekkonen ajaman ruotsin kielen ulkopoliittisen merkityksen. Lisäksi hän kuvaa Virolaisen työtä käännyttää puolueen oma väki kahden kielen kannalle, missä suurimpana vastustajana oli kansanedustaja Kerttu Saalasti.²⁰ Isohookana-Asunmaan kielikysymystä koskeva osio on vain parin sivun mittainen, joten asiasta ei saada irti kuin pintaraapaisu.

Perusteellisin näkemys peruskoulun kieliratkaisusta löytyy Antti Lappalaisen väitöskirjasta *Peruskoulun opetussuunnitelman syntyprosessi ja peruskouluopetuksen johtamisjärjestelmän muotoutuminen* vuodelta 1985. Ensinnäkin kirjoittaja tuo esille yhden kielikysymyksen pääargumentin: opetusministeri Oittisen ja koulualan asiantuntijoiden näkemyksen, jonka mukaan koko ikäluokka ei selviydy kahden kielen opetuksesta. Lisäksi Lappalainen käy läpi kielikysymyksen kehittymistä ja tuo esille RKP:n vahvan roolin kieliratkaisun ajamisessa. Hän nostaa esille presidentinvaalit ja Kekkonen positiivisen kannanoton ruotsin kielen puolesta sekä kevään 1968 hallitusvaihdoksen ja sen merkityksen kieliratkaisulle. Lappalainen nostaa Virolaisen ja erityisesti Virolaisen johtaman ministerivaliokunnan työn korkealle kieliratkaisussa.²¹ Lappalainen on selvästi tarkimmin perehtynyt kieliratkaisuun ja sen syihin. Hän on laajentanut tarkastelua koulun sisältä myös puolueiden ja nimenomaan kaikkien eduskuntapuolueiden pöytäkirjoihin.

Kontekstoiva tutkimuskirjallisuus

Vaikka itse kieliratkaisusta ei juuri akateemista tutkimuskirjallisuutta ole, tulee tutkimus kuitenkin asettaa ilmiötasoiseen kontekstiin. Kieliratkaisua voidaan tarkastella seuraavilta tasoilta: kielisuhteet, peruskoulu-uudistus, Suomen sisäpoliittiset voimasuhteet sekä ulkopoliittinen toimintaympäristö.

Ruotsin kielen asemasta suomalaisessa yhteiskunnassa on julkaistu muutamia perusteoksia, jotka auttavat ymmärtämään kielisuhteiden historiaa. Ehkä

¹⁹ Ekberg 1997, 469–476.

²⁰ Isohookana-Asunmaa 2006, 118–120.

²¹ Lappalainen 1985, 157–166.

ensimmäiseksi on mainittava Svenska litteratursällskapet i Finlandin julkaisemat tutkimukset ruotsalaisuuden asemasta Suomessa, jotka toimivat hyvänä johdatuksena kielikysymyksen ymmärtämiseen.²² Tämän tutkimuksen kannalta merkittäviä teoksia ovat syksyllä 2016 julkaistut kaksi tutkimusta. Max Engmanin *Språkfrågan: Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922* sekä Henrik Meinanderin *Nationalstaten: Finlands svenskhet 1922–2015*. Täältä alalta löytyy myös suomenkielistä tutkimusta, joista ehkä merkittävin on suomalaisuusliikkeen historiaa käsittelevä teos *Herää Suomi*.²³ Pekka Kalevi Hämäläisen tutkimus maailmansotien välisestä kielitaistelusta on yksi perusteoksista, kun halutaan ymmärtää ensimmäisen tasavallan kielikysymystä.²⁴

Koulumaailman kontekstin ymmärtämisen perusteoksia ovat Veli-Matti Aution *Opetusministeriön historia* kirjasarja²⁵ sekä Kyösti Kiuasmaan²⁶ perustutkimus oppikoulun historiasta. Peruskoulun syntyprosessia ovat taas kuvanneet lukuisat kirjoittajat: muun muassa Veli Nurmi,²⁷ Jukka Sarjala²⁸ ja Urho Somerkivi²⁹. Lisäksi on mainittava tutkimukset itse koulumaailman kehityksestä. Tässä hyvän johdatuksen antaa Sirkka Ahosen kirja *Yhteinen koulu – tasa-arvoa vai tasapäisyyttä?*³⁰ sekä Osmo Lampisen³¹ ja Osmo Kivisen³² tutkimukset. Koulu- ja kielipolitiikan yhdistelmästä, kielikoulutuspolitiikasta, tutkimusta on yllättävän vähän. Tämän tutkimuksen kannalta merkittävin on Riitta Pirin väitöskirja Suomen kieliohjelmapolitiikasta.³³

Kieliratkaisu oli kuitenkin viime kädessä eduskunnan tekemä päätös, mikä luonnollisesti ohjaa näkökulmaa Suomen sisäpoliittisiin voimasuhteisiin: puolueisiin ja johtaviin poliitikkoihin. Tästä on julkaistu jonkin verran perustutkimusta. Aivan ensimmäiseksi täytyy tarkastella presidenttien, J. K. Paasikivi ja Urho Kekkonen, näkemyksiä ruotsin kielen asemasta sodan jälkeisessä suo-

²² Esim. *Riksdelen – Stormakt och rikssprängning 1560–1812*. 2009; *Ordens makt och maktens ord*. 2007; *Från olika till jämlika – Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet*. 2006.

²³ *Herää Suomi – Suomalaisuusliikkeen historia*. 1989.

²⁴ *Kielitaistelu Suomessa 1917–1939*. 1968.

²⁵ *Opetusministeriön historia V. Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripolitiikka 1945–1965*. 1990; *Opetusministeriön historia VI. Suurjärjestelmien aika koittaa 1966–1980*. 1993.

²⁶ *Oppikoulu 1880–1980 – Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*. 1982.

²⁷ Esim. *Maamme koulutusjärjestelmä*. 1981; *Kansakoulusta peruskouluun*. 1989.

²⁸ *Suomalainen koulutuspolitiikka*. 1981; *Järkeä hyvä herätetty – Koulu politiikan pyörteissä*. 2008.

²⁹ *Peruskoulu – Synty, kehittyminen ja tulevaisuus*. 1982.

³⁰ Ahonen 2003.

³¹ *Suomen koulutusjärjestelmän kehitys*. 2000.

³² *Koulutuksen järjestelmäkehitys – Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*. 1988.

³³ *Suomen kieliohjelmapolitiikka – Kansallinen ja kansainvälinen toimintaympäristö*. 2001.

malaisessa yhteiskunnassa. Tässä perusteoksia ovat Tuomo Polvisen³⁴ ja Juhani Suomen³⁵ historiateokset.

Puolueisiin ja niiden toimintaan 1960-luvulla johdattelevat muutamat historiateokset. Selkeät puoluehistoriikit aikakaudelta löytyy RKP:ltä³⁶ ja Keskustapuolueelta³⁷. Kokoomuksen historiateokset loppuvat valitettavasti vuoteen 1966, mutta sitä täydentää osaltaan Jyrki Smolanderin väitöskirja *Suomalainen oikeisto ja ”kansankoti”*³⁸. Kansandemokraattien ja erityisesti kommunistien 1960-luvun politiikkaan puolestaan johdattelee Veli-Pekka Leppäsen väitöskirja *Kivääri vai äänestyslippu?*³⁹. SDP:n osalta 1960-luvun perustutkimus on yllättävän vähäistä. Tämän hetkisestä tutkimuksesta kattavin on Lasse Lehtisen väitöskirja SDP:n ja Kekkonen suhteista.⁴⁰

Kielikysymykseen liittyvästä ulkopoliittisesta toimintaympäristöstä löytyy kaksi tämän tutkimuksen kannalta oivaltavaa väitöskirjaa. Ensinnäkin Timo Soikkasen tutkimus,⁴¹ jossa nousee esille maailmansotien välisen kielikysymyksen kiinnittyminen Suomen ulkopoliittiseen suuntautumiseen, mikä on tämän tutkimuksen kannalta hyvin oleellinen. Toiseksi Mikko Majanderin toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin kohdistuva tutkimus *Pohjoismaa vai kansandemokratia?*⁴² Majander avaa hyvin sodanjälkeisen Suomen haastavaa suhdetta Pohjoismaita kohtaan sekä siihen liittyvää suomalaisten kommunistien yritystä viedä Suomea ennemminkin kohti Neuvostoliittoa. Olof Mustelin puolestaan avaa kielikysymyksen pohjoismaista ulottuvuutta tutkimuksessaan 1930-luvun Helsingin yliopiston kielikiistasta.⁴³ Tutkimuksessa nousee hyvin esille se, että kielikysymyksen kiinnittyminen pohjoismaiseen kontekstiin oli alkanut jo maailmansotien välisenä aikana.

Ruotsalaisen näkökulman ymmärtämiseksi löytyy joitakin tutkimuksia. Näistä merkittävimpiin kuuluvat 1960-luvun lopulta aina 2000-luvulle Ruotsin

³⁴ J. K. Paasikivi – Valtiomiehen elämäntyö 3 1939–1944. 1995; J. K. Paasikivi – Valtiomiehen elämäntyö 4 1944–1948. 1999; J. K. Paasikivi – Valtiomiehen elämäntyö 5 1948–1956. 2003.

³⁵ *Presidentti – Urho Kekkonen 1962–1968*. 1994; *Taistelu puolueettomuudesta – Urho Kekkonen 1968–1972*. 1996.

³⁶ *Krigstid och återuppbyggnad – Svenska Folkpartiet 1939–1956*. 1994; *Kriser och välfärdsbyggande – Svenska Folkpartiet 1956–1970*. 1997.

³⁷ *Virolaisen aika – Maalaisliitosta Keskustapuolue 1963–1981*. 2006.

³⁸ Smolander 2000.

³⁹ Leppänen 1999.

⁴⁰ *Aatosta jaloa ja alhaista mieltä – Urho Kekkonen ja SDP:n suhteet 1944–1981*. 2002.

⁴¹ *Kansallinen eheytyminen – Myytti vai todellisuus? – Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaiutus Suomessa vuosina 1933–1939*. 1984.

⁴² Majander 2004.

⁴³ *De nordiska universitetsadresserna 1934*. 1981.

ehkä parhaan Suomi-asiantuntija Krister Wahlbäckin tutkimukset, jotka avavat laajemmin ruotsalaista näkökulmaa Suomea kohtaan.⁴⁴ Wahlbäckin tältä kannalta merkittävin teos on *Jättens andedräkt – Finlandsfrågan i svensk politik 1809–2009*, joka yhdistää Suomen ja Ruotsin väliset suhteet 200 vuoden ajalta.⁴⁵ Olof Kronvallin tutkimus ruotsalaisesta turvallisuuspolitiikasta sodan jälkeisinä vuosina auttaa puolestaan ymmärtämään Suomen ja Ruotsin yhteen kietoutunutta turvallisuuspoliittista asetelmaa kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä.⁴⁶

1.2 TEOREETTISIA JA METODOLOGISIA LÄHTÖKOHTIA

Tämän tutkimuksen keskiössä on kieli – ruotsin kieli. Tämän vuoksi on laajennettava ymmärrystä siitä, mikä merkitys kielellä oli 1960-luvun Suomessa ja kuinka se käsitettiin. Itse kielen merkityksen ymmärtämiseksi täytyy ensinnäkin esittää kysymys, mitä erilaisia funktioita kielellä on. Toisaalta on tarkasteltava käsitettä nationalismi ja sen suhdetta kieleen. Merkille pantavaa on se, että 1800-luvulta alkaen nationalismi ja sen suhde kieleen on vaihdellut niin meillä Suomessa kuin muualla. Nationalismin eri vaiheiden tarkastelu auttaa asettamaan peruskoulun kielikysymyksen oman aikakautensa kontekstiin. Lisäksi on pohdittava Suomen kaksikielisyyden mallia kansainvälisestä näkökulmasta. Tämä auttaa ymmärtämään myös peruskoulun kieliratkaisua kansainvälisessä kontekstissa.

Kielen eri merkitykset

Ensimmäiseksi on tarkasteltava kielen merkitystä eri näkökulmista. Ja tarkemmin: kuinka kielen eri merkitykset käsitettiin yleisessä tietoisuudessa.⁴⁷ Tämän tutkimuksen kannalta on tärkeää esittää kysymys, kuinka ruotsin kielen asema käsitettiin suomalaisessa yhteiskunnassa sodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Tämän ymmärtämiseksi voidaan johtaa kaksi lähestymistapaa – funktiota: kieli identiteettinä ja kieli välineenä.⁴⁸ Tässä tutkimuksessa kieli identiteettinä tuo esille kaksi näkökulmaa. Ensinnäkin kieli identiteettinä kuvaa ruotsin kielen merkitystä maan oman, kaksikielisen kulttuurin kannalta. Toisaalta kieli identiteettinä kuvaa ruotsin kielen merkitystä pohjoismaisessa kontekstissa. Kieli

⁴⁴ Esim. *Mannerheimista Kekkoseen – Suomen politiikan päälinjoja 1917–1967*. 1968; *Veljeys veitsenterällä*. 1968.

⁴⁵ Wahlbäck 2011.

⁴⁶ Kronvall 2003.

⁴⁷ Wassholm 2008, 120.

⁴⁸ Ks. esim. Wassholm 2008, 120–123; Thylin-Klaus 2012, 51–54; Söhrman 1997, 13–22.

välineenä taas korostaa, jo sananmukaisesti, kielen välineellistä merkitystä. Tällöin nousee esille kielen merkitys muun muassa maan kilpailukyvyyn kannalta, ulkomaan yhteyksien ylläpidossa sekä suhteessa Suomen kielilainsäädäntöön. Kuten nationalismikin, myös kielen erilaiset funktiot ja niiden painoarvot ovat vaihdelleet eri aikakausina.

Kielen käsittäminen välineenä juontaa historialliset juurensa nationalismia edeltävään aikaan. Ennen nationalismia kieli nähtiin keinona tulla ymmärretyksi, se oli ennen kaikkea kommunikaation väline.⁴⁹ Kansallisvaltioiden kehityksessä kielen välineellinen merkitys laajeni, kun kielelle tuli useita erilaisia käyttötarkoituksia. Tämä edellytti myös kielisuunnittelun tarvetta, kun tuli tärkeäksi muodostaa yksi yleiskieli, jota kaikki pystyivät ymmärtämään.

Toisen tasavallan Suomessa muiden kuin kotimaisten kielten välineellinen arvo käsitettiin lähinnä maan kilpailukyvyyn kannalta sekä ulkomaan yhteyksien ylläpidossa. Vieraiden kielten (englanti, saksa, ranska, venäjä) välineellinen arvo nousi esille kielivarannon kautta. Mahdollisimman laaja kielivaranto nähtiin hyötynä ulkomaankaupassa sekä yhteyksissä ulkomaihin. Se oli hyöty koko suomalaiselle yhteiskunnalle, ei vain yksilölle.

Toisaalta kielen välineellinen arvo oli nähtävissä myös suhteessa toiseen kotimaiseen, ruotsin kieleen. Ruotsin kielen osaamisella oli monia käytännön – välineellisiä – arvoja. Koulumaailmassa ruotsin kielen osaaminen oli edellytyksenä jatko-opinnoille lukiossa. Työelämässä ruotsin kieltä taas tarvittiin kunnan ja valtion viroissa. Tätä edellytti ruotsin kielen juridinen asema toisena kotimaisena kielenä. Kielen käsittäminen välineeksi tulee ilmi myös Sally Boydin ja Åsa Palviaisen ajatuksissa, missä kieli nähdään resurssina. Kirjoittajien mukaan kielen merkitys resurssina nousi 1980-luvulla globalisaation vanavedessä, kun omasta kielitaidosta tuli yksi osa yksilön kompetenssia työmarkkinoilla.⁵⁰ Toisen maailmansodan jälkeen Suomesta Ruotsiin alkaneen muuttoliikkeen perusteella voidaan esittää, että ruotsin kielellä oli jo 1960-luvulla samanlainen asema. Ruotsin kielen osaaminen oli selkeä resurssi ruotsalaisilla työmarkkinoilla.

Kielen merkitystä identiteettinä tarkastellaan tässä tutkimuksessa jakamalla ”identiteetti” kahteen osaan: maan sisäiseen ja ulkoiseen identiteettiin. Maan sisäinen kielellinen identiteetti kuvaa Suomen kahden kansalliskielen, suomen ja ruotsin, merkitystä. Tämä oli 1960-luvun Suomessa laajalti, ainakin julkisuu-

⁴⁹ Kuvaja, Rantanen, Villstrand 2007, 33.

⁵⁰ Boyd, Palviainen 2015, 64–66.

nessa, hyväksytyt asia. Tässä on nähtävissä selkeä ero maailmansotien välisiin vuosikymmiin, jolloin ruotsin kieli dominoivan tulkinnan mukaan nähtiin vieraana osana suomalaista identiteettiä. Toisen maailmansodan jälkeen ruotsin kielen asemaa ei juurikaan julkisuudessa kyseenalaistettu osana suomalaista identiteettiä, vaan se nähtiin ainakin juhlapuheiden tasolla suurena rikkautena.

Tärkeätä on myös huomata, että kysymys Suomen kaksikielisyydestä, maan sisäinen identiteetti, näytti ja näyttää erilaiselta eri kieliryhmien kesken. Suomen ruotsinkielinen väestö, joka oli 1960-luvun lopulla määrältään reilut 300 000 henkilöä, oli aivan selkeässä kielellisessä vähemmistöasemassa. Tämä vähemmistöasema toi erityisen haasteen suomenkieliselle valtaväestölle ymmärtää kaksikielisyyden ja itse ruotsin kielen merkitystä Suomen ruotsinkielisen väestön kannalta. Tämä saattoi olla myös yksi osasy syy ruotsin kielen opetuksen kulttuuristen argumenttien vähäisyyteen peruskoulun kielikeskustelussa. Kielisuhde vaikutti siihen, että kaksikielisyyden ja sitä kautta ruotsin kielen merkitys suomalaisessa yhteiskunnassa ei kiinnostanut valtaväestöä samalla tavalla kuin ruotsinkielistä väestöä.⁵¹

Kielen ulkoinen identiteetti kuvaa maan rajojen ylittävän identiteetin merkitystä. Tässä voidaan nähdä myös ajatuksia Benedict Andersonin kuvaamasta ”kuvitelluista yhteisöistä”.⁵² Jos maan rajojen sisäpuolella oleva ”kansan” on ennemminkin tietoisesti laadittu ”kuviteltu”, kuin aivan oikea ”yhteisö”, niin samalla tavalla 1930-luvun lopulta lähtien Pohjoismaista luotiin Suomessa omanlaista ”kuviteltua yhteisöä”. Suomi haluttiin yhdistää pohjoismaiseen kulttuuriin – yhteisöön.

Myös tässä on nähtävissä samanlainen muutos ensimmäisen ja toisen tasavallan välillä. Kuten Jennica Thylin-Klaus huomauttaa, kielen ymmärtäminen merkitsi myös ajatusta erilaisista kielellisistä yhteisöistä: ”På så vis förstärktes känslan av att det fanns ett ”vi” och ett ”de.”⁵³ Suomessa ”me” ja ”he” ovat vaihdelleet. Maailmansotien välisenä aikana ruotsin kieli ja sitä kautta Pohjoismaat haluttiin nähdä vieraana elementtinä ”he”, kun taas kylmän sodan aikana luotiin aivan tietoisesti ruotsin kielen avulla yhteistä pohjoismaista kulttuuria, identiteettiä. Suomi oli osa Pohjoismaita, koska ”meillä” oli yhteiseen, pohjoismaiseen kieliperheeseen kuuluva kieli, ruotsi. Yhteisen kieliperheen kautta ”me” kuuluimme myös kulttuurisesti Pohjoismaihin.⁵⁴

⁵¹ Liebkind, Henning-Lindblom 2015, 183–197.

⁵² Anderson 1983.

⁵³ Thylin-Klaus 2012, 52; Wright 2004, 42.

⁵⁴ Engman 1995, 275–298; Allardt 1987, 593–611.

Nationalismi ja kieli

Toinen tärkeä käsite tässä tutkimuksessa on nationalismi ja erityisesti nationalismin suhde kieleen. Etsittäessä selitystä, miksi ruotsin kieli tuli pakolliseksi aineeksi peruskouluun, on tarkasteltava ruotsin kielen merkitystä koko suomalaiselle yhteiskunnalle. Tällöin on huomioitava 1800-luvulta alkanut yleismaailmallinen kehitys, joka korosti kielen merkitystä uudella tavalla eli nationalismi. Nationalismissa etnisyys ja kieli kietoutuivat yhteen uudenlaiseksi ”kansalaisuudeksi”. Niin kansalaisuuden kuin kansakunnan määrittämisen yhdeksi keinoksi nousi yhteinen kieli.

Toisaalta 1800-luvulta tähän päivään nationalismi on muuttanut useasti muotoaan ja se voidaankin jakaa erilaisiin aikakausiin. Tämän tutkimuksen aikarajauksen sisällä eurooppalaisessa nationalismissa elettiin rauhallisempaa ajanjaksoa, mikä Suomessa näkyi erityisen hyvin suhteessa ruotsin kieleen. Ruotsin kielen asemaa ei juuri kyseenalaistettu julkisesti sodan jälkeisinä vuosikymmeninä.

Nationalismin ymmärtämiseen hyvänä johdatuksena käy John A. Armstrongin teos *Nations before Nationalism*, joka auttaa ymmärtämään kansallisuuden, identiteetin ja kielen suhdetta ennen varsinaista nationalismin syntyä. Tämän tutkimuksen kannalta on kuitenkin tärkeämpää ymmärtää nationalismin vaiheet 1800-luvulta eteenpäin. Hyvän kuvan nationalismin vaiheista antaa brittihistorioitsija Eric Hobsbawm kirjassaan *Nationalismi*. Hobsbawm on vuonna 1992 julkaistussa kirjassa jakanut nationalismin vaiheet kolmeen eri aikakauteen: ”Nationalismin muutos 1870–1918, Nationalismin keskipäivä 1918–1950 sekä Nationalismi ja kansakunnat 1900-luvun lopulla”.⁵⁵ Edellisessä kiinnittää huomiota se, että Hobsbawmin luettelosta puuttuu kylmän sodan ajan nationalismi.

Kuten kirjoittaja huomauttaa, nationalismiin sisältyvä kieleen ja identiteettiin perustuva ajatus omasta kansakunnasta – valtiosta – ei lakannut kylmän sodan aikakaudella. Ensinnäkin se siirtyi voimakkaana Afrikkaan ja Aasiaan, missä nationalismitiset liikkeet ryhtyivät ajamaan itsenäisyyttä emomaista. Toiseksi Euroopassa nationalismin terän vei kylmän sodan logiikka, kun sodan jälkeen siirryttiin tarkkaan etupiirijakoon idän ja lännen välillä.⁵⁶ Juuri tämä on hyvin nähtävissä Suomen osalta. Edellytykset suomalaiselle (kieli)natio-

⁵⁵ Alkuperäiset termit: 1870–1918 The transformation of nationalism, 1918–1950 The apogee of nationalism, Nationalism in the late twentieth century.

⁵⁶ Hobsbawm 1994, 179–185.

nalismille heikkenivät tosin jo lähes vuosikymmen aikaisemmin, 1930-luvun lopulla, kun maailmanpolitiikan muutos ja Neuvostoliiton uhkan kasvaminen pakottivat hillitsemään suomalaisen kielinationalismin muotoa: tarvetta vastustaa ruotsin kielen asemaa.

Vaikka suomalaisen nationalismin vaiheet osuvat hyvin Hobsbawmin kategoriaan, on sillä kuitenkin vielä oma, aivan erityinen näkökulma. Suomalaiselle nationalismille on ollut oleellista myös suhde Venäjään/Neuvostoliittoon. Tämä on näkynyt tasapainotteluna idän ja lännen välillä. Toisin sanoen, suomalaisen kielinationalismin näkyvin muoto, suhde ruotsin kielen asemaan, on seurannut herkästi maailmanpolitiikan muutoksia. Idän uhkan kasvaessa Suomessa on lähestytty Pohjoismaita, mikä on pakottanut hillitsemään suomalaisen kielinationalismin pääkysymystä: ruotsin kielen asemaa. Kun idän uhka on puolestaan vähentynyt, kysymys ruotsin kielen asemasta on taas noussut uskollisesti uudelleen esille.

1800-luvulta lopulta alkaen ja koko itsenäisyyden ajan maailmanpolitiikan muutokset ovat Suomessa vaikuttaneet kysymykseen ruotsin kielen asemasta. Sitä kautta maailmanpolitiikan muutokset ovat näkyneet myös vaatimuksissa koulun kielinopetuksesta, mikä on tämän tutkimuksen keskiössä. 1800-luvun lopulla vaatimuksena oli suomenkielisen opetuksen lisääminen, niin oppikouluissa kuin Helsingin yliopistossa. Pyrkimyksenä oli kuitenkin pikemminkin ajaa suomen kielen asemaa kuin vastustaa niinkään itse ruotsin kieltä. Ratkaisijaksi tuli ensimmäinen maailmansota ja sen seurauksena Suomen itsenäistyminen, mikä antoi mahdollisuuden päättää itse kielikysymyksestä. Sodan jälkeisenä kahtena vuosikymmenenä kysymys ruotsin kielen asemasta oli erittäin akuutti. Ensimmäisessä tasavallassa esiintyi yliopiston kielikiistan lisäksi vaatimuksia ruotsin poistamiseksi oppikoulun opetusohjelmasta. 1930-luvun lopulla ratkaisijaksi tuli kiristynyt maailmanpoliittinen tilanne, joka sai Suomen hakemaan tukea pohjoismaisesta yhteistyöstä. Neuvostoliiton painostuksessa kieliriitaan ei ollut varaa.

Seuraava eduskuntaan saakka yltänyt kädenvääntö koulun ruotsin kielen opetuksesta käytiin 1960-luvun lopulla peruskoulun puitelakäsittelyn yhteydessä. Yksi painavimmista perusteluista ruotsin kielen puolesta oli, kuten tulen näyttämään, pohjoismainen yhteistyö. Ruotsin kieli todisti Suomen kuulumisen Pohjoismaihin – länteen, millä oli kylmän sodan maailmassa suuri henkinen merkitys. Neuvostoliiton paine ja kylmän sodan logiikka saneli kielipolitiikan suunnan. Kielinationalismille ei yksinkertaisesti ollut mitään mahdollisuuksia

1960-luvun Suomessa. Sen esti niin Suomen asema kylmän sodan maailmassa kuin eurooppalaisen nationalismin tila.

Suomalaisuuden Liiton 1980-luvun lopulla aloittama ”pakkoruotsi”-kampanja puolestaan istuu aivan yksi yhteen Hobsbawmin eurooppalaisen nationalismin vaiheisiin. ”Pakkoruotsi”-kysymyksen esille nousu on selkeästi seurausta kahdesta tekijästä: Neuvostoliiton uhkan vähenemisestä sekä Berliinin muurin murtumisen jälkeisestä eurooppalaisen nationalismin noususta.

Kuten Suomen esimerkki osoittaa, nationalismin vaiheet eivät näyttäyty kaikissa Euroopan maissa aivan niin yksioikoisesti, kuten Hobsbawm kuvaa. Leigh Oakesin mukaan esimerkiksi Ruotsissa nationalismi poikkeaa muun eurooppalaisen nationalismin vaiheista. Kirjoittajan mukaan Ruotsissa on nähtävissä, että maailmansotien välisenä aikana kaksi tekijää, sosiaalidemokratian nousu ja Natsi-Saksan rotuteoriat, pikemminkin hillitsivät kuin edesauttoivat kansallista identiteettiä ja nationalismia. Tämä näkyi kirjoittajan mukaan siinä, että aina 1930-luvulta 1980-luvulle Ruotsissa vallitsi laaja kansalaismielipide, jossa ennemminkin haluttiin kieltää negatiivinen nationalismi kuin ajaa sitä. Oakesin mukaan juuri sosiaalidemokraattinen liike halusi hillitä 1800-luvun ruotsalaisuusliikettä. Tavoitteena liikkeellä oli ”uusi ruotsalaisidentiteetti”, joka ennemminkin korosti demokratiaa ja kansainvälisyyttä kuin perinteisiä arvoja. Ruotsalaisesta nationalismista muodostui jo sotien välisenä aikana eräänlainen maailman omatunto. Tämä ajanjakso oli esimerkiksi Suomessa nationalismin voimakkainta aikaa, mikä näkyi vaatimuksissa heikentää ruotsin kielen asemaa Suomessa. Toisaalta Oakes nostaa esille 1990-luvulta alkaneen kehityksen, joka on nostanut uudelleen esille nationalismin voiman myös Ruotsissa. Muutoksen takana on kirjoittajan mukaan 1980-luvun lopulta 1990-luvun alkuun sijoittunut maailmanlaajuinen taloudellinen laskusuhdanne, joka vei myös mukanaan Ruotsin kansallisen ylpeyden maailman omatuntona.⁵⁷

Lisäksi on huomioitava itse kielen ja nationalismin suhde, mikä ei myöskään ole aivan yhteneväinen Euroopan mittakaavassa. Tämä tulee hyvin ilmi verratessa esimerkiksi Suomen ja Irlannin kehitystä, josta Michael Coleman on kirjoittanut. Coleman nostaa esille artikkelissa *'You Might All Be Speaking Swedish Today' – language change in 19th-century Finland and Ireland*⁵⁸, kuinka eri tavalla kieli ja nationalismi liittyivät toisiinsa Irlannissa kuin Suo-

⁵⁷ Oakes 2001, 64–71.

⁵⁸ Coleman 2010, 44–64.

messä. Irlannissa englannin kielen hyödyllisyyttä korosti kielen välineellinen arvo. Englannin kielen osaamisesta oli aivan konkreettista hyötyä, mitä iirin kieli puolestaan ei pystynyt tarjoamaan. Suomen osalta taas ruotsin kieli ei pystynyt vastaamaan samaan hyötynäkökohtaan kuin englannin kieli Irlannin tapauksessa. Suomessa kielen ja nationalismin suhde oli erilainen kuin Irlannissa, mikä johtui pitkälti maan geopoliittisesta asemasta Venäjän ja Ruotsin välissä.

Kaksikielisyys kansainvälisestä näkökulmasta

Suomen hallitusmuodon 14 §:ssä otetaan yksiselitteinen kanta kielikysymykseen: ”suomi ja ruotsi ovat tasavallan kansalliskielet.” Vuoden 1922 kielilakiin puolestaan kirjattiin yksityiskohtaisemmat määräykset kielten asemasta. Huolimatta maailmansotien välisen ajan kielikiistoista ruotsin asemaa maan toisena kansalliskielenä ei juuri heikennetty.

Se, että peruskoulun kielikysymyksen aikaan 1960-luvulla ruotsin kielellä oli perustuslain takaama asema, ja että se vielä pitkälti käsitettiin toisena kansalliskielenä, merkitsi paljon kieliratkaisun logiikan kannalta. Koska ruotsin kieli oli toinen kotimainen kieli, se ei ollut silloin vieras kieli, eikä edes vähemmistökieli. Tämä merkitsi siten ruotsin erityisasemaa suhteessa muihin ”vieraisiin” kieliin. Tästä huolimatta maan sisäosien suomenkielille väestölle ruotsi oli aivan yhtä vieras kuin mikä tahansa kieli. Kysymys oli siis ennemminkin lainsäädännöllä luodusta käsitteestä kansalliskieli kuin käytännön tasolla olevasta asiasta. Kaksikielisyys toteutui käytännön tasolla lähinnä vain kaksikielillä rannikkoseuduilla. Toisaalta useilla ruotsinkielisillä alueilla tilanne oli sama: suomi oli vieras kieli, jota ei juuri tarvittu jokapäiväisessä elämässä.

Suurin osa ruotsinkielisestä väestöstä asui ja asuu edelleen rannikkoalueilla Länsi- ja Etelä-Suomessa sekä Ahvenanmaalla.⁵⁹ Ruotsinkielisten osuus Suomen väestöstä oli virallisissa tilastoissa 14,3 % vuonna 1880, vuonna 1940 9,5 % ja vuonna 1970 6,6 %. Suurimmillaan ruotsinkielisen väestön määrä oli vuonna 1940, jolloin heitä oli 354 000. Ruotsinkielisten määrää ovat vähentäneet alhainen syntyvyys, siirtolaisuus ja voimakkaasti lisääntyneet seka-avioliitot.⁶⁰

⁵⁹ Finnäs 2010, 8–12.

⁶⁰ Meinander 2016, 59–64, 160–170; Finnäs 2010, 7, 35–37.

Taulukko 1: Suomen ruotsinkielinen väestö vuosina 1610–1990⁶¹

Vuosi	Lukumäärä	% koko väestöstä
1610	70 000	17,5
1749	87 200	16,3
1815	160 000	14,6
1880	294 900	14,3
1890	322 600	13,6
1900	349 700	12,9
1910	339 000	11,6
1920	341 000	11,0
1930	342 900	10,1
1940	354 000	9,5
1950	348 300	8,6
1960	330 500	7,4
1970	303 400	6,6
1980	300 500	6,3
1990	296 700	5,9

Eurooppalaisessa mittakaavassa on nähtävissä, että yleisin ratkaisu kielipolitiikassa on yksikielinen kansallisvaltio. Yksikielisessä kansallisvaltiossa on yleensä määritelty erikseen maan virallinen kieli ja sen lisäksi erilaisia vaihtoehtoja muille kansallis- ja vähemmistökielille. Näiden kielten asema on kuitenkin yleensä rajattu joko maantieteellisesti tai vain tietylle yhteiskunnan osa-alueelle.

Virallisesti kaksikielisiä maita ovat Suomen lisäksi esimerkiksi Irlanti ja Kanada. Eurooppalaisista valtioista Belgiassa on kolme virallista kieltä ja Sveitsissä puolestaan neljä kansalliskieltä. Professori Kenneth D. McRae on tutkinut kolmen eurooppalaisen maan, Suomi, Belgia ja Sveitsi, kielipolitiikkaa ja niiden eroavuuksia. Tutkimuksissaan hän on myös tarkastellut kielten asemaa koulutuksessa, mikä antaa hyvän pohjan tarkastella Suomen peruskoulun kahden pakollisen kielen ratkaisua edellisten maiden ratkaisuihin.

Belgiassa on kolme virallista kieltä, hollanti, ranska ja saksa. Kielistä hollanti ja ranska ovat selkeästi suurimmat. Hollanninkielisiä on noin 58 % ja ranskan-

⁶¹ Ett land två språk – den finländska modellen 1998, 39. Taulukosta on tosin huomioitava, että vasta vuodesta 1880 eteenpäin kieliväestön määrää ryhdyttiin laskemaan tietoisesti. Tätä ennen henkilöiden äidinkieltä tai pääkieltä ei kirjattu systemaattisesti. Engman 2016, 33–34.

kielisiä 31 %, saksankielisten osuus on puolestaan vain 0,7 % väestöstä. Mikä oleellista verrattuna Suomeen, kullakin kielellä on hallinnollisesti itsenäisen kieliyhteisön asema. Ne muodostavat oman maantieteellisen kokonaisuuden. Kieliyhteisöt puolestaan vastaavat muun muassa koulutuksesta ja kulttuurista. Tällöin myös kielenopetus on toteutettu eri tavalla eri kieliyhteisöissä. Pääsääntöisesti toisen kielen opetus (äidinkielen lisäksi) menee siten, että hollanninkielisillä alueilla opiskellaan ranskaa ja ranskankielisillä alueilla vastaavasti hollantia. McRae mukaan kielenopetuksesta ja sen määrästä on ollut laajalti kiistaa molemmilla kielialueilla.⁶²

Sveitsin perustuslain mukaan maassa on neljä kansalliskieltä, saksa, ranska, italia ja retoromaani. Liittovaltion viralliset kielet ovat saksa, ranska ja italia. Retoromaaninkielisillä on oikeus hoitaa virallisia asioitaan omalla äidinkielellään. Kielisuhteet jakaantuvat siten, että saksaa puhuu noin 63 %, ranskaa 20 %, italiaa 6,5 % ja retoromaniaa pieni vähemmistö 0,5 % väestöstä. Sveitsin mallissa kantonit määräävät itse virallisen kielensä. Saksa on määrätty ainoaksi viralliseksi kieleksi 17, ranska neljässä ja italia yhdessä kantonissa. Molemmat, saksa ja ranska, ovat virallisia kieliä kolmessa kantonissa ja yhdessä kantonissa on puolestaan kolme virallista kieltä: saksa, retoromaani ja italia. Kuten Belgiassa, kielen valinta on rajattu alueellisesti. Tällöin myös kielten opetuksesta päätetään kantonikohtaisesti. McRae tutkimuksen mukaan toisen kielen opetus (äidinkielen lisäksi) on nostettu esille sveitsiläisessä yhteiskunnassa ja sen merkitys ymmärretään laajasti. Toisaalta kielenopetuskäytännöt ovat varsin kirjavat. Pääsääntöisesti saksankielisissä kantoneissa opiskellaan ranskaa toisena kielenä ja ranskankielisissä puolestaan saksaa. Toisen kielen opiskelun aloitusajankohta vaihtelee 11–13 vuoden välillä.⁶³

Kaksi edellistä esimerkkiä osoittavat, että Suomen peruskouluun säädetty malli, jossa koko ikäluokka ja mikä tärkeintä, alueellisesti koko maan väestö, opiskelee toista kotimaista kieltä, on eri tavalla toteutettu. Se, että Suomessa toisen kotimaisen kielen opiskelu koskettaa kaikkia suomalaisia, juontuu perustuslaista. Perustuslaissa kansalliskielten asemaa ei ole rajattu alueellisesti. Toiseksi kiinnittää huomiota se, että Suomessa toisen kotimaisen kielen opiskelu alkaa suomenkielisillä oppilailla pääsääntöisesti vasta vieraan kielen opiskelun jälkeen, toisin kuin Belgiassa ja Sveitsissä. Lisäksi Suomessa opiskellaan lähtökohtaisesti aina vähintään kahta kieltä äidinkielen lisäksi. Tämä oli myös

⁶² McRae 1986, 223–224.

⁶³ McRae 1983, 148.

asia, johon koulualan asiantuntijat kiinnittivät paljon huomiota peruskoulun kieliratkaisun yhteydessä.

1.3 PROBLEMATIIKKA

Tutkimuskysymykset

Kuten edellä on todettu, kieliratkaisu on jäänyt epäselväksi. Tämä, jopa aika-laisten epäselvyys kieliratkaisusta ja juuri siihen osallistuneista henkilöistä, käy hyvin ilmi edellä mainitun RKP:n, vuoden 1968 puoluekokouksen avajaispuheesta: "Jag tror att en framtida historieskrivning kommer att ge dem erkänsla för deras vidsynthet."⁶⁴

Tästä, jo kohta viisikymmentä vuotta sitten lausutusta toivomuksesta tulevaisuuden historiankirjoitukselle, voidaan johtaa myös yksi tämän tutkimuksen tutkimustehtävä. Tutkimustehtävänä on selvittää, kuinka ruotsin kieli tuli pakolliseksi aineeksi peruskouluun, millä perusteilla päätös tehtiin ja kuten edellä, ketkä osallistuivat kieliratkaisuun. Lisäksi tulee huomioida termi "kielikiista". Tässä tutkimuksessa termillä kielikiista ei tarkoiteta yksin tekijän omaa näkemystä kiistan laajuudesta, se ei ole yksin tutkimustulos. Termi kielikiista esiintyi kieliratkaisun aikana lehdistön käyttämänä terminä. Tällöin tulee selvittää, missä vaiheessa kielikeskustelusta voidaan todeta muodostuneen "kiista" ja miksi kieliratkaisu nähtiin sellaisena.

Tutkimustehtävänä on selvittää:

- (1) Kuinka ruotsin kieli tuli pakolliseksi aineeksi peruskouluun?
- (2) Millä perusteilla päätös tehtiin?
- (3) Ketkä osallistuivat kieliratkaisuun?
- (4) Pyrkivätkö ulkomaalaiset – Ruotsin valtio – vaikuttamaan Suomen kieliratkaisuun?
- (5) Mitä kieliratkaisu kertoo 1960-luvun lopun suomalaisen yhteiskunnan itseymmärryksestä, suhteesta ruotsin kieleen ja suomenruotsalaiseen kulttuuriin?

Ensimmäisellä tutkimuskysymyksellä tarkoitetaan kieliratkaisun poliittista prosessia: hallituksen ja eduskunnan toimia kieliratkaisussa. Tässä yhteydessä tulee myös huomioida lehdistön rooli kieliratkaisun toteutumisessa, pystyikö se vaikuttamaan kieliratkaisuun. Toisessa tutkimuskysymyksessä

⁶⁴ Svenska folkpartiet partidag 1968. 8.6.1968. SCA.

pohditaan kieliratkaisun perustelussa käytettyjä argumentteja ja niiden vaikutusta päätökseen.

Tutkimusotteeksi on valittu tapa, jossa vastausta tutkimuskysymyksiin ei haeta kysymys kerrallaan, vaan keskitytään prosessin kronologiseen etenemiseen. Tällöin tutkimuskysymykset ja vastaukset limittyvät toisiinsa ja itse päätely tapahtuu prosessin aikana. Tutkimustehtävän selvittäminen vaatii asian tarkastelua monelta suunnalta. Ensinnäkin on tarkasteltava kieliratkaisun aikaista ja sitä edeltävää suomalaista yhteiskuntaa ja sen suhdetta ruotsin kielen asemaan. On löydettävä 1960-luvun lopun konteksti, jossa kieliratkaisu syntyi. Tässä pyritään löytämään niin suuren yleisön kuin johtavien poliitikkojen näkemykset ja mahdolliset eroavaisuudet niiden välillä. Toiseksi on etsittävä koulumaailman konteksti, se kun näki peruskoulun kielikysymyksen toisessa valossa. On tarkasteltava koulun sisäisiä perusteluja kielenopetukselle, kuinka koulualan ammattilaiset näkivät kielenopetuksen mahdollisuudet. Kolmanneksi on selvitettävä tapausten kulku, missä järjestyksessä tapahtumat etenivät ja kuinka ne liittyivät toisiinsa. Neljänneksi on tarkasteltava kieliratkaisuun osallistuneita henkilöitä ja heidän motiivejaan. Lisäksi viidenneksi, tarkastelu on ulotettava maan rajojen ulkopuolelle, Pohjoismaihin ja erityisesti Ruotsiin, missä peruskoulun kieliratkaisua seurattiin tarkasti. Lopuksi vielä esille saadut faktat tulee asettaa oikeisiin yhteyksiinsä ja tehdä johtopäätökset.

Tutkimuksen näkökulman osalta lähtökohtana on, että ratkaisu ruotsin kielen opetuksesta peruskoulussa ei ollut vain koulun sisäinen asia, se ei ollut vain peruskoulun historiaa. Kieliratkaisu ei ollut edes vain koulupoliittinen tai yksin kielipoliittinen ratkaisu. Jotta näkökulmaa voidaan laajentaa, tulee tarkastelussa ottaa huomioon ruotsin kielen monet ulottuvuudet suomalaisessa yhteiskunnassa. Tarkoituksena on siis laajentaa tutkimuksen näkökulmaa yksittäisestä kysymyksestä – ruotsin kieli peruskoulun oppiaineena – käsittämään koko Suomen asemoituminen kylmän sodan maailmassa. Tärkeätä on pitää mielessä, että peruskoulun kieliratkaisu oli osa sitä. Vasta riittävä näköalan laajentaminen voi tuoda vastauksia kysymykseen, miksi ruotsin kieli tuli pakolliseksi aineeksi peruskouluun 1968.

Lähdeaineisto ja kieliratkaisun toimijat

Kun tutkimuksen tavoitteena on luoda tieteellisesti todennettava arvio kieliratkaisun synnystä, asettaa se monia erilaisia vaatimuksia lähdeaineistolle. Kuinka laaja lähdeaineiston tulisi olla, että se tekisi oikeutta aikalaistoimijoille? Miten

arvottaa lähteet, kenen sana painoi kieliratkaisussa, kuka puolestaan oli vain tapahtumien havainnoitsija? Mikä oli koulumaailman rooli eduskunnan kielinäestöksessä?

Lähdeaineiston tarkastelussa on ensinnäkin lähdettävä siitä, että tähänastiset tulokset ovat perustuneet liian kapeaan aineistoon, jonka kautta päätelmiä on yritetty tehdä. Koska tämä tutkimustehtävä on lähihistoriassa, lähtökohtana onkin pidettävä sitä, että aineistoa löytyy ja siksi sitä täytyy hyödyntää. Toisaalta runsas aineisto tuo lisäkysymyksen: kuinka rajata se?

Aineiston tarkastelussa ja sen arvottamisessa on pidettävä mielessä se, että Suomessa koulun oppiaineista päättää eduskunta. Siksi tarkastelu on suunnattava puolueisiin ja poliittikkoihin, eikä niinkään kouluhallinnon sisäiseen päätöksentekoon. Koulumaailman lähdepohjaa ei voi kuitenkaan missään tapauksessa sivuuttaa, se kun oli koko suunnittelun perustana ja vaikutti siten poliittikkojen kantoihin.

Tutkimuksen aineiston valinnan ja rajaamisen lähtökohtana ovat kieliratkaisuun osallistuneet toimijat ja heidän kontekstinsa. Toimijoita kieliratkaisussa löytyy aina kansalaistasolta politiikan huipulle sekä tietysti koulualan asiantuntijoita oppilaista kouluvirkamiehiin. Lisäksi on tärkeää nähdä ja erottaa toimijoiden erilaiset kontekstit. Tässä tapauksessa voidaan johtaa neljä eri kontekstia, jotka osallistuivat peruskoulun kieliratkaisuun: koulumaailma, suomalainen poliittinen kenttä, lehdistö ja sen kautta myös jossakin määrin kansalaismielipide sekä pohjoismainen (Ruotsi, Norja, Tanska) näkökulma. Nämä neljä eri ryhmää toimivat pitkälti oman logiikkansa pohjalta, mutta kohtasivat yrityksessä vaikuttaa peruskoulun kieliratkaisuun. Kaikilla neljällä ryhmällä oli oma näkökulmansa ruotsin kielen merkitykseen ja asemaan koulunuudistuksessa.

Jo pienikin otanta kieliratkaisujen toimijoista osoittaa, että olisi lähtökohtaisesti väärin tarkastella tapahtumia pelkkien organisaatioiden – kouluhallitus, puolueet, ynnä muut – tasolla. Kieliratkaisussa kun kysymys oli ennemminkin yksilötasolla olevista mielipiteistä ja yrityksistä vaikuttaa kieliratkaisuun kuin esimerkiksi puolueiden yhteisistä näkemyksistä. Yhteistä linjaa kun ei löytynyt mistään puolueesta, ei edes RKP:stä. Toisaalta on huomioitava, että eri toimijoiden rajat eivät kuitenkaan olleet yksiselitteisiä. Esimerkiksi R. H. Oittinen toimiessaan opetusministerinä operoi samaan aikaan kahdessa eri kontekstissa, koulumaailmassa ja suomalaisessa politiikassa.

Lähdeaineisto voidaan siis jakaa neljään eri ryhmään. Koulumaailman aineisto auttaa ymmärtämään sen aikaisia pedagogisia lähtökohtia kielenopetuk-

sen toteuttamisesta koko ikäluokalle. Lehdistö ja lähinnä sen palstoilta löytyvä kansalaismielipide puolestaan auttavat ymmärtämään kieliratkaisun kontekstia. Suomalainen poliittinen kenttä avaa ymmärrystä siihen, miten ruotsin kielen asema politiikan huipulla nähtiin. Pohjoismainen näkökulma taas avaa aivan uuden ja ennen hyödyntämättömän näkökulman kieliratkaisun perusteista.

Koulumaailman toimijoiden ja kontekstin ymmärtämisessä lähteinä on käytetty sodan jälkeisten koulun kehittämistä suunnitteleiden komiteoiden mietintöjä ja peruskoulun kannalta tärkeiden komiteoiden pöytäkirjoja. Lisäksi on käyty läpi opetusministeriön arkistosta löytyvät komiteamietinnöistä annetut palautteet. Koulualan yksittäisten toimijoiden näkemyksiä on etsitty niin sanomalehdistöstä kuin koulualan ammattilehtien sivuilta. Lisäksi on pyritty hahmottamaan koulujärjestöjen kantoja liittojen omista julkaisuista. Hyvänä lisänä ovat olleet koulualan asiantuntijoiden haastattelut, jotka ovat tuoneet ilmi juuri niitä näkökulmia, jotka helposti jäävät kirjallisen aineiston katveeseen.

Kansalaismielipiteen hahmottaminen on yksi suurimmista haasteista. Sen löytämiseksi ei ole juuri mitään oikotietä. Pääsääntöisesti kansalaismielipidettä on tarkasteltu lehdistön sivuilta; mitä yksittäiset henkilöt kirjoittivat kieliratkaisusta ja minkälaisia näkökantoja selviää lehdistön haastatteluista. Lisäksi opetusministereiden arkistoista löytyy joitakin kirjeitä, joista voi nähdä kieli keskustelun äärikantoja. Mutta näihin kirjoituksiin täytyy suhtautua erityisen varovaisesti; ne kun tuskin kertovat laajemmasta yleisestä mielipiteestä. Kansalaismielipide jää aineistosta johtuen melko avoimeksi. Sen sijaan itse lehdistön kannanotot tulevat hyvin selväksi.

Suomalainen poliittinen kenttä on puolestaan lähdeaineiston kannalta hyvinkin antoisa. Tässä on tutustuttu ensinnäkin johtavien poliitikkojen aineistoihin, mikä on tuonut ilmi mielenkiintoisen seikan. Vaikka samaa aineistoa on käytetty lukuisissa tutkimuksissa, kevään 1968 hallitusneuvotteluihin sisältyvää kielinäkökulmaa ei juurikaan ole aikaisemmissa tutkimuksissa mainittu. Tärkeitä lähteitä ovat opetusministereiden R. H. Oittisen ja Johannes Virolaisen aineisto Kansallisarkistossa. Opetusministeriön näkökulmaa avaa useassa komiteassa ja työryhmässä sihteerinä toimineen Voitto Kallion aineisto. K.-A. Fagerholmin sekä Jan-Magnus Janssonin aineistot auttavat ymmärtämään kahden ruotsinkielisen poliitikon näkökulmaa. Kansallisarkistosta on käyty lisäksi läpi L. A. Puntilan aineisto sekä joiltakin osin Ahti Karjalaisen aineistoa. Lisäksi on tutustuttu presidentti Urho Kekkosen arkiston aineistoon Orimattilassa.

Tutkimuksen alkaessa selkeänä puutteena oli vuoden 1968 pääministeri Mauno Koiviston aineisto. Onnekseni sain kuitenkin aivan tutkimuksen loppuvaiheessa tutkimusluvan presidentti Koiviston yksityisarkiston aineistoon sisältyviin iltakoulupöytäkirjoihin sekä kevään 1968 hallitusneuvotteluita sisältävään aineistoon.⁶⁵

Aikalaiskontekstin hahmottamiseksi on lisäksi tutustuttu poliitikkojen muistelmiin ja eduskunnan kirjastossa säilyttäviin veteraanikansanedustajien muistitietohaastatteluihin. Peruskoulun kielikysymykseen osallistuneiden opetusministereiden, R. H. Oittisen ja Johannes Virolaisen, henkilöhistoria avautuu hieman eri tavalla. Oittiselta itseltään ei juuri ole jäänyt omia muistelmia, mutta Viljo Ripatti on kirjoittanut hänestä henkilöhistorian 1990-luvun alussa.⁶⁶ Virolainen taas oli hyvin tuottelias kirjoittaja, ja häneltä löytyy lukuisia muistelmia. Ne tuovat esille tärkeän huomion: toteutunut kieliratkaisu oli aikalaisvaikuttajille asia, josta tapahtumahetkellä ei haluttu puhua. Virolainen onkin käsitellyt kieliratkaisun vaiheita vasta 1980-luvulta alkaen ilmestyneissä teoksissa.⁶⁷ Lisäksi on tarkasteltava muutamia muita kieliratkaisun aikaisia poliitikkoja. Kieliratkaisun aikaisilta pääministereiltä, Rafael Paasiolta ja Mauno Koivistolta, löytyvät muistelmat.⁶⁸ Näiden anti kieliratkaisun suhteen on kuitenkin vähäinen.

Ruotsalaisen näkökulman ymmärtämiseksi keskeisiä ovat Tage Erlanderin julkaistut päiväkirjat⁶⁹ ja suurlähettiläs Ingemar Hägglöfin muistelmateos *Kauppatörin päiväkirja*.⁷⁰ Hägglöfin muistelmat ovat tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoiset, koska tarkastelussa on juuri peruskoulun kielikysymyksen aikainen Ruotsin Helsingin lähetystö.

Poliitikkojen haastattelut puolestaan ovat jääneet kovin vähäisiksi. Huolimatta lukuisista haastattelupyynnöistä ainoastaan RKP:n silloinen nuorisojärjestön puheenjohtaja, ministeri Pär Stenbäck ja opetusministeri Virolaisen sihteerinä toiminut Olli Saarela ovat antaneet haastattelun tähän tutkimukseen. Mitä ilmeisemmin muiden aikalaispoliitikkojen kieltäytymisen takana on halu olla sekaantumatta ”pakkoruotsi”-keskusteluun, mikä on toki aivan ymmärrettävää.

⁶⁵ Tosin Koiviston aineisto näyttää hieman liian ”siistiltä” ja harkitusti valitulta. Väkisinkin tulee mieleen, että siitä on siivottu juuri Koiviston omat muistiinpanot ja ajatukset.

⁶⁶ R. H. Oittinen – Työväen sivistäjästä koulun uudistajaksi. 1992.

⁶⁷ Esim. Pääministerinä Suomessa. 1969; Sanoi Paasikivi – Muistelmia 1940-luvun vaikeilta vuosilta. 1983; Valtioneuvos muistelee – Yhteistyöni Urho Kekkosen kanssa vuosina 1933–1981. 2000.

⁶⁸ Kun aika on kypsä. 1980; Liikkeen suunta. 1997.

⁶⁹ Tage Erlander – Dagböcker 1966–1967. 2014; Tage Erlander – Dagböcker 1968. 2015.

⁷⁰ Hägglöf 1991.

Puoluetasolla lähdeaineisto koostuu puoluelehdistöstä ja eduskuntapuolueiden eri puolue-elimien pöytäkirjoista. Jälkimmäinen ei tosin ole aivan vertailukelpoista johtuen arkistojen erilaisesta kattavuudesta ja sisällöstä. Suurimpien puolueiden, Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen (SDP), Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL), Keskustapuolueen (Kepu), Ruotsalaisen kansanpuolueen (RKP) ja Kansallisen Kokoomuksen (Kok.), aineisto on eri puolue-elimien osalta hyvin kattava ja pöytäkirjat on vielä laadittu hyvin tutkijaystävällisesti yksittäisiä puheenvuoroja myöten. Sen sijaan Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattisen Liiton (TPSL) ja Liberaalisen kansanpuolueen (LKP) aineistossa on selviä puutteita. Myös vasemmistopuolueiden, SDP:n ja SKDL:n, ruotsinkielisten järjestöjen aineisto on valitettavan puutteellinen. Tämä aineisto olisi voinut tuoda lisävalaistusta emopuolueissa käytyyn kielikeskusteluun.

Tämän lisäksi tutkimuksen perusaineistoa ovat eduskunnan pöytäkirjat: suuren salin keskustelupöytäkirjat sekä erikseen sivistys-, perustuslaki- ja suuren valiokunnan pöytäkirjat. Valitettavasti sivistysvaliokunnan sisäisiä keskusteluja ei ole ollut käytäntönä kirjata, joten ne jäävät melko lailla avoimiksi. Ilmi käyvät oikeastaan vain kuullut asiantuntijat ja valiokunnan äänestykset.

Jos edellä mainittu lähdeaineisto on tuttua monista lähdeluetteloista, niin maan rajojen ulkopuolella olevien tapahtumien selvittämiseksi hankittu aineisto puuttuu monista suomalaisista kylmän sodan tutkimuksista. Näissä katse on yleensä ollut ehkä turhan yksipuolisesti itään päin. Ruotsin ulkoministeriön, Utrikesdepartementet (UD), aineistoa on kyllä käytetty, mutta lähinnä toisen käden lähteenä selittämässä varsinaista primääriaineistoa. Tämä on toki tutkimuskysymykseen sidottu asia ja siksi ymmärrettävä.

Tämän tutkimuksen kannalta oleellinen kysymys on, yrittikö Ruotsin valtio vaikuttaa peruskoulun kieliratkaisuun. Tästä johtuen ruotsalaista aineistoa ei edes alun perinkään lähdetty tarkastelemaan toisen käden lähteenä varmistamaan suomalaista lähdeaineistoa. Ruotsin UD:n aineistoa on sen sijaan käytetty primääriaineistona. Tämä valinta on osoittautunut oikeaksi.

Ruotsin osalta on tutustuttu Ruotsin ulkoministeriön ja Ruotsin Helsingin lähetystön aineistoon. Ainakin tämän tutkimuksen kannalta varsinaista uutta lähdeaineistoa ovat UD:n arkistosta löytyvät Suomen ruotsinkielistä väestöä ja ruotsin kieltä käsittelevät aineistot.⁷¹ Lisäksi on käyty läpi Skolöverstyrelsensin

⁷¹ Sarjat HP 21 Af (*Frågor: nationella minoriteters ställning, Finland*) sekä I 38 A (*Undervisning, vetenskap och konst i utlandet. Allm. lagstiftning, statistik*).

pääjohtajien kirjeenvaihtoa. Huddingessa sijaitsevassa Arbetarrörelsens arkivissa on tutustuttu pääministeri Tage Erlanderin ja Olof Palmén aineistoihin.

Ruotsalainen aineisto asetti puolestaan lisäkysymyksen, miten muut Pohjoismaat, Norja ja Tanska, suhtautuivat Suomen kieliratkaisuun. Vastauksen löytämiseksi analysoitiin Tanskan Rigsarkivetissa säilytettävä Tanskan Helsingin lähetystön lähdeaineisto sekä vastaavasti Norjan osalta Norjan Helsingin lähetystön aineisto Oslossa.

Suomen ulkoministeriön arkistosta on puolestaan hyödynnetty Tukholman, Kööpenhaminan ja Oslon lähetystöjen lehdistökatsauksia, jotka osoittautuivat yllättävän laajoiksi myös peruskoulun kielikysymyksen osalta. Lisäksi on tutustuttu Tukholman suurlähettilään Ralph Enckellin kokoelmaan sekä Pohjoismaiden neuvoston pöytäkirjoihin.

Aikarajaus ja kerronnan runko

Vaikka tutkimuksen päähuomio on keväällä 1968 tapahtuneessa eduskunnan kieliratkaisussa, on ajallisesti lähdettävä liikkeelle paljon aikaisemmasta tilanteesta. Aikarajaus on aloitettava toisen tasavallan alkuhetkistä syksyn 1944 rauhanteosta Neuvostoliiton kanssa. Välillä on myös ulotettava tarkastelua 1930-luvulle kielikiistan kiihkeimpiin vuosiin. Aikajanan laajentamisen taustalla on yksinkertainen lähtökohta: syy peruskoulun kieliratkaisulle ei syntynyt keväällä 1968. Se oli syntynyt jo ennen sotia, 1930-luvulla ja vakiintui sotien aikana kielirauhan ja ulkopoliittisen linjan myötä. Tämän takana oli Neuvostoliiton uhkan kasvaminen ja sen seurauksena Suomen ulkopoliittisen linjan suuntautuminen kohti Pohjoismaita. Aikarajauksen laajentaminen on tärkeitä kontekstin ymmärtämiseksi.

Sen sijaan varsinaisen peruskoulun kieliratkaisun aikarajauksen määrittäminen on hyvinkin yksinkertainen. Poliittiseen päätöksentekoon kieliratkaisu tuli marraskuussa 1966, kun Paasion hallitus otti hallitusohjelmaan kirjatun peruskouluratkaisun työn alle. Päätös peruskoulusta ja sen kieliratkaisusta tehtiin toukokuussa 1968, mikä on myös luonteva rajausta päättää tämä tutkimus.

Tutkimus alkaa taustojen ja toimijoiden esittelystä, jota seuraa kolme kronologisesti jäsenettyä päälukua. Neljännessä pääluvussa tarkastellaan kieliratkaisua temaattisesti. Tämä on tutkimuksen kannalta oleellista, koska se auttaa paremmin näkemään niin kontekstia kuin toimijoita. Temaattinen näkökulma antaa siten mahdollisuuden lisätulkintoihin. Tutkimus päättyy lyhyeen loppuluukuun, jossa tutkimustulokset punotaan yhteen.

Ensimmäisessä pääluvussa käydään läpi koulualan asiantuntijoiden näkemyksiä kielenopetuksesta. Tarkastelun kohteena ovat komiteat, koulualan virkamiehet ja opettajajärjestöt. Huomio suunnataan asiantuntijoiden näkemyksiin ihmisen koulutettavuudesta ja sen yhdestä tärkeästä osasta kielenopetuksesta. Ajanjakso alkaa toisen maailmansodan päättymisestä ja päättyy vuoden 1968 eduskunnan päätökseen. Ajanjakso on pitkä, mutta juuri laajempi tarkastelu auttaa havaitsemaan yhteiskunnan muutokset ja niiden vaikutukset myös käsityksiin koulutuksen sisällöstä.

Toisessa pääluvussa mennään kielikysymyksen aktiivisiin vuosiin ja tarkastelussa on syksyllä 1966 alkanut Paasion hallituksen peruskoulun lainvalmistelu. Lisäksi analysoidaan eduskunnan sivistysvaliokunnan työtä lakiesityksen käsittelyssä sekä ennen kaikkea puolueita ja niiden suhtautumista kielikysymykseen. Toisessa luvussa esitellään kielikysymyksen poliittiset rajalinjat vuoden 1967 lopussa. Mitkä puolueet olivat ruotsin kielen kannalla ja mitkä sitä vastaan?

Kolmannessa pääluvussa koetaan dramaattisia hetkiä, kun jo varmalta näyttänyt yhden kielen ratkaisu muuttuukin toiseksi. Ajanjakso alkaa sivistysvaliokunnan mietinnön ensimmäisestä lukemisesta joulukuun 1967 ja siitä alkaneesta kielikeskustelusta lehdistössä. Asiaan sekoittuvat presidentinvaalit, hallitusneuvottelut, Suomen talouspoliittinen tilanne ja tarkastelussa on myös Ruotsin valtion rooli kieliratkaisussa. Kolmas luku huipentuu eduskunnan äänestykseen toukokuussa 1968.

Kun kolmessa edellisessä luvussa kieliratkaisua on tarkasteltu kronologisesti, niin neljännessä pääluvussa näkökulma on temaattinen. Luvussa analysoidaan kieliratkaisuun osallistuneiden henkilöiden toimintaa ja motiiveja. Tarkastelussa on eduskunnan äänestys, josta pyritään löytämään lisäselitystä kieliratkaisulle. Lisäksi pohditaan laajemmin toisen tasavallan aikaista asennetta ruotsin kieleen ja ulkovaltojen roolia kieliratkaisussa. Loppuluvussa etsitään vastausta yleisessä historiatietoisuudessa olevaan kysymykseen, oliko kevään 1968 kieliratkaisu lehmänkauppa vai perusteltu päätös.

2. KIELIRATKAISUN TAUSTA

Syyskuussa 1944 solmittu välirauha Neuvostoliiton kanssa päätti sotatoimet, ja Suomi pystyi ottamaan ensimmäisiä askeleita kohti rauhaa. Ensimmäisenä tehtävänä oli saksalaisten joukkojen poistaminen Suomen maaperältä sekä armeijan joukkojen saattaminen rauhan ajan määrävahvuuteen. Lisäksi oli suoritettava alueluovutukset Neuvostoliitolle ja sen seurauksena organisoitava evakkojen asuttaminen Kanta-Suomeen. Lisäksi Suomea odotti Neuvostoliiton vaatimien sotakorvausten täyttämisen, mikä oli raskas taakka sodan köyhdyttämälle maalle. Välirauhan sopimuksen täytäntöönpanoa Suomessa valvoi liittoutuneiden valvontakomissio, jota johti neuvostoliittolainen kenraalievosti Andrei Ždanov.

Rauhanehdot edellyttivät poliittisen kurssin radikaalia muutosta. Idänpolitiikka meni kaiken edelle ja sen seurauksena suhde Neuvostoliittoon tuli nopeasti muuttua vihollisesta ystäväksi. Tämä näkyi myös suomalaisessa politiikassa, kun kommunistiset järjestöt saivat taas mahdollisuuden toimia vapaasti. Lokakuussa 1944 perustettiin Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL). Maaliskuussa 1945 järjestetyissä ensimmäisissä sodan jälkeisissä eduskuntavaaleissa SKDL menestyi yli odotusten saaden kaikkiaan 49 edustajaa. SDP puolestaan kärsi vaaleissa merkittävän tappion paikkaluvun vähetessä 85:stä 50:een. Monet aiemmin SDP:lle menneet äänet siirtyivät vasta perustetun SKDL:n ehdokkaille. Oikeistopuolueiden paikkajaoissa ei tapahtunut näin suuria muutoksia, ellei oteta huomioon IKL:n poistumista kokonaan poliittiselta näyttämöltä. Maalaisliitto hävisi seitsemän paikkaa ja RKP taas neljä. Kokoomus ja Kansallinen Edistyspuolue puolestaan kasvativat paikkalukua kumpikin kolmella edustajalla. Vaalituloksen lisäksi uusi poliittinen tilanne näkyi siinä, että yli puolet kansanedustajista oli uusia kasvoja.

Vuoden 1945 vaaleihin SKDL oli lähtenyt yleisvasemmistolaisiin sekä sotapolitiikan ja fasismin vastaisiin tunnuksin. Samoilla ajatuksilla puolue keskittyi myös kulttuuri- ja koulupoliittisiin kysymyksiin. Koulujen opetussisältö haluttiin nopeasti uudistaa poistamalla koulun oikeistolainen kiihkoisänmaallisuus ja selkeä neuvostovastaisuus. Opetussisällön lisäksi koko koululaitos haluttiin uudistaa. Tehtävän edistämiseksi asetettiin professori Yrjö Ruudun johdolla komitea, jonka tavoitteena oli uuden yhtenäiskoulun kehittäminen. Yhtenäiskoulun tavoitteena oli, että se vastaisi uutta demokraattista yhteiskuntaa ja si-

ten edistäisi koulun kansanvaltaisuutta, tasa-arvoa ja sosiaalisuutta. SKDL:ssä ymmärrettiin kulttuuri- ja koulupolitiikan suuri merkitys yrityksessä muuttaa yhteiskuntaa.⁷²

Yhteiskunnan suunnanmuutokselle sekä siten myös kulttuuri- ja koulupolitiikan ajamiselle SKDL sai hyvät edellytykset osallistuessaan kolmeen sodan jälkeiseen hallitukseen. Paasikiven II hallitukseen (17.11.1944–16.4.1945) puolue sai yhden paikan. Seuraavaan, Paasikiven III hallitukseen (17.4.1945–25.3.1946) SKDL sai viisi ministerinpaikkaa, yksi niistä oli juuri opetusministerin salkku. Tämän jälkeen toimineessa Mauno Pekkalan (SKDL) hallituksessa puolueella oli kaikkiaan kuusi ministeriä (26.3.1946–29.7.1948). Näinä vuosina kansandemokraatit pystyivät tehokkaasti ajamaan kulttuuripolitiikassa omaa ohjelmaansa, mikä näkyi myös keskeisten kulttuuripoliittisten laitosten nimityksissä. Yleisradion pääjohtajaksi nimitettiin 1945 Hella Wuolijoki, joka nousi seuraavana vuonna varapaikalta SKDL:n kansanedustajaksi. Samana vuonna kouluhallituksen pääjohtajaksi puolestaan nimitettiin kansandemokraatteihin liittynyt Yrjö Ruutu.⁷³

”Vaaran vuosina”⁷⁴ hallitus kohdisti mielenkiintonsa koulukysymyksiin. Työn alla olivat koulunuudistus ja koulun opetussisällön tarkistaminen ajan vaatimusten mukaiseksi. Tämä tarkoitti myös oppikoulun kieltenopetuksen tarkastelua. Tämän seurauksena Paasikiven II hallitus päätti asettaa 21.12.1944 komitean, jonka tehtävänä oli ryhtyä ”harkitsemaan, kuinka elpyvä venäjänkielen harrastus olisi ohjattava suunnitelmallisesti”. Kysymyksessä oli yritys kasvattaa venäjän kielen opiskelua oppikouluissa. Se, että komitea asetettiin näinkin nopeasti rauhanneuvotteluiden jälkeen, viittaa siihen, että se oli yksi osa poliittista suunnanmuutosta. Suunnitelma venäjän kielen opetuksen lisäämisestä toteutui lopulta aika tavalla ontuen, suurimpana ongelmana oli pätevien opettajien saaminen. Loppujen lopuksi venäjän kielen opetus saatiin viiteentoista valtion oppikouluun, mutta näissäkin kouluissa opetus hiipui pikkuhiljaa.⁷⁵

⁷² Polvinen 1999, 62–66; Autio 1990, 111–114.

⁷³ Polvinen 1999, 158–159.

⁷⁴ Käsitteellä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa Suomen historiassa melko vakiintunutta ajanjaksoa 1944–48.

⁷⁵ Autio 1990, 207–208; Laitinen, Sotakorvausvenäjää ajettiin Suomen kouluihin. Artikkelit Kana-lehdessä 4/2013.

2.1 PUOLUEIDEN SUHTAUTUMINEN KOULUN UUDISTAMISEEN

Sodanjälkeiset puolueohjelmat – hiljainen hyväksyntä ruotsin kielelle

Porvaripuolueissa sodan jälkeinen paine muuttaa politiikan suuntaa ilmeni tarpeena uudistaa puolueohjelmat. Ensimmäisenä puolueohjelman ehti uudistamaan Maalaisliitto vuonna 1944. Seuraavana vuonna seurasivat Kansallinen Kokoomuspuolue ja Kansallinen Edistyspuolue. Niin Maalaisliitolla kuin muillakin porvaripuolueilla yleislinjanmuutos oli askel oikealta maltillisempaan suuntaan. Tämä näkyi erityisesti talous- ja sosiaalipoliittisissa kysymyksissä, suhtautumisessa maanpuolustukseen sekä suhteessa kommunismiin, jota ei enää julkisesti voinut vastustaa. Puolueohjelmista löytyy lisäksi uudenlaista asemoitumista kulttuuri- ja koulupoliittisiin kysymyksiin. Ohjelmissa otettiin kantaa koulumuotoihin yhtenäiskoulun ja rinnakkaiskoulun välillä sekä määriteltiin uudestaan suhdetta ruotsinkielisen väestön koulutusmahdollisuuksiin.

Maalaisliiton vuoden 1944 puolueohjelmassa kulttuuri- ja koulukysymysten pääpaino oli maaseudun väestön koulutuksen turvaamisessa. Ohjelmasta voi nähdä, että maaseutuelämä nähtiin sekä kansantaloudellisesti että yhteiskunnallisesti turvallisimpana vaihtoehtona Suomelle. Tämä näkyi myös koulutuksen lähtökohdissa:

Maaseutuhenkinen kasvatus edellyttää eri oppilaitoksien oikeaa suhtautumista maaseudun kannalta tärkeisiin kysymyksiin. Maaseudun tarvetta varten on luotava sen oloihin soveltuvia oppikoulutyyppejä.⁷⁶

Sana ”oppikoulu” viittaa tarkoitukseen säilyttää entinen rinnakkaiskoulujärjestelmä, toisaalta ohjelmaan sisältyy vaatimus oppikoulun muuttamisesta maaseutuolosuhteita vastaavaksi. Koulun kielenopetuksesta ohjelmassa ei mainita mitään. Tämä onkin suuri muutos, kun tarkastellaan puolueen ennen sotia laadittua puolueohjelmaa. Vuoden 1932 ohjelmassa vaadittiin suomen- ja ruotsinkielisten oppikoulupaikkojen ja kustannusten jakamisessa ”oikeudenmukaisen suhteellisuuden aikaansaamista”. Tällä tarkoitettiin ruotsinkielisten oppikoulupaikkojen vähentämistä suhteessa ruotsinkielisen väestön määrään. Lisäksi ohjelmassa otettiin kantaa aivan yksityiskohtaisesti koulun kielenopetukseen. Oppikoulun kielenopetuksessa vaadittiin ”ruotsinkielen pakollisen

⁷⁶ Borg 1965, 274–279.

opetuksen lakkauttamista, tilaisuuden hankkimiseksi suurien sivistyskielien oppimiseen”⁷⁷

Maailmansotien välissä Maalaisliitto ei ollut näissä vaatimuksissa yksin, vaikka ainoana puolueena kirjasi asian puolueohjelmaan. Lukuisia samanlaisia vaatimuksia esitettiin myös eduskunnassa 1930-luvulla. Porvaripuolueiden kansanedustajien esittämissä aloitteissa vaadittiin ruotsin kielen asettamista vapaaehtoiseksi aineeksi oppikouluissa.

Kansallisen Kokoomuspuolueen ohjelmassa vuodelta 1945 otettiin kantaa oppikoulujen ja kansanopetuksen kehittämiseksi. Kokoomuksen ohjelmassa ajettiin ehdottomasti rinnakkaiskoulujärjestelmää ja sen säilyttämistä. Kansakoulua oli kehitettävä ”laajojen piirien ainoana koulumuotona” ja turvattava sen säilyminen itsenäisenä. Oppikoulun osalta puolestaan vaadittiin:

Oppikoululaitosta kehitettäessä on pidettävä huolta siitä, että täysiluokkainen oppikoulu kykenee täyttämään tehtävänsä korkeimman opetuksen pohjana. Myöskin on huolehdittava siitä, ettei keskikoulu menetä mahdollisuuttaan tarjota oppilailleen opintojen jatkamiseksi tarvittavaa tietomäärää.⁷⁸

Vuoden 1945 Kansallisen Edistyspuolueen yleisohjelmassa sen sijaan päämääränä oli yhtenäiskoulu. Perusteluista voi nähdä alueellisen ja sosiaalisen tasa-arvon vaatimuksen:

Jokaiselle on hänen asuinpaikastaan ja varallisuudestaan riippumatta varattava tilaisuus *lahjainsa mukaiseen sivistykselliseen kehitykseen*. On toteutettava *yhtenäinen koulujärjestelmä*, yleensä kansakoulu pohjakouluna, sekä saatettava koululaitos kokonaisuudessaan *läheemmäksi elävää elämää*.⁷⁹

Vaatimuksella saada koululaitos lähemmäksi elävää elämää varmastikin tarkoitettiin oppikoulun teoreettisen opetuksen vähentämistä. Vertaamalla kokoomuksen ja edistyspuolueen ohjelmia sotia edeltäviin, voi huomata samanlaisen kehityksen kuin Maalaisliiton ohjelmassa: vaatimus ruotsinkielisten oppikoulujen vähentämisestä puuttuu kokonaan sotien jälkeisistä ohjelmista.

Vuoden 1948 eduskuntavaaleissa SKDL hävisi 11 paikkaa ja se jätettiin hallituksen ulkopuolelle Neuvostoliiton painostuksesta huolimatta. Puolueen oppositiokaudesta tulikin pitkä, kun seuraava hallituskausi alkoi vasta Paasion kansanrintamahallituksessa 1966. Tästä huolimatta puolue jatkoi toimintaansa elinvoimaisena, varsinkin ammattiyhdistysliikkeessä. Vuonna 1949 SKDL:n

⁷⁷ Borg 1965, 231; Kielirauhakomitean mietintö 1945, 27.

⁷⁸ Borg 1965, 281–288.

⁷⁹ Borg 1965, 289–292.

liittokokouksessa hyväksyttiin puolueen kymmenen kohdan periaateohjelma, jossa myös määriteltiin kulttuuripoliittisia linjauksia. Varsinainen kulttuuripoliittinen ohjelma oli laadittu jo pari vuotta aikaisemmin 1947. Siinä koulupoliitiikan vaatimuksena oli ”suuri koulu-uudistus”, jota perusteltiin suomalaisen koulutuksen jälkeen jäämisellä suhteessa muihin maihin sekä koulun sisäisellä ”väärällä hengellä”. Tämän korjaamiseksi ohjelmassa vaadittiin:

Siksi on **koko kansallisessa kasvatuslaitoksessa suoritettava perusteellinen uudistus, koululaitoksen järjestelmä ja henki demokratisoitava**, samalla kun tarpeellisiin metodisiin uudistuksiin ryhdytään, joilla pänttäyskoulu muutetaan elämää varten valmistavaksi kouluksi.⁸⁰

Ohjelmassa vaadittiin oppivelvollisuuskoulun laajentamista, jolloin kaikilla nuorilla olisi samanlaiset mahdollisuudet uravalintaan. Vaatimukset olivat Ruudun komitean mukaiset: oppivelvollisuuskouluun on sisällytettävä keskikoulu ja se on tehtävä kaikille 8-luokkaiseksi. SKDL:n koulu-uudistuksessa otettiin kantaa myös Suomen ruotsinkielisen väestön oikeuksiin: ”On huolehdittava siitä, että **ruotsalaisen vähemmistökansallisuuden oikeudet** kaikenpuoliseen sivistykseen tarpeittensa mukaisesti koko koululaitoksessa turvataan.”⁸¹

Ohjelmassa ei puhuttu koulun kielenopetuksesta. Sen sijaan ajettiin Suomen ruotsinkieliselle väestölle oikeutta koulutukseen omalla kielellään. Vaikka ohjelmassa ei puhutakaan kielenopetuksesta, voi siinä kuitenkin nähdä selkeän kannanoton Suomen ruotsinkielisen kulttuurin puolesta.

1950-luvulle tultaessa lähes kaikki puolueet uudistivat uudelleen puolueohjelmiaan. Monissa ohjelmissa näkyi myös kulttuuri- ja koulupoliittisen linjan tarkentamista, erityisesti lähestyttäessä vuosikymmenen loppua. Eräänlaisena edistyspuolueen perillisenä perustetun Suomen kansanpuolueen yleisohjelmasta vuodelta 1951 voi löytää samanlaisen vaatimuksen koulun alueellisesta ja sosiaalisesta tasa-arvosta. Lisäksi ohjelmassa esiintyi selkeä vaatimus yhteisestä pohjakoulutasosta:

Yleisen oppivelvollisuuden sisältämän peruskoulutuksen tulee antaa sellainen tietomäärä, että nuori ihminen sen turvin selviytyy yhteiskuntaelämän vaatimuksista ja saavuttaa pohjan, jolta lähtien hän voi kehittää itseään.⁸²

⁸⁰ SKDL:n kulttuuriohjelma 1947, 3.

⁸¹ SKDL:n kulttuuriohjelma 1947, 3.

⁸² Borg 1965, 302–310.

Ohjelmasta löytyy myös muita ”moderneja” vaatimuksia, kuten ammatinvalinnan ohjauksen kehittäminen ja ammattikoulutuksen jälkeisten jatko-opiskelumahdollisuuksien laajentaminen. Epäsuorasti todetaan myös koulun kehittämistä yhtenäiskoulun suuntaan: ”Opetuslaitosta on tarkasteltava kokonaisuutena ja sen eri osien välinen suhde on pyrittävä saattamaan yhteiskunnan tarpeiden mukaiseksi.”⁸³

Vuonna 1952 SDP uudisti lähes puoli vuosisataa vanhan periaateohjelman. Ohjelma sisälsi paljon uutta, olihan Forssan ohjelman aikainen yhteiskunta muuttunut paljon. Kulttuuripoliitikasta ohjelmassa esitettiin vain suuria linjoja ja koulupoliitikasta ei puhuttu taas lainkaan. Sen sijaan vuoden 1963 XXVI puoluekokouksessa hyväksytyssä kulttuuripoliittisessa ohjelmassa näihin asioihin otettiin selkeä kanta. SDP:n kulttuuripoliittisessa ohjelmassa koulupoliitikan tärkeimmäksi tehtäväksi kirjattiin ”sosiaalisen oikeudenmukaisuuden turvaaminen opetuksen kaikilla aloilla ja tasoilla.”⁸⁴ Tämän vaatimuksen toteuttamiseksi tulisi siirtyä yhtenäiskouluun sekä lisäksi toteuttaa muita koulujärjestelmää koskevia niin pedagogisia kuin sosiaalisia uudistuksia. SDP:n ohjelman punaisena lankana voi nähdä vaatimuksen sosiaalisesta tasa-arvosta. Koulujärjestelmän osalta ohjelmassa vaadittiin:

Periaatepäätös yhtenäiskoulujärjestelmään siirtymisestä on viipymättä saatava aikaan. Ylimenokauden aikana kehitystä yhtenäiskoulun suuntaan on autettava mm. kunnallisen keskikoulun perustamisoikeutta laajentamalla. Yhtenäiskoulukokeilujen ja muiden koulukokeilujen aikaansaamista on edistettävä väljentämällä niitä koskevia säännöksiä.⁸⁵

Ohjelman vaatimuksista voi nähdä, että ne olivat hyvin pitkälle yksilöityjä ja jo alkaneen kehityksen mukaisia. Ohjelman vaatimusten taustalta on nähtävissä puolueen ohjelmatyössä mukana olleen kouluhallituksen pääjohtaja R. H. Oittisen kädenjälki.⁸⁶ Ohjelmassa vaadittiin myös konkreettisia pedagogisia uudistuksia. Ensimmäisenä vaatimuksena oli kielten opiskelun järjestäminen kansakouluihin. Lisäksi kielenopetuksesta esitettiin:

Koulun antaman käytännöllisen kielitaidon tasoa olisi pyrittävä kohottamaan. Tähän voitaisiin päästä mm. vähentämällä yhdelle oppilaalle pakollisten kielten määrää. Sen sijaan voitaisiin koulujen keskeisen työnjaon tietä lisätä koko koululaitoksen piirissä opettettavien kielten lukumäärää ja tasa-

⁸³ Borg 1965, 302–310.

⁸⁴ SDP Kulttuuripoliittinen ohjelma 1963, 7.

⁸⁵ SDP Kulttuuripoliittinen ohjelma 1963, 7–8.

⁸⁶ Ripatti 1992, 184–186.

painottaa sitä eri kielten ja kieliryhmien kesken. Erityisesti olisi pyrittävä lisäämään venäjän ja tärkeimpien romaanisten kielten opiskelua.⁸⁷

Edellä esitetyistä linjauksista voi nähdä hyvinkin yksityiskohtaisia vaatimuksia. Ensinnäkin käy ilmi vaatimus kielenopetuksesta koko ikäluokalle. Toisaalta ohjelmasta voi nähdä koulupedagogien näkemyksen, jonka mukaan koko ikäluokalla ei ole edellytyksiä kahden kielen opiskeluun. Lisäksi ehdotuksesta löytyy selkeä kielipoliittinen vaatimus kielenopetuksen muuttamisesta ”venäjän ja romaanisten kielten” suuntaan.

Viisikymmentäluvun toisella puoliskolla kokoomus uusi puolueohjelmansa perinpohjaisesti. Vuonna 1957 hyväksytyssä yleisohjelmassa konservatismia muutettiin ajan henkeen paremmin soveltuvaksi ”dynaamiseksi konservatismiksi”, joka käytännössä tarkoitti esimerkiksi vapaus-käsitteen uudenlaista tarkastelua ja erityisesti yhteiskunnan kehityksen ”järkiperäistä” seuraamista. Myös koulukysymyksessä voi nähdä uudenlaista ajattelua. Ohjelmassa vaadittiin koululaitoksen kehittämistä ”nykyaikaisen yhteiskunnan vaatimuksia vastaavaksi”. Lisäksi ohjelmassa vaadittiin perusopetuksen saamista vastaamaan ”ajankohdan tarpeita”. Ohjelmassa oli myös vaatimus alueellisesta ja sosiaalisesta tasa-arvosta:

Ammattikoulutus, oppikoululaitos ja korkeampi opetus on pyrittävä järjestämään niin, että kansalaisilla on kotipaikasta ja varallisuudesta riippumatta mahdollisuus kykyjensä ja edellytystensä mukaiseen käytännölliseen ja tietopuoliseen koulutukseen.⁸⁸

Vaikka ohjelmasta voi jo huomata nykyisenkin kokoomuksen arvon, mahdollisuuksien tasa-arvon, yhtenäiskoulu ei kuitenkaan ollut puolueen ohjelmassa, vaan edelleen rinnakkaiskoulu.

Samana vuonna kokoomuksen kanssa myös Suomen Kommunistinen Puolue uusi ohjelmansa. Puolueen vuoden 1957 ohjelman päämäärä oli selkeä: ”vallitsevan taloudellisen ja yhteiskunnallisen järjestelmän totaalinen muuttaminen proletariaatin diktatuurin kautta sosialistiseksi järjestelmäksi ja sitä kautta kohti kommunistista yhteiskuntaa.” Vaikka puolueen perusvaatimus oli radikaali, sen kulttuuri- ja koulupoliittiset vaatimukset olivat kuitenkin maltilliset. Itse asiassa vertaamalla niitä politiikan toisessa päässä olevan kokoomuk-

⁸⁷ SDP Kulttuuripoliittinen ohjelma 1963, 8.

⁸⁸ Borg 1965, 323–331.

sen vaatimuksiin eroa ei juurikaan ole, oikeastaan vain vaatimus yhtenäiskoulusta. SKP:n vaatimuksena oli:

Lasten ja nuorison opiskelumahdollisuudet on turvattava niin, ettei varattomuus ole esteenä opiskelulle missään oppilaitoksessa. Yhtenäiskoulu-uudistus on toteutettava ja mahdollisuuksia ammattikoulutuksen saantiin lisättävä.⁸⁹

Kuusikymmentäluvulle tultaessa myös Maalaisliitto uudisti ohjelmansa. Vuoden 1962 ohjelmaan tehtiin lukuisia sisällöllisiä muutoksia vastaamaan ajan henkeä. Lisäksi rakenteellisesti ohjelma jaettiin kahteen osaan: johtaviin periaatteisiin sekä käytännölliseen 1960-luvun yhteiskunnalle suunnattuun poliittiseen tavoiteohjelmaan. Kulttuuripolitiikassa voi huomata ”maalaishengen” vähenemisen. Tämän tilalle puolestaan oli tullut ajanmukaisempi vaatimus, jonka mukaan kulttuuripolitiikka oli rakennettava ”valtakunnallisen hajasijoituksen periaatteelle”. Toisaalta myös Maalaisliiton ohjelmaan oli kirjattu selkeä tasa-arvovaatimus koulutuksen suhteen:

Jokaiselle kansalaiselle on varallisuuteen, syntyperään tai asuinpaikkaan katsomatta taattava mahdollisuus hänen lahjojensa ja taipumustensa mukaiseen opillisen ja ammatillisen sivistyksen saamiseen.⁹⁰

Kokoomuksen ja Maalaisliiton kahdessa sodan jälkeen uudistetussa ohjelmassa kiinnittää huomiota, että niissä ei esitetä minkäänlaista kannanottoa koulun kielikysymykseen. Ero on suuri, kun muistaa puolueiden sotaa edeltävän kannan.

Viimeisenä puolueena jo ennen sotia laaditun puolueohjelman uudisti Ruotsalainen kansanpuolue. Vuoden 1964 puoluepäivillä hyväksytty ohjelma olikin radikaali uudistus ja sisälsi lähes kaikki poliittisen päätöksenteon alueet. Lisäksi ohjelma oli laadittu siten, että se käsitteli koko valtakuntaa koskettavia asioita eikä ollut suunnattu yksinomaan Suomen ruotsinkieliselle väestölle. Talouspolitiikassa ohjelma oli selkeän oikeistolainen, kun taas sosiaali- ja kulttuuripolitiikassa löytyi tasa-arvoa korostavia ajatuksia.

Puolueohjelmassa otettiin yksityiskohtaisesti kantaa koulun kehittämiseen ja kielenopetukseen. Ohjelman mukaan koulutusta tulisi kehittää suunnitelmallisesti koulukokeilujen kautta sekä kiinnittää erityistä huomioita opettajan-koulutukseen ja tutkimukseen. Myös RKP:n ohjelmasta löytyy tasa-arvovaa-

⁸⁹ Borg 1965, 331–339.

⁹⁰ Borg 1965, 350–356.

timus: ”Koululaitoksen uudistamisessa on pyrittävä siihen, että koko nuoriso asuinpaikasta ja sosiaalisista eduista riippumatta saa yhdenmukaiset koulutus- ja kehitysmahdollisuudet.”⁹¹ Lisäksi ohjelmassa otettiin kantaa kielenopetukseen: ”Opetuksen on edistettävä maan koko väestön suurempaa käytännöllistä taitoa molemmissa kansalliskielissä.”⁹²

Sodan jälkeisissä puolueohjelmissa yksikään puolue ei enää kyseenalaistanut ruotsin kielen asemaa. Vaatimukset ruotsinkielisten oppikoulupaikkojen vähentämisestä olivat niin ikään poistuneet. Myöskään suomenkielisten oppikoulujen ruotsin kielen opetuksesta ei esitetty mitään vaatimuksia.

Eduskunta päättää siirtymisestä yhtenäiskouluun

SKDL:n lyhyen hallituskauden aikana kulttuuri- ja koulupolitiikassa elettiin aktiivista aikaa. SKDL:n päämäärä, yhtenäiskoulu, ei kuitenkaan toteutunut. Hanke oli leimautunut liian vasemmistolaiseksi, kun sen takana eduskunnassa olivat oikeastaan vain kansandemokraatit. Vaaran vuosien jälkeen seurasi hiljainen kausi, eivätkä poliittiset päättäjät juuri puuttuneet koulupolitiikkaan. 1950-luvulla koulun kehittämistä haittasi valtion huono taloudellinen tilanne. Toisaalta kehittämisen esteenä olivat suurten ikäluokkien aiheuttamat kustannukset. Koulun kehittämistä ei kuitenkaan täysin haudattu, vaan se jatkui lukuisissa komiteoissa.

Yhdestä asiasta sodan jälkeen oli kuitenkin päästy selkeästi yksimielisyyteen: ruotsinkielisen väestön mahdollisuudesta saada koulutusta omalla äidinkiellään. Tämä oli selkeä muutos verrattuna sotia edeltävään aikaan. Toisaalta myös kielenopetuksen laajentamisesta kansakouluun vallitsi yksimielisyys. Sen sijaan tuleva koulumuoto rinnakkaiskoulun ja yhtenäiskoulun välillä oli vielä täysin auki.

Vaikka kiista tulevasta koulumuodosta ei juuri noussut politiikan asialistalle, puolueiden kannat yhtenäiskoulusta alkoivat kuitenkin selkiintyä. Poliittisista ryhmistä aktiivisimmin yhtenäiskoulua ja koulujärjestelmän kehittämistä ajoi SKDL. Myös sosiaalidemokraatit olivat yhtenäiskoulun kannalla. Kuusikymmentäluvun alussa molemmat puolueet kirjasivat koulunuudistusvaatimuksen ohjelmaansa. Yhtenäiskoulu ei kuitenkaan ollut yksin vasemmiston ajama tavoite, vaan myös Suomen kansanpuolue oli yhtenäiskoulun kannalla. Puoluekartan toisessa päässä, kokoomuksessa, kanta koulunuudistukseen oli

⁹¹ Borg 1965, 366–384.

⁹² Borg 1965, 366–384.

selkeä: se puolusti oppikoulun entistä asemaa. Kokoomuksen yleisohjelmassa vaadittiin perustamaan riittävästi oppikouluja yhtenäiskoulun sijaan.

Merkittävä asia koulunuudistukselle oli se, että 1960-luvun alussa Maalaisliitto alkoi kääntyä uudistuksen kannalle. Puolueen vuonna 1962 hyväksytyssä ohjelmassa vaadittiin tasa-arvoisia koulutusmahdollisuuksia kaikille oppilaille ”varallisuuteen, syntyperään tai asuinpaikkaan” katsomatta. Myös RKP:ssä käännyttiin kuusikymmentäluvun alussa kannattamaan yhtenäiskoulua ja koulunuudistusta.

Eduskunnassa koulunuudistuksen politisoituminen näkyi toivomus- ja lakialoitteina. Vuosien 1962 ja 1963 valtiopäivillä tehtiin lukuisia koululaitoksen uudistamiseen tähtääviä esityksiä. Näiden seurauksena sivistysvaliokunta ryhtyi helmikuussa 1963 käsittelemään eduskunnalle yhtenäiskoulusta tehtyjä aloitteita.

Keskustelu sivistysvaliokunnan esityksestä alkoi eduskunnassa 20.11.1963. Eduskuntakeskustelu jatkui kaksi päivää, ja sen aikana käytettiin yhteensä 45 puheenvuoroa, osa hyvinkin pitkiä. Suurin osa käytetyistä puheenvuoroista käsitteli rinnakkaiskoulun epäkohtia. Kädenväntöä käytiin nimenomaan tulevasta koulumuodosta rinnakkaiskoulun ja yhtenäiskoulun välillä. Tämä näkyi myös siinä, että keskustelussa ei niinkään puututtu tulevan koulun sisältöön, kuten kieltenopetukseen.

Eduskunta hyväksyi sivistysvaliokunnan esityksen äänin 123–68. Esityksen kannalla olivat vasemmistopuolueet, suurin osa Maalaisliitosta sekä muutamia edustajia porvarillisista puolueista. Hävinneellä puolella olivat kokoomus, suurin osa molempien kansanpuolueiden edustajista, Maalaisliiton eduskuntaryhmän vähemmistö sekä yksi SDP:n hajaääni.

Äänestyksessä vuosikymmeniä kytenyt erimielisyys koulujärjestelmästä sai periaatteellisen ratkaisun. Vasemmistolle tärkeä sosiaaliseen tasa-arvoon pyrkivä yhtenäiskoulu voitti rinnakkaiskoulujärjestelmän lähinnä siksi, että Maalaisliitto siirtyi ajatuksen taakse. Maalaisliiton kannan muutti ajatus yhtenäiskoulun tarjoamasta alueellisesta tasa-arvosta. Äänestyksen tulos merkitsi koulujärjestelmäkiistan rauhoittumista.

2.2 KIELISUHTEET 1800-LUVULTA 1960-LUVULLE

Kielisuhteet kiristyvät 1800-luvulla

Suomen siirtyminen Venäjän yhteyteen 1809 merkitsi oleellista muutosta Suomen kieliolosuhteissa. Suomea puhuvien osuus Ruotsin valtakunnan koko väestöstä oli 1800-luvun alussa noin 22 %, mutta autonomisessa Suomessa vuo-

den 1812 jälkeen noin 87 %. Vähemmistöasemasta suomenkieliset siis tulivat ehdottomaksi enemmistöksi, mikä ei aikaa myöten voinut olla heijastumatta yhteiskunnalliseen kehitykseen.⁹³

Käytännössä Suomen johtava eliitti oli 1800-luvun loppuvuosikymmenille asti ruotsinkielistä. Vaatimuksia suomen kielen aseman parantamiseksi voimisti 1840-luvun lopulla syntynyt fennomania, jonka pohjalta aikanaan syntyi Suomalainen puolue. Fennomanian vastapainoksi syntyi ruotsinmielinen liike, svekomania, jota edusti säätyvaltiopäivien aikana Ruotsalainen puolue, myöhemmin Ruotsalainen kansanpuolue.⁹⁴

Vuonna 1862 asetettiin komitea selvittämään suomen kielen aseman edistämistä. Komitea katsoi, että periaatteessa suomi voisi toimia virallisena kielenä, mutta komitean käsityksen mukaan suomi ei kielenä ollut vielä riittävän kehittynyt eivätkä virkamiehet osanneet suomea. Komitean enemmistö ei halunnut asettaa mitään määräaika, kun taas vähemmistö kannatti joko viiden tai kymmenen vuoden määräaika. Asia sai uuden käänteen jo seuraavana vuonna, kun senaattori J. V. Snellman teki senaatin ohi Pietariin aloitteen, jonka pohjalta keisari Aleksanteri II vuoden 1863 Suomen vierailullaan antoi kielireskriptin eli asetuksen, jossa suomen kielen käyttönotolle vahvistettiin 20 vuoden määräaika.⁹⁵

Kun vuoden 1863 kieliasetuksessa vahvistettu 20 vuoden määräaika oli kulumassa loppuun, pyrki Suomen silloinen kenraalikuvernööri Fjodor Heiden toteuttamaan kieliasetuksen mukaisia vaatimuksia. Tämä ei kuitenkaan vastustuksesta johtuen toteutunut. Vuoden 1883 kieliasetus sisälsi säännöksiä virkamiesten suomen kielen taitoa koskevien vaatimusten tarkentamisesta, mutta suomea ei julistettu maan viralliseksi kieleksi.⁹⁶

Suomi sai virallisen kielen aseman ja tuli yhdenvertaiseksi ruotsin kielen kanssa vuoden 1902 kieliasetuksella. Kieliasetuksen taustalla oli talonpoikais-säädyn vuoden 1897 valtiopäivillä tekemä anomus.⁹⁷ Vuosisadan vaihtumisen jälkeen suomen kieli sai yhä vahvemman aseman. Vuonna 1902 annetun asetuksen mukaan tuomioistuimissa ja asioinnissa viranomaisten kanssa saattoi käyttää suomen kieltä. Suomen kieli vahvistui myös lainvalmistelussa, kun yksikamarinen eduskunta aloitti toiminnan 1907.⁹⁸

⁹³ Tommila 1989, 51; Engman 2016, 25, 91–92.

⁹⁴ Tommila 1989, 64–65; Engman 2016, 74–75, 153.

⁹⁵ Rommi, Pohls 1989, 75–84; Engman 2016, 96–98.

⁹⁶ Rommi, Pohls 1989, 111–114.

⁹⁷ Jussila 1989, 134–143.

⁹⁸ Jussila 1989, 153–155.

Max Engman on analysoinut suuriruhtinaskunnan aikaista kielikysymystä. Hänen mukaansa suomalaiseen kielikysymykseen liittyi ensinnäkin ”triangelidraama” ruotsin, suomen ja venäjän kielen välillä. Tämä kolmiodraama päättyi venäjän kielen häviöön.⁹⁹ Toinen kielellinen kamppailu käytiin suomen ja ruotsin kielen välillä. Tässä Engman nostaa esille sen, että Suomen ruotsinkielinen väestö voitiin 1800-luvulla jakaa kahteen osaan: eliittiin ja kansaan. 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla jakolinja meni ruotsinkielisen eliitin ja suomen- sekä ruotsinkielisen rahvaan välillä. Tässä ei siis ollut kysymys niinkään kielellisestä jaosta, vaan ennemminkin jako perustui säätyjen erilaiseen asemaan. 1800-luvun toisella puoliskolla ruotsinkielisille tuli tarve koota koko ruotsinkielinen väestö yhden kielellisen ”sateenvarjon” alle. Tässä eliitillä oli erilaisia vaihtoehtoja, joista päällimmäisiksi nousivat ”kultursvenskheten” ja ”bygdesvenskheten”. Näistä ensimmäinen korosti ruotsinkielistä kulttuuria ja juuri Ruotsista periytyvää kulttuuriperintöä. Jälkimmäinen puolestaan korosti suomenruotsalaisuutta ”kansana” ja sen suhdetta ruotsinkieliseen maahan.¹⁰⁰

Edellisestä kehityksestä johtuen Suomen ruotsinkieliselle väestölle tuli myös tärkeäksi määritellä selkeä termi, jolla heitä voitiin kuvata. Termi ”finlandsvensk / suomenruotsalainen” ja sen yleistyminen kielenkäyttöön vakiintui 1920-luvulla. Taustalla oli tarve erottaa Suomen ruotsinkielinen väestö ruotsalaisesta väestöstä. Termin syntyhistoria sijoittuu vuosina 1912–13 *Studentbladet*-lehdessä käytyyn keskusteluun, jonka Olof Mustelin on seikkaperäisesti selvittänyt.¹⁰¹

1920–30-lukujen kielikiista

Suomen hallitusmuoto vahvistettiin heinäkuussa 1919 sisällissodan jälkeen. Hallitusmuotoon sisältyvistä kieltä koskevista säännöksistä käytiin pitkiä neuvotteluja, joihin vaikutti myös kansainvälisen huomion saanut Ahvenanmaan kysymys.¹⁰² Oleellista ruotsin kielen aseman kannalta oli se, mitä hallitusmuodon 14 §:ssä yksiselitteisesti säädettiin: suomi ja ruotsi ovat tasavallan kansalliskielet.

Hallitusmuoto sääti yleisperiaatteen molempien kielten asemasta ja loi pohjan kieliasioiden järjestelylle. Vuoden 1922 kielilaki sisälsi yksityiskohtaiset säännökset jaotuksesta yksikielisiin ja kaksikielisiin virka-alueisiin ja itse-

⁹⁹ Engman 2016, 129–134.

¹⁰⁰ Engman 2016, 139, 158–163.

¹⁰¹ Mustelin 1983, 50–71.

¹⁰² Uino 1989, 179–181; Engman 2016, 352–365.

hallintoalueisiin sekä kansalaisten kielellisistä oikeuksista tuomioistuimissa ja muissa asioimisissa viranomaisten kanssa. Yksikielisten ja kaksikielisten alueiden jaotuksen perusyksikkönä oli kunta. Kielilain säätämisen yhteydessä säädettiin myös laki valtion virkamiehiltä vaadittavasta kielitaidosta.¹⁰³

Vuoden 1922 kielilaki ei merkinnyt kieliriidan loppumista, vaan se kiihtyi seuraavina vuosina ja siirtyi koskemaan erityisesti sivistystä ja koulutusta. Molemmissa kieliryhmissä ymmärrettiin koulutuksen, alakouluista aina yliopistoon saakka, olevan kansallisuus- ja kielipolitiikan avainkysymys. Vaikka sekä ruotsin- että suomenkieliset olivat perustaneet omat yliopistonsa, Åbo Akademin ja Turun Yliopiston, päähuomio kiinnitettiin Helsingin yliopistoon, joka oli Suomen sivistyselämän keskus ja ainoa valtionyliopisto. Helsingin yliopiston suomalaistaminen huipentui aitosuomalaisten ylioppilaiden luentolakkoon helmikuussa 1932. Lakon ulkopuolella olivat ruotsinkielisten ylioppilaiden lisäksi suomenkieliset liberaali- ja sosialistiset ylioppilaat. Vasemmistopuolueet olivat kaksikielisiä, ja varsinkin sosiaalidemokraatit tukivat passiivisesti Ruotsalaista kansanpuoluetta.¹⁰⁴

1930-luvulla kielitaistelun taustalla oli aitosuomalaisten vaatimus hallitusmuodon kielipykälien muuttamisesta siten, että Suomesta tulisi yksikielinen kansallisvaltio. Tätä vaadittiin eduskunnassa peittelemättömästi, samalla kun valtion suomalaistamiseksi edellytettiin suoraviivaista toimintaa ja sovittelujen hylkäämistä. Lisäksi kieliryhmien kesken käytiin kädenväantöä ruotsinkielisten koulujen valtionavusta ja ruotsin kielen pakollisuudesta suomenkielisissä kouluissa.¹⁰⁵

Kielitaistelu laimeni 1930-luvun lopulla, kun eduskunta 1937 hyväksyi hallituksen esityksen yliopistolaki ja sitä kautta parantuneet kielioikeudet vei kansallisaktiiviteilta tärkeimmän valtiosäätökielitaistelussa, koska pitkällinen kiista suomen kielestä oli keskittynyt juuri näihin kysymyksiin.¹⁰⁶ Toisaalta kiristynyt maailmanpoliittinen tilanne johti siihen, että Suomi alkoi lähestyä Pohjoismaita ja erityisesti Ruotsia, ja tämä edellytti, että kielikiista saatiin Suomessa laantumaan.¹⁰⁷

¹⁰³ Engman 2016, 365, 389–391; Meinander 2016, 14–18; Uino 1989, 181–183.

¹⁰⁴ Uino 1989, 220–232.

¹⁰⁵ Meinander 2016, 38–42; Uino 1989, 233–237.

¹⁰⁶ Uino 1989, 241–243.

¹⁰⁷ Meinander 2016, 53–58, 100–102; Uino 1989, 238–240.

Paasikiven linja – ruotsin kielen kaksi ulottuvuutta

Talvisodan¹⁰⁸ alkaessa kieliryhmien väliset kiistat oli haudattu ja tämän kehityksen vahvistamiseksi oli valtioneuvosto 21.5.1941 asettanut Kielirauhakomitean. Tehtäväksi valtioneuvosto oli asettanut ”komitean harkitsemaan mahdollisuuksia pysyvän yhteisymmärryksen aikaansaamiseksi maamme suomalaisen ja ruotsalaisen väestön kesken sekä laatimaan ehdotuksia sellaisiksi toimenpiteiksi, jotka olisivat omansa edistämään tällaista yhteisymmärrystä”. Sodan aiheuttaman viivästyksen vuoksi komiteamietintö valmistui vasta 12.12.1944.¹⁰⁹

Mietinnössä pohdittiin Suomen kielikiestaan liittyviä erikoiskysymyksiä: rotu- ja kansallisuuskysymyksiä sekä syitä kielitaistelun syntymiseen. Lisäksi mietinnössä käsiteltiin kielikiestan historiaa ja puolueiden asennoitumista ruotsin kielen asemaan maailmansotien välisenä aikana. Mietinnössä muistutettiin kahden suurimman porvaripuolueen, Maalaisliiton ja Kansallisen Kokoomuspuolueen puolueohjelmiin kirjatusta kielikannasta 1930-luvulta. Molemmissa ohjelmissa vaadittiin Suomea yksikieliseksi valtioksi. Maalaisliiton ohjelmassa vuodelta 1932 vaadittiin:

Suomen kieli on saatava Suomen ainoaksi kansalliskieleksi. Nykyistä laajaa virkamiehistön ja valtion virastojen kaksikielisyysjärjestelmää on supistettava [...]. Virallinen kaksikielisyysjärjestelmä eduskunnassa on poistettava.¹¹⁰

Kokoomuksen ohjelmassa vuodelta 1936 puolestaan todettiin:

Kansallisen kokoomuspuolueen kieli- ja kansallisuusohjelman päämääränä on pidettävä sitä, että maastamme luodaan suomalainen kansallisvaltio, jossa suomen kieli on oleva maan yleinen virallinen kieli ja jossa ruotsinkielisen asutusalueen väestölle taataan nykyaikaisen oikeuskäsityksen ja kohtuuden mukaiset kielelliset oikeudet.¹¹¹

¹⁰⁸ Krister Wahlbäck nostaa talvisodan syttymisen lisäksi kielirauhan taustavoimaksi kaksi muuta syytä. Hänen mukaansa RKP puolueena ei ollut sitoutunut samalla tavalla kuin muut porvaripuolueet saksalaissuuntaukseen, mikä näkyi siinä, että puolueelle oli helpompaa hyväksyä Paasikiven ajamat neuvottelut Neuvostoliiton kanssa. Tämä taas antoi RKP:lle Wahlbäckin mukaan enemmän poliittista valtaa ajaa myös kielipolitiikassa omaan suuntaansa. Myöhemmin 1960-luvulle tultaessa Wahlbäck korostaa kielirauhan hyväksymisen johtuvan Suomen ja Ruotsin taloudellisesta yhdentymisestä ja nostaa erityisesti esille suomalaisten laajan siirtolaisuuden Ruotsiin. Wahlbäck 1968, 247–248. Wahlbäckin havainnot ovat osuvia, tosin RKP:n roolin korostaminen ei ehkä ole aivan näin oikeutettu.

¹⁰⁹ von Bonsdorff 1994, 239–241; Meinander 2016, 108–110, 122–125.

¹¹⁰ Kielirauhakomitean mietintö 1945, 26.

¹¹¹ Kielirauhakomitean mietintö 1945, 26.

Komiteamietinnön valmistuessa loppuvuodesta 1944 tilanne oli aivan toinen. Kielirauha oli hyväksytty asia ja erityisesti sen takana seisoivat sodan aikana syntyneet puoluerajat ylittävät asevelihenki. Asevelihengen tavoitteena oli jatkaa sodan aikana syntyneitä kansallista yhdentymistä myös rauhanajan politiikassa. Poliittinen asevelihenki toimi selkeänä vastavoimana SKDL:lle, jonka tavoitteena oli päinvastaisesti tuomita sodanaikaiset toimet. Se, että asevelihengen päätarkoituksena oli kansan yhdistäminen ja kommunismi oli päävihollinen, tarkoitti myös ruotsinkielisen väestön tukemista. Taistelussa kommunismia vastaan kieliriitaan ei ollut varaa. Näin olleen oikeiston ja sosiaalidemokraattien ajaman aseveliyhteistyön oli järkevää puolustaa ruotsinkielisten oikeuksia ja sitoa heidät suomalaisen yhteiskunnan rakentamiseen. Toisaalta myös asevelihengen vastapuoli SKDL ajoi Suomen ruotsinkielisen väestön aseman turvaamista. Vuoden 1949 puolueohjelmassa asia oli kirjattu selkeästi:

Koska kansa, joka sortaa toista kansaa, ei itse voi olla vapaa, on kansallisia vähemmistöjä suojeltava kaikkea kansallissortoa vastaan. Itsenäisyysaikana esiintynyt pyrkimys riistää ruotsalaiselta kansanosalta sen oikeuksia on epädemokraattisena tuomittava. Skdl puolustaa tinkimättä ruotsinkielisen vähemmistön niin kuin muidenkin vähemmistöjen kansalais- ja perustuslallisia oikeuksia.¹¹²

SKDL:ssä asian taustalla oli siis sotien välisen ajan oikeistoradikalismien ja kieliriitojen kieltäminen. Myös toinen vasemmistopuolue SDP oli ollut erossa kieliriidoista koko sotienvälisen ajan ja jatkoi samalla linjalla toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa. Vasemmisto ei ollut osallistunut kielitaisteluun maailmansotien välisenä aikana, koska sille tärkeää oli luokkataistelu, ei kielikysymys.

Kuten Mikko Majander osoittaa, vaaran vuosina kansandemokraattien osalta kielikysymyksessä oli kysymys myös muustakin. Ruotsinkielisen vähemmistön oikeuksien puolustamisen takaa löytyi lisäksi aivan tietoinen strategia. Pohjoismainen ulottuvuus oli kommunisteille vaikea asia vaaran vuosina, olihan puolueen tavoitteena viedä Suomea kohti Neuvostoliittoa ja kansandemokratioiden tielle. Kommunisteille ongelmana oli, erityisesti Ruotsin osalta, SDP:n vahva asema näissä maissa. Pohjoismaisen suuntauksen vastapainoksi puolueessa haluttiin tukea sisäpolitiikassa ruotsinkielistä vähemmistöä.¹¹³

Joka tapauksessa Suomen ruotsinkieliselle väestölle nämä kehityskulut olivat edullisia. Kun sekä oikeiston ja sosiaalidemokraatit yhdistävä aseveliyhteis-

¹¹² Borg 1965, 294.

¹¹³ Majander 2004, 71–75, 257, 274–275.

työ että kansandemokraatit ajoivat ruotsinkielisen vähemmistön etuja, saattoi ruotsinkielinen väestö odottaa konkreettisia toimia hyväkseen.

Kovimpaan koitokseen kielirauha joutui heti sotien jälkeen vuonna 1945 säädetyin maanhankintalain käsittelyn yhteydessä. Lain tarkoituksena oli perustaa asutustiloja rintamamiehille, kaatuneiden omaisille sekä ennen kaikkea Neuvostoliitolle luovutettujen alueiden väestölle. Maanhankintalain piirissä olevat alueet koostuivat valtion ja yksityisten maista, mikä tarkoitti, että kaikkiaan 16 000 tilallista joutui luovuttamaan maata. Asia kosketti monia ja oli siksi hyvin tunneladattu. Maanhankintalain kielipoliittinen kädenvääntö käytiin pääministeri Paasikiven ajamasta asetuksen kielipykälästä, jossa tarkoituksena oli turvata ruotsalaisalueiden säilyminen ruotsinkielisinä, mitä olisi uhannut suomenkielisen väestön asuttaminen näille alueille. Eduskunta taipui Paasikiven esitykseen, eikä ruotsinkielisille alueille asutettu suomenkielistä väestöä siinä mittakaavassa, kuten alun perin oli suunniteltu. Päätös osoitti kielipoliittikan suunnanmuutoksen aivan konkreettisesti.¹¹⁴

Tämän jälkeen pitkälle 1960-luvun lopulle saakka tehtiin useita Suomen ruotsinkieliselle väestölle edullisia päätöksiä.¹¹⁵ Näistä ehkä tärkein kielilain tarkistaminen vuonna 1962, jolloin suurien kaupunkien kaksikielisyys saatiin säilymään.¹¹⁶ Vaikka kaikissa Suomen ruotsinkielisten vaatimuksissa ei päästy tulokseen, oikeastaan ensimmäinen sodanjälkeisen Suomen ruotsinkielisen väestön asemaa varsinaisesti huonontava esitys oli Paasion hallituksen peruskoulun puitelakiesitys. Siinä ruotsin kieli olisi tullut vapaaehtoiseksi aineeksi suomenkielisille oppilaille ja ruotsinkielille oppilaille olisi puolestaan tullut pakolliseksi kieleksi ainoastaan suomi, jolloin he eivät olisi saaneet lainkaan pakollista vieraan kielen opetusta. Tämä olisi huonontanut ruotsinkielisten oppilaiden asemaa suhteessa suomenkielisiin.

Suomen ruotsinkielisen väestön ja sen oikeuksien tukemisen takuumiehenä sodan jälkeen toimi pääministeri ja myöhemmin presidentti J. K. Paasikivi. Paasikiven ruotsinkielistä väestöä tukevan politiikan taustalla oli ensinnäkin maan sisäisen yhtenäisyyden edistäminen. Toiseksi Paasikiven politiikan takana oli ajatus siitä, että tukemalla Suomen ruotsinkielistä väestöä sekä ruotsin kielen asemaa edistettiin Ruotsissa ja muissa länsimaissa suotuisaa kuvaa Suomesta. Idän vastapainoksi tarvittiin hyvät suhteet länteen. Tässä Paasikiven ajamassa

¹¹⁴ Immonen 1999, 56–62; Majander 2004, 66–69; von Bonsdorff 1994, 204–210; Meinander 2016, 125–130.

¹¹⁵ Ks. myös Polvinen 2003, 30–31.

¹¹⁶ von Bonsdorff 1997, 197–199; Ekberg 1997, 457–461.

toiminta-ajatuksessa ruotsin kielestä sekä suomenruotsalaisesta kansanosasta ja sen kohtelusta tuli yksi osa Suomen harjoittamaa ulkopoliittikkaa.¹¹⁷

Sodan jälkeisinä vuosina Paasikivi määritteli myös hyvin tarkkaan, mikä tulisi olla venäjän kielen ja venäläisen kulttuurin rooli Suomessa. Ensinnäkin Paasikiven lähtökohtana oli, että Neuvostoliitolla oli Suomea kohtaan vain sotilaallisia intressejä. Ja kun nämä oli Suomen taholta tyydytetty, ei Neuvostoliitto saanut puuttua Suomen kulttuuriseen asemaan yhtenä pohjoismaisena valtiona. Mielenkiintoista onkin, että Paasikivi ei päiväkirjoissaan nähnyt itäistä kulttuuria neuvostoliittolaisena, vaan nimenomaan venäläisenä kulttuurina, johon Suomi ei saanut nojata. Vaarana olisi ollut ”uppoaminen slaavilaiseen mereen” ja ”henkinen kuolema”.¹¹⁸ Nämä ajatukset käyvät hyvin selville Paasikiven päiväkirjamerkinnoista.¹¹⁹ Erityisen selkeästi asia käy selville Paasikiven 24-kohtaisesta ohjelmasta vuodelta 1948. Heti itsenäisyyden ja demokraattisen järjestyksen turvaamisen jälkeen Paasikivi nostaa kolmantena kohtana esille Suomen kulttuurisen aseman pohjoismaisena valtiona:

Tähän asti vapaaehtoisissa ”ystävyystöissä”, kulttuuri- ja taloudellisella alalla, asetumme myönteiselle, positiiviselle kannalle. Voimme vielä kehittää kauppaamme Neuvostoliiton kanssa, mutta me emme saa tulla taloudellisesti riippuvaisiksi Neuvostoliitosta.

Kulttuurialalla tulokset tuskin voivat tulla niin huomattavaksi kuin kommunistien ym. taholla odotetaan. Kulttuuri- ja yhteiskunnallinen elämä Neuvostoliitossa on toinen kuin meillä, venäjän kieli on – onneksi – meille tuntematon, ja koko elämäntyylä ja ihanteet ovat meillä toiset kuin Neuvostoliitossa. Se on meille vieras maailma. Me kuulumme pohjoismaihin ja länsimaihin.¹²⁰

Ei siis ollut puhettakaan, etteikö niin kieli- kuin kulttuurikysymys olisi ollut olennainen osa Paasikiven strategiaa sodan jälkeisinä vuosina, kun pyrkimyksenä oli selviytyä Neuvostoliiton painostuksesta. Eikä Paasikivi tietenkään ollut yksin ymmärtäessään pohjoismaisten arvojen merkityksen vaaran vuosina. Samanlaisia näkemyksiä löytyy vuonna 1944 julkaistusta kirjasta *Suomi kuuluu Pohjolaan*, jossa useat poliitikot ja kulttuurihenkilöt toivat esille Suomen pohjoismaisia siteitä.¹²¹

¹¹⁷ Majander 2004, 247–248; Wahlbäck 2011, 155; Polvinen 1999, 28–32; Polvinen 1995, 319, 322; Immonen 2003, 301–303; Meinander 2016, 130–131, 142–144.

¹¹⁸ Immonen 2003, 302.

¹¹⁹ Esim. J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–56, 1985, 423. (4.3.1947)

¹²⁰ J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–56, 1985, 652. (13.9.1948)

¹²¹ Ks. myös Majander 2004, 64–66.

2.3 SUOMEN JA RUOTSIN VÄLINEN SUHDE KYLMÄN SODAN MAAILMASSA

Hätäavusta yhteistyöhön

Heti sodan jälkeen Suomella oli selkeä tarve Ruotsin valtion miellyttämiseksi. Tämän taustalla oli Ruotsin tarjoama apu syksyllä 1944, mikä oli elintärkeä sodasta irrottautuvalla Suomella. Ruotsista tuotiin leipäviljaa, polttoainetta sekä koneita ja laitteita korvaamaan aikaisempaa tuontia Saksasta.¹²² Heti välirauhan jälkeen Ruotsi oli lisäksi ainoa maa, joka luototti Suomea. Toinen valtio, Yhdysvallat, josta luottoa myöhemmin saatiin, oli silloin vielä kiinni sodassa. Ruotsin valtion lainoituksella päästiin alkuun jälleenrakennuksessa, ja lisäksi se antoi mahdollisuuden sotakorvausten maksamiseen. Ruotsin valtion lainoituksen määrästä kertoo hyvin se, että vielä puitelakikiistan aikaan 1960-luvun lopulla Suomella oli jäljellä sodanaikaista velkaa Ruotsille 200 miljoonaa kruunua. Toisaalta Ruotsista saatiin kansalaisjärjestöjen kautta suoraan kansalaisille ja heidän arkeensa kohdistuvia avustuksia. Niin sotalapsista huolehtiminen kuin konkreettiset lahjoitukset pysyivät pitkään monien mielissä.¹²³

Ruotsi ei kuitenkaan avustanut Suomea pelkästään humanitäärisistä syistä. Suomen tukemiseen sodan jälkeisessä tilanteessa vaikuttivat myös Ruotsin omat intressit. YYA-sopimuksen myötä muodostunut Suomen ja Neuvostoliiton suhde vaikutti myös Ruotsin puolueettomuuspolitiikkaan. Ruotsi vapautui maailmansotien välisen ajan rasittaneesta puolueettomuuspoliittisesta ongelmasta, kun neljännesvuosisadan ajan uhkana ollut Suomen ja Neuvostoliiton välinen sota poistui YYA-sopimuksen myötä. Tämän seurauksena Ruotsin puolueettomuudelle ei enää aiheutunut rasitetta siitä hypoteesista, miten se tulisi reagoimaan mahdollisen kriisin syttyessä. Vuoden 1944 jälkeen Suomi perusti suhteensa Neuvostoliittoon yksin, ilman spekulatiota muiden valtioiden avusta. Lisäksi Ruotsille oli tärkeätä, että sen ja Neuvostoliiton välissä oli itsenäinen ja puolueeton maa.¹²⁴

Tämä asetelma vaikutti Ruotsin ulkopoliitiikkaan koko kylmän sodan ajan. Ruotsi ei voinut liittyä Natoon, koska se olisi vienyt Suomen kiinni Neuvostoliittoon. Neuvostoliiton etupiiri olisi silloin tullut Ruotsin rajalle. Vuoden 1961 noottikriisi oli tapahtuma, joka viimeistään teki selväksi Suomen ja Ruotsin

¹²² Aunesluoma 2011, 93–94; Wahlbäck 2011, 217.

¹²³ Heikkilä 1999, 48–53; Majander 2004, 68–69.

¹²⁴ Rusi 2007, 33–34, 39, 48–53, 60–66, 82–86.

yhteiset intressit ja presidentti Kekkonen suuren merkityksen näiden asioiden hoitamisessa.¹²⁵ Tästä antaa hyvän kuvan Max Jakobson kirjassaan *Veteen piirretty viiva*, jossa hän kertoo tapaamisestaan Ruotsin pääministerin, Tage Erlanderin kanssa noottikriisin kuumimmassa vaiheessa. Jakobson selostaa ruotsalaisten vaikeaa tilannetta noottikriisin yhteydessä:

Erlander oli sikäli kiusallisessa asemassa, että ruotsalaiset itse olivat kytke-neet puolueettomuutensa Suomen asemaan. He olivat pitkään käyttäneet ”Suomen korttia” todistaakseen länteen päin, että heidän puolueettomuutensa ei ollut pelkästään moraalitonta rintamakarkuruutta, vaan sillä oli myös epäitsekäs tarkoitus: Suomen pelastaminen. Jos Ruotsi olisi liittynyt Atlantin liittoon, Neuvostoliitto pyrki työntämään asemansa Pohjanlahdelle. Näin ruotsalaiset todistelivat.¹²⁶

Toinen Suomen ulkopoliittinen ulottuvuus, jossa Ruotsi näytteli tärkeää roolia, oli ulkomaankauppa. Suomelle oli tärkeää kaupankäynti länsivaltojen kanssa, koska se ehkäisisi liian yksipuolisen sitoutumisen yksinomaan kauppaan Neuvostoliiton kanssa. Sodan jälkeen Suomen ulkomaankauppaa rasittivat sotakorvaukset, mikä hidasti kasvua koko 1950-luvun. Uusi vaihe ulkomaankaupassa alkoi Suomen liittyessä EFTAn liitännäisjäseneksi 1961, mikä avasi tien länsikaupan kehittymiselle. Kuusikymmentäluvulla kaupankäynti Pohjoismaiden välillä lisääntyi ja erityisesti kasvoi Suomen ja Ruotsin välinen kauppa. Kuusikymmentäluvun toisella puoliskolla Suomen viennin arvo Ruotsiin kasvoi vuodessa 50–60 %. Kaikkiaan vuosina 1965–69 Suomen vienti Ruotsiin kasvoi 280 %. Samaan aikaan kauppa Pohjoismaiden kanssa ohitti Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan arvon.¹²⁷ Efta-jäsenyyden myötä kaupan esteitä purettiin, mikä houkutteli Suomeen ulkomaisia investointeja. Erityisesti ruotsalainen tekstiili- ja vaatetusteollisuus teki 1960-luvun lopulla suuria investointeja Suomeen.¹²⁸

Myös kansalaisten tasolla Ruotsin merkitys näkyi monella tavalla. Sodan aikana konkreettinen yhteydenpito muodostui sotalapsiyhteistyön kautta, ja heti sodan jälkeen Ruotsi oli käytännössä ainut ulkomaa, johon saattoi pitää yhteyttä.¹²⁹ 1954 Pohjoismaiden kesken sovittu vapaa liikkuvuus lisäsi vielä Pohjoismaiden – erityisesti Ruotsin – merkitystä suomalaisille. Tämä myös helpotti

¹²⁵ Meinander 2016, 200–201; Wahlbäck 2011, 297–306.

¹²⁶ Jakobson 1981, 270.

¹²⁷ Meinander 2016, 201–204.

¹²⁸ Aunesluoma 2006, 194–200.

¹²⁹ Meinander 2016, 104–108; Majander 2004, 303–307.

työvoiman liikkumista, jossa pääsuunta oli Suomesta Ruotsiin. Ruotsissa tehtaiden pyörät pyörivät kiivaasti, ja siellä vallitsi lähes krooninen työvoimapula. Siirtolaisuus Suomesta Ruotsiin helpottui yhteispohjoismaisen sopimuksen myötä ja saavutti huippunsa 1960-luvun lopulla, jolloin kahden vuoden aikana (1969–70) Suomesta Ruotsiin siirtyi lähes 100 000 ihmistä.¹³⁰

Vaikka kaupankäynti sekä kansalaisten liikkuvuus ja yhteydenpito maiden välillä lisääntyivät huomasti tullessa 1960-luvulle, poliitikkojen välinen yhteistyö oli yllättävän vähäistä. Uusi vaihe Ruotsin ja Suomen valtiojohdon välillä alkoi oikeastaan vasta Suomeen 1964 saapuneen suurlähettiläs Ingemar Hägglöfin toimesta. Kirjassaan *Kauppatörin päiväkirja* Hägglöf valaisee valtionpäämiesten suhteiden kehitystä suurlähettiläsvuosinaan 1964–71. Alkuvuodesta 1964, ennen siirtymistään Helsinkiin, Hägglöf oli tiedustellut johtavilta ruotsalaisilta poliitikoilta heidän suhteistaan Suomen poliittiseen johtoon. Kysyjälle oli tullut yllätyksenä, että suhteet muihin kuin Suomen sosiaalidemokraateihin puuttuivat lähes kokonaan. Hägglöf ottikin maiden päämiesten välisten suhteiden kehittämisen asiakseen: ”Yksi tehtävä oli selvästikin saada Erlander ja Kekkonen tutustumaan toisiinsa, puhumaan keskenään suunsa puhtaaksi.”¹³¹ Kekkonen ja SDP:n välillä tehty ”sovinto” auttoi oleellisesti suhteiden luomisessa.¹³²

Hägglöfin järjestämä presidentti Kekkonen ja pääministeri Tage Erlanderin ensimmäinen kosketus tapahtui vuonna 1964 Helsingissä järjestetyn Svenska veckan -tilaisuuden yhteydessä. Keväällä 1965 oli puolestaan vuorossa Kekkonen vierailu Ruotsiin, pääministeri Erlanderin kutsusta. Tämän jälkeen tapaamisten tahti kiihtyi maiden välillä. Suomen juhluvuosi 1967 oli aktiivisten vierailujen aikaa. Keväällä 1967 Suomen eduskunnan ulkoasiainvaliokunta oli Tukholmassa valtiopäivien vieraana ja kesäkuussa puolestaan seurasi presidentti ja rouva Kekkonen sekä valtiovarainministeri Mauno Koiviston matka Ruotsiin Erlanderin kutsumana. Elokuussa oli puolestaan Erlanderin vastavierailu Suomeen sekä vielä Ruotsin valtiojohdon vierailu joulukuussa Suomen itsenäisyyspäivän juhlassa. Vuoden 1967 vierailujen yhdeksi tärkeimmistä teemoista muodostui Euroopan taloudellinen kehitys ja Pohjoismaiden suhtautuminen siihen. Taustalla oli Ison-Britannian aikomus hakea EY:n jäsenyyttä ja sitä seurannut Tanskan ja Norjan ilmoitus hakea jäsenyyttä Ison-Britannian

¹³⁰ Korkiasaari 2000, 140, 147–149, 158.

¹³¹ Hägglöf 1991, 20, 50, 57–59; ks. myös Soikkanen 2003, 321–322; Wahlbäck 2011, 311–312.

¹³² Wahlbäck 2011, 314–315.

vanavedessä. Tämä olisi muuttanut oleellisesti Suomen ja Ruotsin tilannetta. Tästä syystä maiden välillä oli yhteisiä intressejä, joista keskusteluja käytiin.

Niin poliittisen johdon, yritysten kuin kansalaisten välisen yhteistyön lisäksi Ruotsin lehdistöllä oli suuri rooli maiden välisten suhteiden kannalta. Ruotsin lehdistö seurasi tarkasti Suomen tapahtumia, ja sen kirjoituksia puolestaan seurattiin Suomessa.¹³³ Max Jakobson kuvaa hyvin Ruotsin lehdistön poikkeuksellisen suurta merkitystä Suomelle:

Tukholman lehdet muodostavat tiettyssä mielessä Suomen oman lehdistön jatkeen: niiden välityksellä on kautta aikojen saatettu Suomesta julkisuuteen tietoja ja mielipiteitä, joita syystä tai toisesta ei haluta ottaa esille kotimaan tiedotusvälineissä, ja niiden kommentit vaikuttavat välittömästi myös Suomen yleiseen mielipiteeseen.¹³⁴

Ruotsin lehdistöä siis käytettiin hyödyksi, kun kotimaan oma lehdistö ei voinut jostakin asiasta kirjoittaa. Erityisesti tämä kosketti Neuvostoliittoa koskevaa uutisointia. Ruotsin lehdistön kautta saatettiin kiertää suomalaiselle lehdistölle arat aiheet, jolloin ne voitiin uutisoida ulkomailta lainattuina kirjoituksina. Tällöin suomalaisen lehden ei tarvinnut ottaa kantaa asiaan, mutta lehdistö pystyi kuitenkin uutisoimaan asiasta. Toisaalta Ruotsin lehdistöä pystyttiin käyttämään eräänlaisena painostuskeinona suomalaisessa sisäpolitiikassa. Tässä toteutui, tosin lievempänä, samanlainen kuvio kuin neuvostoliittolaisen lehdistön roolissa. Moskovan lehdistö saattoi kyseenalaistaa yksittäisen poliitikon, jopa puolueen, uskottavuuden suomalaisessa politiikassa. Pohjoismainen ja erityisesti ruotsalainen lehdistö oli yksi olennainen keinovalikoima yrityksissä vaikuttaa Suomen mielipiteenmuodostukseen. Pohjoismainen lehdistö pystyi myös vaikuttamaan itsenäisestikin suomalaiseen mielipiteeseen, ei vain suomalaisten välityksellä.

Ruotsin valtion seitsemän intressiä Suomea kohtaan

Ruotsilla oli kylmän sodan aikakaudella ulko- ja talouspolitiikan kannalta Suomen suhteen monia intressejä. Näiden lisäksi Ruotsilla oli intressejä Suomen pohjoismaista suuntausta sekä sitä kautta Suomen ruotsinkielistä väestöä ja ruotsin kieltä kohtaan. Tästä antaa hyvän kuvan Krister Wahlbäckin esitelmä Paasikivi-Seurassa.

¹³³ Salminen 1996, 31–40, 251–261; Salminen 1979, 79–88; Vihavainen 1991, 38.

¹³⁴ Jakobson 1981, 271.

Paasikivi-Seuran Urho Kekkosen muistoluentotilaisuudessa 3.9.1990 professori Wahlbäck luennoi Suomen ja Ruotsin välisistä suhteista toisen maailmansodan jälkeen, näkökulmana Urho Kekkosen. Wahlbäck selosti Ruotsin valtionjohdon asennoitumista vuoden 1961 noottikriisiin ja Kekkosen toimia kriisin ratkaisussa. Wahlbäckin mukaan juuri noottikriisi ilmaisi hyvin Suomen ja Ruotsin turvallisuusintressit ja presidentti Kekkosen merkityksen niiden säilyttämisessä. Tämän lisäksi Wahlbäck lähestyi esitelmässään Suomen ja Ruotsin suhdetta toisesta näkökulmasta. Hän kertoi tiedustelleensa 1970-luvulla esimieheltään Ruotsin ulkoministeriössä, oliko ministeriössä määritelty, mitä intressejä Ruotsilla oli Suomea kohtaan.

Wahlbäckin saaman vastauksen mukaan mitään virallista suunnitelmaa asiasta ei ollut. Sen sijaan esimies oli kertonut, että yleisesti Ruotsin intressit Suomea kohtaan olivat hyvin tiedossa. Esimiehen mukaan Ruotsilla oli kylmän sodan aikana Suomea kohtaan seitsemän keskeistä intressiä. Wahlbäckin mukaan lista ”ilmaisi Ruotsin ulkoministeriön virkamiesten perinteisen ajattelutavan”.

Ensimmäinen ja perustava intressi oli Suomen säilyminen itsenäisenä valtiona. Toisena listalla oli ajatus, etteivät minkään vieraan maan sotavoimat voisi käyttää hyväkseen mitään osaa Suomen alueesta. Kolmantena oli Suomen puolustusvoimat ja niiden riittävä taso torjua edellinen uhkakuva. Neljäntenä intressinä oli Suomen asema puolueettomana valtiona, minkä toivottiin säilyvän ja vahvistuvan.

Viidentenä intressinä oli Suomen asema Pohjoismaana. Tästä löytyy tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoinen ja aivan perustavanlaatuinen näkökulma Suomen politiikkaan. Wahlbäckin selostuksen mukaan Ruotsille oli tärkeää, että Suomi on osa Pohjoismaita. Ensinnäkin Suomea tarvittiin pohjoismaisen painoarvon lisäämiseksi ja tasapainon turvaamiseksi.¹³⁵ Wahlbäckin selostus jatkui:

Toinen syy on tunteenomainen. Ei voi elää toisen kansan kanssa samassa valtiossa kuuttasataa vuotta sen luomatta tarvetta säilyttää yhteys myös, kun ollaan kaksi eri valtiota.

Mutta tämä ei ole asia, josta meidän ruotsalaisten tulisi puhua yhtenäen sopivaan ja sopimattomaan aikaan, lisäsi päällikköni. Suomen oma asia on päättää, paljonko se haluaa panostaa yhteistyöhön Ruotsin ja muitten pohjoismaitten kanssa. *Valinta koskee niin tärkeitä asioita kuin kielikysymystä ja*

¹³⁵ Tämä ei voi olla viittamatta käsitteeseen ”Pohjolan tasapaino”. Ks. myös luku 5.1.

*Suomen identiteettiä kansakuntana.*¹³⁶ Mitä vähemmän me sekaannumme siihen keskusteluun sitä parempi. Riittää, että Suomi tietää toiveemme. Ja sen se tietää.¹³⁷

Wahlbäckin selostuksessa Ruotsin valtion yhtenä pääintressinä Suomea kohtaan oli siis suomalaisten suhde Pohjoismaihin ja sitä kautta maan kielikysymys. Kielikysymyksessä tietysti oli kysymys ruotsin kielestä, jota tarvittiin suhteiden ylläpidossa. Lisäksi käy ilmi, että Ruotsin valtion intressinä ei ollut sekaantua Suomen sisäiseen kielipolitiikkaan. Toisaalta käy ilmi, ettei sille ollut tarvettakaan, koska Suomi ”tietää toiveemme”. Wahlbäckin nosti myös esille presidentti Kekkonen suhtautumisen kielikysymykseen:

Ruotsin kielen asemaan Suomessa Kekkonen otti Ostrobotnian puheessaan 1967 selvästi positiivisen kannan, mikä luonnollisesti teki erityisen vaikutuksen, koska hän 1920- ja 1930-luvulla oli ollut vastakkaisella linjalla. Hän vaali ja laajensi jatkuvasti myös henkilökohtaisia suhteitaan Ruotsiin, eikä vähiten sen teollisuuteen. Vähitellen hän sai myös hyvän kosketuksen joihin ruotsalaisiin poliitikkoihin. Mutta se kesti kauemmin kuin luulisi.¹³⁸

Viittaus Ruotsin valtion intresseistä Suomen ruotsinkieliseen väestöön ja sitä kautta ruotsin kielen asemaan Suomessa on mielenkiintoinen. Kylmän sodan aikana kysymykseen tuskin liittyi enää minkäänlaista heimo-näkökulmaa, kuten vielä oli ollut 1900-luvun alussa. Silloin Ruotsissa oli ollut kansanliikkeitä, joissa oli ajettu kaikkien ruotsinkielisten heimojen yhtenäisyyttä, näkyvimpänä Allsvenska-liike.¹³⁹ Toisaalta 1900-luvun alussa myös Ruotsissa oli nähtävissä, erityisesti koulutuksen osalta, ajatuksia eräänlaisesta imperialismista, kun ruotsin kielen osaamista ajettiin voimallisesti muille kieliryhmille, lähinnä saamelaisille ja Tornionjokilaakson meänkieliselle väestölle.¹⁴⁰

Wahlbäckin luettelo Ruotsin intresseistä jatkui edellä mainituilla taloudellisilla suhteilla. Kuudentena intressinä oli Suomen talous ja sen menestyminen. Seitsemäntenä ja viimeisenä intressinä oli se, että Suomi pystyy saamaan Neuvostoliiton ymmärtämään kaikkia edellä mainittuja seikkoja ja saamaan niille hyväksynnän.

Kuinka todellisia edellä mainitut Ruotsin valtion intressit Suomea kohtaan olivat? Ne kuitenkin olivat vain nimettömäksi jätetyn Ruotsin ulkoministeriön

¹³⁶ Kursivointi J.V.

¹³⁷ Wahlbäck 1990, 7.

¹³⁸ Wahlbäck 1990, 7.

¹³⁹ Ks. esim. Kummel 1994, 152–155, 164–169, 190–192; Limberg 2008, 41–76.

¹⁴⁰ Nordblad 2013, 6–7.

esimiehen antamia yleisiä totuuksia suhteesta Suomeen. Toisaalta ne tuodaan esille esitelmässä, eikä esimerkiksi tutkimuskirjallisuudessa lähdeviitteineen. Ottamatta kantaa muuhun kuin viidenteen kohtaan ja juuri Ruotsin valtion kohdistamaan mielenkiintoon Suomen kielipolitiikkaa kohtaan voidaan sanoa, että Wahlbäckin tietoa vahvistaa Ruotsin ulkoministeriön (UD) arkistosta löytyvä aineisto. Ruotsin UD:n ja Helsingin lähetystön arkistosta löytyy tarkkaa raportointia Suomen kielipolitiikasta ja nimenomaan ruotsin kielen ja suomenruotsalaisen vähemmistön asemasta. Arkistossa on kattava lehtileikekokoelma Suomen kielikysymykseen liittyvästä lehtikirjoittelusta aivan itsenäistymisestä alkaen. Lisäksi arkistosta löytyy lukuisia lähetystön raportteja Suomen kielipoliittisesta tilanteesta. Tämä antaa vahvoja viitteitä Wahlbäckin seitsemän kohdan luettelon ja ainakin sen viidennen kohdan painoarvosta.

Oppikoulukomitean ehdotus paljastaa toimijat

Suomen oli toisen maailmansodan jälkeen tehtävä pesäero sotaa edeltävään yhteiskuntaan monella tavalla. Eron merkittävydestä johtuen sodan jälkeistä suomalaista yhteiskuntaa on ryhdytty kutsumaan nimellä toinen tasavalta.¹⁴¹ Toisessa tasavallassa Suomella oli tarve muuttaa monen muun asian lisäksi myös kielipoliittista suuntaa lopettamalla kertaheitolla maan sisäinen kieliriita. Lisäksi koulupolitiikassa, erityisesti SKDL:n aloitteesta, haluttiin uudistaa koulua tasa-arvoisemmaksi, tavoitteena yhtenäiskoulu. Tässä ei heti sotien jälkeen kuitenkaan edetty, vaan asia jäi odottamaan.

Hieman kärjistäen voidaan sanoa, että vaaran vuosien jälkeen koulumaailmassa uudistukset jäivät polkemaan paikalleen, kun taas puolueissa kehitystä koulun uudistamiseksi tapahtui, erityisesti tultaessa 1960-luvulle. Koulumaailmassa yhtenäiskoulun kehittämisen jarruna oli kansakoulu- ja oppikouluväen täysin erilainen näkemys tulevasta koulusta. Puolueissa pyrkimys yhtenäiskoulun saamiseksi puolestaan eteni ja marraskuussa 1963 eduskunta teki asiasta periaatepäätöksen. Samanlainen kehitysero poliitikkojen ja koulumaailman välillä näkyi myös suhtautumisessa koulun kielenopetukseen. Koulumaailmassa kielikysymystä tarkasteltiin koulun sisältä, pedagogiselta kannalta. Poliitiikan

¹⁴¹ Termillä ”toinen tasavalta” tarkoitetaan Suomen historiassa yleisesti vuoden 1944 jälkeistä aikaa, koska se niin sisä- kuin ulkopoliittisesti erosi merkittävästi sotaa edeltävää aikakaudesta. Toisen tasavallan päättymisajankohta puolestaan ei ole aivan yhtä selvä. Siitä on esitetty vuosia 1989–94 riippuen mihin aikakauden päätyminen on haluttu rajata. Tässä tutkimuksessa päättymisajankohta ei ole niinkään merkityksellinen. Termillä toinen tasavalta halutaan ennemminkin kuvata niin henkistä- kuin poliittista muutosta sodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Termistä ”toinen tasavalta” ks. myös Alasuutari 1996, Ylikangas 1986, 201–212.

huipulla taas näkökulma oli aivan toinen. Siellä kielikysymys nähtiin laajemmin, yhteiskunnallisena kysymyksenä.

Edellä mainitusta asetelmasta antaa hyvän esimerkin Oppikoulukomiteamietinnön saama palaute 1950-luvun alussa ja juuri sen ruotsin kielen asemaa koskevat kannanotot. Se tuo myös esille, kuinka korkealla tasolla koulun ruotsin kielen asemaa Suomessa käsiteltiin ja kuinka tarkasti sitä Ruotsissa seurattiin.

Vuonna 1950 valtioneuvosto asetti komitean, jonka tehtäväksi annettiin oppikoulun kehittäminen. Syksyllä 1954 jätetyssä mietinnössä komitea ehdotti ruotsin kielen opetuksen vähentämistä oppikoulussa ja vastaavien tuntien lisäämistä vieraan kielen opiskelulle. Se, että komitea yleensäkin ehdotti ruotsin kielen opetuksen vähentämistä, osoitti, kuinka kaukana poliittisen johdon kanta ruotsin kielen asemasta oli suhteessa koulualan asiantuntijoihin.

Lisäksi siitä paljastuu Ruotsin lehdistön ja Ruotsin valtion rooli Suomen kielikysymyksen taustalla. Ruotsin lehdistö seurasi komitean työtä ja oli hyvin perillä komitean suunnitelmista vähentää ruotsin kielen opetusta. *Svenska Dagbladet* kirjoitti komitean suunnitelmista jo syyskuussa 1952, jolloin komitean työ oli vielä kesken.¹⁴² Ruotsin Helsingin lähetystö raportoi *Svenska Dagbladetin* kirjoituksesta ja totesi sen olevan hyväksi kieliratkaisun kannalta.¹⁴³ Tämän jälkeen asia joutui Suomen ruotsinkielisen lehdistön käsittelyyn, jossa komitean suunnitelmat tyrmättiin täysin.¹⁴⁴

Seuraavan kerran asia nousi esille komiteamietinnön julkistamisen jälkeen syksyllä 1954. Ensimmäisenä Suomen ruotsinkielinen lehdistö tyrmäsi komitean suunnitelmat täysin.¹⁴⁵ Ruotsin Helsingin lähetystö taas raportoi komiteamietinnöstä ja näki sen huolestuttavana kehityksenä Suomessa.¹⁴⁶ Edellisten lisäksi kielikysymys nousi aivan suomalaisen politiikan huipulle, kun presidentti Paasikivi kommentoi mietinnön ratkaisua pääministeri Urho Kekkosen kanssa:

Sanoin: Kaikki, mikä koskee ruotsin kieltä ja ruotsalaista vähemmistöä, sivuaa ulkopolitiikkaa. Meillä ei ole varaa heikontaa suhteita Ruotsiin. Siihen vaikuttaa ruotsalaisen vähemmistön asema Suomessa. On tärkeää, että

¹⁴² Svenska Dagbladet 25.9.1952; Engzellin raportti nro. 294 ”Svenska i skolorna” 27.9.1952. HP 1 D, BAH.

¹⁴³ Engzellin raportti nro. 294 ”Svenska i skolorna” 27.9.1952. HP 1 D, BAH.

¹⁴⁴ Lindqvistin raportti nro. 309 ”Undervisningen i svenska i de finska läroverken” 9.10.1952. HP 1 D, BAH.

¹⁴⁵ Esim. Hufvudstadsbladet 2.12.1954; Västra Nyland 2.12.1954; HP 1 D, BAH.

¹⁴⁶ Engzellin raportti nro. 1039 ”Svenska språkets ställning i Finland” 3.12.1954. HP 1 D, BAH.

goodwill Ruotsissa ja pohjoismaissa ja sen kautta koko länsimaailmassa säilytetään ja sitä vahvistetaan. Sitä ei saa heikentää. Suomen kielen asemasta ei nyt ole kysymys. [---] Tämä kaikki koskee ulkopoliittisia suhteita ja sen tähden presidentin toimialaa. Minä en tule tässä suhteessa antamaan perään niin kauan kuin olen presidenttinä. En tule suostumaan mihinkään, mikä heikentää suhteita pohjoismaihin ja vähentää sympatiaa pohjoismaissa.

Kekkonen sanoi olevansa samaa mieltä.¹⁴⁷

Komiteamietinnön ruotsin kielen asemaa koskevasta esityksestä nousseesta kohusta voi tehdä vain yhden johtopäätöksen: kysymys ruotsin kielen opetuksesta ei ollut vain koulun sisäinen asia. Se oli osa Suomen asemoitumista kylmän sodan maailmassa. Kysymys ei ollut edes maan sisäisestä asiasta, vaan sitä seurattiin tarkasti Ruotsissa.

Oppikoulukomitean ruotsin kielen asemaa koskeva esitys ja sitä seuranneet reaktiot paljastavat kielikysymyksen toimijat ja heidän reaktionsa: Suomen ruotsinkielinen lehdistö, Ruotsin lehdistö, Ruotsin Helsingin lähetystö ja presidentti Paasikiven ehdoton kanta kieliasiassa. Lisäksi se oivallisesti paljastaa kielikysymykseen osallistuneet poliitikot, ja kuinka nämä suhtautuivat kysymykseen. Asia on mielenkiintoinen, koska samat henkilöt olivat vastakkain myös kuusikymmentäluvun lopulla, peruskoulun kieliratkaisun yhteydessä. Ensinnäkin tulee esille tulevan presidentin, Urho Kekkonen kannanotto kieliasiassa: ”Kekkonen sanoi olevansa samaa mieltä.” Kekkonen oli Paasikiven linjan kannalla: kielikysymys on osa ulkopoliitiikkaa. Samaan aikaan syksyllä 1954 ulkoministerinä oli Johannes Virolainen, joka myöhemmissä muistelmissaan kertoo saaneensa oppinsa kieliasiassa juuri Paasikiveltä. Paasikivi oli varmasti ilmaissut kielikantansa myös ulkoministerilleen. Toisaalta opetusministerinä oli samaan aikaan Maalaisliiton Kerttu Saalasti, joka oli kielikannassa vastakkaisella puolella ja oli myöhemmin 1960-luvulla Virolaisen vastustaja puolueen sisäisessä kiistassa ruotsin kielen asemasta. Lopuksi nousee vielä esille yksi tärkeä henkilö: R. H. Oittinen. Kouluhallituksen pääjohtaja Oittinen toimi Oppikoulukomitean puheenjohtaja ja oli siten mukana ajamassa ruotsin kielen vähentämistä koulussa. Myöhemmin 1960-luvun lopulla hän toimi opetusministerinä Paasion hallituksessa ja oli kaikkein näkyvimmin ajamassa peruskouluun vain yhtä pakollista kieltä, englantia.

Oppikoulukomitean suunnitelma ruotsin kielen vähentämiseksi ei toteutunut. Voidaan kuitenkin sanoa, että se oli toisen tasavallan ensimmäinen

¹⁴⁷ J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–56, 1985, 860. (6.11.1954)

erä koulun kielikysymyksessä. Siinä paljastui hyvin kielikysymyksen toimijat ja kiistan monet ulottuvuudet. Siinä paljastui politiikan huipun ja koulualan asiantuntijoiden aivan päinvastainen näkökantaero ruotsin kielen opiskeluun. Koulumaailman päällimmäisenä argumenttina, jolla vain yhtä kieltä perusteltiin, oli näkemys, että kaikilla oppilailla ei ole edellytyksiä kahden kielen opiskeluun. Oppikoulukomitean kiista koski valikoitunutta osaa oppilaista, vain osa ikäluokasta kävi oppikoulua. Peruskoulussa taas koko ikäluokka opiskelisi kahta pakollista kieltä.

3. KOULU-UUDISTUS JA KIELENOPETUKSEN HAASTE (1946–68)

Peruskoulun ruotsin kielen opetuksesta käydystä kiistasta voidaan löytää kaksi vastakkaista ryhmää. Vastakkain olivat yhtäältä koulumaailman sisäiset perustelut ja toisaalta kulttuuri- ja ulkopoliittiset sekä tasa-arvoon perustuvat argumentit. Kuten koulujärjestelmän kehitystä tutkinut Sirkka Ahonen huomauttaa, peruskoulun suunnitteluvaiheessa koulu nähtiin pitkälti omista lähtökohdistaan käsin kehittyvänä laitoksena.¹⁴⁸ Erityisen hyvin tämä näkyi kielenopetuksen suunnittelussa. Koulualan asiantuntijat perustelivat peruskoulun kielivalintaa lähinnä koulun omilla tavoitteilla, eikä kokonaisvaltaista kieliohjelmapolitiikkaa juuri ollut.

Tarkemmin sanottuna peruskoulun kielikysymyksessä oli kyse siitä, tulisiko koulussa opettaa äidinkielen ohella yhtä vai kahta kieltä, ja jos vain yhtä, mikä se olisi. Ongelman toi ruotsin kieli toisena kotimaisena kielenä. Jos pakollisia kieliä olisi kaksi, tämä ei olisi ongelma, koska silloin opetettavat kielet voisivat olla vieras kieli ja toinen kotimainen. Mutta jos pakollisia kieliä olisi vain yksi, ongelmana olisi valinta kielten välillä. Kuusikymmentäluvulle tultaessa koulumaailmassa oli vakiintunut kannaksi se, että ensimmäisenä kielenä olisi vieras kieli, käytännössä englanti. Valintaa perusteltiin englannin kielen vahvalla asemalla kansainvälisessä yhteydenpidossa sekä ruotsin kielen tarpeen vähenemisellä kotimaassa.

Pääsääntöisesti kahden pakollisen kielen opetusta – ruotsin kieltä – vastustettiin pedagogisilla argumenteilla sekä vetoamalla kielenopetuksen käytännön ongelmiin. Juuri se, että vastustajat pääasiassa vetosivat edellisiin argumentteihin, tekee tärkeäksi tarkastella, miksi koulumaailmassa kielten opiskelu nähtiin niin ongelmallisena. Kielteisen kannan takaa voi löytää kolme pääryhmää. Kahden pakollisen kielen opetusta vastustettiin ensinnäkin peruskoulun pedagogisilla tavoitteilla, kielenopetuksen käytännön vaikeuksilla sekä kolmanneksi vetoamalla oppilaiden oppimisedellytyksiin.

Koulunuudistuksen pedagogisena lähtökohtana oli järjestää peruskoulun opetus oppilaiden oppimisedellytysten mukaisesti. Tarkoitus oli, että peruskoulu kehittäisi oppiaineissa opittujen taitojen lisäksi oppilaan koko persoonallisuutta. Tämän saavuttamiseksi koulussa, lähinnä peruskoulun yläasteella, tulisi olla riittävästi mahdollisuuksia opetuksen järjestämiseen oppilaiden

¹⁴⁸ Ahonen 2003, 128.

omakohtaisen valinnan mukaisesti. Tällöin oppilaat voisivat valita teoreettisia ja käytännöllisiä aineita tai näiden yhdistelmiä. Tärkeänä pidettiin, että oppilas löytäisi itselleen parhaiten sopivan sisällön ja tämä taas edellytti, että oppiaineissa olisi mahdollisimman suuri valinnanvara. Ennen kaikkea oli tärkeätä, että peruskoulusta ei tulisi teoreettisesti liian raskasta. Kysymys oli siis opetusajasta ja sen jakamisesta. Kahden kaikille pakollisen kielen määrääminen peruskouluun puolestaan estäisi valinnanmahdollisuuksien toteutumisen, koska kielet veisivät opetussuunnitelman arvokasta aikaa. Kahden kielen määrääminen pakolliseksi estäisi peruskoulun pedagogisten kokonaistavoitteiden saavuttamisen.¹⁴⁹

Myös lukuisat käytännön kokemukset puhuivat vain yhden pakollisen kielen puolesta. Kansa- ja keskikouluista sekä koulukokeiluista saadut käytännön kokemukset osoittivat, että koko ikäluokka ei kykene kieltenopiskeluun, eikä siten missään tapauksessa kahden pakollisen kielen opiskeluun. Tätä kautta myös perusteltiin sitä, että keskittymällä vain yhteen kieleen ja laajentamalla kielenopetus 7-vuotiseksi voitaisiin odottaa kaikkien oppilaiden saavuttavan tyydyttävän tuloksen edes yhdessä kielessä. Tämä oli perusteluissa myös oppilaiden motivaation ja koulutyytyväisyyden kannalta parempi vaihtoehto.

1960-luvulla lähes puolet oppilaista kävi kahden tai kolmen opettajan kyläkoulua, jossa opettajat oli koulutettu tehtävänsä kansakouluseminaareissa. Suurimmalla osalla kansakoulun opettajista ei ollut mitään koulutusta kieltenopetukseen, eivätkä he useasti edes itse olleet lukeneet kieliä. Käytännön ongelmaksi siis muodostui pätevien opettajien puute. Toisaalta 1960-luvun alussa kansakoulussa aloitettu kieltenopiskelu oli pakottanut kansakoulunopettajat hankkimaan pätevyyden kielenopettamiseen. Juuri kun tässä oli päästy edes tyydyttävään tulokseen, peruskouluun esitettiin kahta kieltä jo ala-asteelle.¹⁵⁰ Tämä taas nähtiin aivan mahdottomaksi toteuttaa. Perusväittä-mä oli, että maaseudun peruskoulun ala-asteelle ei saataisi vuosikymmeniin päteviä opettajia ja näin kaupunki- ja maalaiskoulujen välille syntyisi epäta-sa-arvoinen tilanne.

Päällimmäisenä argumenttina kahden kielen vastustajilla oli ajatus siitä, että koko ikäluokka ei kykene oppimaan kieliä. Koska ajatus siitä, että osa ikäluo-kasta ei pysty lainkaan lukemaan kieliä, oli vahva, nähtiin kahden pakollisen

¹⁴⁹ Edellisessä viitataan R. H. Oittisen eduskunnan lähetekeskustelussa käyttämiin perusteluihin. EK PTK 465–466/1967.

¹⁵⁰ Kieliratkaisun osallistujille oli epäselvää, tuleeko kaksi kieltä pakollisiksi jo ala-asteelta läh-tien. Lopullisesti asia selvisi vasta keväällä 1968.

kielen vaatimus aivan mahdottomaksi toteuttaa. Ajatus siitä, että koko ikäluokka ei kykene kielenopetukseen, oli niin vahva, että sitä ei oikeastaan edes tarvinnut perustella. Se oli annettu totuus. Ajatuksen taustalta voi ensinnäkin löytää snellmanilaisen käsityksen opetuksen sisällöstä, jossa ”kansalle” riittää perusopetus ja odotukset kohdistetaan koulun parhaimpaan ainekseen, jonka varassa kulttuuri ja tieteet kehittyvät. Käytännössä tämä näkyi Suomen autonomian aikana syntyneessä rinnakkaiskoulujärjestelmässä. Rinnakkaiskoulujärjestelmässä kansa kävi vain, jo sananmukaisesti, kansakoulua, kun taas lahjakain osa kävi oppikoulua. Selkeimpänä rajana kahden koulumuodon välillä oli kielenopetus. Kansakoulussa ei kieliä luettu lainkaan ennen 1960-luvun alun uudistusta, kun taas oppikoulussa kieliä oli vähintään kaksi, useasti enemmän. Vaikka kansakoulu ja oppikoulu lähestyivät toisiaan kielenopetuksen suhteen kuusikymmentäluvulle tultaessa, sata vuotta vanha rinnakkaiskoulujärjestelmä ja sen näkemys oppilaiden jakaantumisesta teoreettisesti ja käytännöllisesti lahjakkaisiin oppilaisiin *homo fabereihin* ja *homo sapienseihin*¹⁵¹ kummitteli silti taustalla. Käsitykseen kielenopetuksesta vaikutti vahva traditio, joka oli vaikeasti murrettavissa.

Peruskoulun kieliratkaisussa kahden pakollisen kielen vastustajat vetosivat siihen, että kaikki oppilaat eivät kykene oppimaan vieraita kieliä. Tämän vuoksi on tärkeitä tarkastella jo ennen varsinaista peruskoulu-uudistusta asetettuja komiteoita ja niiden näkemyksiä kielenopetuksen mahdollisuuksista. Sodan jälkeisten komiteoiden tarkastelu auttaa ymmärtämään pedagogisten argumenttien kontekstia. Komiteamietinnöistä käy lisäksi selville, kuinka tarpeellisena kielenopetus nähtiin eri vuosikymmeninä. Kuusikymmentäluvulle tultaessa mietinnöistä voi huomata, että suomalaisen yhteiskunnan nopea elinkeinorakenteen muutos vaikutti myös käsityksiin kielenopetuksen tarpeellisuudesta. Toisaalta mietinnöistä voi huomata sen, että vaikka paine kielenopetuksen laajentamiselle oli aivan ilmeinen, vastassa oli annettu totuus eli ajatus siitä, että koko ikäluokka ei kykene kielenopiskeluun.

3.1 SODAN JÄLKEISTEN KOMITEOIDEN KANTA KIELENOPETUKSEEN

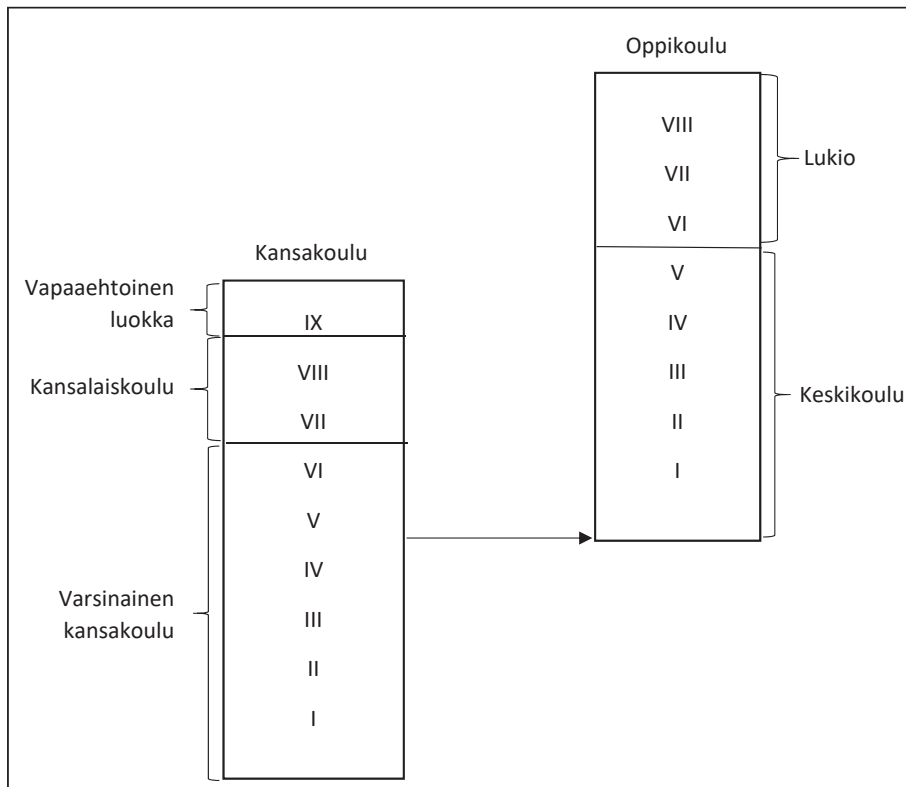
Toisen maailmansodan päättyessä Suomen koulujärjestelmä perustui autonomian ajan sääty-yhteiskunnan pohjalle. Kansakoululaitoksen perustamisesta

¹⁵¹ Jauhiainen 2002, 252; Ahonen 2003, 123.

lähtien (1866) väestön yleissivistävästä pohjakoulutuksesta vastasi kaksihääräinen järjestelmä: kansakoulu ja oppikoulu. Ikäluokka kävi neljä ensimmäistä kouluvuotta pääsääntöisesti samaa koulumuotoa. Tämän jälkeen osa ikäluokasta siirtyi teoreettispainotteiseen oppikouluun muiden jatkaessa käytännön työ- ja elämäntaitoa painottavassa kansakoulussa.

Olellainen ero kahden koulumuodon välillä koski vieraiden kielten opetusta. Kansakouluun ei alun perin kuulunut vieraiden kielten opetusta lainkaan. Vasta vuonna 1964 voimaan tulleen kansakoululain muutoksen jälkeen toinen kotimainen tai vieras kieli saattoivat kuulua kansakoulun oppiaineisiin. Kansakoulun kielenopetuksen alkaessa ruotsin kielellä oli vahva asema. Jo muutaman vuoden kuluttua, 1960-luvun lopulle tultaessa, englannin kieli syrjäytti ruotsin kielen. Kielivalinta oli annettu kunnan päätettäväksi ja kouluhallituksen vahvistettavaksi.

Taulukko 2: Suomen rinnakkaiskoulujärjestelmä 1960-luvulla

Oppikoulu oli alun perin tarkoitettu virkamiehistön ja papiston pohjakouluksi ja sen vuoksi opetusohjelmaan sisältyi varsin paljon kieltenopetusta. Vuosikymmenien aikana vakiintui käytäntö, jonka mukaan oppilaan ensimmäinen ”vieras” kieli oli toinen kotimainen kieli, ruotsi tai suomi. Oppikoulun alemmilta luokilta lähtien opetettiin toisen kotimaisen kielen lisäksi yhtä vierasta kieltä, joka oli maan ulko- ja kulttuuripoliittisten suuntausten mukaan yleensä joko saksa tai englanti ja sortovuosina myös lyhyen aikaa venäjä.¹⁵² Oppikoulu jakaantui pääsääntöisesti kahteen osaan, viisivuotiseen keskikouluun ja kolmivuotiseen lukioon.

Yhtenäiskoulujärjestelmän¹⁵³ kehittämiseksi oli järjestetty maailmansotien välisenä aikana kokeiluja. Sodan jälkeen väestön yleiset koulutusvaatimukset nousivat nopeasti. Rinnakkaiskoulujärjestelmä todettiin epätarkoituksenmukaiseksi, koska se jakoi ikäluokan liian varhaisessa vaiheessa opetuksen sisällön puolesta kahteen erilaiseen ja eriarvoiseen ryhmään. Lisäksi yhtenäiskoulun kehittämiseksi oli vahva poliittinen tilaus sodan jälkeisinä vuosina, jolloin SKDL oli hallituksessa.

Toisen maailmansodan jälkeen koulunuudistuksessa on löydettävissä kaksi erilaista vaihtoehtoa. Ensinnäkin oli rinnakkaiskoulumallin kehittäminen, jossa kehittäminen oli suunnattu joko kansakoulun tai oppikoulun kehittämiseen. Tässä mallissa olisi edelleen pysytty rinnakkaiskoulujärjestelmässä ja kehittäminen olisi tapahtunut kahden eri koulutyypin sisällä. Toisena vaihtoehtona oli johdonmukainen yhtenäiskoulumalli, jota erityisesti SKDL ajoi sodan jälkeisissä hallituksissa.

Suomen koulutusjärjestelmien kehitystä tutkineen Osmo Lampisen mukaan koulun kehittäminen – koulutuspolitiikka – on edennyt todellisiin käytännön uudistuksiin vasta sitten, kun sen taakse on tullut koulun sisäisen, pedagogisen kehittämisen lisäksi vahvempia yhteiskunnallisia tavoitteita. Lampisen mukaan yhteiskunnallisten tavoitteiden joukosta voi löytää kolme koulutuspolitiikkaa vahvimmin ohjannutta ideologiaa: kansallisuusaate, taloudellisen kasvun ideologia sekä yhteiskunnallisen tasa-arvon tavoittelu. Lisäksi Lampinen on jakanut suomalaisen koulutuspolitiikan neljään pääjaksoon tavoitteiden tärkeysjärjestyksen ja voimakkuuden perusteella. Lampisen mukaan ensimmäistä jaksoa, 1860-luvulta 1900-luvun alkuun, koulutuspolitiikan muutosta hallitsi

¹⁵² Kaarninen, Kaarninen 2002, 191–202.

¹⁵³ Yhtenäiskoululla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa koko perusopetuksen kaikille oppilaille yhteistä koulua, joka ei eriytä oppilaita eri koulumuotoihin sen mukaan, kuinka he ovat menestyneet koulussa esimerkiksi ensimmäisinä kouluvuosina.

kansallisuusaate. Toisessa jaksossa, itsenäistymisestä 1960-luvun puoliväliin, koulutuspolitiikkaa ei hallinnut yksikään vahva aate. Kansallinen perustelu ei enää riittänyt uudistuksiin, eivätkä taloudelliset ja tasa-arvoon perustuvat vaikutteet olleet vielä nousseet esille. Konkreettisesti tämä näkyi siinä, että koulun kehittämisessä ei päästy juurikaan eteenpäin. Kolmas jakso, 1960-luvulta 1990-luvun alkuun taas oli erittäin aktiivista ja konkreettisiin tuloksiin johtanutta aikaa koulutuspolitiikassa. Muutoksen taustalta voi löytää kaksi aatetta: tasa-arvon ja taloudellisen kasvun ideologian. Koulun kehittäminen liittyi hyvinvointivaltion rakentamiseen, josta ehkä parhaana esimerkkinä oli peruskoulun toteutuminen. Se ei olisi syntynyt ilman vahvaa poliittista tahtoa. Lampisen mukaan neljäs jakso alkaa 1980-luvun lopulta ja sille on leimallista tasa-arvon korvautuminen taloudellisilla arvoilla.¹⁵⁴

Koulujärjestelmäkomitea – yhtenäiskoulu ilman yhtenäistä kielenopetusta

Toisen maailmansodan jälkeen kokonaisvaltainen koulunuudistus nousi ensimmäisen kerran esille professori Yrjö Ruudun johtamassa Koulujärjestelmäkomiteassa.¹⁵⁵ Huhtikuussa 1946 asetettuun komiteaan kutsuttiin yhdeksän jäsentä. Jäsenistä kaksi oli kansanedustajia, Aino Malkamäki (SDP) ja Arvo Salminen (Kok.), kun taas muut jäsenet olivat koulu- ja ammattikasvatustalouksesta sekä valtion hallinnosta. Huolimatta siitä, että komitea asetettiin SKDL:n hallituskaudella, vain puheenjohtaja oli kansandemokraatti. Koulujärjestelmäkomitean mietintö valmistui 31.12.1947.¹⁵⁶ Mietinnön lähtökohtana oli kehittää koulujärjestelmä yhtenäiskoulun pohjalle. Ruudun johtama Koulujärjestelmäkomitea esitti, että kaikkien koulumuotojen pohjana olisi oppivelvollisuuskoulu. Kaikille yhteisen oppivelvollisuuskoulun oppimäärän pohjalle puolestaan rakentuisivat jatko-opinnot lukiossa, ammatillisissa oppilaitoksissa sekä muissa kouluissa. Komitea korosti, että opintojen tuli olla kaikille samat huolimatta oppilaan vanhempien varallisuudesta tai asuinpaikasta. Komitean ehdottamaan oppivelvollisuuskouluun sisältyi nelivuotinen alkeiskoulu, nelivuotinen keskikoulu sekä nelivuotinen lukio.

¹⁵⁴ Lampinen 2000, 30–32.

¹⁵⁵ Myös tammikuussa 1944 asetettu Poijärven johtama komitea oli pohtinut koulunuudistusta. Sen toiminta jäi kuitenkin Ruudun komitean työn varjoon, kun Poijärvi joutui jättämään paikkansa kouluhallituksessa 1945. Autio 1990, 88–91, 111–112.

¹⁵⁶ Komitean mietintö uudistettavan koulujärjestelmän yleisten periaatteiden vahvistamiseksi. Komiteamietintö N:o 1, 1948. Komitea käytti nimitystä Koulujärjestelmäkomitea.

Komitea piti tärkeänä, että oppilaat voisivat jatkaa opintojaan oppivelvollisuuskoulun päätyttyä omien taipumustensa ja harrastustensa mukaisesti. Tämän vuoksi oppilaita ei myöskään mietinnön mukaan saanut jakaa liian varhaisessa vaiheessa eri linjoille. Komitean ajatuksena oli se, että kaikille oppilaille ”annetaan sama opetus sekä opillisissa että käytännöllisissä aineissa”. Komiteamietinnöstä kuitenkin korostui epäily kaikkien oppilaiden kyvystä ja halukkuudesta kieltenopiskeluun. Komitea lievensikin esitystään kaikille yhteisestä opetuksesta tältä osin:

Kuitenkin komitea pitää kohtuullisena, että ne oppivelvolliset, jotka eivät halua tai eivät kykene opiskelemaan vieraita kieliä, voivat siitä vapautua ja on heille annettava vastaavasti opetusta joko käytännöllisissä oppiaineissa tai äidinkielessä tahi jossain muussa oppiaineessa.¹⁵⁷

Kielenopetuksen haaste tuli vastaan komitean pohtiessa yksityiskohtaisemmin nelivuotisen keskikoulun sisältöä. Komitean päämääränä oli se, että keskikoulun päätyttyä jokaisella tulisi olla samat mahdollisuudet jatko-opintojen suhteen. Komitean sisällä muodostui keskikoulun kieltenopiskelusta kaksi erilaista kantaa. Toisen näkemyksen mukaan kaikki opiskelisivat kieliä kahden vuoden ajan. Mikäli oppilaalla ei olisi ”halua tai taipumusta kielten opiskeluun” voitaisiin hänet kolmannella keskikoululuokalla vapauttaa kieliopinnoista. Näkökantaa perusteltiin sillä, että tällöin ”yhtenäiskoulu ei särkyisi liian varhaisella iällä, eivätkä lapset ja heidän vanhempansa joutuisi ilman kokemusta lasten kyvyistä ratkaisemaan kysymystä, josta lasten tulevaisuus suurelta osalta riippuu”. Komitea siis toi esille sen, että kielenopetus oli asia, joka ratkaisi oppilaan jatko-opintomahdollisuudet. Esityksessä haluttiin korjata rinnakkaiskoulujärjestelmässä yleisesti tunnustettu ongelma: oppilaiden liian varhainen eriytyminen kansa- ja oppikoulun välillä.

Koulujärjestelmäkomitea päätyi kuitenkin kannassaan siihen, että vapautuminen kielenopiskelusta voisi tapahtua heti keskikoulun alussa. Komitea perusteli asiaa seuraavasti:

Tätä kantaa on perusteltu sillä, etteivät ainakaan kaikki maalaisnuoret koskaan tule tarvitsemaan vieraiden kielten taitoa, jonka vuoksi kieliopinnot muodostuisivat heille vain tarpeettomaksi rasitukseksi. Sitä paitsi oppivelvollisuuskouluasteella voidaan oppia niin vähän vieraita kieliä, ettei saavutetulla taidolla ole sanottavaa merkitystä myöhemmässä elämässä, jonka

¹⁵⁷ Komitean mietintö uudistettavan koulujärjestelmän yleisten periaatteiden vahvistamiseksi. Komiteamietintö N:o 1, 1948, 25.

vuoksi saman määrän kieliä tarvittaessa voisi nopeasti opiskella yksityises-
tikin.¹⁵⁸

Komitean mukaan kielenopetuksen taso oli siis niin alhainen, että sen pystyisi myös saavuttamaan jälkeensä, mikäli olisi tarvetta. Tämän lisäksi komitea katsoi, että maaseudun oppilailla ei olisi tarvetta vieraan kielen osaamiselle omassa asuinympäristössään, mikä jo 1960-luvulle tultaessa oli varsin vanhentunut ajatus. Perusteltaessa sitä, etteivät maalaisnuoret tarvitse kielenopetusta, voi nähdä suomalaisen elinkeinorakenteen vaikutuksen. Maatalousvaltainen elinkeinorakenne ja sen oletettu säilyminen kuvastuvat komitean kannasta. Lisäksi evakkojen asuttaminen maaseudulle ja peltojen raivaaminen korpiin antoivat vahvan oletuksen maaseudun elinvoimaisuuden jatkumisesta. 1940-luvulla maaseudulla asui vielä lähes puolet kansasta, eikä näköpiirissä ollut suurempaa muuttoliikettä kaupunkiin.

Kielenopetus oli selvästi vaikea kysymys komitealle. Huolimatta ottamastaan kannasta komitea tuli kuitenkin siihen tulokseen, että kielenopetus olisi hyväksi jokaiselle, koska se parantaisi työnsaantimahdollisuuksia. Lisäksi kielenopetusta perusteltiin yleissivistyksellä. Kielitaito oli jo itsessään arvokas taito ja lisäksi opiskelu antaisi pohjan myöhemmille kieliopinnoille: ”Sitä paitsi kuka tahansa, myös maalaislapsista, voi myöhemmin tarvita kielitaitoa, eivätkä yksinomaan ne, jotka jo kesikouluikässä suunnittelevat jatkuvia opintoja.”¹⁵⁹

Komitea pohdiskeli lisäksi kielivalintaa toisen kotimaisen kielen ja ”suuren kulttuurikielen” välillä. Toisen kotimaisen kielen tarve nähtiin tärkeäksi, koska ”kaksikielisessä maassamme tarvitaan toisen kotimaisen kielen taitoa välttämättä monilla eri aloilla, kuten rautatiellä, posti- ja lennätinlaitoksessa, poliisitoimissa, tullissa, liikealalla jne.”. Suuren kulttuurikielen opiskelua komitea perusteli lähinnä sillä, että siitä voisi olla hyötyä ”ulkomaantehtävissä, kansainvälisillä leireillä, urheilussa, kokouksissa jne.”.

Koulujärjestelmäkomitean päämääränä oli yhtenäiskoulu, jossa koko ikäluokka kävisi samaa koulumuotoa kahdeksan ensimmäistä vuotta. Ja mikä tärkeintä, kaikki saisivat kesikoulutasoisen opetuksen, minkä jälkeen tapahtuisi jakaantuminen lukioon ja ammatillisiin opintoihin. Komiteamietintö tuo poikkeuksellisen hyvin esille kielenopetuksen tradition sekä vahvan oletuksen

¹⁵⁸ Komitean mietintö uudistettavan koulujärjestelmän yleisten periaatteiden vahvistamiseksi. Komiteamietintö N:o 1, 1948, 30.

¹⁵⁹ Komitean mietintö uudistettavan koulujärjestelmän yleisten periaatteiden vahvistamiseksi. Komiteamietintö N:o 1, 1948, 31.

siitä, että kaikki eivät kykene oppimaan vieraita kieliä.¹⁶⁰ Siksi voidaan sanoa, että komitean ottama kanta kielenopetuksen suhteen oli epälooginen ajatellen yhtenäiskoulun tavoitetta. Koska lukio-opintoihin vaadittaisiin kieliopintoja, kahdeksan vuoden yhteinen koulutie ei kuitenkaan toteuttaisi samanlaisia mahdollisuuksia jatko-opintoihin.

Koulujärjestelmäkomitean mietinnön tullessa eduskunnan käsittelyyn poliittiset voimasuhteet muuttuivat, kun SKDL hävisi vuoden 1948 vaaleissa ja puolue jätettiin hallituksen ulkopuolelle. Mietintö ei saanut taakseen riittävää poliittista voimaa, kun sitä kannattamaan jäi eduskunnassa oikeastaan vain SKDL. SDP:n ja kansandemokraattien välinen kädenvääntö vasemmistopoliitiikan suunnasta vaikutti siihen, että edes sosiaalidemokraatit eivät tulleet mietinnön taakse. Aika ei selvästikään ollut vielä kypsä yhtenäiskoululle.¹⁶¹

Kansakoulun kielenopetus nousee esille

Ruudun johtaman komitean esitys yhtenäiskoulusta ei toteutunut. Vaikka kiista koulumuodosta päättyi rinnakkaiskoulun voittoon, koulun sisäistä kehittämistä kuitenkin jatkettiin. Kehittäminen jatkui rinnakkaiskoulujärjestelmän pohjalta, mikä tarkoitti sitä, että kehittämistä jatkettiin eri koulumuotojen sisällä. Myös eduskunta ja hallitus olivat vahvasti rinnakkaiskoulujärjestelmän jatkamisen kannalla. Tältä pohjalta lähti myös valtioneuvoston asettamien komiteoiden tehtävänanto.

Syksyllä 1936 asetetun Kansakoulukomitean mietintö valmistui toukokuussa 1945.¹⁶² Kansakoulukomiteassa oli vahva parlamentaarinen edustus. Puheenjohtaja Alfred Salmelan ja kouluneuvos Ilkka Holman lisäksi kaikkiaan neljä jäsentä kuudesta oli poliittisesti valittuja.¹⁶³ Lisäksi kolme jäsentä oli kansanedustustehtävien ohella maanviljelijöitä. Tämä maalaistausta näkyi myös komiteamietinnön maalaiselämää korostavissa kannanotoissa. Toisaalta nämä kannanotot saattoivat olla eräänlaisia vastareaktiota SKDL:n ajamalle yhteiskunnan demokratisoinnille, kuten Veli-Matti Autio huomauttaa.¹⁶⁴

Kansakoulukomitea pohti kansakoulun kehittämistä hyvinkin monipuolisesti. Komitean tavoitteena oli, että kansakoulu tarjoaisi asiatiedon lisäksi kas-

¹⁶⁰ Ks. myös Soikkanen 1991, 431–432.

¹⁶¹ Soikkanen 1991, 438–439.

¹⁶² Komitean työ oli edennyt jo alun alkaen hitaasti ja lisäksi sota hidasti komitean työtä.

¹⁶³ Kansakoulukomitean jäsenet: pj. Alfred Salmela, kouluneuvos Ilkka Holma, Juhani Leppälä (ML), Henrik Kullberg (RKP), Aino Malkamäki (SDP) ja Simson Pilkkka (ML).

¹⁶⁴ Autio 1990, 126–128.

vatusta työhön, taloudellisuuteen, ammattiin sekä erityisesti kasvatusta maalaiselämään. Tästä komitea kirjoitti:

Tärkeintä on sittenkin maalaiskansakoulun henki. Se on saatava muuttamaan, niin että *maalaiselämä, sen jokapäiväinen työ, sen raittiit tavat ja tottumukset asetetaan arvoon ja maanviljelijän, myös pienviljelijän, ammatti osoitetaan terveen, eheän ja onnellisen elämän ehdot hyvin täyttäväksi.*¹⁶⁵

Komitean kuvaamassa maalaiselämässä ja sen ylivertaisuudessa oli paljon samaa kuin vuoden 1944 Maalaisliiton puolueohjelmassa. Myös siinä puolustettiin maaseutuelämää yhteiskunnallisen vaurauden ja vakauden työssijana.¹⁶⁶ Toisaalta sodanjälkeisten vuosikymmenten uskossa maaseutuun ja maanviljelyyn oli kyse muustakin kuin vain kiinnittymisestä maatalouselinkeinon. Pertti Alasuutarin mukaan ”maalaiselämä” nähtiin kokonaisena eettisesti perusteltuna elämänmuotona ja asenteena.¹⁶⁷

Komitea oli selkeästi rinnakkaiskoulun kannalla. Oppikoulu tosin nähtiin komiteassa ”herrasväen kouluna”, joka vierotti oppilaat ruumiillisesta työstä. Kansakoulukomiteassa pidettiin kuitenkin tärkeänä, että myös ”tavallista runsaammin hengenlahjoja omaavat lapset” pääsisivät jatkamaan kansakoulusta keskikoulutasoiseen kouluun. Komitea ehdottikin sitä, että perinteisen oppikoulun sijaan tai sen rinnalle tulisi keskikoulu muuttaa kunnallisen kansakoulun osaksi ja siten saada keskikoulusta sosiaalisesti tasa-arvoisempi. Lisäksi kansakoulun osana toimivassa keskikoulussa tulisi opetussisältöä muuttaa käytännön työtä lähemmäksi, pois liiasta teoreettisuudesta.

Komitea pohti kunnallisen keskikoulun rakennetta ja opetussisältöä. Komitean mukaan kunnallisen keskikoulun oppiaineet tulisi olla samat kuin kansakoulussa, poikkeuksena vieraat kielet. Komitea perusteli asiaa seuraavasti:

Ne olisi säilytettävä kunnallisessakin keskikoulussa, koska niiden säilyttäminen on edellytyksenä, että koulun käynyt voi päästä jatkamaan opintoja lukiossa. Lisäksi vieraan kielen opiskelu on erittäin kehittävää äidinkielen käyttämiselle.¹⁶⁸

Perusteluissa komitea toi ehkä tahtomattakin esille myös peruskoulun kahden kielen ratkaisuun vaikuttaneen seikan: lukioon pääseminen edellytti kahden kielen opiskelua. Komitealle tämä ei kuitenkaan ollut ongelma, koska kansa-

¹⁶⁵ Kansakoulukomitean mietintö. Komiteanmietintö N:o 2, 1946, 10–12.

¹⁶⁶ Ks. myös luku 2.1.

¹⁶⁷ Alasuutari 1996, 60.

¹⁶⁸ Kansakoulukomitean mietintö. Komiteanmietintö N:o 2, 1946, 17.

koulun yhteyteen perustettavaan keskikouluun osallistuisivat vain ”tavallista runsaammin hengenlahjoja omaavat lapset”, jolloin ongelmaa ei syntyisi. Kansakouluun jäävät oppilaat eivät lukisi kieliä kuten eivät olleet ennenkään tehneet.

Kansakoulukomitean esityksistä toteutui kaksi ehdotusta: kansakoulun laajeneminen yhdellä vuodella sekä edellä mainittu keskikoulun perustaminen. Keskikoulun saaminen kansakoulun yhteyteen oli yksi niistä pienistä kehityskuluista, jotka auttoivat myöhemmin peruskoulun toteutumisessa. Kunnallinen keskikoulu helpotti sosiaalisesti ja alueellisesti huonommassa asemassa olevien oppilaiden mahdollisuuksia kouluttautua.

Seuraavaksi ryhdyttiin valmistelemaan kansakoulun opetussuunnitelman kehittämistä. Tässä oman mausteensa antoi SKDL:n hallituskausi. Opetusministeri Johan Helon (SKDL) esityksestä Kansakoulukomitean kokoonpanoa muutettiin poliittisten edustajien vaihdoksilla. Kansakoulukomiteasta uudessa komiteassa jatkoivat Alfred Salmela edelleen puheenjohtajana sekä Ilkka Holma, Juhani Leppälä ja Aino Malkamäki. Uusiksi jäseniksi määrättiin kouluneuvos Gösta Cavonius sekä kansanedustajat Urho Kulovaara (SDP) ja Anna Nevalainen (SKDL) ja poliittista väriä tunnustanut kansakouluntarkastaja V. A. Niininen (SKDL). Sihteeriksi komiteaan kutsuttiin professori Matti Koskenniemi Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulusta. Kesäkuussa 1945 asetetun Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean uudet jäsenet oli valittu poliittisen tilanteen mukaisesti vasemmistosta.

Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea aloitti työnsä kesällä 1945. Ensimmäisenä työnään komitea päätti laatia väliaikaisen opetussuunnitelman koulukokeilua varten. Tämän pohjalta suoritettiin kahden vuoden ajan koulukokeilua (1946–48). Koulukokeilua oli avustamassa Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulun kasvatustieteen laitos, esimiehenä komitean sihteeri Matti Koskenniemi. Koulukokeilussa opettajat saivat halutessaan kokeilla myös vieraan kielen opetusta kansakoulussa. Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulun kasvatustieteiden assistentti va. lehtori Inkeri Laurinen laati komitealle mietinnön vieraan kielen opetuksesta saaduista tuloksista. Helmikuussa 1948 valmistuneessa mietinnössä *Vieraan kielen opetuksesta kansakoulussa*¹⁶⁹ käytiin läpi kokemuksia koulukokeilussa suoritetusta kielenopetuksesta.

¹⁶⁹ Vieraan kielen opetuksesta kansakoulussa. Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö Liite 1, 1948.

Tulokset vieraan kielen opetuksesta kansakoulussa olivat rohkaisevia. Laurisen selvityksessä kieltenopiskelun suurimpana haasteena nähtiin oikean aloitusajankohdan määrittäminen. Ongelman ratkaisuksi Laurinen esitti opetuksen differentioimista eli eriyttämistä. Siinä oppilaat jaettaisiin lahjakkuuseron perusteella eri ryhmiin, jolloin edistyneemmät ja vähemmän lahjakkaat oppilaat voisivat opiskella omalla tasollaan. Taustalla oli ajatus siitä, että heikkolajaisemmat oppilaat eivät hidastaisi etevämpiä oppilaiden opiskelua. Toisaalta Laurinen tuo esille ilmeisen vaikeuden. Eriyttäminen tässä iässä ei kuitenkaan kertoisi koko totuutta lapsen kyvyistä, johtuen kasvueroista.

Laurinen pohti toisena mahdollisuutena sitä, että mikäli oppilaiden eriyttämistä haluttaisiin siirtää, tulisi oppilaiden kielenopetus aloittaa myöhemmin kuin viidennellä luokalla. Ongelmana kuitenkin oli se, että tällöin etevämmät oppilaat menettäisivät kielenopiskelulle tärkeitä vuosia. Toisaalta koulun loppuvaiheeseen kasaantuisi liian paljon opetusainesta, mikäli taso haluttaisiin pitää samanlaisena. Lisäksi myöhemmällä iällä aloitetulla kielenopiskelulla menetettäisiin oppilaiden luontainen kielenoppimiskyky.

Loppuarviona Laurinen esitti, että kielenopetus tulisi aloittaa viimeistään viidentenä kouluvuotena. Lisäksi opetuksen tulisi olla eriytyvää, jolloin ”kielillisesti lahjattomat saavat vapautuksen jatkuvasta opetuksesta”. Lopuksi Laurinen totesi:

On selvää, että vierasta kieltä ei voida kädenkäänteessä määrätä otettavaksi vakinaiseksi aineeksi kansakouluihin. Lähtötavoitteeksi voitaneen kuitenkin jo asettaa sen järjestäminen *vapaaehtoiseksi oppiaineeksi asutuskeskusten kouluihin*. Kunkin ajankohdan tarve ja käytännölliset mahdollisuudet tulevat itsestään määräämään etenemisvauhdin tässäkin asiassa.¹⁷⁰

Laurisen selonteossa näytettiin siis vihreätä valoa kansakoulun *vapaaehtoiselle* kielenopetukselle. Vapaaehtoisuuden myötä myös oppilaiden eriyttäminen olisi helpompaa, koska koko ikäluokalle ei tarvitsisi järjestää kielenopetusta. Tässä Laurisen selonteko toistaa yleisen totuuden oppilaiden kielenoppimiskyvystä. Vaikka raportissa ei juurikaan kyseenalaisteta kielenopetuksen traditiota, nousee siinä kuitenkin esille ajatus oppimisympäristöistä havainnoista ja niiden merkityksestä kieliopinnoille. Tärkeintä raportissa olikin varmasti se, että kansakoulussa suoritettavaa kieltenopiskelua ei tyrmätty, vaan se nähtiin päinvastoin mahdollisena *rajatulle* oppilasainekselle.

¹⁷⁰ Vieraan kielen opetuksesta kansakoulussa. Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö Liite 1, 1948, 54.

Toisaalta kielenopiskelulle oli nähtävissä kansalaisten – oppilaiden vanhempien – hyväksyntä. Samaan aikaan koulukokeilun kanssa opetussuunnitelmakomitea oli järjestänyt Gallup-tutkimuksen. Tutkimuksessa oli selvitetty halukkuutta kansakoulussa toteutettavaan kielenopetukseen. Tälle löytyi selkeää kannatus. Tulosta komitea piti ”ilahduttavana”, koska sen mukaan ”yleisen kansalaiskasvatuksen kannalta” olisi tärkeätä, että mahdollisimman moni voisi ”edes auttavasti perehtyä johonkin vieraaseen kieleen”. Lisäksi tutkimuksessa oli kysytty, mitä kieltä kansakoulussa tulisi opettaa. Vastauksista 40 % halusi kansakouluun toisen kotimaisen kielen opetusta, 11 % englantia ja 7 % venäjää. Enemmistö vastanneista halusi siis toisen kotimaisen, ruotsin kielen opetusta.¹⁷¹

Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö valmistui marraskuussa 1951 ja se painettiin seuraavana vuonna. Kansakoulussa annettavan kielenopetuksen suhteen komitea tuli seuraavalle kannalle:

Vieraan kielen alkeiden taidolla on kansainvälisten yhteyksien tultua kiinteämmiksi yhä useammalle kansalaiselle merkitystä. Komitean mielestä on paikallaan, että niille oppilaille, joilla on edellytyksiä ja halua tällaiseen opiskeluun, jo kansakoulussa varataan tähän mahdollisuus, ainakin paikkakunnilla ja oloissa, joissa on edellytyksiä sanotun opetuksen järjestämiseen.¹⁷²

Komitea oli siis vapaaehtoisen kieltenopiskelun kannalla niiden oppilaiden kohdalla, joilla oli siihen edellytyksiä. Toisaalta komitean ehdotus oli aika lailla varovainen ja realistinen kansakoulujen mahdollisuuteen järjestää kielenopetusta.

Huhtikuussa 1950 valtioneuvosto asetti komitean kehittämään kansakoulun jälkeistä jatko-opetusta. Komitean työ valmistui toukokuussa 1954. Komitea esitti kansakoulun jatko-opinnoksi kansalaiskoulua. Kansalaiskoulu oli siis kansakoulun jatke, jossa pääpaino oli käytännön oppiaineissa. Koska kansalaiskoulu oli kansakoulun jatke, siihen ei myöskään sisältynyt kieltenopiskelua. Tämän voi sanoa olleen myös koulumuodon suurin ongelma: se ei tarjonnut jatko-opiskelumahdollisuutta. Komitean esitys heijasteli vielä vahvasti rinnakkaiskoulun ideologiaa, jossa oppilaat jaettiin teoreettisesti ja käytännöllisesti lahjakkaisiin. Lisäksi siitä saattoi nähdä maaseutuvaltaisen elämänmuodon vaikutuksen, mikä kuitenkin oli pian mietinnön valmistumisen jälkeen tulossa

¹⁷¹ Vieraan kielen opetuksesta kansakoulussa. Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö Liite 1, 1948, 1, 45–53.

¹⁷² Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. Komiteamietintö N:o 3, 1952, 21.

suureen murrokseen. Kansalaiskoulua käsittelevässä tutkimuksessaan Annukka Jauhiainen toteaa, että aika oli peruuttamattomasti ajanut kansalaiskoulun ohi jo sen syntyessä.¹⁷³

Maalaiskansakoulun jatko-opetuskomitean jälkeen kansakoulun kehittäminen pysähtyi joksikin aikaa. Suurien ikäluokkien aiheuttama paine koulutuksessa haittasi kehitystyötä ja toisaalta kehittämisen esteenä oli kansakoululain hidaskäytännön eteneminen, ensin hallituksessa ja sitten eduskunnan sivistysvaliokunnassa. Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean suorittaman kansakoulun kielikokeilun jälkeen myös kielenopetuksen kehittäminen pysähtyi. Kansakoulun kielenopetuksen kehittäminen jatkui vasta kansakoululain säätämisen jälkeen.

Vuoden 1957 kansakoululaissa määrättiin, että kansakoulussa voitiin opettaa kahta vapaaehtoista ainetta enintään neljä tuntia viikossa. Tämä mahdollisti kielten ottamisen kansakoulujen vapaaehtoisiksi aineiksi. Kielenopetus alkoi 1950-luvun lopulla Kansakoulun kerhokeskuksen ja yksityisten opettajien harrastusten pohjalta.¹⁷⁴ Vaikka kansakoulun jatkokouluissa, esimerkiksi liikelinjalla, kieliä oli opetettu jo aikaisemmin, vasta lakimuutos toi kielenopetuksen kansakouluun. Ongelmana kuitenkin oli vapaaehtoisuus, jonka vuoksi kielenopetus laajeni ilman varsinaista opetussuunnitelmaa.

1960-luvulle tultaessa kansakoulun opetussuunnitelma alkoi vanhentua yhteiskunnan nopean muutoksen mukana. Tammikuussa 1963 valtioneuvosto asetti komitean tarkistamaan 1950-luvulla laaditut opetussuunnitelmat sekä ”laatimaan ajan vaatimukset täyttävät opetussuunnitelmaehdotukset varsinaisen kansakoulun ja kansalaiskoulun eri luokkia ja erilaisia opetusryhmiä varten”.¹⁷⁵ Komitean puheenjohtajaksi kutsuttiin kouluneuvos Urho Somerkivi kouluhallituksesta ja kuusi muuta jäsentä, kaikki koulualan ammattilaisia. Ensimmäisenä tehtävänä komitea laati toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetusta käsittelevän mietinnön, joka valmistui kesäkuussa 1964.

Jo komiteamietinnön johdantokappaleesta voi huomata, kuinka erilaisista lähtökohdista kielitaidon tarvetta tarkasteltiin 1960-luvun alussa verrattuna esimerkiksi koulujärjestelmäkomitean ajatuksiin 1940-luvun lopulla. Vuoden 1964 mietinnössä kielenopetuksen merkitystä perusteltiin seuraavasti:

¹⁷³ Jauhiainen 2000, 261–263; Ahonen 2003, 123.

¹⁷⁴ Nurmi 1979, 28.

¹⁷⁵ Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean mietintö I – Toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetus kansakoulussa. Komiteamietintö N:o A 8, 1964, 3.

Tieteellisen, teknisen, taloudellisen, sivistyksellisen ja poliittisen kehityksen seurauksena tarvitsevat yhä useammat ihmiset kielitaitoa työssään, opinnoissaan, vapaa-ajan harrastuksissaan ja ulkomaanmaamatkoillaan sekä joutuessaan kotimaassa tekemisiin vierasmaalaisten kanssa. Kieliopinnot ovat tulleet kaikille entistä tärkeämmiksi siinäkin mielessä, että niiden avulla voidaan lisätä muiden maiden ja kansojen tuntemusta ja siten edistää kansainvälistä yhteisymmärrystä.¹⁷⁶

Komitea perusteli kansakoulun kielenopetusta monin tavoin. Ensimmäkin sillä, että kansakoulun käyneillä olisi mahdollisuus työllistyä palveluammatteihin, joissa edellytettiin kielitaitoa. Toiseksi kansakoulun käyneet voisivat kielenopiskelun myötä jatkaa opintojaan ”myös sellaisissa oppilaitoksissa, joihin suurin osa oppilaista tulee oppikoulusta ja joissa edellytetään aikaisempia kieliopintoja”.¹⁷⁷ Komitea ei kuitenkaan haastanut rinnakkaiskoulujärjestelmää, vaan ennemminkin perusteli kielenopetuksen aloittamista kansakoulussa sillä, että se auttaisi myös varsinaista oppikoulua. Komitean mukaan kielenopetuksen aloittaminen kansakoulussa auttaisi oppilaita, vanhempia ja kouluviranomaisia havaitsemaan, kenellä olisi edellytyksiä jatkaa opintoja kielipainotteisessa oppikoulussa.

Vaikka komitea korosti kielitaidon tarvetta, totesi se kuitenkin, että kaikkien oppilaiden ei tarvitsisi osallistua saman sisältöiseen kielenopetukseen. Kieliopinnot eivät kuitenkaan saisi komitean mukaan olla vain vapaaehtoisena aineena kansakoulussa. Komitea esitti ratkaisuksi:

Näin ollen komitea ehdottaakin, että toinen kotimainen tai vieras kieli olisi ensimmäisenä ja toisena opiskeluvuotena yleensä kaikille oppilaille pakollinen oppiaine ja sen jälkeen siitä voitaisiin vapauttaa ne, joilla aivan ilmeisesti ei ole edellytyksiä jatkuvaan kielen opiskeluun.¹⁷⁸

Lisäksi komitea pohdiskeli varsinaisten opettavien kielten valintaa. Ensimmäkin komitea katsoi, että kansakoulussa tulisi opiskella vain yhtä kieltä, koska ”kahden ennestään vieraan kielen todella tuloksellinen opiskelu peruskouluvaiheessa vaatii huomattavaa teoreettista lahjakkuutta”, sekä edelliseen liittyen, ”yhden kielen käyttökelpoinen osaaminen on arvokkaampi saavutus kuin kahden kielen hyvin pintapuolinen tuntemus”. Koska lähtökohtana oli se, että

¹⁷⁶ Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean mietintö I – Toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetus kansakoulussa. Komiteanmietintö N:o A 8, 1964, 3.

¹⁷⁷ Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean mietintö I – Toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetus kansakoulussa. Komiteanmietintö N:o A 8, 1964, 8.

¹⁷⁸ Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean mietintö I – Toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetus kansakoulussa. Komiteanmietintö N:o A 8, 1964, 9.

kansakoulussa oppilaat opiskelisivat vain yhtä kieltä, nähtiin kielivalinta ongelmallisena.

Tässä apua haettiin myös maan rajojen ulkopuolelta. Komitea korosti, että muissa Pohjoismaissa kansakoulussa opetettavana kielenä oli yleensä englantia, mutta Suomessa kielivalintaa vaikeutti maan kaksi kansalliskieltä. Komitea esitti kansakouluun kahta *valinnaista* kieltä, toista kotimaista ja englantia. Ehdotuksen mukaan ruotsinkielinen väestö opiskelisi pääsääntöisesti suomea ja suomenkielinen englantia. Kaksikielisillä paikkakunnilla suomenkieliset voisivat valita myös ruotsin kielen.¹⁷⁹ Vaikka komitea näki kielenopetuksen tarpeellisena koko ikäluokalle, se silti toisti vanhaa traditiota: kaikki eivät kykene kieltenopiskeluun.

Heinäkuussa 1964 kansakoululakiin vahvistettiin, että kansakoulussa voitiin opettaa toista kotimaista kieltä tai vierasta kieltä enintään neljä tuntia viikossa. Kansakoululainsäädännön valmistumisen jälkeen kielenopetus kansakoulussa lisääntyi nopeasti. Syksyllä 1963 kansakoulun kielenopetukseen osallistui 76 000 oppilasta, joista toista kotimaista kieltä opiskeli 52 000, näistä 41 000 luki ruotsia ja 11 000 suomea. Vierasta kieltä, englantia, opiskeli puolestaan 24 000 oppilasta. Suomenkielisille oppilaille ruotsin kieli oli suosituin kieli.¹⁸⁰ Kielenopetuksen kasvusta kansakoulussa kertoo hyvin se, että jo kahden vuoden kuluttua, lukuvuonna 1965–66, kaikkiaan 135 000 oppilasta osallistui kielenopetukseen. Samaan aikaan kansakoulun kielivalinnassa englantia ohitti toisen kotimaisen kielen.¹⁸¹

Vaikka kieltenopiskelu kansakouluissa lisääntyi, se kuitenkin oli opetussisällöltään vielä paljon vaatimattomampaa kuin oppikoulussa annettava opetus. Kielenopetuksen aloittaminen kansakoulussa oli kuitenkin tärkeä viesti peruskoulua ajatellen. Ajatus siitä, että koko ikäluokka ei kykene kielenopetukseen, oli osoitettu osaltaan vääräksi.

Oppikoulun kehittäminen – pääpaino englannin kielelle

Sodan jälkeinen poliittisen kurssin muutos pakotti oppikoulut tarkastamaan opetussisältöään. Sodan aikana maanpuolustuksen vahvistamiseksi lisätyt voimistelut ja urheilut menettivät tunteja ja erityisen tarkasti kiinnitettiin huomio-

¹⁷⁹ Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean mietintö I – Toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetus kansakoulussa. Komiteanmietintö N:o A 8, 1964, 10.

¹⁸⁰ Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean mietintö I – Toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetus kansakoulussa. Komiteanmietintö N:o A 8, 1964, 7–8.

¹⁸¹ Riihinen 1967, 128–129.

ta oppikirjojen tarkistamiseen. Historiankirjat muokattiin ”uuteen totuuteen” suhteessa Neuvostoliittoon. Ehkä tarkimpaan syyniin joutui kuitenkin oppikoulun kieltenopetus.

Koska sodan päättyessä oppikoulu oli käytännössä ainoa koulumuoto, jossa oli kieltenopetusta, kohdistui siihen kielipoliittista painostusta monelta taholta. Joulukuussa 1944 Paasikiven II hallitus päätti asettaa komitean, jonka tehtävänä oli tarkastella venäjän kielen opetuksen lisäämistä.¹⁸² Eduskunnassa taas käytiin syksyllä 1945 keskustelu oppikoulun kieltenopetuksen muuttamisesta. Vaikka siinä esiintyi voimakkaita näkemyksiä, aiottiin asiassa kuitenkin edetä varovasti.¹⁸³ Kouluviranomaisten puolella asia eteni sen sijaan aivan konkreettisesti. Kouluhallituksessa suoritettujen valmistelujen evästämänä opetusministeri Eino Kilpi¹⁸⁴ (SDP) antoi toukokuussa 1946 uudet määräykset oppikoulujen kielten lukusuunnitelmasta.¹⁸⁵ Määräyksessä englannin ja venäjän kielen asemaa vahvistettiin suhteessa saksan kieleen. Englanti lisäsikin vuodelta asemaansa oppikoulun ensimmäisenä vieraana kielenä. Lisäksi opetusministeriö määräsi 15 valtion oppikoulua ottamaan ensimmäiseksi vieraaksi kieleksi venäjän. 1940-luvun lopulla myös toisen kotimaisen kielen tuntimääriä lisättiin oppikoulussa. Maaliskuussa 1948 kouluhallitus antoi oppikouluille uudet lukusuunnitelmat, jossa liikuntatunteja vähennettiin ja tunnit siirrettiin ruotsin kielen opetukseen suomenkielisissä oppikouluissa.¹⁸⁶

Toisen maailmansodan jälkeen oppikouluun kohdistui myös toisenlainen muutos, joka tuli ”alhaaltapäin”, vanhempien halusta tarjota jälkikasvulleen parempi koulutus. Oppikoulujen oppilasmäärät olivat kasvaneet jo sotavuosina 1939–45 lähes 30 % ja rauhan tultua kasvu jatkui entistäkin suurempana. Kun 1940 oppikouluun siirtyi noin 10 % oppilaista, yhtenäiskoulukiistan kuumimpana aikana kuusikymmentäluvun alussa luku oli jo 40 %. Oppikoulun suosioita eivät selitä yksin suuret ikäluokat, vaan sen takaa löytyi myös sodan aikainen yhteiskunnallinen muutos. Yhteiskuntaluokkien välisten erojen pieneneminen näkyi koulutushalukkuuden kasvuna.¹⁸⁷

Vanhempien halukkuus laittaa lapsensa oppikouluun aiheutti sodan köyhdyttämälle valtiolle vaikeuksia. Yksi ratkaisu oli yksityisoppikoulujen perusta-

¹⁸² Ks. myös luvun 2. johdanto; Autio 1990, 207.

¹⁸³ VP PTK 1830–1835/1945. 14.12.1945.

¹⁸⁴ Vuonna 1948 Kilpi vaihtoi puoluetta SDP:stä SKDL:ään.

¹⁸⁵ Autio 1990, 207.

¹⁸⁶ Kiuasmaa 1982, 367; Pietiäinen 1995, 206; Autio 1990, 207.

¹⁸⁷ Kiuasmaa 1982, 344–348.

minen. Tämä oli yhteiskunnalle edullinen ratkaisu, koska oppilaiden vanhemmat kattoivat osan koulunkäynnin kustannuksista. Toinen kehityskulku taas oli kunnallisten keskikoulujen perustaminen. Vuoden 1957 kansakoululaki vakinaisti kunnalliset keskikoulut kansakoulun osaksi, ja ne lakkasivat olevansa pelkkiä kokeilukouluja. Kunnallisten keskikoulujen määrä olikin lisääntynyt huomasti ja kuusikymmentäluvulle tultaessa niitä oli jo lähes sata. Samaan aikaan kasvoi myös yksityisoppikoulujen määrä. Kuusikymmentäluvun lopulla niitä oli lähes 350.

Oppikoulujen oppilasmäärän kasvun seurauksena yhä useampi kävi vain keskikoulun eikä jatkanut lukioon ja sitä kautta yliopistoon, mitä varten perinteinen oppikoulu oli luotu. Tämä kehityskulku taas vaikutti siihen, että paine oppikoulun opetussuunnitelman uudistamiselle kasvoi. Ylioppilastutkintoa ja yliopistokoulutusta pohjustavaa teoreettista opetusta haluttiin vähentää ja sen sijaan jakaa opetus keskikoulun ja lukion välillä. Tämä oli ollut myös yksi kunnallisten keskikoulujen päämääristä. Tältä pohjalta oppikoulun kehittämistä käytiin keskustelua 1940-luvun lopulla ja maaliskuussa 1950 valtioneuvosto asetti komitean ”laatimaan ehdotuksia oppikoulutyön sisäisestä kehittämisestä ja tehostamisesta silmällä pitäen myös oppikoulun liittymistä muuhun koulutoimeen”.¹⁸⁸

Oppikoulun kehittämiseksi asetettu komitea jaettiin itsenäisesti toimivaan työvaliokuntaan sekä neuvottelukuntaan. Työvaliokunnan tehtävänä oli suorittaa tarvittava tutkimustyö sekä laatia niiden pohjalta ehdotukset lainsäädännöksi ja muiksi toimenpiteiksi. Puheenjohtajaksi nimitettiin FT Martti Ruutu ja muiksi jäseniksi kahdeksan koulualan ammattilaista. Neuvottelukunnan tehtävänä taas oli auttaa työvaliokuntaa periaatekysymysten selvittämisessä, tarkistaa työvaliokunnan esitykset ja jättää mietintö valtioneuvostolle. Komitean ja neuvottelukunnan puheenjohtajaksi tuli R. H. Oittinen kouluhallituksesta ja lisäksi komiteaan kutsuttiin 17 muuta jäsentä.¹⁸⁹

Komitea kiinnitti erityisesti huomiota keskikoulun uudistamiseen. Keskikoulun kehittämisessä pidettiin tärkeänä opintojen ohjaamista puhtaasta teoriasta lähemmäksi käytännön elämää. Tätä perusteltiin sillä, että ”oppilaan oman kokonaiskehityksen ja yhteiskunnan erityistarpeiden huomioonottami-

¹⁸⁸ Mietinnön nimi kokonaisuudessaan: Oppikoulun sisäisen kehittämisen yleissuunnitelma, Vuoden 1950 oppikoulukomitean työvaliokunnan mietintö ja neuvottelukunnan siitä antama lausunto, Moniste 1954:33. Jatkossa merkitty: Oppikoulun sisäisen kehittämisen yleissuunnitelma 1954.

¹⁸⁹ Oppikoulun sisäisen kehittämisen yleissuunnitelma 1954, 1–2.

nen edellyttävät siis kumpikin keskikoulun työn riittävän läheistä tuntumaa käytäntöön”. Kysymyksessä ei ollut yksin oppilasta vaan koko yhteiskuntaa hyödyttävästä kaavailusta.

Komitea piti keskikoulun suurimpina ongelmina liiallista teoreettisuutta, taitoaineiden vähäisyyttä sekä sitä, että ”keskikouluopintojen yleinen luonne on nimenomaan maalaispitäjissä saattanut johtaa oppilaita etäännyttämään kotiseudun tarjoamista tehtävistä”. Viimeisessä kohdassa komitea tuli hyvin lähelle Kansakoulukomitean näkemystä oppikoulun ”maaseutuelämää” vierottavasta asenteesta. Komitean mukaan ongelmien korjaamisen tuli perustua kolmeen tekijään: opetusohjelmien, opetusmenetelmien sekä koulun yleisen kasvatuksellisen otteen muuttamiseen.

Komitea kiinnitti huomiota keskikoulun kielenopetukseen ja sen kehittämiseen. Komitean mukaan kielenopetuksen ongelma oli hyvin tiedossa: ongelmana oli käytännön kielitaidon heikkous. Komitea esitti ongelmalle monia syitä: luokkien suuri koko, pätevien opettajien puute sekä vanhentuneet opetusmenetelmät. Suurimpana ongelmana heikoille kielenoppimistuloksille nähtiin keskikoulun lukusuunnitelma, jossa kieltenopiskelu oli jaettu kahteen kieleen: toiseen kotimaiseen ja vieraaseen kieleen. Tämän korjaamiseksi komitea esitti:

Mikäli oppikoulun työohjelman hallitsevaksi kokonaistavoitteeksi asetetaan – kuten työvaliokunta johdonmukaisesti on pyrkinyt tekemään – oppilaiden kaikinpuolinen kehittäminen, käytettävissä olevan tuntimäärän rajoissa ei ole mahdollista varata usealle kielelle niin suurta tuntimäärää, että sen puitteissa kävisi mahdolliseksi saavuttaa hyvä kirjallinen ja suullinen vieraan kielen taito.¹⁹⁰

Oppikoulukomitea näki kielenopetuksen ongelmat samalla tavalla kuin kansakoulun kehittämistä suunnitelleet komiteat. Toisaalta mietinnöstä voi nähdä snellmanilaisen oppilaiden kahtiajaon ajatuksia: kun keskikoulu oli yleistynyt, sitä ei käynyt enää vain paras oppilasaines ja tämän vuoksi tasoa piti laskea.

Ratkaisuksi komitea esitti kielenopiskelun keskittämistä yhteen kieleen sekä otti kantaa siihen, mitä kieltä tulisi opiskella: ”luonnollista lienee, että pääkielellä on tällöin pidettävä jotakin suurta kulttuurikieltä.” Toisen kotimaisen kielen osalta mietinnössä todetaan:

Vaikka näin menetellen joudutaankin jonkin verran tinkimään ruotsin kielen tuntimäärästä, voidaan opetusmenetelmiä parantaen tehostaa nykyisestään sen aktiivista käyttelyä ja siten luoda kelvollinen perusta sen käytölle

¹⁹⁰ Oppikoulun sisäisen kehittämisen yleissuunnitelma 1954, 62.

toisena kotimaisena kielenä ja pohjoismaisen kanssakäymisen arvokkaana välineenä.¹⁹¹

Komitea pohti kumman vähän varsinaista kielivalintaa vieraan kielen ja toisen kotimaisen välillä. Sille oli tärkeämpää opetettavan kielen lingvistinen soveltuvuus koulussa kuin varsinaiset kielipoliittiset seikat. Komitean valinta englannin osalta perustui siis lähes yksinomaan siihen, että kieli soveltui paremmin opetettavaksi kieleksi kuin kokonaisvaltaiseen kielipoliittiseen ratkaisuun.

Oppikoulukomitean mietintö valmistui toukokuussa 1954. Saman vuoden syyskuussa kouluhallitus ehdotti oppikoululainsäädännön uudistamista sekä toivoi samalla hallituksen kannanottoa mietinnössä esitettyyn suomenkielisten koulujen ruotsin kielen opetuksen vähentämiseen. Asia eteni seuraavalle hallitukselle, Kekkonen V, jonka opetusministerinä toimi Kerttu Saalasti (ML).¹⁹² Hallitus ei kuitenkaan esittänyt mitään kannanottoa oppikoulun ruotsin kielen asemaan, mihin varmasti vaikutti presidentti Paasikiven kanta.¹⁹³

Oppikoulukomiteamietinnön valmistumisen jälkeen oppikoulun kehittäminen hidastui ja kuusikymmentäluvulle tultaessa pysähtyi melko lailla kokonaan. Vaikka lukusuunnitelmia jonkin verran ajanmukaistettiin ja eri aineiden opetussisältöjä tarkastettiin, oppikoulu säilyi sodan jälkeen pitkälti samanlaisena.¹⁹⁴ Kieltenopetuksessa muutoksia tapahtui lähinnä vaaran vuosina, jolloin venäjän kieltä haluttiin lisätä ja saksan kielen opiskelua puolestaan vähentää. Huolimatta Oppikoulukomitean esityksistä, ruotsin kielen asemaan ei oppikoulussa juuri puututtu. Sen sijaan ruotsin kielen asema ensimmäisenä kieleenä muuttui 1960-luvulle tultaessa. Kansakoulun kolmannella luokalla aloitettu englannin kielen opiskelu pakotti oppikoulun muuttamaan kielten järjestystä. 1960-luvulla englantia saattoi opiskella jo oppikoulun ensimmäiseltä luokalta alkaen ja toista kotimaista toiselta luokalta. Kansakoulun kielenopetus vaikutti siten myös oppikoulun opetussuunnitelmaan, mikä osaltaan pienensi kahden eri koulumuodon eroja.

Sodan jälkeen koulun kehittämistä suoritettiin pääosin rinnakkaiskoulujärjestelmän pohjalta. Tästä huolimatta oppikoulu ja kansakoulu lähestyivät

¹⁹¹ Oppikoulun sisäisen kehittämisen yleissuunnitelma 1954, 63.

¹⁹² Autio 1990, 182–183.

¹⁹³ Ks. myös luku 2.3.

¹⁹⁴ Yksi oleellinen ongelma oppikoulun sisäiselle kehittämiselle oli opetussuunnitelman, tai opipiennätys, kuten sitä kutsuttiin, puuttuminen. Sodan jälkeen aina 1970-luvulle asti käytössä oli vuoden 1941 opetussuunnitelma, mutta käytännössä opetusta ohjasi ylioppilastutkinto ja oppikirjojen sisältö. Sauli Takalan haastattelu 2015.

koko ajan toisiaan 1960-luvulle tultaessa.¹⁹⁵ Yksi merkittävä asia koulumuotojen lähestymisessä oli kansakoulussa aloitettu kielenopetus. Tämä todisti, että kielenopetus ei ollut mahdottomuus koko ikäluokalle ja antoi siten osaltaan vahvan signaalin koulumuotojen yhdistämiselle. Vaikka yhtenäiskoulu oli vielä 1950-luvulla vasta kaukainen päämäärä, sitä kohti mentiin koko ajan. Tämä oli varmastikin suurimpana esteenä myös oppikoulun kehittämiseksi, jolle ei enää oikein tahtonut löytyä poliittista tahtoa. Tätä korostavat myös Lampisen kuvaamat koulutuspolitiikan pääjaksot. Yhtenäiskoulun suunnittelu jatkui Kouluohjelmakomiteassa, joka aloitti työnsä 1956.

3.2 YHTEISKUNNAN MURROS PAKOTTA KOULUNUUDISTUKSEEN

Ruudun komitean suunnitelmat yhtenäiskoulusta eivät toteutuneet ja koulun kehittämistä jatkettiin rinnakkaiskoulun pohjalta. Ajatus koko koulujärjestelmän uudistamisesta säilyi kuitenkin koko ajan taustalla. Tätä tuki monta erillistä kehitystä. Ensinnäkin 1950-luvulla kasvatustieteessä alkoi saada jalansijaa uusi suuntaus, rekonstruktionismi, missä koulun kehittämisen yhdeksi tavoitteeksi asetettiin koko yhteiskunnan uudelleenrakentaminen. Käytännössä uusi kasvatusajattelu näkyi sosiaalisen näkökulman ja koulutuksellisen tasa-arvon korostamisessa.¹⁹⁶ Toisaalta koulunuudistuksen puolesta puhuivat kansa- ja oppikoulun opetussisällön lähentyminen, erityisesti kielenopetuksen osalta, sekä muissa maissa tapahtunut kehitys. Viisikymmentäluvulle tultaessa oli käynyt selväksi, että Suomi oli jäämässä koulutuksessa jälkeen muista maista, mistä viimeistään muistutti Ruotsin kääntyminen yhtenäiskoulun kannalle 1950. Suomessa yhtenäiskoulun kehittämisen ensimmäisenä esteenä oli kansakoulu- ja oppikouluväen vastakkaiset kannat koulunuudistuksesta ja linnoittautuminen omiin koulumuotoihin. Toisaalta kehityksen esteenä oli valtion vaikea taloudellinen tilanne, jota vielä korosti kouluikään tulleiden suurten ikäluokkien aiheuttamat kustannukset.

Ehkä merkittävin tekijä koulunuudistuksen etenemisessä oli suomalaisen elinkeinorakenteen muutos, josta alkoi 1950-luvun lopulla näkyä selviä merkkejä. 1950-luvun alussa Suomessa vallalla ollut omavaraisuutta ja pienviljelystä suosiva politiikka, ”pienviljelijäprojekti”, joutui saman vuosikymmenen lopulla

¹⁹⁵ Oppikoulun oppilasmäärän kasvu vaikutti myös siihen, että absoluuttisesti yhä useampi opiskeli kahta pakollista kieltä.

¹⁹⁶ Laihiala-Kankainen 1993, 175–176.

mukautumaan uuteen tilanteeseen. Tilalle alkoi tulla markkinatalouteen perustuva yhteiskuntamalli, jonka seurauksena maatalous alkoi muuttua liiketöiminnäksi.¹⁹⁷ Samaan aikaan käytiin keskustelua, kuinka teollistumista voitaisiin lisätä ja kuinka se tulisi toteuttaa.¹⁹⁸ Tämä kertoi osaltaan siitä, että maanviljelykseen perustuva talous ei voinut olla tulevaisuuden pääelinkeino.¹⁹⁹ Aivan käytännössä muutoksen puolesta puhui maa- ja metsätalouden nopea teknillistyminen ja sen seurauksena ruumiillisen työn korvautuminen tekniikalla. Monissa tutkimuksissa on nostettu esille nopea teknologinen kehitys 1950- ja 1960-luvun vaihteessa ja sen vaikutus pientilallisten elinmahdollisuuksiin.²⁰⁰

Kouluohjelmakomitea – yhtenäiskoulu ja kielenopetuksen haaste

Maaliskuussa 1956 valtioneuvosto asetti komitean ”laatimaan lähiajan koulupoliittista ohjelmaa silmällä pitäen eri koulualoilla vireillä olevan uudistustyön koordinoimista ja koulujärjestelmän jatkuvia kehittämismahdollisuuksia”.²⁰¹ Koulupoliittisia linjavetoja pohtiva komitea – Kouluohjelmakomitea – oli muodostettu siten, että puolet sen jäsenistä koostui koulualan asiantuntijoista sekä puolet kansanedustajista ja muista poliittisia puolueita lähellä olevista henkilöistä.²⁰² Puheenjohtajaksi kutsuttiin kouluhallituksen pääjohtaja R. H. Oittinen.

Kouluohjelmakomitean mietintö valmistui kesäkuussa 1959. Komitea rakensii mietintönsä kolmiosisaiseksi. Ensinnäkin komitea pohti koululaitoksen sen hetkistä tilannetta. Toiseksi komitea esitteli koulunuudistuksen tilannetta muissa maissa sekä esitti suunnitelmansa koulun uudistamiseksi yhtenäiskoulun pohjalta. Kolmanneksi komitea ehdotti lähitavoitteena parannuksia kansakoulun ja keskikoulun opetusisältöön.

Mietinnön ensimmäisessä osassa komitea pohti syitä koulujärjestelmässä esiintyviin puutteisiin ja epäkohtiin. Komitean mukaan perinteinen koulu ei enää vastannut yhteiskunnan muuttunutta tilannetta:

¹⁹⁷ Heinonen 1990, 179–190.

¹⁹⁸ Esim. Urho Kekkosen vuonna 1952 julkaistussa kirjassa *Onko maallamme malttia vaurastua?* pohdiskeltiin tätä asiaa.

¹⁹⁹ Uljas 2012, 131–142.

²⁰⁰ Ks. esim. Mylly 2005, 161–168.

²⁰¹ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 3.

²⁰² Komitean jäsenet olivat koulutoimenjohtajat Alfred Salmela, Niilo Kallio, Gösta Cavonius ja Kauko Haahntela, ylijohhtaja Aarno Niini, akateemikko Kustaa Vilkkuna, kouluneuvos Aino Malkamäki (SDP), kansanedustajat Kerttu Saalasti (ML) ja Eino Kilpi (SKDL) sekä lehtorit Felix Seppälä ja A. K. Loimaranta, sihteerinä varatuomari Voitto Kallio.

Teollistumisen mukanaan tuoma yleinen vaurastuminen ja yhteiskunnan rakenteessa tapahtuneet muutokset eivät ole voineet olla aiheuttamatta muutoksia koulun asemaan ja sille asetettaviin vaatimuksiin.²⁰³

Mietinnössä pohdittiin maataloudessa käynnissä ollutta muutosta ja sen vaikutusta koulunuudistukseen. Tästä voi huomata, että perinteinen maaseutu-elämää ja sen erinomaisuutta korostava ajatus oli korvautunut realistisella käsityksellä maatalouselinkeinon vähenemisestä:

Niin ikään maatalouden harjoittamisen taloudellisissa ja teknillisissä edellytyksissä tapahtunut muutos, ennen kaikkea maataloudessa tarvittavan ihmistyövoiman määrän suhteellinen väheneminen on ollut omansa synnyttämään maaseutuväestön piirissä, paitsi halua maataloudellisen ammattikoulutuksen lisäämiseen, myös pyrkimystä siirtymiseen muiden elinkeinon palvelukseen ja tarpeellisen yleis- ja ammattikoulutuksen hankkimiseen tätä silmällä pitäen.²⁰⁴

Edellisestä käy ilmi teknisen kehityksen tuoma muutos: ruumiillisen työn korvautuminen tekniikalla. Nämä kehityskulut edellyttivät uudenlaista ajattelua osaamisesta. Entisen fyysisen ahkeruuden tilalle nousi tekninen osaaminen. Tämä taas edellytti huomattavasti laajempaa yleissivistystä niin teknisissä aineissa kuin kielissä, esimerkiksi käyttöohjeiden mukana. Mietinnön mukaan yhteiskunnan kehitys edellytti kansalaisten koulutustason kohottamista.

Kouluohjelmakomitea oli yksimielinen kansakoulun kielenopetuksesta. Uuden kansakoululain mukaan oli mahdollista opettaa kahta vapaaehtoista ainetta yhteensä neljä tuntia viikossa. Komitea suositti tämän mahdollisuuden käyttämistä kieltenopetukseen. Päällimmäisenä perusteluna komitealla oli kansainvälisen vuorovaikutuksen lisääntyminen, mikä edellytti kielitaitoa kaikilta kansalaisilta. Komitea ei ottanut suoraan kantaa, mitä kieltä olisi opettettava vaan totesi ainoastaan, että vapaaehtoisiksi kieliksi soveltuvat toinen kotimainen ja vieras kieli.²⁰⁵

Keskikoulun kehittämisessä komitea tuli sille kannalle, että lukioon valmistavan opetuksen rinnalle tulisi luoda uusi opintosuuntaus: kansakoulun ja keskikoulun välimuoto. Komitean mukaan uuden opintosuunnan tulisi tarjota mahdollisuus vieraan kielen opetukseen.²⁰⁶ Komitea perusteli yhden kielen linjaa:

²⁰³ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 28.

²⁰⁴ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 29.

²⁰⁵ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 93.

²⁰⁶ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 178.

Myös monille teknillisesti lahjakkaille tai ainakin teknillisesti erittäin suorituskyykyisille pitäisi keskikoulussakin varata mahdollisuuksia ja aikaa heidän taipumustensa mukaiseen opiskeluun.²⁰⁷

Perusteluista voi huomata, että perinteinen jako teoreettisesti ja käytännöllisesti lahjakkaisiin oppilaisiin oli laajentunut. Edellisestä voi nähdä ajatuksen siitä, että teoreettinen lahjakkuus oli vielä jaettava kielelliseen ja teknilliseen – matemaattiseen – lahjakkuuteen.

Samassa yhteydessä komitea muistutti kielenopetuksen liittymisestä jatko-opintoihin ja siihen sisältyvästä haasteesta. Komitea esittikin, että yhden kielen linjalta tulisi myös saada jatko-opiskelukelpoisuus alempiin ammatikouluihin ja teknillisiin opistoihin, joissa kielitaidon tarve oli vähäisempi. Sen sijaan lukioon ja kauppaopistoon edellytettäisiin edelleen kahden kielen osaamista. Merkille pantavaa mietinnössä on se, että komitea otti jatko-opiskelukysymyksen esille käsitellessään koulun kielenopetusta, kun esimerkiksi kansakoulun kehittämistä suunnitelleet komiteat eivät olleet asiaan juuri kiinnittäneet huomiota.

Mietinnön mukaan keskikoulu jakaantuisi yläasteelta kahteen linjaan, joista toisella, käytännöllisellä linjalla, luettaisiin äidinkielen ohella vain yhtä kieltä, ja toisella, lukiolinjalla, kahta kieltä. Ongelmaksi komiteassa muodostui käytännöllisen linjan kielen valinta. Mahdollisuuksia oli kaksi: joko jokin suuri maailmankieli tai toinen kotimainen kieli. Tässä komitea joutui ottamaan kantaa koulun kielipoliittiseen valintaan, joka oli vaikea ja haasteellinen kysymys. Vaikeutena oli juuri se, että asia ei ollut ratkaistavissa vain pedagogiselta tai lingvistikannalta, vaan siihen liittyi myös muita näkökantoja kansallisesta kulttuurista ulkopoliittisiin valintoihin.

Komiteamietinnössä korostettiin ruotsin kielen merkitystä. Ruotsin kielen osaaminen nähtiin tärkeänä kaksikielisillä seuduilla sekä monissa valtion tehtävissä. Komitea korosti ruotsin kielen tarvetta pohjoismaisessa yhteistyössä, jonka kautta suomalaisille avautui yhteys laajaan kulttuuripiiriin. Edellisistä perusteluista huolimatta mietinnössä muistutettiin siitä, että ”monilla sisämaan seuduilla ruotsi oli yhtä vieras ja outo kieli kuin mikä muu kieli tahansa”. Komitea perusteli englannin kielen merkitystä:

Toisaalta on kuitenkin huomattava, että Suomessa on monia ammattialoja, joilla ruotsi ei ole tarpeellinen, mutta joilla taas esim. englannin kielen taito

²⁰⁷ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 115.

on ehdottoman välttämätön. Yleensä uudet teknilliset ammatit edellyttävät englannin kielen taitoa.²⁰⁸

Vaikka komitea ei ottanut kielen valintaan lopullista kantaa, on selvästi havaittavissa, että se oli kuitenkin enemmän englannin kuin toisen kotimaisen kielen kannalla. Komitean mielestä englannin kielen opiskelua olisi syytä lisätä kouluissa, koska sitä kautta saavutettaisiin taito, jolla olisi yleismaailmallista merkitystä. Lisäksi komitea muistutti, että englannin kielellä tulee toimeen myös Skandinavian maissa:

Arvioitaessa sitä, mille kielelle suomenkielisissä kouluissa olisi pantava suurin paino, on todettava että *ruotsin kielen suuren kotimaisen ja skandinavisen merkityksen vastapainona on englannin jatkuvasti kasvava käyttöarvo kansainvälisenä kielenä ja yhteysien ylläpitäjänä ei ainoastaan anglosaksiseen maailmaan vaan myös moniin eurooppalaisiin ja erityisesti ulkoeurooppalaisiin maihin.*²⁰⁹

Komitea nosti esille myös muiden vieraiden kielten merkityksen. Mietinnön mukaan olisi tärkeää antaa opetusta saksan, latinan, venäjän ja ranskan kielissä. Erityisesti nostettiin esille venäjän kielen merkitys. Tästä huolimatta komitea katsoi, että muiden kuin toisen kotimaisen ja englannin kielen opettamista tulisi rajoittaa. Komitea perusteli kantaansa maan sisäisellä muuttoliikkeellä. Vanhempien muuttaessa paikkakunnalta toiselle oppilaalla tulisi olla mahdollisuus jatkaa aloittamallaan kielellä myös toisella paikkakunnalla. Tämä taas ei onnistuisi, jos opetettavia kieliä olisi useita. Tämä perustelu toistui usein myös peruskoulun kielikeskustelussa 1960-luvun lopulla.

Mietinnön toisessa osassa komitea hahmotteli etätavoitetta, 9-vuotista yhtenäiskoulua. Komitean mukaan yhtenäiskoulu poistaisi koulutuksessa olleet epäkohdat: koulunkäyntimahdollisuuksien epätasaisen alueellisen ja sosiaalisen jakautumisen. Lisäksi komitea pohdiskeli koulun peruskasvatuksen merkitystä. Mietinnön mukaan peruskasvatuksen antaminen oli perinteisesti kuulunut kansakouluille. Oppikoulun yleistymisen myötä peruskasvatuksen tulisi kuulua myös keskikoululle:

Suomen koulutoimi on kuitenkin joutunut nykyisin sellaiseen kehitysvaiheeseen, jolloin *peruskasvatukselle asetetut vaatimukset ovat jälleen muuttu-*

²⁰⁸ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 116.

²⁰⁹ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 117.

*massa, mutta muutos ei koske enää vain sen laajuutta, vaan entistä enemmän sen sisältöä.*²¹⁰

Viitatessaan peruskasvatuksen sisältöön komitea katsoi, että keskikoulun aineista, kielenopetuksesta, oli muodostunut sellaista opetusainesta, jonka oppiminen kuului kaikille oppilaille. Tämä taas oli vaikea haaste komitealle, koska vallassa oli ajatus siitä, että kaikki oppilaat eivät kykenisi saman sisältöiseen opetukseen:

*Kun niiden tietojen ja taitojen kokonaismäärä, joiden hankkimiseen olisi peruskasvatuksen yhteydessä varattava mahdollisuus, on kasvanut ja kasvaa edelleen, ei voida pitää kiinni siitä periaatteesta, että peruskasvatuksen tulisi olla sisällöltään jokaisen nuoren osalta aivan sama.*²¹¹

Ratkaisuksi komitea esitti opetuksen eriyttämistä. Opetussisällön eriyttämisessä komitea meni hyvinkin pitkälle:

*Ihmisten lahjakkuuden asteissa ja varsinkin sen suuntautumisessa sekä harrastuksissa on siksi suuria eroavaisuuksia, että täysin yhdenmukaisen peruskasvatuksen antaminen kaikille ei ole tarkoituksenmukaista eikä edes mahdollistakaan.*²¹²

Komitean esittämä yhtenäiskoulu oli rakenteeltaan kolmiasteinen. Alimpana olisi kaikille yhteinen nelivuotinen ala-aste, jossa opetuksesta vastaisi luokanopettaja kansakoulun tapaan. Kaksivuotisen keskiasteen opetus tapahtuisi edelleen pääasiassa luokanopettajan johdolla. Keskiasteella oppilaat saisivat kuitenkin vaihtoehtoisesti valita joko vieraan kielen (toinen kotimainen tai vieras kieli) opetuksen tai lisätyn käytännöllisluontoisen opetuksen. Tämä ryhmäjakoinen opetus kestäisi kuudennen kouluvuoden loppuun. Opetuksellisten erojen tulisi kuitenkin olla vielä niin pieniä, että koulun kielenopetukseen osallistumaton oppilas voisi vielä kuudennen luokan jälkeen vaihtaa opinto-ohjelmaa.

Mietinnössä esitetyn yhtenäiskoulun ytimenä oli kolmivuotinen yläaste, joka jakaantuisi kolmeen eri linjaan. Olennaisin linjojen välinen ero olisi kieltenopetuksessa. Käytännöllisellä linjalla kieliä ei opetettaisi lainkaan vaan opetus suuntautuisi käytännöllisiin aineisiin. Yhden kielen linjalla kieliä olisi yksi ja kahden kielen linjalla kaksi.²¹³ Samoin kuin keskikoulun kehittämisessä,

²¹⁰ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 78.

²¹¹ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 80.

²¹² Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 80.

²¹³ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 174–175.

kolmijakoisen yläasteen haaste tuli vastaan yhden kielen linjalla: valinta toisen kotimaisen ja maailmankielen välillä.

Yhtenäiskoulukysymyksessä komitea jakaantui kahteen yhtä suureen osaan. Komitean esitykseksi tuli puheenjohtajan ja kansakouluhallinnon edustajien ehdotus, jota lisäksi kannattivat työhön osallistuneet vasemmistolaiset kansanedustajat. Komitean oppikoulusiipi lisäsi mietintöön eriävän mielipiteen, jota lisäksi kannattivat komitean oikeistolaiset jäsenet.²¹⁴

Voidaankin sanoa, että komitea oli melko yksimielinen sosiaalisen ja alueellisen tasa-arvon lisäämisestä. Tätä tuki niin kasvatustieteessä noussut uusi näkemys, rekonstruktionismi, kuin tasa-arvovaatimusten esille nouseminen yhteiskunnallisessa keskustelussa. Komitean selkeä ero olikin siinä, millä koulujärjestelmällä edelliset vaatimukset saavutettaisiin. Oppikouluväki ja oikeisto seisoivat rinnakkaiskoulujärjestelmän takana vedoten oppilaiden erilaisiin oppimisedellytyksiin. Edellisten mukaan tasa-arvovaatimus toteutettaisiin poistamalla koulumaksut ja kehittämällä opiskelijoille suunnattavaa tukea. Yhtenäiskoulua tukeneet, erityisesti R. H. Oittinen, taas katsoivat, että edelliset toimenpiteet eivät riittäisi vaan tarvittaisiin kokonaisvaltainen koulunuudistus.²¹⁵

Huolimatta komitean melko maltillisesta suhtautumisesta kielivalintaan voi eriävistä mielipiteistä havaita kielikysymyksen ja juuri ruotsin kielen aseman aiheuttaneen kiistaa komitean sisällä. Komitean ruotsinkielisen jäsenen, Gösta Cavoniuksen, eriävässä mielipiteessä tämä tulee hyvin ilmi. Cavonius ehdottaa toista kotimaista – ruotsin kieltä – ensimmäiseksi kieleksi englannin sijaan:

Hallitusmuodon säännös, että ruotsi on maamme toinen kansalliskieli, merkitsee käsitykseni mukaan sitä, että tämä kieli myös suomenkielisisä kouluissa on asetettava ensi sijalle äidinkielen jälkeen. [---] Kehitys käy selvästi siihen suuntaan, että pohjoismaiden eri maiden välinen yhteistyö yhä vilkastuu ja tulee käsittämään yhä useampia aloja. Suomen kannalta on tärkeää, että voimme käyttää hyväksemme pohjoismaisen yhteistyön sekä sivistyksellisen että taloudellisen elämän eri alojen tarjoamia etuja. Ruotsin kielen taito on tällöin välttämätön. Ei mikään muu kieli voi käsitykseni mukaan korvata ruotsin kieltä, koska maamme kansainvälinen kanssakäymisen niin suuressa määrin koskee juuri pohjoismaita.²¹⁶

²¹⁴ Eriävän mielipiteen allekirjoittivat Niilo Kallio, A. K. Loimaranta, Felix Seppälä, Aarno Niini, Kustaa Vilkkuna ja Kauko Haahtela.

²¹⁵ Oittinen 1972, 67–69.

²¹⁶ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 191–192.

Niilo Kallio puolestaan liitti mietintöön eriävän mielipiteen, jossa hän perusteli vain yhden kielen, englannin, opiskelua keskikoulussa. Kallion perustelut ovat lähes peilikuva Cavoniuksen argumenteille:

Ruotsin kielen merkitys Suomessa on viime vuosikymmeninä huomattavasti muuttunut. Suomenkieliset tarvitsevat sitä kotimaassa suhteellisen harvoin kanssakäymisessään ruotsinkielisten kanssa, koska ruotsinkielisillä on useassa tapauksessa jo melko hyvä käytännöllinen suomen kielen taito. Pohjoismaainen yhteistoiminta on kylläkin viime aikoina vahvistunut, mutta se ei suinkaan edellytä, että kaikkien suomenkielisten, jotka käyvät keskikoulua, pitäisi käyttää huomattava aika ruotsin kielen alkeiden oppimiseen. Voidaan väittää, että liikemaailmassa tarvitaan edelleen sellaisia, jotka tulevat toimeen ruotsin kielellä. Tämäkin tarve on vähenemässä. Ei voitane vaatia, että koko maan keskikouluissa on opetettava ruotsia, kun vain muutamilla paikkakunnilla jotkut harvat joutuvat sitä tarvitsemaan. [...] Jos ruotsin kieli poistetaan suomenkielisistä keskikouluista, voitaisiin vapautuneet viikotunnit (esim. lyseoissa 15) käyttää ensimmäisen vieraan kielen aseman vahvistamiseen, eräitten muitten aineitten tuntien lisäämiseen sekä mahdollisesti kokonaistuntimäärän vähentämiseen.²¹⁷

Kysymys ruotsin kielen asemasta tulevassa koulussa oli siis kaikkea muuta kuin selvä asia. Kielikysymys oli selvästi hyvin tunnelatautunut aihe.

Kouluohjelmakomitean mietinnön valmistumisen jälkeen koulunuudistuksessa seurasi jälleen hiljaisempi kausi. Komiteamietintö lähetettiin asiaan kuuluvalla lausuntokierrokselle. Lausuntojen saaminen kesti useita vuosia. Kuusikymmentäluvulle tultaessa koulun uudistaminen alkoi koulumaailman sijaan nousta esille puolueissa ja puolueiden kannat koulujärjestelmäkysymykseen alkoivat selkiintyä.²¹⁸ Marraskuussa 1963 eduskunta äänesti yhtenäiskoulun puolesta. Äänestystulos merkitsi koulujärjestelmäkiistan rauhoittumista. Se merkitsi myös sitä, että koulualan asiantuntijoiden ja poliitikkojen kiinnostus alkoi kohdistua uuden yhtenäiskoulun suunnitteluun ja sisältöön. Eduskunnan äänestystulos kertoi aivan konkreettisesti Lampisen esittämän tasa-arvoideologian voimasta koulutuspolitiikan eteenpäinviemisessä.

Peruskoulukomitean epäselvä kielikanta

6.2.1964 valtioneuvosto asetti komitean valmistelemaan yhtenäiskoulun toteuttamista. Komitean puheenjohtajaksi kutsuttiin opetusministeri Oittinen ja varapuheenjohtajaksi hallitusneuvos Aulis Kohonen. Komitean 13 jäsenes-

²¹⁷ Kouluohjelmakomitean mietintö 1959, 191.

²¹⁸ Ks. myös luku 2.1.

tä kuusi kuului eri koulumuotojen viranomaisiin.²¹⁹ Puolueiden edustajia komiteassa olivat Johannes Virolainen (ML), Ensio Partanen (SDP), Anna-Liisa Tiekso (SKDL) sekä Olavi Lähteenmäki (Kok.). Kolme viikkoa myöhemmin valtioneuvosto täydensi komiteaa vielä kahdella kansanedustajalla, Suomen kansanpuolueen Armas Leinosella ja RKP:n Kurt Nordforsilla.²²⁰ Lisäksi komiteaan kuului kasvatustieteen edustaja professori Matti Koskenniemi, Maa-laiskuntien Liiton johtaja Paavo Pekkanen sekä Suomen Kaupunkiliiton johtaja Lars O. Johanson.²²¹ Komitean kokoonpanosta voi huomata, että sillä tavoiteltiin laajaa koulumaailman asiantuntemusta sekä monipuolista poliittista näkemystä.

Komitea – Peruskoulukomitea – sai valtioneuvostolta laajan toimeksianto. Valtioneuvosto oli lisäksi määrännyt komitealle työvaliokunnan, jonka tehtävänä oli muokata komiteassa esitetyt näkemykset lakitekstiksi. Tämän tutkimuksen kannalta keskeinen asia oli lakitekstin 2. luvun 6 §, jossa määrättiin opetussuunnitelmaan sisältyvät oppiaineet, myös opetettavat kielet. Komitean pöytäkirjoja tarkastelemalla voi huomata, että kielenopetuksesta keskusteltiin kuitenkin yllättävän vähän. Se nousi esille vain kahdessa kokouksessa keväällä 1964.²²²

Peruskoulukomitea jätti valtioneuvostolle I osamietinnön 22.9.1965. Myös Peruskoulukomiteamietinnöstä voi nähdä, kuinka erilaisista lähtökohdista koulunuudistusta tarkasteltiin verrattuna sodan jälkeisiin mietintöihin. Mietinnössä korostettiin tieteen, tekniikan ja taloudellisen kehityksen merkitystä koulunuudistukselle. Lisäksi mietinnössä nostettiin esille uusi peruskoulun toteutumiselle tärkeä asia: koulutuksen vaikutus taloudellisen tuotannon kasvuun. Viimeistään 1960-luvulle tultaessa koulutus alettiin ymmärtää yhteiskunnan sijoituksena taloudelliselle kasvulle, eikä vain kulueränä kuten aikaisemmin. Tämä tulee hyvin ilmi Peruskoulukomiteamietinnöstä:

Koulutetun työvoiman tarpeen kasvun tyydyttämiseksi on käytettävä hyväksi koko lahjakkuuspotentiaali. Tämä vaatii koulutusmahdollisuuksien li-

²¹⁹ Kouluviranomaisia olivat ylijohtaja Aarno Niini, koulutoimenjohtajat Alfred Salmela, Gösta Cavonius ja Kauko Haahtela, kouluneuvos Toivo Aatonen sekä Voitto Kallio, joka lisäksi määrättiin komitean pääsihteeriksi.

²²⁰ Edelliset henkilöt nousivat vahvasti esille myös keväällä 1968 peruskoulun ruotsin kielen opetuksesta käydyn kiistan yhteydessä. Virolaista ja Nordforsia lukuun ottamatta muut seisoiivat asiantuntijoiden enemmistön ajaman yhden kielen kannalla.

²²¹ Peruskoulukomitean I osamietintö 1965, 4.

²²² Peruskoulukomitean arkisto 540:226, Kansio 1, KA; Matti Koskenniemen arkisto, KA.

säämistä siten, että jokainen nuori voi saada kehitysedellytyksiään vastaavan koulutuksen.²²³

Edellisessä koulutukseen sisältyvät tasa-arvovaatimukset yhdistyivät taloudellisen kasvuun ja sen tarpeisiin osaavasta työvoimasta. Nämä olivat esimerkiksi kokoomukselle tärkeitä asioita, jotka auttoivat puoluetta hyväksymään ajatus yhtenäiskoulusta. Tässä tulee vahvasti esille koulutuspolitiikan toinen tärkeä eteenpäin työntävä voima: taloudellisen kasvun ideologia.

Komitea perusteli koulun opetussisällön tarkastamista uuden tiedon nopealla lisääntymisellä. Tämän vuoksi ”vanhenevien tietojen opettamisen sijasta” koulutuksessa tulisi antaa ”perustavanlaatuisia taitoja ja tietoja”. Lisäksi tulisi kehittää opiskelutekniikkaa sekä valmiutta jatkokoulutukseen. Mietinnön mukaan olisi tärkeää antaa kaikille oppilaille saman sisältöistä, yleissivistävää opetusta. Komitea esitti Kouluohjelmakomitean kolmiasteisen mallin tilalle myös nykyisessä peruskoulussa sovellettavaa mallia 6 + 3. Lisäksi komitea esitti Kouluohjelmakomitean kielenopetukseen perustuvan linjajaon hylkäämistä. Tämä haluttiin korvata ”opintosuunnilla”, joissa oppilailla olisi yläasteella mahdollisuus ”aine- ja kurssivalinnan puitteissa valita itselleen sopiva opintosuunta”.

Mietinnössä korostettiin luonnontieteellisten aineiden merkitystä. Tämän vuoksi matematiikan, fysiikan, kemian ja biologian opintoja tulisi lisätä. Komitea piti tärkeänä myös kielenopiskelun lisäämistä. Tätä perusteltiin kansainvälisen yhteistyön kasvulla. Tässä kielitaidon merkitys yhdistyi taloudellisen kasvun ajatukseen:

Kansainvälisen kehityksen tasolla pysyminen edellyttää pienten kansojen jäseniltä kielitaitoa. Tällä taidolla on meidän maassamme erityinen merkitys myös säännöllisten yhteyksien ylläpitämisessä ja jokapäiväisessä työssä välttämättömien tietojen saamisessa.²²⁴

Komitean perusteluissa on suuri ero, kun verrataan esimerkiksi Koulujärjestelmäkomitean ajatuksiin 1940-luvun lopulla. 1940-luvulla kielitaidon merkitys työelämässä nähtiin oikeastaan vain toisen kotimaisen kielen osalta maan sisäisessä työllistymisessä. Vieraiden kielten merkitystä perusteltiin lähinnä matkailussa ja harrastuksissa tarvittavalla kielitaidolla. 1960-luvulla kielitaito puolestaan nähtiin tärkeänä niin yksilön kuin yhteiskunnan kannalta.

²²³ Peruskoulukomitean I osamietintö 1965, 7.

²²⁴ Peruskoulukomitean I osamietintö 1965, 8.

Kielenopetuksen kannalta Peruskoulukomitea toi esille tärkeän seikan. Komitea esitti, että kielenopetus tulisi aloittaa jo 3. luokalta ja jatkua aina 9. luokalle asti. Lisäksi seitsemän vuoden kielenopiskelun tulisi koskea kaikkia oppilaita eikä vain valikoitua oppilasainesta. Kielenopetuksesta voisi tosin saada vapautuksen mutta vain erityisestä syystä. Komitea perusteli asiaa seuraavasti:

Riittävän aikaisessa vaiheessa aloitetulla kielen opetuksella saavutetaan myös tärkeitä pedagogisia etuja, jota paitsi pidennetty opiskelu-aika antaa takeita siitä, että peruskoulun päättyessä voidaan saavuttaa lukioasteisen opiskelun edellyttämä kypsyys.²²⁵

Komitea esitti kielenopetuksen laajentamista kaikille oppilaille. Toisaalta mietinnöstä voi huomata, että siinä puhutaan vain yhdestä kielestä, kun taas lukioon pääsyn edellytyksenä oli edelleen kahden kielen osaaminen. Mitä komitea tästä ajatteli, ei käy mietinnöstä selville.

Mietinnön lopullinen lakiehdotus jakaantui kuuteen eri lukuun: 1. Koulujärjestelmä, 2. Peruskoulu, 3. Hallinto, 4. Kunnan koululaitoksen järjestäminen, 5. Peruskoulun valtionavustus, 6. Erinäisiä säännöksiä.²²⁶ Tämän tutkimuksen kannalta oleellinen asia – opetussuunnitelma ja siihen sisältyvä kielenopetus – oli siis vain pieni osa mietintöä. Lakiehdotuksen toisen luvun 6 § käsiteltiin opetussuunnitelmaa:

Peruskoulun opetussuunnitelmiin tulee sisältyä, sen mukaan kuin asetuksella säädetään, uskontoa, siveysoppia, ympäristöoppia, äidinkieltä, *toista kotimaista kieltä*, *vierasta kieltä*,²²⁷ historiaa, yhteiskuntaoppia, kansalais-taitoa, matematiikkaa, fysiikkaa, kemiaa, luonnonhistoriaa, maantietoa, liikuntaa, terveysoppia, kuvaamataitoa, musiikkia, käsityötä, kotitaloutta sekä elinkeinoelämään keskeisesti liittyviä, ammatinvalinnan edellytyksiä lisääviä oppiaineita ja käytännöllisiä harjoituksia.²²⁸

Kuten edellisestä käy ilmi, lakiesityksestä ei täysin selviä, opetetaan molempia, toista kotimaista ja vierasta kieltä, kaikille oppilaille pakollisina aineina. Koulujärjestelmäkehitystä tutkineen Veli Nurmen mukaan komitean ruotsinkielisille jäsenille jäi sellainen käsitys, että molemmat kielet olivat pakollisia. Toisaalta Nurmen haastattelema Voitto Kallio korostaa, että lakitekstissä oli kysymys tarjolla olevista kielistä, jotka erikseen määriteltäisiin asetuksella.²²⁹

²²⁵ Peruskoulukomitean I osamietintö 1965, 14.

²²⁶ Peruskoulukomitean I osamietintö 1965, 24–30.

²²⁷ Kursivointi J. V.

²²⁸ Peruskoulukomitean I osamietintö 1965, 24.

²²⁹ Nurmi 1979, 72.

Lopullisen mietinnön sisällöstä Peruskoulukomitea ei päässyt yksimielisyyteen. Erityisesti keskikoulun ja kansalaiskoulun yhdistämisestä peruskoulun yläasteeksi esiintyi erimielisyyttä. Komitean 13 jäsenestä kaikkiaan seitsemän jätti mietintöön eriävän mielipiteen.²³⁰ Eriävien mielipiteiden päälinja noudatti edellisten vuosikymmenien aikana syntyynyttä koulutuspoliittista ristiriitaa. Kauko Haahtela, Aarno Niini ja Kurt Nordfors puolustivat rinnakkaiskoulua lähes samoilla perusteilla kuin aikaisemmissa koulujärjestelmää koskevissa selvityksissä.

Huolimatta mietintöön jätetyistä eriävistä mielipiteistä Peruskoulukomitea vei vahvasti koulunuudistusta eteenpäin. Komitean ansioksi voi lukea sen, että se muokkasi aikaisemmat yhtenäiskouluehdotukset toteuttamiskelpoisiksi ja perustelluiksi lakipykäliksi, joiden pohjalta koulunuudistusta oli hyvä jatkaa.

Peruskoulukomitean I osamietinnön jälkeen komitea ei tehnyt enää varsinaista suunnittelutyötä. Pari viikkoa ennen I osamietinnön valmistumista komitea teki opetusministeriölle kaksi merkittävää esitystä. Ensinnäkin se ehdotti, että komitean yhteyteen olisi asetettava erityinen opettajankoulutusjaosto, jonka tehtävänä olisi valmistella koulunuudistukseen liittyvän opettajakoulutusjärjestelmän kokonaisuudistusta. Toiseksi Peruskoulukomitea esitti, että peruskoulun opetussuunnitelmien valmistelemineen olisi aloitettava viipymättä. Komitea ehdotti, että valmistelutyö olisi suoritettava kahdessa vaiheessa. Ensimmäisessä vaiheessa määriteltäisiin peruskoulun opetuksen tavoitteet sekä opetuksen järjestämisessä noudatettavat periaatteet. Tämän selvityksen pohjalta laadittaisiin ainekohtaiset opetussuunnitelmat ja tuntijaot. Komitean esitykseen sisältyi myös ehdotus toimikunnan kokoonpanosta. Puheenjohtajaksi esitettiin professori L. Arvi P. Poijärveä sekä 12 nimeltä mainittua jäsentä.²³¹

Koulunuudistustoimikunnan selkeä kielikanta

– vain yksi pakollinen kieli

Opetusministeriö asetti pyydetyn toimikunnan 9.12.1965. Toimikunnan puheenjohtajaksi kutsuttiin Peruskoulukomitean esittämä L. Arvi P. Poijärvi. Muiksi jäseniksi nimettiin komitean ehdottamat henkilöt sekä kaksi muuta,

²³⁰ Eriävän mielipiteen esittivät Haahtela, Salmela, Leinonen, Niini, Nordfors, Cavonius ja Lähteenmäki.

²³¹ Ehdotetut jäsenet olivat: rehtori Pekka Aukia, kansakoulunopettaja Nils Göran Engström, osastopäällikkö Aleksanteri Hinkkanen, opetusneuvos Olavi Isokallio, valtiotieteen maisteri Jaakko Itälä, professori Matti Koskenniemi, rehtori Paavo Malinen, ylitarkastaja J. A. Räihä, kansakouluntarkastaja Tuomo Saurio, osastopäällikkö Urho Somerkivi, ylitarkastaja Reijo Virtanen ja rehtori Touko Voutilainen. Peruskoulukomitean arkisto 540:226, Kansio 2, KA.

rehtori Margareta Grigorkoff ja kotitalousopettaja Hertta Turunen. Toimikunnan pääsihteeriksi nimitettiin Jaakko Itälä Väestöliitosta. Verrattuna kahteen edelliseen koulunuudistusta käsittelevään komiteaan toimikunnasta puuttui kokonaan poliittinen edustus. Toimikunta oli koottu koulunuudistukseen positiivisesti suhtautuvista koulualan ammattilaisista. Edustettuina oli kouluhallinnon, käytännön koulutyön sekä kasvatustieteen tutkimuksen asiantuntijoita. Toimikunta otti nimekseen Koulunuudistustoimikunta. Toimikunnan tehtävänä oli laatia perustelut uudelle opetussuunnitelmalle.

Aloittaessaan toimintansa Koulunuudistustoimikunta jakaantui kolmeksi jaostoksi. Ensimmäisen jaoston tehtävänä oli laatia ala-asteen opetusta koskevat suunnitelmat. Toisen jaoston tehtävänä oli vastaavasti laatia yläasteen suunnitelmat. Kolmannen jaoston tehtävänä oli ”sisäistä viritystä ja siihen vaikuttavia toimenpiteitä koskevien selvitysten laatiminen”.²³² Edellisten lisäksi toimikunta perehtyi oppilaiden kehitystä koskeviin tutkimuksiin ja tilasi sitä varten selvityksen Suomen Psykologiliitolta.²³³

Koulunuudistustoimikunnan mietintö valmistui lokakuussa 1966. Mietinnön alussa Koulunuudistustoimikunta perehtyi koulunuudistuksen perusteisiin.²³⁴ Toimikunta tarkasteli yhteiskunnan ja koulutuksen suhdetta, pohti elinkeinorakenteen muutosta, muuttoliikettä sekä ikäluokkien pienenemistä. Toimikunnan tarkka yhteiskunnallinen analyysi käy hyvin ilmi seuraavasta:

*Suomalaisen yhteiskunnan kehitys on toisen maailmansodan jälkeen ja nimenomaan 1960-luvulla kiihtynyt voimakkaaksi murrokseksi, joka merkitsee koululaitoksen yhteiskunnallisten taustatekijöiden nopeaa muutosta. Suomi siirtyy paraikaa uuteen elinkeinorakenteeseen ja uuteen asutusryhmittymykseen. Koko yhteiskunta saa uuden leiman. Perinteellinen käsitys yhteiskunnallisista eroista ja niihin liittyvistä koulutuslinjoista on väistymässä uuden tilanteen ja uuden käsityksen tieltä.*²³⁵

Toimikunnan vastaus edelliseen kehitysnäkymään oli se, että koulutuksen ja yleissivistyksen tarve kasvaa tulevaisuudessa. Toimikunnan mukaan tulevaisuuden peruskoulu olisi vasta kaikille yhteinen pohjakoulu, jonka pohjalle jatko-opiskelut ammattikoulutuksessa ja ylemmässä koulutuksessa perustuisivat.

²³² Koulunuudistustoimikunnan mietintö 1966.

²³³ Suomen Psykologiliiton mietinnössä käytiin läpi oppilaiden erilaisuutta ja oppimismenetelmiä. Kumma kyllä siinä ei kuitenkaan otettu huomioon oppimisedellytyksiä kielenopiskelun kannalta, vaikka asia oli aivan keskeinen koulun sisällön kannalta.

²³⁴ Toimikunnan kokouskohtaisia muistiinpanoja ei ole käytettävissä, koska siltä ei ole arkistoituja dokumentteja.

²³⁵ Koulunuudistustoimikunnan mietintö 1966, 9.

Työelämän erikoistuminen edellyttäisi kaikilta, myös tavallisilta työntekijöiltä, kattavampaa yleissivistystä. Toimikunnan mukaan sodan jälkeiset yritykset laajentaa peruskoulutusta olivat johtuneet yhteiskuntarakenteen muutoksesta. Tässä toimikunta tuo esille yhden merkittävän asian: koulun kehittäminen – yhtenäiskoulu – ei ollut vain poliitikkojen sosiaaliseen ja alueelliseen tasa-arvoon perustuva idea. Sen takaa löytyi lisäksi tarve vastata yhteiskuntarakenteen aiheuttamaan muutokseen.²³⁶ Toimikunnan mukaan keskkoulun yleistyminen ja kansakoulun pidentyminen ilmaisivat aivan käytännössä peruskoulutuksen laajentamistarpeen. Ongelmaksi mietinnössä nostetaan rinnakkaiskoulujärjestelmä ja sen selkeä pedagoginen ongelma: ”Se perustuu virheelliseen käsitykseen perussivistyksen jyrkästi kahdenlaisesta sisällöstä.”²³⁷ Tässä voi nähdä toimikunnan uuden asenteen, jossa lopullisesti haudattiin snellmanilainen kahden sivistyksen rakenteellinen malli käytännöllisesti ja teoreettisesti lahjakkaisiin.²³⁸

Koulunuudistuksen perusteiden pohjalta toimikunta pohdiskeli peruskoulun tavoitteita. Peruskoulun yleistavoitteeksi se määritteli ”kulttuuri-ihmisen” kasvattamisen. Toimikunta piti tärkeänä, että peruskoulun käynyt ihminen on ”kykenevä omaksumaan itselleen yleismaailmallisen henkisen sivistyspääoman”. Toimikunnan mukaan sivistyspääomaan sisältyivät myös vieraat kielet. Toimikunta perusteli peruskoulun kieltenopetusta monelta eri kannalta. Sen mukaan niin työelämä kuin kanssakäyminen muiden kielialueiden kanssa edellyttävät kaikilta suomalaisilta vieraiden kielten taitoa. Toimikunta katsoi, että ainakin yhden maailmankielen alkeet olisi opetettava koulussa kaikille. Toimikunta pohti lisäksi varsinaista kielivalintaa:

Suomenkielisissä peruskouluissa tulisi ensimmäisenä vieraana kielenä yleensä olla englanti, mutta kaksikielisillä paikkakunnilla ja niiden läheisyydessä ensimmäisenä voisi olla myös ruotsi. Ruotsinkielisissä peruskouluissa tulisi toimikunnan käsityksen mukaan ensimmäisenä oppilaalle vieraana kielenä opiskella suomea. Toiseksi oppilaille *vieraaksi kieleksi*²³⁹ toimikunta esittää suomenkielisiin peruskouluihin ensisijaisesti ruotsia, ruotsinkielisiin peruskouluihin ensisijaisesti englantia [...]. Kolmantena kielenä tulisi olla saksa, ranska tai venäjä tai muu kansainvälisesti tärkeä kieli. *Nämä kielet voisivat vaihtoehtoisesti olla myös toisen kielen asemassa [...]*.²⁴⁰

²³⁶ Väestöliitto oli ollut aktiivinen koulujärjestelmän kehittämisessä 1950-luvulta alkaen.

²³⁷ Koulunuudistustoimikunnan mietintö 1966, 11.

²³⁸ Ks. myös Ahonen 2003, 144.

²³⁹ Kursivoinnit J.V.

²⁴⁰ Koulunuudistustoimikunnan mietintö 1966, 16.

Edellisestä voi huomata, että toimikunta oli vain yhden oppilaalle pakollisen kielen kannalla mutta antoi kuitenkin monia mahdollisuuksia kielen valintaan. Toisaalta käy ilmi se, että toimikunnan mukaan oppilaalla oli mahdollisuus lukea kahta kieltä, joista kumpikaan ei ollut ruotsi, koska ruotsi oli yksi vaihtoehto muiden kielten rinnalla.

Samassa yhteydessä toimikunta toi esille jo aikaisemmin todetun ongelman. Peruskoulun kielivalikoiman laajentamista vaikeutti kaksi käytännön seikkaa: opettajien koulutus sekä maan sisäinen muuttoliike. Nämä molemmat edellyttivät kielivalinnan keskittämistä, jotta opettajat voisivat kouluttautua ”oikean” kielen opettamiseen ja oppilaat puolestaan voisivat siirtyä paikkakunnalta ja koulusta toiseen ilman että opetettava kieli muuttuu. Vaikka toimikunta halusi laajentaa peruskoulun kielivalikoimaa, sen esteenä olivat käytännön seikat.

Koulunuudistustoimikunta käsitteli kieltenopetusta myös mietinnön kolmannessa luvussa, jossa tarkastelussa oli peruskoulun ja sille rakentuvien oppilaitosten keskinäiset suhteet. Toimikunta pohti kieltenopetuksen merkitystä oppilaiden jatko-opiskelun kannalta. Toimikunnan tarkastelussa olivat kolmen peruskoulupohjaisen koulutussektorin (lukio, kaupallinen koulutus, tekninen ammattikoulutus) toivomukset peruskoulun opetussisällöstä. Näiden todettiin olevan yhdenmukaiset: kaikki toivoivat laajaa yleissivistystä.

Erytiseksi haasteeksi toimikunnalle muodostui lukion pääsyvaatimus.²⁴¹ Ongelmana oli se, että peruskoulussa vain pakollisen yhden kielen suorittanut oppilas ei voisi päästä lukioon, jossa pohjavaatimuksena oli kaksi kieltä. Peruskoulussa tehty kielivalinta siis estäisi jatko-opiskelun, mikä ei saanut enää olla ongelma tulevassa peruskoulussa. Ratkaisuksi Koulunuudistustoimikunta esitti muutosta lukion pääsyvaatimukseen: vain yksi pakollinen kieli.

Koulunuudistustoimikunnan radikaalein esitys koski kurssivalintaa. Kouluohjelmakomitean ”linjajaan” ja Peruskoulukomitean ”opintosuuntien” tilalle Koulunuudistustoimikunta ehdotti järjestelmää, jossa perusluokka pysyisi koko ajan samana. Tarvittava opetuksen eriyttäminen järjestettäisiin kurssivalinnalla. Kurssivalinta tapahtuisi peruskoulun yläasteella vieraisissa kielissä ja matematiikassa. Näissä aineissa oppilaat jakaantuisivat kolmeen eri tasoryhmään. Kielenopetus oli asia, jolla oppilaat jaettaisiin erilaisiin lahjakkuuksiin. Koulunuudistustoimikunnan esityksen taustalla kummitteli kuitenkin ajatus oppilaiden erilaisista oppimiskyvyistä.

²⁴¹ Koulunuudistustoimikunnan mietintö 1966, 25–27.

Koulunuudistustoimikunnan työn voi katsoa sujuneen paljon suuremmassa yhteisymmärryksessä kuin aikaisempien komiteoiden, ainakin jos tarkastellaan mietintöön jätettyjä eriäviä mielipiteitä. Eriäviä mielipiteitä jätettiin vain kaksi, ja ne koskivat tulevan koulun opetettavia aineita.²⁴² Matti Koskenniemi ja Reijo Virtanen jättivät eriävän mielipiteen, joka käsitteli uskonnon ja siveysopin opetusta. Toisen eriävän mielipiteen jättivät toimikunnan ruotsinkieliset jäsenet Margareta Grigorkoff ja Nils Göran Engström, ja se koski kieltenopetusta.²⁴³ Grigorkoffin ja Engströmin mukaan Koulunuudistustoimikunnan ehdotus vain yhdestä oppilaille pakollisesta kielestä heikentäisi ruotsin kielen asemaa Suomessa. He ehdottivat, että yhden vieraan kielen lisäksi pakollisiin aineisiin sisällytetään myös toinen kotimainen kieli. Grigorkoff ja Engström perustelivat kahta pakollista kieltä usealta eri kannalta. Ensinnäkin he kyseenalaistivat kritiikin oppilaiden oppimiskyvyistä:

Voidaan ehkä väittää sellaisesta yleisestä peruskoulusta, jossa luetaan kahta pakollista kieltä, muodostuvan monelle oppilaalle liian vaativan koulun. Kysymystä harkittaessa ei kuitenkaan tule ottaa nykyisessä keskikouluissamme vallitsevia oloja, vaan on otettava huomioon toimikunnan itsensä esittämät eri vaikeustasoa olevia kursseja ja muita eriytymismahdollisuuksia koskevat arvokkaat ehdotukset. Näin vaatimukset voivat vaihdella oppilaiden edellytysten mukaan.

Toiseksi he muistuttivat tulevan peruskoulun yhdestä tärkeimmästä periaatteesta, yhdenmukaisista jatko-opiskelumahdollisuuksista: ”On luultavaa, että sangen suuri osa oppilaista haluaa lukea kahta kieltä. Siinä tapauksessa toisesta kielestä tulee ’vedenjakaja’, mikä ei ole sopusoinnussa sen toimikunnan selvästi ilmaiseman pääperiaatteen kanssa, että peruskoulun oppilaita ei tule asettaa ratkaisevan aineenvalinnan eteen ja että oppiaineiden on oltava kaikille yhteiset.” Kolmanneksi he kiinnittivät huomiota mahdolliseen opettajapulaan, mikäli toinen kotimainen kieli olisi vapaaehtoinen: ”Haluamme myös tähdentää, että pätevien toisen kotimaisen kielen opettajien saanti kouluihin arveluttavasti vaikeutuu, jos aineesta tulee valinnaisaine. Kieltenopetukselle asetettavat kasvavat vaatimukset huomioon ottaen olisi peruskouluun päinvastoin yritettävä kiinnittää opettajavoimia.”²⁴⁴ Ruotsin kielen asemasta jätetty eriävä mielipide enteili tulevaa kielikiistaa.

²⁴² Koulunuudistustoimikunnan mietintö 1966, 105–106.

²⁴³ Jaakko Itälän mukaan toimikunnassa ei syntynyt kielenopetuksesta kiistaa, vaan se oli hyvinkin yksimielinen yhden kielen linjasta. Jaakko Itälän haastattelu 2013.

²⁴⁴ Koulunuudistustoimikunnan mietintö 1966, 105–106.

Niin toimikunnan kielenopetusta koskevat pohdinnat kuin eriävissä mielipiteessä esitetyt perustelut osoittavat, että toimikunta ei pystynyt tai kyennyt tarkastelemaan kielenopetusta koko sen edellyttämässä laajuudessa. Riitta Piri on kiinnittänyt samaan asiaan huomiota Suomen kieliohjelmapolitiikkaa käsittelevässä väitöskirjassaan. Hänen mukaansa varsinainen kieliohjelmapolitiikka alkoi vasta 1970-luvulla. Toisaalta juuri peruskouluun säädetyt kaksi pakollista kieltä aktivoivat kieliohjelmapolitiikan kehittämisen 1970-luvulla. Ensimmäisenä kokonaisvaltaisena suunnitelmana voidaan pitää vuonna 1978 valmistunutta Kieliohjelmakomitean mietintöä.²⁴⁵

Koulunuudistustoimikunnan mietintö valmistui 26.10.1966. Tämän jälkeen mietintö lähti lausuntokierrokselle. Mietinnön herättämästä mielenkiinnosta kertoo hyvin se, että siitä annettiin kirjallisia lausuntoja yhteensä 46 eli lähes kaksi kertaa enemmän kuin Peruskoulukomitean mietinnöstä.²⁴⁶ Lausunnoissa kiinnitettiin huomiota yläasteen eriyttämiskysymykseen, eri oppiaineiden tuntimääriin sekä suunniteltuun kieliohjelmiaan, ja erityisesti ruotsin kielen asemaan.

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitea

Koulunuudistustoimikunnan mietinnöstä löytyi myös suunnitelma varsinaisen opetussuunnitelmakomitean tehtävistä ja kokoonpanosta. Mietinnön mukaan olisi tärkeää, että opetussuunnitelma valmisteltaisiin yhtenä kokonaisuutena eikä sitä hajautettaisi aine- ja astekohtaisiin komiteoihin. Tämän lisäksi olisi

²⁴⁵ Piri 2001, 118, 242.

²⁴⁶ Kirjallisen lausunnon antoivat: Suomen oppikoulujen rehtorien yhdistys, Vapaa-ajattelijain Liiton Turun yhdistys, Laajennettu Piispainkokous, Suomen Uskonnonopettajain Liitto, Peruskoulukomitea, Historianopettajat, Maatalousministeriö, Maataloushallitus, Käsityönopettajain Liitto, Kouluhallitus, Kotitalousopettajain Liitto, Peruskoulun Tekniset Opettajat, Maalaiskuntien Liitto, Biologian ja maantieteen Opettajat, Finlands Svenska Folkskollärförbundet, Finlands Svenska Läroverksförening, Suomen oppikoulujen rehtorien yhdistys, Finsklärareföreningen, Suomen Uusien Kielten Opettajain Liitto, Svenska modersmållärarnas förening, Akava, Yksityisoppikoulujen Liitto, Kansakouluntarkastajien Yhdistys, Suomen Opettajain Liitto, Suomen Musiikinopettajain Liitto, Oppikoulun Mieskäsityönopettajat, Kuvaamataidon Opettajain Liitto, Suomen Voimistelunopettajaliitto, Matemaattisten aineiden opettajien liitto, Äidinkielen opettajain liitto, Suomen Kasvatusopillinen yhdistys, Ammatikasvatushallitus, Suomen Valtionoppikoulujen Opettajaliitto, Suomen Kaupunkiliitto, Finlands svenska landskommuners förbund, Suomen ortodoksinen kirkollishallitus, Kauppa- ja teollisuusministeriö, Kauppaoppilaitosten Opettajain Yhdistys, Keskuskauppakamari, Yleinen Osuuskauppojen Liitto, Kulutusosuuskuntien Liitto, Suomen Teollisuusliitto, Suomen Työnantajain Keskusliitto, Valtion urheiluneuvosto, Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö sekä Martti Simojoki, Paavo Ravila, Joonas Kokkonen, Rolf Nevalinna, Niilo Pesonen, Erkki Tawaststjerna ja Taneli Kuusisto. OPM KD 345/725 1966.

tärkeää, että komiteassa olisi jäseninä eri asteiden ja aineiden edustajia sekä kasvatustieteen ja psykologian asiantuntijoita.²⁴⁷

Valtioneuvosto asetti Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean 22.12.1966. Komitean tehtävänä oli Peruskoulukomitean ja Koulunuudistustoimikunnan mietintöjen pohjalta ”selvittää peruskoulun opetussuunnitelman perusteita ja siirtymävaiheen pedagogisia erityiskysymyksiä sekä laatia peruskoulua varten yksityiskohtainen opetussuunnitelma”. Ensimmäisenä komitean tuli ”kiireellisesti valmistaa lähinnä koulukokeilua varten väliaikainen opetussuunnitelma, joka olisi pohjana myös ’lopullisen opetussuunnitelman’ valmistamiselle”. Lisäksi komitealle annettiin selkeä ohje: ”opetussuunnitelmia laatiessaan komitean tuli mahdollisuuksien mukaan käyttää hyväksi niihin liittyvästä tutkimustyöstä ja koulukokeilusta saatuja tuloksia ja kokemuksia.”

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean puheenjohtajaksi määrättiin kouluneuvos Urho Somerkivi, joka oli jo aikaisemmin perehtynyt kansakoulun opetussuunnitelmatyöhön.²⁴⁸ Muiksi jäseniksi asetettiin 15 koulualan ammattilaista, jotka edustivat monipuolista koulualan osaamista. Poliittista edustusta komiteaan ei tullut lainkaan. Lisäksi valtioneuvosto määräsi komitealle 54 asiantuntijaa, jotka edustivat eri oppiaineita ja erikoisalvoja.

Komitean työ valmistui 31.3.1970. Koska pääosa komitean työstä on tämän tutkimuksen aikarajauksen ulkopuolella, ei ole syytä perehtyä komitean työhön tarkemmin. Huomiota tulee kuitenkin kiinnittää komitean suorittamiin koulukokeiluihin. Tämän kokeilun pohjalta Peruskoulun opetussuunnitelmakomitea laati muistion peruskoulun kieltenopetuksesta ja luovutti sen puitelakikäsittelyä varten sekä valtioneuvostolle että eduskunnan sivistysvaliokunnalle.

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitea antoi siis asiantuntija-apua peruskoulun kielikysymyksessä. Komitea esitti peruskouluun kaikille oppilaille vain yhtä pakollista kieltä, englantia. Komitea pohjasi tietonsa koulukokeiluissa saatuihin tuloksiin. Tämän lisäksi komitea varmastikin hyödynsi koulualan tutkimusta, mitä jo valtioneuvoston asettamassa ohjeessa komitealta edellytettiin. Mutta, mitä tutkimustyötä koulun kielenopetuksesta oli tehty, keitä olivat komitean kuulevat ammattilaiset? Minkälaiseen tietoon perustui koulualan asiantuntijoiden lähes yksimielinen kanta, jonka mukaan koko ikäluokka ei kykene kahden kielen opiskeluun?

²⁴⁷ Koulunuudistustoimikunnan mietintö 1966, 96.

²⁴⁸ Ks. myös luku 3.1.

3.3 KOULUALAN ASIANTUNTIJAT

Tutkimustulokset puhuvat kahden kielen opiskelua vastaan

Toisen maailmansodan jälkeen päärooli koulun kehittämässä oli komiteoilla. Yliopistollista tutkimusta oli vähän, sitä tehtiin lähinnä Jyväskylän kasvatustieteellisessä tiedekunnassa. Ongelmana yliopistotutkimuksessa oli sille suunnatun rahoituksen vähäisyys.²⁴⁹

Tarkasteltaessa 1960-luvun lopun keskustelua peruskoulun kielikysymyksestä voi huomata, että asiantuntijoita löytyi yllättävän vähän. Kielikysymyksen asiantuntijoina esiintyivät ensinnäkin opettajat ja opettajajärjestöjen edustajat. Nämä kommentit tosin perustuivat ennemminkin koulun opetustyöstä saatuihin käytännön kokemuksiin kuin varsinaiseen tutkimukseen.

Näiden lisäksi peruskoulun kielikysymystä kommentoivat kouluviranomaiset sekä muutamat yliopiston kielitieteen professorit: Åbo Akademin rehtori, englannin kielen professori Nils Erik Enkvist sekä Helsingin yliopiston englannin kielen professori Ole Reuter. Reuterin perustelut pääsivät hyvin esille, kun molempien kieliryhmien lehdet, *Helsingin Sanomat* ja *Hufvudstadsbladet*, haastattelivat häntä kielikeskustelun aikaan. Lisäksi Reuter oli yksi eduskunnan sivistysvaliokunnan kuulemista asiantuntijoista.

Pääasiassa kielikysymyksen asiantuntijoina esiintyivät kouluhallituksen virkamiehet: Urho Somerkivi, Jouko A. Räihä, Erkki Aho ja R. H. Oittinen. Heistä useat olivat olleet mukana koulukomiteoissa ja koulukokeiluissa, joissa tutkittiin myös koulun kielenopetusta. Tämän lisäksi kouluhallituksessa oli tehty muutamia tutkimuksia kielenopetuksesta. Tutkimuselosteiden ja komiteamietintöjen lisäksi kielikysymyksestä kirjoitettiin opettajajärjestöjen lehdissä²⁵⁰ sekä kasvatustieteiden ammattilehdissä²⁵¹. Kouluvirkamiesten painoarvo näkyi hyvin heidän lukuisissa lehtikirjoituksissaan kielikeskustelun kuumimmassa vaiheessa keväällä 1968. Lisäksi he toimivat sivistysvaliokunnan kuulemina asiantuntijoina, jolloin he varmastikin pystyivät vaikuttamaan valiokunnan kannanmuodostukseen.

²⁴⁹ Varsinaista kielenopetuksen tutkimusta oli oikeastaan vain Jyväskylän kasvatustieteellisessä tiedekunnassa. Muissa yliopistoissa sitä ei ollut käytännössä lainkaan. Sauli Takalan haastattelu 2015.

²⁵⁰ Lehtiartikkeleita julkaistiin opettajien ammattilehdissä: Opettajain Lehti, Skol Nytt ja Oppikoululehti.

²⁵¹ Kasvatustieteellinen aikakauskirja ja Kasvatus ja koulu.

Mihin tietoon kouluvirkamiesten asiantuntijuus sitten perustui? Niin komiteamietinnöistä kuin asiantuntijoiden kirjoittamista artikkeleista voi huomata, että asiantuntevuus kielikysymyksessä perustui lähinnä koulukokeiluista ja oppikouluista saatuihin tuloksiin. Tämän lisäksi komiteoissa oli selvitetty myös oppilaiden oppimisedellytyksiä pyytämällä lausuntoja psykologeilta. Varsinainen kielididaktinen tutkimus ja sen tulokset eivät juuri nousseet esille asiantuntijoiden perusteluissa.

Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea oli 1940-luvun lopulla pyytänyt lausunnon psykologi Arvo Lehtovaaralta. Lehtovaaran neuvo komitealle oli se, että opetussuunnitelmassa tulisi ottaa enemmän huomioon lasten kehitysvaiheet kielenopetusta suunnitellessa. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että kielenopetuksessa tulisi hyödyntää lapsen varhaisessa iässä oleva ”ulkooppimiskyky” ja siksi suunnata kielenopiskelun alkuvaihetta ”käytännöllisemmäksi, vähemmän kieliopilliseksi”.²⁵² Myös Koulunuudistustoimikunta (1966) kiinnitti huomiota lapsen psyykkiseen kehitykseen ja sen huomioimiseen opetussuunnitelmassa. Toimikunta asetti tätä varten erillisen asiantuntijaryhmän pohtimaan asiaa. Asiantuntijaryhmä puolestaan pyysi neuvoa Suomen Psykologiliitolta, joka perehtyi asiaan ja julkaisi komitean käyttöön oman mietintönsä.²⁵³ Yli 80-sivuisessa mietinnössä käsiteltiin laajasti oppilaiden psykologisia ominaisuuksia ja niiden huomioimista peruskoulussa. Kaikesta huolimatta mietinnössä ei oikeastaan sanallakaan mainittu kielen oppimisesta ja sen edellytyksistä. Hieman tähän liittyen mietinnössä tosin otettiin kantaa opetuksen eriyttämiseen, joka siis oli tarkoitus suorittaa matematiikassa ja kielissä. Mietinnössä eriyttäminen nähtiin välttämättömyytenä tasaamaan lahjakkuuseroja. Koulunuudistustoimikunta varmasti hyödynsi eriyttämiseen liittyvää tietoa, mutta varsinaiseen kielikysymykseen se ei juuri apua Psykologiliitolta saanut.²⁵⁴

Kouluvirkamiesten asiantuntijuus kielikysymyksessä perustui siis lähinnä käytännön kokemuksiin keski- ja kansakouluissa annettavasta kielenopetuksesta sekä koulukokeiluista saatuihin tuloksiin. Sodan jälkeen oli suoritettu useita koulukokeiluja. Kunnallisten keskikoulujen perustaminen (1946) alkoi koulukokeiluna, joka jatkui aina kansakoululainsäädännön uudistamiseen (1957) asti. Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea suoritti koulukokeilua

²⁵² Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. Komiteamietintö N:o 3, 1952, 304–316.

²⁵³ Suomen Psykologiliitto r.y:n koulukomitean mietintö. Helsinki 1966.

²⁵⁴ Todennäköisesti Psykologiliitolta ei edes ollut osaamista kielenopetukseen liittyvissä kysymyksissä. Sauli Takalan haastattelu 2015.

vuosina 1946–48, ja kokeiluun sisällytettiin myös kielenopetus.²⁵⁵ Kouluohjelmakomitean ehdotuksen pohjalta aloitettiin puolestaan koulukokeilut vuonna 1960. Tarkoitus oli kokeilla komitean esittämää keskikoulun linjoittamista. Myös tässä kokeilussa kielenopetus nousi esille, tapahtuihan Kouluohjelmakomitean esittämä linjoittaminen juuri kielenopetuksen mukaisesti. Koulukokeilussa testattiin yhden ja kahden kielen sekä kielettömän linjan toimivuutta. Kokeilussa tuli esille yksi tärkeä huomio. Yhden kielen linjalle oli vaikea saada oppilaita, koska se ei antanut jatko-opiskelumahdollisuutta.²⁵⁶ Sitä, kuinka paljon nämä kokeilut vaikuttivat kieliratkaisuun, on vaikea päätellä. Mitä ilmeisimmin kokeilut eivät olleet kovinkaan tehokkaasti organisoituja, mihin viittaavat asiantuntijoiden myöhemmät arviot.

Lukuvuonna 1967–68 koulukokeilussa alkoi uusi vaihe, kun Peruskoulun opetussuunnitelmakomitea aloitti kokeilut 57 kunnassa. Oppilaita koulukokeiluun osallistuneissa kunnissa oli noin 63 000 ja opettajia noin 2 700. Koulukokeilun johtajana toimi ylitarkastaja Erkki Aho kouluhallituksesta.²⁵⁷

Kokeiluperuskoulujen yläasteen opinto-ohjelmaan sisältyi oppilaille yksi pakollinen vieras kieli, sekä valinnaisena aineena toinen kieli. Koska koulukokeilussa oli tarkoitus testata Koulunuudistustoimikunnan ideoimaa kursivalintaa, oppilaat jaettiin kielenopetuksessa kolmelle erilaajuiselle kurssille. Laajalle kielikurssille osallistui 30 %, keskikurssille 35 % ja yleiskurssille 28 % oppilaista. Kielenopetuksesta vapautettuja oli 7 % oppilasmäärästä. Koulukokeilusta saatujen tulosten perusteella Erkki Aho esitti:

Ensinnäkin voidaan todeta, että korkeintaan n. 2/3:lla ikäluokasta on edellytyksiä opiskella kahta kieltä, mikäli tavoitteet ovat nykyiset. Toiseksi kokeemukset osoittavat, että hallituksen esittämän kieliohjelman toteuttaminen käytännössä lisää kahden kielen opiskelijoiden määrää, ja näin ollen myös ruotsin kielen opiskelijoiden määrää.²⁵⁸

Edellisestä voi huomata, että kahden kielen opetusta koko ikäluokalle ei nähty mahdollisena toteuttaa. Toisaalta käy ilmi tärkeä asia: ”mikäli tavoitteet ovat nykyiset.” Tämä tarkoitti siis kääntäen sitä, että kahden kielen opiskelulle olisi mahdollisuuksia, mikäli tavoitteet asetettaisiin toisenlaisiksi. Joissakin kommentteissa otettiin esille se, että keskikoulussa annettavaa kielenopetusta – kie-

²⁵⁵ Ks. myös luku 3.1.

²⁵⁶ Tämä edellytti kahden kielen, vieras kieli ja toinen kotimainen, opiskelua.

²⁵⁷ Ks. myös Aho 1996, 56–63.

²⁵⁸ Aho 1968, 36.

lioppi-käännös menetelmää – ei tulisikaan jatkaa, vaan tulisi keskittyä käytännön kielitaidon saavuttamiseen. Tällöin paino olisi suullisessa kielitaidossa.²⁵⁹ Lisäksi Ahon esityksestä tulee ilmi kielikeskustelussa esiintynyt väite, jonka mukaan peruskoulun yhden pakollisen kielen opetus heikentäisi ruotsin kielen osaamista Suomessa. Ahon mukaan tämä ei pidä paikkaansa. Kaikkiaan 60 % oppilaista oli valinnut toisen kotimaisen kielen, koska jatko-opiskelut edellyttivät sitä.

Lukuvuoden 1967–68 koulukokeilun tulosten mukaan ainekohtaiseen kurssi- ja ainevalintaan rakentuva eriyttämisratkaisu oli käytännössä toteutettavissa. Tämä tarkoitti linjajaon lopullista hautaamista. Toisaalta kahden kielen määrääminen pakolliseksi nähtiin ongelmalliseksi, koska se huomattavasti kaivattaisi valinnaisten aineiden tuntimäärää.

Kouluhallituksen koordinoimaan koulukokeiluun osallistui lisäksi Jyväskylän yliopiston Kasvatustieteiden tutkimuskeskus, mikä laajensi tutkimuspohjaa. Tämä kouluhallituksen asettama tutkimusryhmä julkaisi alkuvuodesta 1968 tutkimuslosteita, joissa tarkasteltiin muun muassa koulukokeiluissa ruotsin kielen oppimisesta saatuja tuloksia. Sauli Takalan ja Jouko A. Räihän tutkimuksissa kielenopetusta tarkasteltiin oppimistulosten kannalta sekä suoritettiin vertailuja Ruotsissa 1960-luvun alussa tehtyihin vastaaviin tutkimuksiin.²⁶⁰ Tutkimustulokset nähtiin pitkälti yhdenvertaisina. Kielenopetuksesta tutkimuslosteissa todettiin:

Heikoin kymmenes oppilasikäluokasta on menestynyt siksi rajoitetusti [...], että pelkästään kielitaidon saavuttamisen kannalta on kyseenalaista, kannattaako kaikkien heistä omistaa noin 20 viikkotuntia kielenopiskelulle, vai olisiko osan heistä saatava vapautua kielenopiskelusta ja opiskella sinä aikana muita aineita. [---] Mainittakoon, että muissa ulkomailla tehdyissä tutkimuksissa on 10–20 % oppilaista havaittu olevan ilmeisiä vaikeuksia omaksua vieras kieli.²⁶¹

Edellisestä käy ilmi, että niin kotimaassa kuin ulkomailla suoritetuissa tutkimuksissa voitiin osoittaa, ettei kaikilla oppilaille ollut kykyä kielenopiskeluun.²⁶²

²⁵⁹ Takala 1976, 71–74.

²⁶⁰ *Tutkimus koko ikäluokan ruotsin kielen koulusaavutuksista (ruotsin kieli I oppilaille vieraana kielenä)*, Kouluhallituksen julkaisuja Kokeilu- ja tutkimuslosteita 2/1968 sekä *Koko ikäluokan ruotsin kielen koulusaavutukset*, Kouluhallituksen julkaisuja Kokeilu- ja tutkimuslosteita 13/1968.

²⁶¹ Takala, Räihä 1968, 7.

²⁶² Ulkomailla suoritettavassa tutkimuksessa viitataan lähinnä Sixten Marklundin johdolla tehtyihin tutkimuksiin Ruotsin peruskoulussa 1962.

Merkille pantavaa on se, että tässä kysymyksessä oli nimenomaan yhden kielen opiskelu peruskoulussa ja jo se nähtiin mahdottomuutena koko ikäluokalle. Tutkimuksessa otettiin myös kantaa kahden kielen opiskeluun peruskoulussa. Tästä käy ilmi, että kahden kielen opiskelua ei ollut tutkittu:

Tutkimus ei luonnollisestikaan anna suoranaisia tuloksia kahden kielen opiskelussa menestymisen suhteen. Oppikoulun kielten arvosanoista voidaan kuitenkin päätellä, että korrelaatio ensimmäisen ja toisen kielen opiskelussa menestymisen välillä on varsin suuri. Lisäksi on huomattava, että I ja II vieras kieli tulisivat yleensä olemaan sukulaiskieliä samankaltaisine vaikeuksineen mutta myös toistensa opiskelua tukevine vaikutuksineen. Näillä perusteilla voidaan arvioida kaikkein hitaimmin edistyvän oppilasaineksen edellytykset II kielen opiskeluun varsin vähäisiksi.²⁶³

Kielikysymykseen ehkä tarkimmin perehtynyt kouluhallituksen virkamies, kansakoulun kielenopetuksen ylitarkastaja Jouko A. Räihä selvensi koulukoikeiluista saatuja tuloksia artikkelissaan *Kielenopetus ja sen differentiointi peruskoulussa*. Kasvatusopillisessa aikakauskirjassa julkaistussa artikkelissa Räihä kävi läpi peruskoulun kielenopetuksen tavoitteita, eri kielten asemaa peruskoulussa sekä pohti ydinkysymystä, ”yksi vai kaksiko pakollista kieltä kaikille oppilaille?”. Räihä toi esille sekä kansa- ja oppikouluissa havaitut kielenoppimisvaikeudet ja esitti siksi vain yhtä pakollista kieltä kaikille oppilaille. Räihä perusteli asiaa: ”Yhden tai kahden kielen pakollisuus ei kuitenkaan mielestäni saa olla kielipoliittinen kysymys, vaan ratkaisu tulisi tehdä ottaen huomioon oppilaiden todelliset oppimisedellytykset.”²⁶⁴ Urho Somerkivi esitti hyvin samanlaisia perusteluita *Suomenmaassa* julkaistussa artikkelissa tammikuussa 1968. Somerkiven mukaan kielenopetusta tulisi tarkastella osana koko opetussuunnitelmaa, ei vain yksittäisenä kysymyksenä. Koulun virkamiehet eivät uskoneet koko ikäluokan mahdollisuuksiin opiskella kahta kieltä.

Helsingin yliopiston englannin kielen professori Ole Reuter oli puolestaan yksi harvoista koulualan asiantuntijoista, joka kiinnitti huomiota itse asiantuntijaperusteluihin. Reuter toteaa:

Lakiesityksen perusteena on ollut se todistamaton väite, etteivät lapset voi oppia kahta kieltä peruskoulussa. Kuten nähdään, monessa maassa kuitenkin tehdään näin. Miksi emme Suomessa pystyisi siihen? [...] En ole kos-

²⁶³ Takala, Räihä 1968, 7.

²⁶⁴ Räihä 1967, 129.

kaan huomannut, että me suomalaiset olisimme tässä suhteessa muita kansoja kehnoimpia.²⁶⁵

Edellisessä kiinnittää huomiota Reuterin ensimmäinen kohta: ”todistamaton väite.” Reuterin mukaan komiteoilla ja koulualan asiantuntijoilla ei ollut mitään todellisia perusteluja väitteilleen. Lisäksi Reuter toi esille ehdotuksia, kuinka kielenopetusta tulisi kehittää. Hänen mukaansa kielenopetuksen aloitusajan kohta tulisi laskea 7–11 vuoteen. Reuterin mukaan lasten ”matkimiskyky ja -halu” on tällöin parhaimmillaan, jolloin lapset ”melkein vaistomaisesti ja vaivattomasti omaksuvat vieraan kielen ääntämisen ja rakenteen”. Reuter korosti kielenopettajien koulutuksen merkitystä ja opetussisällön tarkastamista. Reuter selkeästi kyseenalaisti koulualan asiantuntijoiden kyvyn asiantuntijalausuntoihin: ”Yleispedagoginen asiantuntemus ei nimittäin riitä, kun kyseessä on kielten opetus.”²⁶⁶

Peruskoulun kielikysymystä kommentoineiden henkilöiden asiantuntijuus oli kyseenalainen, ainakin jos asiaa tarkastellaan 2000-luvun näkökulmasta. Yksi olennainen syy oli se, että oppilaiden oppimiskyvyn ja kielenopetuksen välistä suhdetta ei ollut 1960-luvun lopulla edes kansainvälisesti tutkittu perusteellisesti. Siitä ei siis yksinkertaisesti ollut tietoa. Tämän vuoksi koulualan asiantuntijoiden perustelut kielenopetuksesta nojasivat ennemminkin koulu-kokeiluihin ja kokemuksiin keskikoulujen kielenopetuksesta eivätkä niinkään kielenopetuksen metodisiin kysymyksiin. Vain muutamat asiantuntijat nostivat esille kielenopetuksen metodien muuttamisen ja sen yhteyden kielenopetukseen.²⁶⁷

Opettajajärjestöjen jakaantunut kielikanta

Edellä mainittujen asiantuntijoiden lisäksi on huomioitava kaksi tärkeää toimijaa: opettajat ja opettajajärjestöt. Juuri heillä, lisättynä vielä oppilailla ja opiskelijajärjestöillä oli todellista käytännön kokemusta koulutyöstä ja siten ajatuksia sen kehittämistä. Tästä huolimatta opettajajärjestöillä oli vain vähän edustusta komiteoissa.

Koulualan käytännön asiantuntijoiden joukosta voidaan löytää useita erilaisia ryhmiä. Ensinnäkin toimijoina olivat eri koulumuotojen opettajajärjes-

²⁶⁵ Helsingin Sanomat 21.2.1968. ”Väittely peruskoulun kieltenopetuksesta”. Prof. Ole Reuterin artikkeli.

²⁶⁶ Helsingin Sanomat 21.2.1968. ”Väittely peruskoulun kieltenopetuksesta”. Prof. Ole Reuterin artikkeli.

²⁶⁷ Sauli Takalan haastattelu 2015.

töt: kansakoulu- ja oppikouluväen omat järjestöt. Tämän lisäksi löytyvät vielä vastaavat järjestöt molemmille kieliryhmille. Lisäksi löytyvät kieltenopettajien järjestöt. Kouluhallintoon sisältyvät lisäksi rehtoreiden yhdistykset ja kansakoulun tarkastajien yhdistykset. Lisäksi olivat vielä yksittäiset opettajat ja oppilaat. Oppilailta löytyi kolme yhdistystä, jota kautta he saivat äänensä kuuluviin: Suomen Ylioppilaskuntien Liitto, Teiniliitto ja Finlands svenska skolungdomsförbund.

Kuten edellä on todettu, sodan päättyminen aloitti aktiivisen kauden koulunuudistuksessa. Tämä näkyi puolueiden ja komiteoiden lisäksi myös yksittäisten koulun uudistamisesta kiinnostuneiden henkilöiden aktiivisuudessa. 1940-luvulla ilmestyi useita koulun kehittämistä kiinnostuneiden aktivistien kirjoja, joissa esitettiin erilaisia näkemyksiä koulunuudistuksesta. Vuonna 1945 ilmestyi kansakouluntarkastaja V. A. Niinisen kirja *Kasvatus- ja koulukysymys demokraattisessa yhteiskunnassa*. Jo kirjan nimestä voi päätellä, että kirjoittaja oli kansandemokraatti ja ajoi siten puolueen linjan mukaisesti yhtenäiskoulujärjestelmää. Seuraavana vuonna ilmestyi Kalevi Kajavan toimittama *Kohti uutta koulua*, jossa kirjoittajina oli useita koulualan asiantuntijoita. Kirjan artikkelit koskivat monipuolisesti koulun kehittämistä. Samana vuonna ilmestyi Juhani Leppälän kirjoittama *Kansakoulu valinkauhassa*. Pellervo-Seuran kustantamassa kirjassa Leppälä käy läpi ”maalaisen mietteitä koulun uudistuksesta käytännön elämää silmällä pitäen”, kuten kirjan kannessa kerrotaan. Kirja oli suunnattu maaseudun koulumuodon puolustukseksi. Vuonna 1948 ilmestyi Alfred Salmelan kirja *Uudistuva kansakoulu*, joka koostui kirjoittajan koulunuudistuksesta pitämistä puheista. Kirjassa ajettiin aktiivisesti kansakoulun kehittämistä. Kuusikymmentäluvulle tultaessa ilmestyi kaksi koulun kehittämiseksi suunnattua kirjaa: Erkki Lahdeksen *Uuden koulun vaikutus Suomen kansakouluun* vuodelta 1961 sekä seuraavana vuonna käännöns Ruotsin koulunuudistuksesta kirjoitetusta kirjasta, Torsten Husénin *Koulu muuttuvassa yhteiskunnassa*. Molemmissa kirjoissa analysoitiin jo alkanutta koulunuudistusta, kun taas 1940-luvulla ilmestyneissä kirjoissa näkökulma oli ennemminkin uudistuksen ideoinnissa. Sitä, mikä merkitys edellä mainituilla kirjoilla oli uudistusten kannalta, tuskin voi pitää suurena. Ne kuitenkin ilmaisivat lisääntyneen mielenkiinnon koulua kohtaan.

Lisääntynyt mielenkiinto koulunuudistusta kohtaan alkoi näkyä myös opettajajärjestöissä 1950-luvulle tultaessa. Kansakoulunopettajain Liitto julkaisi

1957 koulupoliittisen ohjelman, jossa esitettiin näkemyksiä koulunuudistuksesta ja sen yhdestä osa-alueesta, kielenopetuksesta.²⁶⁸ Samana vuonna kansakoulunopettajien ruotsinkielinen järjestö julkaisi oman ohjelmansa. Ohjelmassa otettiin kantaa koulun kielenopetukseen.²⁶⁹ Molemmissa ohjelmissa tavoitteena oli yhtenäiskoulu, joka olisi yläasteelta jakaantunut kahteen eri opintolinjaan. Linjojen merkittävimpänä erona olisi ollut kielenopetus. Suomenkielisen järjestön mukaan ”Kansakoulussa ja kansalaiskoulussa annettavan vieraan tai toisen kotimaisen kielen opetuksen tulee olla vapaaehtoista oppilaiden yksilöllisen lahjakkuuden mukaan”.²⁷⁰ Ohjelmassa esitettiin kielenopetuksen ottamista kansakouluun vapaaehtoiselta pohjalla. Varsinaiseen kielivalintaan ei otettu kantaa. Ruotsinkielisen järjestön kielikanta oli hyvin samanlainen, tosin sillä erolla, että siinä vaadittiin opetuksen aloittamista toisella kotimaisella kielellä. Kansakoulujärjestöt toistivat kielenopetuksen traditiota eivätkä nähneet mahdollisuuksia kielenopetukseen koko ikäluokalle.

Selkeästi uuden, aktiivisen vaiheen opettajajärjestöissä aloitti Kouluohjelmakomitean nimittäminen keväällä 1956. Molemmat kansakoulujärjestöt esittivät komitealle näkökantojaan, kuinka koulua tulisi kehittää. Tässä vaiheessa aktiivisesti koulunuudistukseen tulivat mukaan myös oppikoulujärjestöt. Järjestöjen näkemykset erosivat siten, että kansakouluväki kannatti yhtenäiskoulua, kun taas oppikouluväki vastusti sitä. Myös kielenopetuksessa esiintyi erilaisia ajatuksia. Suomen Kansakoulunopettajain Liiton mukaan tulevassa yhtenäiskoulussa tulisi ottaa huomioon oppilaiden erilaiset taipumukset ja järjestää opetus siksi linjajakoisesti vieraan kielen opetuksen kohdalla. Finlands Svenska Folkskolläraryförbundin ehdotukset koulupoliittisiksi toimenpiteiksi olivat likipitäen samat kuin suomenkielisen järjestön ehdotukset. Ruotsinkielisen järjestön vastauksessa tosin tarkennettiin, että kielenopetus tulisi aloittaa jo yhtenäiskoulun viidennellä luokalla toisen kotimaisen kielen opiskelulla ja varsinaisen vieraan kielen opiskelu seitsemännellä luokalla. Molemmissa kysymyksessä oli siis ennemminkin koulujärjestelmän rakenteellinen kuin koulun sisäinen uudistus. Yksityisoppikoulujen Liiton vastauksessa puolestaan vastustettiin kansakoulun ja keskikoulun muuttamista oppivelvollisuuskouluksi. Asiaa

²⁶⁸ Suomen Kansakoulunopettajain Liiton koulupoliittinen ohjelma oppivelvollisuuskoulun kehittämiseksi vuodelta 1957. Rinne 1973, 501–517.

²⁶⁹ Finlands svenska folkskolläraryförbunds skolprogram 1957.

²⁷⁰ Rinne 1973, 508–509.

perusteltiin vetoamalla keskikoulun kielenopetuksen heikkoihin tuloksiin.²⁷¹

Kuusikymmentäluvulle tultaessa opettajajärjestöjen aktivoituminen kouluuudistukseen näkyi komiteamietinnöistä annetuista palautteista. Pääsääntöisesti palautteet jakaantuivat siten, että kansakoulujärjestöt ajoivat yhteinäiskoulua oppikoulujärjestöjen vastustaessa sitä. Sen sijaan tulevan koulun kielenopetuksesta linjat menivät sekaisin. Kansakoulujärjestöissä kielikannat erosivat suomen- ja ruotsinkielisten järjestöjen kesken, kun taas oppikoulujärjestöissä kielenopetukseen suhtauduttiin jo lähtökohtaisesti toisin. Siellä asiaa tarkasteltiin nimenomaan snellmanilaisen kahden sivistyksen mallin pohjalta, jonka mukaan kaikilla oppilailla ei ole edellytyksiä kielenopetukseen.

Peruskoulukomiteamietinnöstä annetussa palautteessa Suomen Opettajain Liitto²⁷² katsoi mietinnön hyväksi pohjaksi koulunuudistukselle, tosin pienin korjauksin. Kieltenopetuksesta liitto oli sillä kannalla, että suomenkielisten oppilaiden tulisi opiskella englantia. Opettajain Liiton lausunnossa todetaan lisäksi:

Kaksikielisillä paikkakunnilla ja suurissa asutuskeskuksissa voitaisiin suomenkielisten peruskoulujen ala-asteella opettaa englannin rinnalla kuitenkin myös ruotsia. Sitä opetettaisiin toisena kielenä myös peruskoulun yläasteella.²⁷³

Lausunnosta ei täysin käy ilmi, oliko kysymyksessä ruotsin kielen vapaaehtoinen vai kaikille pakollinen opiskelu. Toisaalta myös komitean kielikanta oli jäänyt epäselväksi.

Koulunuudistustoimikunnan kielikanta taas oli selkeä: vain yksi pakollinen kieli. Syksyllä 1966 julkaistu mietintö teki kielikysymyksestä ajankohtaisen niin oppikoulu- kuin kansakouluväen keskuudessa. Edellisten lisäksi mietintö aktivoi eri oppiaineiden järjestöt sekä rehtorien- ja kansakouluntarkastajien yhdistykset kommentoimaan mietintöä ja siihen sisältyvää kielikysymystä.

Valtaosa yhdistyksistä oli toimikunnan ehdottaman yhden pakollisen kielen kannalla. Suomen Opettajain Liitto kannatti vain yhtä kieltä, englantia. Myös Oppikoulunopettajien Keskusjärjestö oli yhden kaikille pakollisen kielen kan-

²⁷¹ Tarkoittaen nimenomaan kunnallisia keskikouluja, ei varsinaista oppikoulua.

²⁷² Suomen Kansakoulunopettajain Liitto oli vaihtanut nimensä vuonna 1965 Suomen Opettajain Liitoksi.

²⁷³ OPM KD 362/714 1965.

nalla. Lausunnosta voi huomata, että järjestö oli melko epäileväinen kaikkien kyvystä kielenopiskeluun:

[...] järjestö puoltaa ajatusta, että kaikilla tulisi olla mahdollisuus osallistua ainakin yhden vieraan kielen opiskeluun. Mikäli kuitenkin osoittautuisi, että jotkut oppilaat eivät pysty tuloksiin, joilla on todellista arvoa, heille olisi myöhemmässä vaiheessa varattava mahdollisuus vaihtaa kielen opiskelu johonkin muuhun oppiaineeseen.²⁷⁴

Suomen oppikoulun rehtoreiden yhdistys oli pitkälti samoilla linjoilla Oppikoulunopettajien liiton kanssa. Rehtoreiden yhdistys esitti kielenopetuksen järjestämistä linjajakoisesti:

Koulunuudistustoimikunta on esittänyt peruskouluun vain yhden vieraan kielen opetuksen tasoryhmituksen yhteydessä, kun taas opintosuuntien järjestelyllä saadaan peruskouluun kaksi vierasta kieltä [...]. Koska kaikki oppilaat eivät kykene menestyksellisesti kahta vierasta kieltä opiskelemaan, pitäisi jollakin opintosuunnalla olla mahdollisuus peruskoulusta selviytymiseen vain yhtä vierasta kieltä opiskelemalla.²⁷⁵

Edellisessä toistettiin vanhaa traditiota oppilaiden erilaisuudesta. Myös Äidinkielen opettajain liitto oli yhden pakollisen kielen kannalla. Liiton perustelut olivat hyvin poikkeukselliset. Missään muissa lausunnoissa ei kyseenalaistettu kielipolitiikkaa, eikä toisen kotimaisen kielen asemaa:

Äidinkielen oppituntien vähäisyydellä meikäläisessä koululaitoksessa on historiallinen syy: kielipolitiikka ei ole sallinut äidinkielen tunteja lisättävän toisen kotimaisen kielen kustannuksella, ja aina näihin saakka äidinkielen pientä tuntimäärää on perusteltu maan kaksikielisyydellä.²⁷⁶

Kaikki ruotsinkieliset opettajayhdistykset olivat puolestaan kahden pakollisen kielen kannalla. Finlands Svenska Folkskolläraförbundet muistutti perusteluisaan Suomen kaksikielisyydestä sekä ruotsin kielen tarpeesta pohjoismaisessa yhteistyössä:

På grund av Finlands anknytning till de övriga nordiska länderna och av landets tvåspråkighet samt kulturtraditioner föreligger hos oss ett starkt behov av att lära sig även ett nordiskt språk det vill säga svenska. Likaså kan det anses självfallet att finska blir obligatoriskt språk i landets svenskspråkiga skolor.²⁷⁷

²⁷⁴ OPM KD 345/725 1966.

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Ibid.

Myös Finskläraryöreningen perusteli ruotsin kielen tarvetta vedoten pohjoismaiseen yhteistyöhön. Finlands Svenska Läroverksförening varoitteli yhden kielen ohjelman johtavan siihen, että vain suomenruotsalaiset pystyvät hoitamaan jatkossa pohjoismaisia yhteyksiä:

Omsatt i praktiken skulle detta språkprogram otvivelaktigt sänka standarden hos den finska folkmajoritetens svenska språkkunskaper, varigenom Finlands skandinaviska kontakter skulle löpa fara att uttunnas och/eller hänskjutas till finlandssvenskarna ensamma, vilket enligt vår uppfattning vore olyckligt för alla parter.²⁷⁸

Ruotsinkielisten järjestöjen yleisin perustelu kahden pakollisen kielen puolesta oli se, että yhden kielen ohjelma asettaisi ruotsinkieliset oppilaat huonompaan asemaan suomenkielisiin nähden. Tämä johtuisi siitä, että ruotsinkieliset oppilaat ”joutuisivat” opiskelemaan suomea kolmannelta luokalta alkaen, suomalaisten aloittaessa tällöin maailmankielen, englannin, opiskelun. Mikäli siis vain yksi kieli olisi pakollinen, voisi käydä niin, että ruotsinkielistä koulua käyvä oppilas ei lainkaan lukisi maailmankieltä.

Ruotsinkielisten järjestöjen perustelut kahdelle pakolliselle kielelle eivät perustuneet koulun sisäisiin näkökohtiin, vaan laajempaan kielipoliittiseen näkemykseen. Yhden kielen kannattajat taas perustelivat kantaansa pedagogisilla argumenteilla. Tästä voi päätellä, että ruotsinkieliset opettajajärjestöt eivät juuri voineet perustella kahden kielen ratkaisua muuten kuin vetoamalla kaksikielisyyteen ja pohjoismaiseen yhteistyöhön. Varsinaiset pedagogiset argumentit eivät antaneet mahdollisuutta kahden kielen opiskeluun koko ikäluokalle.

Suomen Uusien Kielten Opettajien Liitto (SUKOL) oli myös kahden kielen kannalla kuten ruotsinkieliset järjestöt. Itse kielivalinnassa liitto oli eri kannalla. SUKOLin mukaan vieraaksi kieleksi tulisi olla mahdollisuus valita muukin kuin englanti tai ruotsi. SUKOL kiinnitti huomiota yksipuoliseen kielivalintaan ja näki sen Suomen kannalta huolestuttavana: ”Jättäytyminen olennaisesti yhden kielen varaan olisi arveluttavaa ajatellen pienen maamme elinkeino- ja kulttuurielämää ja sen kansainvälisten suhteiden hoitamista.”²⁷⁹ Tässä esille nostettiin ennemminkin kielivaranto, joka muissa perusteluissa ei juuri nousut esille. Toki kannan muodostukseen saattoi vaikuttaa huoli oman järjestön opettajien työmahdollisuuksista tulevassa peruskoulussa.

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ Ibid.

Opettajien ja opettajayhdistysten aktiivisuus Koulunuudistustoimikunnan mietinnön valmistumisesta näkyi myös alan ammattilehtien kirjoituksissa. Kansakouluväen lehti, *Opettajain Lehti*, oli kirjoittanut koulunuudistuksesta koko 1960-luvun ajan. Lehti oli ottanut kantaa koulunuudistukseen pääkirjoituksissa. Lisäksi lehti oli haastatellut koulualan asiantuntijoita ja julkaissut koulun kehittämisestä kiinnostuneiden opettajien kirjoituksia. Kansakoulussa aloitetun kielenopetuksen tiimoilta *Opettajain Lehden* pääkirjoituksissa pohdiskeltiin kielivalintaa toisen kotimaisen ja englannin välillä. Kirjoituksista on nähtävissä, että lehti oli englannin kannalla. Peruskoulun kielenopetuksessa lehti kannatti selkeästi vain yhtä pakollista kieltä, englantia.

Ruotsinkielisen kansakouluväen lehti, *Skol Nytt*, puolestaan ajoi kahta pakollista kieltä peruskouluun. Oppikoulunopettajien ammattilehti, *Oppikoulu-lehti*, ei niinkään kommentoinut tulevan peruskoulun kielikysymystä, mutta antoi kyllä palstatilaa aihetta käsitteleville kirjoituksille. Opiskelijoita edustavassa *Ylioppilaslehdessä* julkaistiin heti Koulunuudistustoimikunnan mietinnön valmistumisen jälkeen lukuisia kirjoituksia peruskouluun suunnitellusta ruotsin kielen opetuksesta. Kirjoitukset vaihtelivat kahdessa eri ääripäässä argumenttien ollessa huomattavasti terävämpiä kuin opettajien ammattilehdissä. Varsinaista lehden omaa kantaa kielikysymyksestä ei voi löytää. Myöskään Teiniliitto ei vielä tässä vaiheessa ollut ottanut peruskoulun kielikysymykseen selkeätä kantaa, vaikka *Teinilehdessä* oli julkaistu haastatteluja ruotsin kielen puolesta ja sitä vastaan.²⁸⁰

Lokakuussa 1966 julkistettu Koulunuudistustoimikunnan mietintö oli siis se, joka aktivoi opettajajärjestöt ja yksittäiset opettajat. Koulunuudistuksen aktivoituminen konkretisoitui Suomen ylioppilaskuntien liiton järjestämällä koulunuudistuspäivillä Jyväskylässä 4.–6.11.1966.²⁸¹ Koulunuudistuspäivillä kouluhallinnon ja koulutuksesta kiinnostuneiden kansalaisjärjestöjen edustajat keskustelivat Koulunuudistustoimikunnan esittämistä näkemyksistä. Uudistusehdotukset saivat pääasiassa myönteisen vastaanoton, vaikkakin erityisesti aineopettajat ja heidän järjestönsä olivat huolissaan omien oppiaineidensa kohtalosta.

²⁸⁰ Merkille pantavaa on, että Teinilehti haastatteli kielikysymyksestä asiantuntijoita ja oppilaita jo syksyllä 1966, Koulunuudistustoimikunnan mietinnön julkistamisen jälkeen. Myöhemmin keväällä 1968, kielikiistan kuumimpaan aikaan, lehti ei kirjoittanut kielikysymyksestä.

²⁸¹ Seminaarista julkaistiin Suomen ylioppilaskuntien liiton toimittama julkaisu, Koulunuudistuspäivät 1966.

Mietinnöstä annettu palaute paljasti, että suhtautuminen peruskoulun kielinopetukseen muodostui suomen- ja ruotsinkielisissä järjestöissä eri tavalla. Suomenkieliset kansakoulu- ja oppikoulujärjestöt olivat pääasiassa yhden pakollisen kielen, englannin, kannalla. Ruotsinkieliset kansa- ja oppikoulujärjestöt puolestaan ajoivat peruskouluun kahta pakollista kieltä, toista kotimaista ja englantia. Kun myös komiteat ja koulualan asiantuntijat olivat pääosin yhden pakollisen kielen kannalla, enteili asetelma tulevaa kielikiistaa.

Koulumaailman kielikanta – asiantuntijoiden katse menneisyydessä

Koulualan asiantuntijat – komiteat, kouluviranomaiset, opettajajärjestöt – tarkastelivat peruskoulun kielikysymystä pitkälti vain koulun sisältä. Argumentit perustuivat pääasiassa koulunuudistuksen pedagogisiin lähtökohtiin, kielinopetuksen käytännön vaikeuksiin sekä oppilaiden oppimisedellytyksiin.

Päällimmäisenä argumenttina kahden kielen vastustajilla oli ajatus siitä, että koko ikäluokka ei kykene oppimaan kahta kieltä. Kysymyksessä oli aina uuden ajan alkuun juontuvaan traditioon perustuva ihmiskäsitys, ajatus ihmisen koulutettavuudesta ja oppimiskyvystä. Suomessa tämä ilmeni sata vuotta vanhassa kahden sivistyksen mallissa: kansakoulussa ja oppikoulussa.

Yrjö-Paavo Häyrynen ja Jarkko Hautamäki katsovat kirjassaan *Ihmisen koulutettavuus ja koulutuspolitiikka*²⁸² kahden sivistyksen mallin syntyneen ”suurporvariston ja feodaaliaristokratian” yhdyssiteissä uuden ajan alussa, joka koulutuksessa näkyi uudessa ”hengen aristokratiassa”.²⁸³ Tähän sisältyi ajatus yleissivistyksen kahtiajaosta:

Aristokraattisen sivistyskäsitteen perintöä on ollut käsitys suurten väkijoukkojen kyvyttömyydestä koulutukseen: sivistys kuuluu vain harvoille, joilla on ”luontaiset” kyvyt sen nauttimiseen. Aristokraattista perintöä on myös koulutuksen tasavertaistamisen rinnastaminen ”tasapäistämiseen”. Seurauksena on ollut yleissivistyksen kaksijakoinen eriytyminen kansan suurille joukoille tarkoitetuksi kansansivistykseksi, jota kansakoulu on toteuttanut, ja toisaalta ylemmille kerroksille oppikoulu- ja yliopistosivistykseksi.²⁸⁴

Toisaalta koulualan asiantuntijoiden käsityksistä ihmisen oppimiskyvystä voi löytää sääty-yhteiskunnan aikaisen snellmanilaisen näkemyksen oppilaiden jakaantumisesta teoreettisesti ja käytännöllisesti lahjakkaisiin. Sirkka Ahonen on pohtinut snellmanilaista ihmiskäsitystä kirjassa *Yhteinen koulu – tasa-ar-*

²⁸² Kirja on ilmeisen luokkatietoisesti kirjoitettu, mistä kertoo jo sen ilmestymisajankohta.

²⁸³ Häyrynen & Hautamäki 1973, 35–36.

²⁸⁴ Häyrynen & Hautamäki 1973, 47–48.

voa vai tasapäisyyttä? Ahosen mukaan Snellmanin ajatuksena oli ”elitistinen sivistysnäkemys”, missä rahvaalle riitti laaja-alainen peruskoulutus, kun taas sivistyneistön piti pyrkiä korkeampaan sivistykseen, jonka varassa korkeakulttuuri kehittyisi. Käytännössä tämä tarkoitti sivistyneistön ja kansan koulutuksen eriyttämistä, mikä näkyi kahden sivistyksen ohjelmassa – rinnakkaiskoulussa.²⁸⁵

Toisen tasavallan Suomessa sääty-yhteiskunta oli jo kauan aikaa sitten la kannut olemasta, mutta silti jäljellä oli kahden sivistyksen malli, rinnakkaiskoulu. Vaikka rinnakkaiskoulun ongelmat oli tiedostettu jo sotien välisenä aikana, jolloin oli tehty ensimmäisiä aloitteita koulutusmahdollisuuksien laajentamiseksi, vasta yhteiskunnalliset megatrendit, tasa-arvo ja taloudellisen kasvun ideologia, pystyivät horjuttamaan kahden sivistyksen mallia.

1950-luvun lopulla yhteiskunnan muutos alkoi olla tunnustettu tosiasia. Tämä oli tiedostettu myös komiteamietinnöistä, joissa oli nostettu esille, että maatalouselinkeinon tilalle oli kasvamassa teollisuus ja palveluala. Tämä taas edellytti kansalaisilta aivan toisenlaista osaamista. Tärkeäksi tuli elinikäisen koulutuksen vaatimus, johon kaksijakoinen rinnakkaiskoulujärjestelmä soveltu huonosti.

1960-luvulle tultaessa kädenvääntö koulumuodosta tiivistyi koulumaailmassa oppikoulu- ja kansakouluväen välille. Poliitikassa rajalinja meni vasemiston ja oikeiston välillä. Yhtenäiskoulu-uudistuksessa olivat vielä vastakkain aivan henkilötasolla kouluhallituksen pääjohtaja R. H. Oittinen ja monessa kansakoulun kehittämiseen asetetussa komiteassa toiminut kouluneuvos Alfred Salmela.²⁸⁶ Oittinen halusi uudistaa koko koululaitoksen, tavoitteena ”sosiaalinen koulu”, yhtenäiskoulu. Salmela taas halusi kehittää koulua rinnakkaiskoulun pohjalta, erityisesti kansakoulun pohjalle.

Oittisen ajama koulujärjestelmä, yhtenäiskoulu, tarkoitti *rakenteellisen* kahden sivistyksen mallin hylkäämistä. Snellmanilainen jako teoreettiseen ja käytännölliseen oppisisältöön ei enää yhteiskunnallisessa muutospaineessa tyydyttänyt väestön kasvavia koulutuspaineita. Vastassa oli kuitenkin Salmelan ajama ”maaseutukoulu”, kansakoulu ja sen jatkoksi kehitetty kansalaiskoulu, jotka edustivat ajatusta kahdesta erilaisesta ihmiskäsityksestä. Tätä näkemystä kannatti myös oppikouluväki. Myös yliopistot seisoivat kahden sivistyksen mallin

²⁸⁵ Ahonen 2003, 26–28. Snellmanin nimeen liitetyt ajatukset kumpusivat mitä ilmeisimmin aivan samasta ajatusmaailmasta, aristokraattisesta sivistyskäsityksestä.

²⁸⁶ Ks. myös Ripatti 1992, 233–235, 254.

takana. Yhtenäiskoulun pelättiin tasapäistävän oppilaat sekä heikentävän oppimistuloksia.²⁸⁷

Oppikoulu- ja yliopistoväen epäily oppilaiden kyvyistä saman sisältöiseen opetukseen tuo esille vahvan tradition: käsityksen ihmisten erilaisesta oppimiskyvystä. Ja mikä tämän eron taas selkeimmin ilmaisi perinteisessä rinnakkaiskoulujärjestelmässä oli kielenopetus. Kyky vieraan kielen oppimiseen oli se, joka erotti oppilaat.

Koulujärjestelmäkiistan ratkaisijoiksi tulivat 1960-luvun yhteiskunnan megatrendit, joiden taakse päättäjien oli helppo mennä. Osmo Kivinen, joka on väitöskirjassaan tutkinut peruskoulutusta ja valtiollista kouludoktriinia 1800-luvulta 1980-luvulle, toteaa 1960-luvun koulunuudistuksesta:

Peruskoulu-uudistuksen puolesta puhumiseen keskittynyt neljäs valtiollinen kouludoktriini oli talouden alueella ankkuroitunut ongelmattomaan kehitykseen, edistyksen ja kasvun lupauksiin. Talouden ja koulutuksen läheistä vuorovaikutusta pidettiin luonnostaan lankeavana välttämättömyytenä modernin yhteiskunnan kehityksessä. [...] Alue- ja yhteiskuntapoliittisesti peruskoulun luvattiin todellistavan hyvät ja oikeudenmukaiset tasa- ja moniarvoperiaatteet.²⁸⁸

Tämän saman asian on esittänyt Osmo Lampinen. Hänen mukaansa koulun kehittäminen eteni poliittisesti vasta sen jälkeen, kun sen taakse tulivat tasa-arvon ja taloudellisen kasvun ideologiat.

Kivisen neljättä kouludoktriinia – peruskoulu-uudistusta – kuvaavassa selvityksessä on kuitenkin yksi mielenkiintoinen kohta. Kivisen mukaan: ”Usko ihmisten koulutettavuuteen oli vankka.” Tämä väittäjä saattoi olla poliitikkojen, osan heistä, päätöksen takana, mutta koulualan asiantuntijoilla tätä uskoa ei juuri ollut.²⁸⁹

Peruskoulu suunnitteluyhteiskunnan tuotteena

Peruskoulun toteutumisen taustalta voi löytää edeltä mainitut tasa-arvon ja taloudellisen kasvun megaideologiat. Toisaalta se, millä nämä ideologiat kiinnittyivät juuri peruskouluun, johtui suunnitteluyhteiskunnan läpimurrosta.

²⁸⁷ Esimerkiksi Peruskoulukomiteamietinnöstä yliopistoista lausunnon antoivat Turun yliopisto, Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulu, Helsingin yliopisto, Oulun yliopisto ja Åbo Akademi. OPM KD 362/714 1965. Ks. myös Virolainen 1969, 330–331.

²⁸⁸ Kivinen 1988, 209–210.

²⁸⁹ Kivisen näkökulma näyttää otetun ennemminkin 1970-luvun ajatuksista. Vuosikymmenen vaihtuessa vain muutamassa vuodessa ajatus ihmisen oppimiskyvystä kääntyi lähes pääläelleen. 1970-luvulla ajatus oli ennemminkin se, että kaikki voivat oppia kaiken.

1960-luvulle tultaessa usko suunnittelun ja suunnitteluideologian hyödyllisyyteen yhteiskuntapolitiikassa kasvoivat ja Suomessa suureen julkisuuteen ideologiat tulivat Pekka Kuusen kirjassa *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Toisaalta suunnittelu yhteiskunnan kehittämisen välineenä oli alkanut jo 1950-luvun alkupuoliskolla vuosina 1951–56 toimineessa valtakunnansuunnittelukomiteassa.²⁹⁰ Kari Immosen mukaan suunnitteluideologia voimistui vuoden 1966 eduskuntavaalien seurauksena.²⁹¹ Samaan ajanjaksoon liittyy myös koulutus-suunnittelun kehittyminen. 1960-luvun lopulla alkanut *nykyaikainen koulutus-suunnittelu*²⁹² pyrki saamaan aikaan hallittuja muutoksia sekä integroitumaan muuhun yhteiskuntasuunnitteluun. Koulutussuunnittelulle oli muodostunut selkeä tarve, kun rinnakkaiskoulujärjestelmä ei pystynyt enää vastamaan nopeaan yhteiskunnalliseen murrokseen.

Koulumaailman, oppikoulu ja kansakoulu, jakaantunut kanta tulevasta koulumuodosta vaikutti oleellisesti siihen, että koulumaailma ei edustanut koulutussuunnittelun monopolia. Mukana oli myös muita tahoja. Koulutus-suunnittelun aloittajana toimi ennemminkin Väestöliitto, jossa oli 1960-luvulla laadittu lukuisia koulutussuunnitelmia, tunnetuimpana *Todellisen uudistuksen tie* vuodelta 1965.²⁹³ Toisaalta koulunuudistuksen johtohenkilö R. H. Oittinen oli myös sisäistänyt suunnitteluideologian ja sen käytön koulutussuunnittelussa.²⁹⁴ Kouluhallituksessa suunnitteluideologia konkretisoitui, kun sinne vuonna 1966 perustettiin suunnittelutoimisto.

Peruskoulun kielikysymyksessä koulumaailman asiantuntijuus oli puolestaan kyseenalainen. Kielikysymyksessä koulualan asiantuntijoiden perustelut erosivat oppi- ja kansakouluväen lisäksi vielä kieliryhmittäin. Suomenkieliset opettajajärjestöt esittivät vain yhtä pakollista kieltä, englantia, ruotsinkieliset taas ajoivat peruskouluun kahta pakollista kieltä.

Koulumaailman kieliryhmittäin jakaantunut kielikanta näkyi koulualan asiantuntijoiden perusteluissa. Tämän vuoksi perustelut oli helppo kyseenalaistaa. Toisaalta asiantuntijat eivät saaneet kielikysymyksessä samanlaista yksimielisyyttä taakseen kuten varsinaisessa peruskoulukeskustelussa, koska siitä puuttuivat yhteiskunnan megatrendit. Vaikka peruskoulukiistassa oppikouluväki epäili koulunuudistuksen – peruskoulun – toimivuutta, saivat koulualan

²⁹⁰ Immonen 1995, 21–22; Lehtisalo & Raivola 1986, 186.

²⁹¹ Immonen 1995, 21.

²⁹² Lehtisalo & Raivola 1986, 186.

²⁹³ Lehtisalo & Raivola 1986, 187–188; Jaakko Itälän haastattelu 2013.

²⁹⁴ Ahonen 2003, 120–121.

asiantuntijat kuitenkin viestinsä paremmin läpi ja se huomioitiin poliittisessa päätöksenteossa. Ehkä tärkeintä oli tasa-arvo- ja taloudellisten perustelujen yhdistyminen peruskoulu-uudistuksessa. Peruskoulu kannatti toteuttaa, sillä se oli investointi yhteiskunnan kehitykseen ja talouteen. Näitä samoja perusteluita ei pystytty ajamaan kielenopetuksen osalta. Kysymyksessä kielenopetuksesta koulualan asiantuntijat eivät katsoneet tulevaisuuteen, vaan olivat ennemminkin sidottuja satavuotiseen kielenopetuksen traditioon.

Koulunuudistuksesta ja kielikysymyksestä kiinnostuneilla poliitikoilla katse oli sen sijaan suunnattu tulevaisuuteen, ja perustelut olivat enemmänkin kiinnittyneitä ajatuksiin tasa-arvosta ja taloudellisesta kasvusta. Näistä molemmista saattoi johtaa perustelut sekä peruskoululle että kahden pakollisen kielen opiskelulle. Tasa-arvon nimissä kaikkien tuli opiskella peruskoulussa kahta kieltä, jotta mahdollisuus lukio-opintoihin säilyisi yhtenäisenä. Toisaalta tämä sama asia vaikutti taloudellisiin perusteluihin. Tulevaisuuden yhteiskunta edellytti koulutustason nostoa ja lahjakkuusreservin käyttöä tämän edistämiseksi. Lisäksi johtavien poliitikkojen kahden kielen – ruotsin – takana oli ajatus pohjoismaisesta yhteistyöstä, joka oli yksi osa Suomen ulkopoliittista asemoitumista kylmän sodan maailmassa. Enemmistö poliitikoista oli siis ”vapaita” koulumaailmaan juurtuneista käsityksistä ihmisen koulutettavuudesta. Koska koulualan asiantuntijoiden perustelut eivät vakuuttaneet päättäjiä, päättivät he kieliratkaisun omista lähtökohdistaan.

4. PUITELAIN KÄSITTELY HALLITUKSESSA JA EDUSKUNNASSA (1966–67)

Kouluohjelmakomitean asettamisesta (1956) Koulunuudistustoimikunnan mietinnön julkistamiseen lokakuussa 1966 aikaa oli kulunut kymmenen vuotta. Tänä aikana yhtenäiskoulua kehitettiin useassa eri komiteassa, joiden työn pohjalta muodostui tulevan peruskoulun rakenne ja malli. Suomessa peruskoulun toteutumiselle tärkeää oli juuri perusteellinen komiteatyö. Komiteoiden merkitystä korosti 1950- ja 1960-lukujen sisäpoliittinen hajaannus, mikä haittasi pitkäjänteistä lainvalmistelua. Tänä aikana hallitusten keski-ikä oli alle vuoden, yhtenäiskouluun pisimmälle sitoutunut SKDL oppositiossa ja sosiaalidemokraatit puoluehajaannuksessa.

Toinen tärkeä asia oli koulunuudistukseen sitoutuneen vasemmiston voitto kevään 1966 eduskuntavaaleissa ja sen jälkeen muodostettu kansanrintamahallitus. Kansanrintamahallituksessa olivat edustettuina koulunuudistukseen sitoutuneet puolueet: Keskustapuolue, SDP, SKDL ja TPSL. Tämä näkyi myös hallitusohjelmassa, johon koulunuudistus oli kirjattu:

Hallitus ryhtyy toimenpiteisiin yhteiskoulumuotoisen peruskoulun toteuttamiseksi. Kansakoululainsäädäntö tarkistetaan, kouluhallinto ja koulutoiminnan keskushallinto uudistetaan ja luodaan alueellinen kouluhallinto. Ammatti- ja tieteellistä koulutusta sekä aikuisten uudelleen koulutusta tehostetaan. Hallitus ryhtyy toimiin opiskelijain taloudellisen aseman parantamiseksi.²⁹⁵

Paasion hallituksen mahdollisuuksia rakenteellisiin uudistuksiin paransi sen laaja parlamentaarinen pohja, joka aiempia hallituksia näkyvimmin toteutti äänestystulosta. Tämän lisäksi hallituksen toimintaedellytyksiä vahvisti yksi tärkeä elementti: Neuvostoliiton tuki. Kekkonen ja SDP:n välisen sovinnon ansiosta Moskova hyväksyi vaalivoittaja SDP:n hallituskahvaan. Tehtaankatu olikin ilmeisen tyytyväinen hallituspohjaan, olihan kansanedemokraatit saatu hallitusvastuuseen 18 oppositiovuoden jälkeen.²⁹⁶

Toisaalta länteen päin hallituspohja ei herättänyt luottamusta. Lännen pelkona oli kommunistien vallan kasvu suomalaisessa politiikassa. Vaikka Ruotsissa oltiin ilmeisen tyytyväisiä suomalaisten sosiaalidemokraattien hyvään vaalitulokseen ja päähallituspuolueen asemaan, muista Pohjoismaista löytyi

²⁹⁵ Paasion hallituksen hallitusohjelma.

²⁹⁶ Meinander 1999, 350; Leppänen 1999, 90–92.

myös päinvastaisia näkemyksiä. Norjassa pelättiin kommunistien paluuta hallitukseen ja sitä kautta Neuvostoliiton vallan kasvua suomalaisessa politiikassa. Norjalaisessa *Morgonbladetissa* pelättiin kommunistien hallitukseen tulon vaikuttavan myös pohjoismaiseen yhteistyöhön, kun kommunistien kautta Moskovan mahdollisuudet vaikuttaa skandinaaviin suhteisiin kasvaisivat.²⁹⁷ Syytös ei ollut tuulesta temmattu. Kansandemokraattien edellisen hallituskauden aikana, vaaran vuosina, kommunistien selkeänä tavoitteena oli viedä Suomea itään päin: ei vain lähemmäs Neuvostoliittoa, vaan myös selkeästi pois pohjoismaisesta yhteydestä Itä-Euroopan tielle. Tässä oli kuitenkin vastassa Suomen selkeä, aivan kansalaistasolta poliittiselle huipulle juontuva vuosisatainen pohjoismainen kulttuuritraditio, jota vastaan eivät suomalaiset kommunistit, eikä edes Moskova, pystyneet taistelemaan.²⁹⁸

Kansanrintamahallituksella oli parlamentaarisesti ja ”ulkopoliittisesti” hyvät mahdollisuudet laajoihin rakenteellisiin uudistuksiin, kuten tämän tutkimuksen kohteena olevaan peruskoulun toteuttamiseen. Vaikka mahdollisuus ja tahto uudistuksiin oli vahva, peruskoulu-uudistuksen varsinainen sisältö oli puolueissa kuitenkin vielä avoin. Huolimatta siitä, että kevään 1966 eduskuntavaalit voittaneella SDP:llä koulunuudistus oli kirjattu kahdeksan kohdan vaaliohjelmaan, ei puolueella ollut selkeää linjaa tulevan koulun sisällöstä, eikä siihen sisältyvästä kieltenopetuksesta. Sama tilanne on nähtävissä muissa puolueissa. Kumma kyllä myöskään RKP ei ollut juuri käsitellyt peruskoulun kielikysymystä ennen Koulunuudistustoimikunnan mietinnön julkaisua. Vuonna 1964 hyväksytyyn RKP:n puolueohjelmaan tosin oli kirjattu, että puolue tukee koulun uudistamista sekä linjajakoista, keskikoulutasoista yhtenäiskoulua. Tulevan koulun kieltenopetuksesta ohjelmassa vaadittiin:

- att skolan redan på ett tidigt stadium ger undervisning i det andra inhemska språket;
- att eleverna på läropliktsstadiet utöver kunskaper i de inhemska språken får grundläggande insikter i något av de stora kulturspråken, varvid särskild vikt läggs på praktisk språkkunskap;²⁹⁹

RKP:n puoluekokouksessa kesällä 1966 (11.–12.6.) keskustelua peruskoulun kieltenopetuksesta ei syntynyt, vaikka siellä muuten keskusteltiin tulevasta

²⁹⁷ Lehtinen 2002, 455 (Morgonbladet 26.5.1966); Majander 2004, 321.

²⁹⁸ Majander 2004, 104, 257, 275, 300–305.

²⁹⁹ Program för Svenska folkpartiet i Finland 1964.

koulusta ja sen muodosta. Yksi syy kielikeskustelun puuttumiseen oli varmastikin se, että Peruskoulukomitean mietinnössä lueteltiin opetussuunnitelmaan kuuluviksi äidinkieli, toinen kotimainen kieli ja vieras kieli.³⁰⁰ Kuten Veli Nurmi tutkimuksessaan selostaa, komitean ruotsinkielisille jäsenille jäi sellainen käsitys, että kaikille pakollisiksi aineiksi tulevat toinen kotimainen ja vieras kieli.³⁰¹ Tämä Nurmen esittämä väite on helppo allekirjoittaa, koska komitean ruotsinkieliset jäsenet eivät jättäneet kielikysymyksestä eriävää mielipidettä, toisin kuin aikaisemmissa mietinnöissä.³⁰² Peruskoulun kieliratkaisusta oltiin RKP:ssä siinä uskossa, että kahden kielen ratkaisu toteutuu, kun taas muissa puolueissa asiaa ei oltu Paasion hallituksen ensimmäisinä kuukausina pohdittu lainkaan.

Koulunuudistustoimikunnan mietinnön valmistumisen jälkeen keskustelu tulevan koulun rakenteesta ja sisällöstä nousi aivan uudella tavalla esille. Mietinnöstä pyydetty palautteet aktivoivat lukuisat järjestöt ja yksityishenkilöt kommentoimaan koulun sisältöä. Koulunuudistustoimikunnan mietintö oli myös se, joka nosti kielikysymyksen esille ja siten koulumaailman ulkopuoliset tahot esittivät kantansa asiassa. Palautteista saattoi nähdä, kuinka kunnalliset järjestöt ja elinkeinoelämä suhtautuivat peruskoulun suunniteltuun kielenopetukseen. Näissä järjestöissä kielikanta ei jakaantunut niin yksioikoisesti kieliryhmien kesken kuin koulualan järjestöissä.

Suomen kaupunkiliitto oli kahden pakollisen kielen kannalla. Kahta pakollista, ruotsin kieltä, perusteltiin Suomen kaksikielisyydellä, skandinaavisilla yhteyksillä sekä eri kieliryhmiin kuuluvien oppilaiden tasa-arvolla. Finlands svenska landskommuners förbund oli myös kahden kielen kannalla. Järjestö perusteli toisen kotimaisen kielen tarvetta ja merkitystä suomalaisessa yhteiskunnassa: ”I åtskilliga landskommuner i landet är kunskap i de båda inhemska språken numera oundgänglig. Undervisning i dem bör därför vara obligatorisk.”³⁰³ Kunta-alan kannanotot toisen kotimaisen kielen puolesta on helppo ymmärtää. Liitoissa varmasti kannettiin huolta kielilain edellyttämästä kahden kielen osaamisesta, joka oli järjestöjen kannalta merkittävä asia. Kaksikielisten kuntien palvelut edellyttivät henkilöitä, jotka hallitsevat molemmat kansalliskielet ja siksi tämä tulisi turvata koulunuudistuksessa.

³⁰⁰ Peruskoulukomitean I osamietintö 1965, 24.

³⁰¹ Nurmi 1979, 72.

³⁰² RKP:n historiateoksen kirjoittaja Henrik Ekberg on myös sitä mieltä, että Peruskoulukomitea oli kahden pakollisen kielen kannalla. Ekberg 1997, 469.

³⁰³ OPM KD 345/725 1966.

Toimikunnan mietintö oli saanut elinkeinoelämän järjestöjen huomion. Myös nämä kiinnittivät huomiota mietinnön yhden pakollisen kielen ohjelmaan pitäen sitä liian suppeana. Suomen Teollisuusliitto ja Suomen Työnantajain Keskusliitto kummastelivat yhden kielen ohjelmaa:

Koska maassamme ja maastamme tapahtuvasta vieraankielisestä kommunikaatiosta valtaosa tapahtuu teollisuuden ja muun liike-elämän piirissä, on ymmärrettävää miksi annamme kielitaidolle erityisen arvon ja näin ollen pidämme vieraiden kielten lukumäärän rajoittamista vain yhteen suorastaan kohtalokkaana.³⁰⁴

Elinkeinoelämän järjestöt olivat kahden kielen kannalla, tosin siten, että opetuskieleksi tulisi olla mahdollisuus valita muukin kuin vain englanti tai ruotsi. Kauppa- ja teollisuusministeriön vastauksessa kummasteltiin yksipuolista sitoutumista englannin kieleen:

Vieraitten kielten opetuksen osalta ministeriö kiinnittää huomiota siihen, että eikö toimikunnan ehdotus ole liikaa yksipuolinen siinä, kun I vieraaksi kieleksi, jonka opetus aloitetaan 3. luokalta, on ehdotettu eräin poikkeuksin vain englanninkieltä. Esimerkiksi saksankieli, jonka merkitys ulkomaankaupassa vielä on ja tulee edelleenkin olemaan melko huomattava, on jätetty varsin toissijaiseen asemaan.³⁰⁵

Elinkeinoelämän kanta kielikysymykseen oli siis hyvinkin käytännönläheinen. Se näki kielenopetuksen pragmaattisesti, ilman kielipoliittista pohdiskelua. Tärkeintä oli mahdollisimman suuri *kielivaranto*, ei vain itse kielitaidon laajeneminen koko ikäluokalle englannin osalta.

Toisaalta suunnitellun yhtenäiskoulun kielikysymys oli noussut julkisuudessa esille jo Kouluohjelmakomiteamietinnössä (1959), ehdottihan se yläasteen jakamista kolmeen eri linjaan juuri kielenopetuksen osalta. Peruskoulukomitean kielikanta taas oli jäänyt jonkin verran epäselväksi. Koulunuudistustoimikunnan kielikanta taas oli aivan selvä: ainoana pakollisena kielenä englanti.

Koko kymmenvuotisen komiteatyöskentelyn ajan esillä oli siis kysymys, tuleeko ruotsin kieli ottaa pakolliseksi aineeksi yhtenäiskouluun kaikille oppilaille. Oppikoulukomitean kaavailut ruotsin kielen opetuksen vähentämisestä 1950-luvun alussa oli huomattu Ruotsin Helsingin lähetystössä, jossa asiaa seurattiin tarkasti. Lähetystö raportoi kielikysymyksestä UD:ta, ja myös Ruotsin

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ Ibid.

lehdistö kirjoitti asiasta. Samanlainen kiinnostus ruotsin kielen asemasta oli nähtävissä myös Oppikoulukomiteamietinnön julkistamisen jälkeen.

Ruotsin kielen asema nousi esille suomalaisessa lehdistössä joitakin kertoja kyseisen kymmenen vuoden aikana. Aivan kuten aikaisemminkin, Ruotsin Helsingin lähetystö raportoi tapahtumista Tukholmaan. Erityisesti raporteissa kiinnitettiin huomiota poliitikkojen kannanottoihin. Tammikuussa 1962 Helsingin lähetystö raportoi tulevista presidentinvaaleista. Raportissa nostettiin esille presidentti Kekkonen myönteinen suhtautuminen Suomen ruotsinkielistä väestöä kohtaan, tosin raportissa epäiltiin myönteisen kannan johtuvan osaksi vaalitaktisista syistä.³⁰⁶ 1960-luvun alussa Helsingin lähetystö raportoi eduskunnassa esitetyistä aloitteista, joissa yrityksenä oli lisätä venäjän kielen opiskelua. Marraskuussa 1963 lähetystö kirjoitti laajan raportin maatalousministeri Johannes Virolaisen *Savon Sanomissa* julkaistusta artikkelista, jossa hän korosti ruotsin kielen opetuksen tärkeyttä.³⁰⁷ Virolaisen positiivinen kanta ruotsin kieleen oli tiedossa jo 1960-luvun alussa.

Tammikuussa 1964 lähetystö raportoi eduskunnan päätöksestä siirtyä yhtenäiskouluun. Lokakuussa 1965 suurlähettiläs Ingemar Hägglöf raportoi Peruskoulukomitean työstä ja Suomen koulunuudistuksesta.³⁰⁸ Koulunuudistus-toimikunnan mietinnön valmistumisesta lähetystö ei kumma kyllä raportoinut syksyllä 1966. Ruotsin kielen asema oli Helsingin lähetystön huomion kohteena koko tämän kymmenen vuoden ajan, niin kuin oli ollut koko Suomen itenäisyyden ajan, mikä käy ilmi Helsingin lähetystön suomalaista kielipolitiikkaa käsittelevästä laajasta arkistoaineistosta.

4.1 HALLITUKSEN LAINVALMISTELU – RKP LÄHES YKSIN KIELIASIASSA

Syksyllä 1966 koulunuudistus siirtyi hallituksen asialistalle. Hallituksella olikin hyvät edellytykset aloittaa koululainsäädännön valmistelu. Sen takasi vasemiston voitto eduskuntavaaleissa 1966 ja sen jälkeen muodostettu Paasion kansanrintamahallitus. Opetusministeriksi taas oli määrätty kouluhallituksen pääjohtaja R. H. Oittinen (SDP), joka oli toiminut yhtenäiskoulun kehittämisen

³⁰⁶ Engzellin raportti nro. 8 ”Presidentvalet. Språkfrågan” 5.1.1962. HP 21 Af, UD.

³⁰⁷ Aminoffin raportti nro. 991 ”Lantbruksminister Virolainen uttalar sig om undervisningen i svenska språket” 11.11.1963. I 38 A, UD.

³⁰⁸ Hägglöfin raportti nro. 757 ”Förslag till enhetsskola (grundskola) i Finland” 28.10.1965. I 38 A, UD.

puolesta jo vuosia.³⁰⁹ Peruskoulun toteutumisen kannalta tärkeää oli kahden erilaisen tasa-arvopyrkimyksen yhdistyminen hallituksessa. Keskustapuolueen alueellisen ja vasemmiston sosiaalisen tasa-arvon yhdistyminen oli asia, joka varmastikin viime kädessä ratkaisi koulunuudistuksen toteutumisen. Tämän tutkimuksen näkökulmasta huomioitavaa on se, että kielenopetus – ruotsin kielen opetus – ei ratkennut samalla tavalla kuin varsinainen peruskoulun toteutuminen. Päätös ruotsin kielen asemasta tulevassa koulussa oli huomattavasti monimutkaisempi.

Hallitus ottaa ohjat käsiin

Hallituksen iltakoulu marraskuussa 1966 (30.11.1966) aloitti uuden vaiheen koulunuudistuksessa. Keskustelu koulunuudistuksesta käytiin Voitto Kallion opetusministeriössä laatiman muistion pohjalta. Iltakoulussa Kallio esitteli erilaisia ministeriössä kaavailtuja etenemistapoja Peruskoulukomitean ja Koulunuudistustoimikunnan mietintöjen sekä niistä annettujen vastausten pohjalta. Hänen mukaansa olisi tärkeää, että lakiehdotuksen laatimista varten määriteltäisiin kanta koulunuudistuksen keskeisiin kysymyksiin. Muistiossa mainitut keskeiset ja samalla kiistanalaiset kysymykset olivat peruskoulun yläasteen opetuksen eriyttäminen, kunnallinen kouluorganisaatio ja hallinto sekä peruskoulussa opettavat vieraat kielet.

Komiteamietintöjen pohjalta opetusministeriössä oli laadittu ehdotus, jonka mukaan opettavia kieliä olisi vain kaksi: toinen kotimainen ja englantia. Lisäksi esitettiin kaksi vaihtoehtoa, kuinka järjestää kielenopetus. Joko niin, että kunta saisi päättää kielivalinnasta, tai siten, että kielivalinta määrättäisiin lainsäädännöllä. Suomenkieliset lukisivat englantia ja ruotsinkieliset suomea. Valinnaisena kielenä olisi taas vastaavasti suomenkielisille ruotsi ja ruotsinkielisille englantia.³¹⁰ Opetusministeriö seiso i koulualan asiantuntijoiden takana ja esitti vain yhtä pakollista kieltä.³¹¹

³⁰⁹ Paasion hallituksen opetusministerin paikkaa oli havitellut myös SKDL. SKDL:n Anna-Liisa Tiekson mielestä opetusministerin salkku oli puolueen ykköstarvoite. Toisaalta puolueessa pidettiin tärkeänä, että salkku ei mene SDP:n L.-A. Puntilalle, jonka pelättiin jarruttavan peruskoulu-uudistusta. Leppänen 1999, 94.

³¹⁰ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA

³¹¹ Opetusministeriön lisäksi lain valmistelusta ja muodosta olivat kiinnostuneita muutkin tahot. Jaakko Itälä Väestöliitosta oli myös laatinut muistion koulunuudistuksesta Koulunuudistustoimikunnan mietinnön jälkeen. Merkille pantavaa on se, että Itälän muistion olivat tilanneet puhemies Virolainen ja pääministerin sihteeri Pauli Burman (SDP). Muistiossa, joka edellä mainittujen lisäksi toimitettiin opetusministeri Oittiselle (22.11.1966), painotettiin itsenäisen peruskoululain säätämistä, joka ”seisoo omilla jaloillaan”, kuten Itälä sen ilmaisi. R. H. Oittisen arkisto. KA.

Viikon kuluttua hallituksen iltakoulusta koulunuudistuksen lainvalmistelussa alkoi tapahtua. Itsenäisyyspäivän jälkeen (7.12.1966) opetusministeri Oittinen lähetti hallituspuolueiden eduskuntaryhmille kutsun, jossa pyydettiin nimeämään edustajat valtioneuvoston ja hallitusryhmien väliseen neuvottelukokoukseen.³¹² Seuraavana päivänä (8.12.1966) valtioneuvoston istunnossa puolestaan asetettiin ministerivaliokunta valmistelemaan koulunuudistusta koskevia lakiehdotuksia ja siihen liittyviä toimenpiteitä. Ministerivaliokunnan puheenjohtajaksi määrättiin opetusministeri Oittinen ja muiksi jäseniksi ministerit Nestori Kaasalainen (Kepu) ja Ele Alenius (SKDL).³¹³ Puitelain valmistelu lähti samanaikaisesti käyntiin kolmella eri rintamalla: hallitusryhmien neuvotteluissa, ministerivaliokunnassa ja opetusministeriössä.

Hallitusryhmien edustajien ja opetusministeriön välinen ensimmäinen neuvottelukokous koulunuudistuksesta pidettiin 9.12.1966. Puheenjohtaja Oittisen lisäksi siihen kuului kymmenen SDP:n, SKDL:n, Keskustapuolueen ja TPSL:n edustajaa sekä sihteeri Voitto Kallio.³¹⁴ Ensimmäisen kokouksen alustajana toimi kouluhallituksen vt. pääjohtaja Paavo Kuosmanen. Kuosmanen korosti sitä, että koulunuudistuksessa olisi syytä kiirehtiä ja aloittaa pikimmiten koulukokeilu.³¹⁵

Seuraava hallitusryhmien edustajien kokous pidettiin 13.12. Kokouksen aiheena oli opetuksen eriyttäminen ja kielikysymys.³¹⁶ Opetuksen eriyttämisestä esitettiin huomautuksia, että Poijärven komitean³¹⁷ ehdotus olisi liian kaavaomainen ja vaikeasti toteutettavissa. Myös kielikysymyksestä syntyi keskustelua. L. A. Puntila ja Kerttu Saalasti olivat opetusministeriön ehdotuksen kannalla. SKDL:n edustajat Irma Rosnell ja Anna-Liisa Tiekso puolestaan katsoivat, että englantia ei tulisi kirjata ainoaksi pakolliseksi kieleksi, vaan tulisi olla mahdollisuus kielen valintaan myös muiden maailmankielten välillä. Ensio Partanen toivoi puheenvuorossaan, että koulunuudistuksessa ei syntyisi kieliriitaa, ja muistutti SDP:n ryhmäkannasta. Tämä tarkoitti englantia kaikille pakolliseksi

³¹² Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA

³¹³ OPM KD 14/23 1966.

³¹⁴ Hallituspuolueiden eduskuntaryhmien edustajat olivat kansanedustajat: Ele Alenius (SKDL), Kerttu Saalasti (Kepu), Anna-Liisa Tiekso (SKDL), Ensio Partanen (SDP), Olavi Lahtela (Kepu), Pauli Burman (SDP), Irma Rosnell (SKDL), Meeri Kalavainen (SDP), Aune Salama (SDP), Tyne Leivo-Larsson (TPSL).

³¹⁵ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA

³¹⁶ Kokouksessa läsnä: Puheenjohtaja Oittinen, Ensio Partanen, L. A. Puntila (SDP), Anna-Liisa Tiekso, Kerttu Saalasti, Irma Rosnell, Meeri Kalavainen, Nestori Kaasalainen (Kepu), Ele Alenius sekä alustajana Paavo Kuosmanen ja sihteerinä Voitto Kallio.

³¹⁷ Koulunuudistustoimikunnasta käytettiin yleisesti nimitystä Poijärven komitea.

kieleksi.³¹⁸ SDP:n ryhmässä oli siis käyty keskustelua peruskoulun kielikysymyksestä. Ilmeisesti kysymyksessä oli vain epävirallinen sananvaihto, koska puolueen pöytäkirjoista asiasta ei löydy mitään mainintaa.

Seuraavassa istunnossa (14.12.) jatkettiin kielikysymyksen käsittelyä.³¹⁹ Puheenjohtaja Oittinen otti kantaa opetettavien kielten määrään. Hänen mukaansa peruskoulussa ei saisi määrätä kahta kieltä pakollisiksi. Lisäksi Oittinen esitti, että kielivalintaa ei määriteltäisi lailla vaan asetuksella.³²⁰ Kokouksessa Oittinen toi siis jo esille mahdollisuuden säätää kielivalinta asetuksella lain sijaan, millä tavalla asia myös keväällä 1968 toteutui. Tämän jälkeen keskustelua kielenopetuksen järjestämisestä ei enää käyty.

Kieliratkaisussa ei päästy hallitusryhmien neuvotteluissa yksimielisyyteen. Toisaalta neuvotteluissa tuli jo esille puolueiden erilaisia lähtökohtia kielikysymyksestä. Keskustapuolueen Kerttu Saalasti oli vain yhden pakollisen kielen, englannin, kannalla. Kun muistetaan puheenjohtaja Virolaisen selkeä kannanotto ruotsin kielen puolesta, Saalastin päinvastainen kanta kertoo puolueen olleen jakaantunut kielikysymyksessä. Toisaalta tässä vaiheessa kyse oli vain henkilökohtaisista mielipiteistä, ei puolueen virallisesta kannasta, jota ei ollutkaan. Kansandemokraateille taas ajatus englannista kaikille pakollisena kielenä oli vaikea kysymys. Tässä on nähtävissä kielikysymyksen kiinnittyminen laajempaan kontekstiin, jossa itse kielivalinta heijasteli puolueen yleistä suuntautumista idän ja lännen välillä. Englannin kieli viittasi turhan voimakkaasti länteen. Sosiaalidemokraateilla ajatus vain yhdestä pakollisesta kielestä istui vahvassa. Puolueessa oltiin lojaaleja Oittiselle ja sitä kautta asiantuntijoiden yhden kielen kannalle.

Koulunuudistus ja kielikysymys olivat työn alla opetusministeriössä. Joulukuun puolessa välissä (13.12.) ministeriö lähetti peruskoulun kielikysymyksestä kirjeen Folktingetille, jossa järjestöä pyydettiin kommentoimaan kielivalintaa.³²¹ Lainvalmistelu edistyi opetusministeriössä ja alkuvuodesta 1967 ministeriö lähetti lakiluonnoksen muihin ministeriöihin kommentoitavaksi.³²²

³¹⁸ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

³¹⁹ Läsnä olivat: pj. Oittinen, Ensio Partanen, Aili Siiskonen (TPSL), L. A. Puntila, Juho Tenhiälä (Kepu), Pauli Burman, Anna-Liisa Tiekso, Olavi Lahtela, Irma Rosnell sekä alustajana Paavo Kuosmanen ja sihteerinä Voitto Kallio.

³²⁰ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

³²¹ OPM AD 178/161 1966.

³²² Lakiluonnokset lähetettiin Kauppa- ja teollisuusministeriöön, Maatalousministeriöön, Sosiaaliministeriöön, Sisäasiainministeriöön sekä Kuntien valtionosuuskomitealle. OPM KD 144/856 1967.

Ministeriöiden vastaukset saapuivat nopeasti takaisin ja olivat pääosin myönteisiä.³²³

Peruskoulun lainvalmistelua tehtiin samaan aikaan myös ministerivaliokunnassa, joka työsti eduskunnalle annettavaa lakiesitystä. Valiokunta aloitti työnsä joulukuun puolella välissä (17.12.) ja kokoontui kaikkiaan 12 kertaa. Aloituskokouksessa puheenjohtaja Oittinen selosti suunnitelmaa, kuinka edetä lainvalmistelussa. Hänen mukaansa oli tärkeää saada yhteys myös oppositioryhmiin, pitää yhteyttä Opetussuunnitelmakomiteaan sekä aloittaa mahdollisimman pikaisesti koulukokeilu. Samanaikaisesti tulisi myös aloittaa peruskouluasetuksen valmistelu ja asettaa tavoitteeksi, että puitelaki voitaisiin esittää eduskunnalle helmikuussa 1967. Kielikysymystä valiokunta käsiteli kahdessa istunnossa joulukuun lopulla (22.12. ja 29.12.1966), joissa kannaksi muodostui, että kieliasia olisi kirjattava lakiin.³²⁴ Näin myös ministerivaliokunta torjui ajatuksen siitä, että kielivalinta säädettäisiin asetuksella. Varsinaista kielikantaa ministerivaliokunta ei esittänyt.

Helmikuun iltakoulussa (22.2.1967) opetusministeri Oittinen esitteli viimeistelyä vailla olevan lakiesityksen. Iltakoulussa käsiteltiin myös kielenopetusta monelta suunnalta. Keskustelussa nousi esille ruotsinkielisten järjestöjen vaatimus, jonka mukaan kaikkien oppilaiden tulisi opiskella kahta kieltä.³²⁵ Opetusministeriössä laaditussa lakiesityksessä oli kuitenkin päädytty siihen, että kielenopetus järjestettäisiin Poijärven komitean mukaisesti. Tämä tarkoitti yhtä pakollista kieltä.

Iltakoulussa keskustelua aiheutti nimenomaan puitelain kielikysymys. Kielenopetusta koskevaa kohtaa ei kuitenkaan enää muutettu vaan päädyttiin siihen, että hallitus antaa lakiesityksen eduskunnalle, kun ministerivaliokunta on saanut työnsä päätökseen.³²⁶ Ministerivaliokunnan viimeinen kokous pidettiin 9.3.1967.³²⁷

Hallitussihteeri Kallio esitteli huhtikuussa valtioneuvostolle puitelakiesityksen³²⁸, jota valtioneuvosto päätti puoltaa. Seuraavana päivänä presidentin esittelyssä tasavallan presidentti päätti antaa esityksen eduskunnalle. 14.4.1967

³²³ OPM KD 144/856 1967; OPM KD 175/863 1967.

³²⁴ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

³²⁵ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

³²⁶ SKDL:n eduskuntaryhmän pöytäkirja, I D Ca 1966–1967. (23.2.1967). Kansan arkisto.

³²⁷ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

³²⁸ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi koulujärjestelmän perusteista. N:o 44. Lakiesityksestä käytettiin yleisesti nimitystä puitelaki.

päivätyssä lakiesityksessä kielikysymystä koskeva 2. luvun 6 § 2. momentti kuului seuraavasti:

[...] Peruskoulun opetussuunnitelmaan kuuluu kaikille oppilaille yhteisenä aineena englannin kieli, kuitenkin niin, että ruotsinkielisen peruskoulun opetussuunnitelmaan voi sen sijasta sisältyä toinen kotimainen kieli.³²⁹

RKP ja Folktinget heräävät kielikysymykseen

Myös Svenska Finlands folkting (Folktinget)³³⁰ oli kiinnostunut peruskoulu- suunnitelmista. Folktinget olikin ensimmäinen poliittinen järjestö, joka havah- tui tulevan koulun suunniteltuun kieltenopetukseen syksyllä 1966. Lokakuussa (6.10.) Folktingetin valtuutetut keskustelivat Gösta Cavoniuksen³³¹ alustuksen pohjalta peruskouluun suunnitellusta kieltenopetuksesta. Keskustelussa oltiin erityisen huolestuneita siitä, että ruotsin kieli mietinnössä rinnastettiin vierai- siin kieliin. Kokouksen päätökseksi tuli se, että Folktingetin johdon (presidiet) tulee punnita peruskoulukysymykseen liittyviä vaihtoehtoja.³³²

Marraskuussa Folktingetissa ryhdyttiin käytännön toimiin. Folktingetin johto otti 16.11. yhteyttä maatalousministeri Lars Lindemaniin (SDP).³³³ Ta- paamisessa Lindemanelle selostettiin Folktingetin näkökantoja peruskoulun kouluhallinnosta ja kieltenopetuksesta.³³⁴ Ennen joulua (22.12.) Folktingetin

³²⁹ VP PTK 1967; Koko 2. momentti: Peruskoulun opetussuunnitelmaan kuuluu kaikille oppi- laille yhteisenä aineena englannin kieli, kuitenkin niin, että ruotsinkielisen peruskoulun ope- tussuunnitelmaan voi sen sijasta sisältyä toinen kotimainen kieli. Peruskoulun yläasteen ope- tussuunnitelmaan kuuluu oppilaalle valinnaisena aineena se mainituista kielistä, jota hänelle ei opeteta yhteisenä aineena. Kaupungissa ja kauppalassa, jossa on yli 20.000 asukasta, sekä väestön määrän ja asutuksen rakenteen puolesta niihin verrattavassa maalaiskunnassa perus- koulun opetussuunnitelmaan voi kuulua kaikille oppilaille yhteisenä aineena sekä englannin kieli että toinen kotimainen kieli siten, että osa oppilaista saa englannin kielen ja osa toisen kotimaisen kielen opetusta, sekä peruskoulun yläasteen opetussuunnitelmaan niitä oppilaita varten, jotka opiskelevat valinnaisena aineena toista kotimaista kieltä tai englannin kieltä, lisäksi valinnaisena aineena myös ranskan, saksan tai venäjän kieli.

³³⁰ Svenska Finlands folkting, lyhennettyä Folktinget, on järjestö, jonka tehtävänä on edustaa suomenruotsalaista kansanryhmää ja valvoa sen etua. Järjestö osallistuu lainsäädäntötyöhön ja antaa eri viranomaisille lausuntoja ruotsinkielisiä koskeissa asioissa. Järjestössä on edus- tettuna kaikki eduskunnassa edustettuna olevat puolueet, joilla on ruotsinkielistä toimintaa.

³³¹ Gösta Cavonius toimi opetusneuvoksena kouluhallituksen ruotsinkielisellä osastolla.

³³² Svenska Finlands folktings arkiv III Cb 22, Folktingsfullmäktiges protokoll 1966–67. (6.10.1966) KA.

³³³ Lindeman oli SDP:n ruotsinkielisen Finlands Svenska Arbetarförbundin puheenjohtaja.

³³⁴ Svenska Finlands folktings arkiv III Cb 22, Folktingsfullmäktiges protokoll 1966–67. (16.11.1966) KA.

johto puolestaan otti yhteyttä sairauslomalta palanneeseen opetusministeri Oittiseen.³³⁵ Tapaamisista tiedotettiin myös lehdistölle.

Loppuvuodesta myös RKP aktivoitui peruskoulun kielikysymyksessä. Joulukuun 8. päivänä puolueen keskushallitus (centralstyrelse) keskusteli koulunuudistuksesta RKP:n sivistysvaliokunnan puheenjohtaja John Forsbergin alustuksen pohjalta. Forsbergin mukaan peruskoulu-uudistuksessa oli kaksi suomenruotsalaisille huolestuttavaa kohtaa: kouluhallinnon järjestäminen ja kieltenopetus. Forsberg epäili Poijärven komitean ehdottaman vapaaehtoisen kielenopetuksen suosiota oppilaiden keskuudessa. Lisäksi Forsberg kiinnitti huomiota siihen, mihin suomenkielisten huonontuva ruotsin kielen osaaminen johtaa: joudutaanko tulevaisuudessa muuttamaan virkamiesten kielitaitovaatimuksia? Tämä huolestutti myös muita osallistujia. Keskustelussa RKP:n puheenjohtaja Jan-Magnus Jansson totesi, että kieliratkaisussa RKP tarvitsee tukea muilta puolueilta, yksin se ei voi vaikuttaa asiaan. Toisaalta esitettiin myös kommentteja, jonka mukaan on ”psykologisesti väärin”, että RKP sekaantuu suomenkielisten kieltenopetukseen. Kokouksen julkilausumassa todettiin, että RKP vaatii peruskoulun opetussuunnitelmaan kahta kaikille pakollista kieltä: vieras kieli ja toinen kotimainen.³³⁶

Jansson ja Ruotsin Helsingin lähetystö

Hallituksen kaavailema yhden pakollisen kielen ohjelma oli vakava huoli RKP:lle. Tämä käy hyvin selville Jan-Magnus Janssonin haastattelusta *Helsingin Sanomissa*. Janssonin mukaan RKP pitää peruskoulu-uudistuksen kieliratkaisua ”tämän hetken” tärkeimpänä asiana: ”peruskoulun kieliratkaisu ei ole mikään ’kielikysymys’ tavanomaisessa merkityksessä, vaan suurisuuntainen kulttuuripoliittinen toimenpide, jolla ratkaistaan koko tulevan polven kansainvälinen orientoituminen.”³³⁷ RKP:lle kysymys ei ollut pelkästään suomenkielisten ruotsin kielen taidosta, vaan nimenomaan koko Suomen kulttuurisesta suuntautumisesta, tai ainakin sillä asiaa puolueessa argumentoitiin.

RKP:n ja puheenjohtaja Janssonin huoli ruotsin kielen asemasta peruskoulussa oli suuri. Vuoden 1966 lopulla puolueessa ei kuitenkaan ollut vielä pohdittu tarkemmin, kuinka vaikuttaa kieliratkaisuun. Vaikka itse puolueessa ei

³³⁵ Svenska Finlands folktings arkiv III Cb 22, Folktingsfullmäktiges protokoll 1966–67. (22.12.1966) KA.

³³⁶ SFP, Centralstyrelseprotokoll 1966 (8.12.1966), Mapp nr. 55. SCA.

³³⁷ Helsingin Sanomat 14.12.1966. ”Peruskoulu nykyään tärkein lainsäädännöllinen kysymys” Uutinen.

ollut vielä millään tavalla ryhdytty käytännön toimiin, puheenjohtaja Jansson sen sijaan otti vuoden 1967 alussa ensimmäisen askeleen yrityksessä vaikuttaa kieliratkaisuun. Tammikuun 2. päivänä 1967 Jansson tapasi Ruotsin Helsingin lähetystön suurlähetystöneuvos Gunnar Ljungdahlin selostaen hänelle peruskoulun suunniteltua kieliohjelmaa. Ljungdahlin raportin mukaan juuri Jansson oli esittänyt tapaamista, koska hän halusi kertoa lähetystölle peruskoulun kielikysymyksestä.

Tapaamisessa Jansson selosti Koulunuudistustoimikunnan esitystä säätää ruotsin kieli vapaaehtoiseksi aineeksi peruskoulussa. Janssonin mukaan tämä aiheuttaisi parin sukupolven päästä sen, että ruotsin kielen taito maassa vähentyisi oleellisesti. Vähenevä ruotsin kielen osaaminen vaikuttaisi taas Suomen kulttuuriseen suuntautumiseen ja siten pohjoismaiseen yhteistyöhön. Janssonin mielestä ruotsin kielen vähentämisen takaa löytyi kaksi asiaa: ”pyrkimys vastustaa painostusta idästä ja toisaalta vanhemman sukupolven ilmeinen antiskandinavismi.”³³⁸ Mitä Jansson edellisellä oikein tarkoitti, jää hieman epäselväksi johtuen raportin sanavalinnasta. Mitä ilmeisimmin Jansson näki yhden kielen ratkaisun, ja juuri ruotsin jättämisen vapaaehtoiseksi aineeksi, ilmaisevan suomalaisten pyrkimystä ”miellyttää” Neuvostoliittoa. Tämän voi nähdä selvänä viittauksena ”suomettumiseen”, pyrkimykseen myötäillä omilla päätöksillä itänaapuria. Tämä jää kuitenkin Ljungdahlin sanavalinnasta johtuen hieman epäselväksi. Se kuitenkin on selvää, että Jansson näki peruskoulun kielikysymyksen nimenomaan koko Suomen kulttuuripoliittisena kysymyksenä: asemoitumisena Pohjoismaiden ja idän välillä. Sen sijaan Janssonin toinen väite vanhemman polven pohjoismaisuusvastaisuudesta tulee täysin selväksi. Janssonin mukaan päätöksen takaa löytyy 30-luvun kielikiistan aikaisia perusteluja, antipatiaa Pohjoismaita kohtaan.

Sitä, perustuivatko Janssonin esittämät oletukset faktoihin vai pelkästään oletuksiin, on vaikea osoittaa. Toisaalta selkeää faktatietoa oli tässä tapauksessa varmasti edes itse Janssonin vaikea osoittaa. Olihan kysymyksessä ennemminkin eräänlainen tulkinta ajan hengestä kuin selkeä fakta. Joka tapauksessa poliittisen johdon suhde Suomen ruotsinkieliseen väestöön ja itse ruotsin kieleen Suomessa ei varmasti ollut niin yksioikoinen kuin se ensi näkemältä näyttää. Näennäisesti stabiilin suhteen takana oli nähtävissä myös vastakkaisia

³³⁸ Sanatarkasti: ”[...] dels en strävan att motverka trycket österifrån, dels en hos den äldre generationen markerad antiskandinavism.” Ljungdahlin P.M. tapaamisesta Janssonin kanssa ”Angående skolreformen” 2.1.1967. I 38 A, UD.

reaktioita. Niitä ei vain juuri näytetty julkisesti. Tätä edellytti sodan jälkeinen kielirauha.

Jansson oli lisäksi esittänyt toivomuksen Ljungdahlille, että Ruotsin valtio voisi toimia asiassa. Jansson kyseenalaisti Ruotsin hallituksen viralliset toimet asiassa. Hän ei esittänyt Ruotsin valtion taholta suoraa vaikuttamista vaan toivoi epäsuoraa tukea kieliratkaisussa. Jansson toivoi, että Ruotsin hallituksen jäsenet ottaisivat kielikysymyksen esille tavatessaan suomalaisia kollegojaan. Jansson itse kertoi ottavansa Suomessa yhteyttä hallituksen ministereihin ja eri puolueiden johtohenkilöihin. Lisäksi Jansson esitti toivomuksen, että Ruotsin lehdistö kiinnittäisi huomiota Suomen peruskoulun kieliratkaisuun. Hän myös toivoi, että lähetystö tiedottaisi asiasta Ruotsin lehdistöä. Raportin lopussa Ljungdahl lupasi informoida suurlähettilästä käydystä keskustelusta ja mahdollisesti lähestyä Ruotsin lehdistöä.³³⁹

On selvää, että Janssonin toiminnan, tiedottaminen Suomen sisäisestä asiasta vieraan vallan edustajille, täytyi olla poikkeuksellista. Sitä, kuinka tavanomaista moinen toiminta oli tähän aikaan, on hyvin vaikea saada selville.³⁴⁰ Maailmansotien välisenä aikana vastaavaa toimintaa oli tapahtunut, mutta mikä oli tilanne 1960-luvulla, on aivan toinen asia. Vertailu Neuvostoliiton lähetystön toimintaan ei tässä tapauksessa ole kovin hedelmällinen, vaikka tiedetään, että esimerkiksi suomalaiset kommunistit informoivat Suomen sisäisistä asioista ja saivat myös ohjeistusta toimilleen.³⁴¹ Lisäksi lähes kaikilla johtavilla suomalaispolitiikoilla oli omat ”kotiryssänsä” tähän aikaan. Toki myös Ruotsin lähetystöllä oli läheiset ja ilmeisen luottamukselliset suhteet suomalaispoliitikkoihin. Presidentti Kekkonen keskusteli säännöllisesti suurlähettiläs Hägglöfin kanssa ja kertoi hänelle hyvinkin luottamuksellisia asioita.³⁴² Mutta näissä oli kysymys juuri keskusteluista, kun taas Jansson informoi ja pyysi epävirallisesti Ruotsin valtiolta toimenpiteitä Suomen sisäisessä asiassa, mikä tekee tilanteen

³³⁹ Ljungdahlin P.M. tapaamisesta Janssonin kanssa ”Angående skolreformen” 2.1.1967. I 38 A, UD.

³⁴⁰ Bert Isacsonin mukaan tapaus oli ”uniikki”. Tekijän kirjeenvaihto Isacsonin kanssa. 11.5.2015; Toisaalta Isacsonin kommentin painoarvoa hieman vähentää Tuomo Polvisen J. K. Paasikiven historiateoksesta löytyvä lähes vastaavanlainen tapaus. Tämä liittyy Paasikiven ja Kekkonen haluun saada vuoden 1945 eduskuntavaaleissa ”sotapolitiikat” vapaaehtoisesti jäämään syrjään vaaleista. Polvisen mukaan ”Paasikivi ja Kekkonen pyrkivät traditionaaliseen tapaan myös läntisen naapurimaan lehdistöön solutetun tekstin avulla, jonka välittämisessä perille Ruotsin Helsingin-lähetystö antoi epävirallisesti apuaan”. Polvinen 1999, 75.

³⁴¹ Esim. Leppänen 1999, 42–45.

³⁴² Suomi 1994, 119.

aivan toiseksi. Janssonin motiivinahan oli selkeästi yritys vaikuttaa Suomen sisäpoliittiseen päätökseen Ruotsin avulla.

Täytyy myös esittää tärkeä kysymys. Tiesikö RKP Janssonin kontaktista Ruotsin Helsingin lähetystöön? Ilmeisesti ei, sillä ainakaan RKP:n puolue-elimien pöytäkirjoista ei löydy mitään viitteitä asiasta. Toisaalta voidaan olettaa, että tuskin niitä olisi pöytäkirjaan merkittykään asian arkaluonteisuuden vuoksi.

Sen sijaan on selvää, että Janssonin vierailu aiheutti toimenpiteitä Ruotsin lähetystössä. Parin viikon päästä vierailusta lähetystö laati laajan raportin peruskoulun kielikysymyksestä UD:lle. Ljungdahlin laatimassa raportissa käytiin läpi koulunuudistuksen vaiheita 1960-luvulla, eri komiteoiden työtä sekä erityisen tarkasti Koulunuudistustoimikunnan mietintöä ja sen ottamaa kielikantaa. Lisäksi raportissa selvitettiin yhden kielen ratkaisun aiheuttamia muutoksia ruotsin kielen asemaan Suomessa. Raportin loppuarviossa katsottiin, että ruotsin kielen osaaminen tulee väheneeseen oleellisesti tulevaisuudessa.

Lähetystö oli hankkiessaan tietoja kielikysymyksestä ollut yhteydessä opetusministeriöön, kouluhallitukseen ja yksittäisiin henkilöihin.³⁴³ Raportissa käydään läpi RKP:n ja Folktingetin yrityksiä painostaa hallitusta kieliratkaisussa. Lisäksi tuodaan esille opetusministeri Oittisen ehdoton yhden kielen kanta ja hänen pedagogiset perustelunsa. Raportin lopussa Ljungdahl pohdiskelee, mitä Ruotsin valtion taholta kieliasiaissa voitaisiin tehdä. Hänen mukaansa olisi suuri riski puuttua Suomen kieliasiaan virallisesti, koska se helposti johtaisi aivan päinvastaiseen tulokseen. Tästä syystä Ljungdahl ehdottaa, että valtion taholta ei annettaisi mitään virallista lausuntoa asiasta. Sen sijaan olisi ”luonnollista että maiden ministerit ja kouluhallituksen kollegat käsittelevät asiaa keskenään informatiivisessa tarkoituksessa.”³⁴⁴

Helsingin lähetystö oli siis samaa mieltä kuin Jansson Ruotsin valtion virallisista toimista kieliasiaissa. Lähetystössä nähtiin kuitenkin tarpeellisena, että Ruotsin valtiojohto (ministeritasolla) ja kouluhallituksen johto epävirallisesti informoisivat suomalaisia kollegoja asiasta. Raportista käy hyvin selville, kuin-

³⁴³ Raportissa ei nimetä henkilöitä.

³⁴⁴ Alkuperäinen teksti: ”Vi har frågat oss, vad man från svensk sida eventuellt kan och bör säga i denna fråga. Det är dock fortfarande tyvärr så, att råd och uttalanden från svensk sida i språkfrågan kan få en rakt motsatt effekt än den avsedda. Därför bör enligt vår uppfattning icke något offentligt uttalande göras, medan det däremot väl vore högst naturligt om man exempelvis på ministernivå och cheferna för skolstyrelsen emellan kollegialiter behandlade även detta problem i informativt syfte.” Ljungdahlin rapporti nro. 50 ”Svenska språkets ställning i den framtida grundskolan i Finland” 18.1.1967. HP 21 Af, UD.

ka huolestuneita lähetystössä oltiin kieliratkaisusta. Sama huolestuminen näkyi myös suurlähettiläs Hägglöfin ja K.-A. Fagerholmin keskustelusta tammikuun lopulla (30.1.), jolloin suurlähettiläs oli tiedustellut Fagerholmin ajatuksia kielikysymyksestä. Fagerholmin mukaan vapaaehtoinen ruotsin kielen opetus vaikuttaisi tulevaisuudessa virkamiesten kielitaitoon ja sitä kautta aiheuttaisi painetta muuttaa Suomen kielilakia. Lisäksi ruotsin kielen osaamisen väheneminen vaikuttaisi hänen mukaansa pohjoismaiseen yhteistyöhön.³⁴⁵ Fagerholm toi esille myös myöhemmässä kielikeskustelussa usein käytetyn perustelun, jonka mukaan ruotsin kielen opiskelun vähentäminen peruskoulussa johtaisi ”ketjureaktioon”, jonka lopputuloksena olisi yksikielinen Suomi.

Janssonin yhteydenotto Ruotsin Helsingin lähetystöön sai aikaan sen, että kieliratkaisuun tuli mukaan uusia toimijoita Pohjanlahden länsipuolelta. Ruotsin lehdistölle asiassa ei ollut mitään uutta. Se oli tottunut uutisoimaan Suomea koskevia asioita ja siten osaltaan vaikuttamaan suomalaisten mielialaan ja mahdollisesti päätöksentekoon. Utta sen sijaan oli Helsingin lähetystön ja UD:n tuleminen kieliratkaisun toimijoina.

Puolueiden reaktiot Koulunuudistustoimikunnan mietintöön

Koulunuudistustoimikunnan mietinnön valmistuminen herätteli RKP:n lisäksi myös muita puolueita pohtimaan koulunuudistusta ja sen sisältöä. Viikon kuluttua (2.11.) mietinnön julkaisusta peruskoulukysymys oli puheenaiheena Keskustapuolueen eduskuntaryhmässä. Kokouksessa päätettiin muodostaa Kouluasiaintoimikunta, joka keskittyisi koulunuudistukseen.³⁴⁶ Joulukuun alussa (5.12.) Keskustapuolueen puoluevaltuuskunnan syyskokouksessa käytiin yleiskeskustelua hallitusyhteistyöstä. Samassa yhteydessä listattiin hallituspuolueiden kanssa sovittavista asioista, joista yksi oli peruskoulu-uudistus. Kokouksessa todettiin, että asiassa on viipymättä ryhdyttävä toimiin ja koulunuudistuksessa on huolehdittava maaseudun syrjäisten alueiden kouluolojen parantamisesta.³⁴⁷

Marraskuun 4. – 5. päivänä järjestettiin SKDL:n liittoneuvoston sääntömääräinen syyskokous Helsingissä. Puheenjohtaja Paavo Aition tilannekatsausta seuranneessa yleiskeskustelussa kiinnitettiin huomiota koulu-

³⁴⁵ Hägglöfin raportti nro. 37 ”Den politiska situationen i Finland – samtal med K. A. Fagerholm” 30.1.1967. HP 1 Af, UD.

³⁴⁶ Keskustapuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirja 1966. (2.11.1966) KMA.

³⁴⁷ Keskustapuolueen puoluevaltuuskunnan pöytäkirja 1966. Puoluetoimisto, Pvk. Ptk. Cb7. (5.12.1966) KMA.

symyksiin. Keskustelussa kannettiin huolta koulun sisäisen demokratian kehittämisestä.³⁴⁸

Myös oppositiopuolue kokoomuksessa koulunuudistus nousi esille syksyllä 1966. Marraskuun puolessa välissä (16.11.) pidetyssä kokoomuksen hallituspoliittisen valiokunnan³⁴⁹ kokouksessa kansanedustaja Pentti Sillantaus selosti koulunuudistuksen vaiheita. Huomiota kiinnitettiin erityisesti koulunuudistuksen kustannuksiin ja oppikoulujen asemaan.³⁵⁰

Koulunuudistustoimikunnan mietinnön julkistamisen jälkeen käydyt keskustelut paljastavat eri puolueiden ajatuksia koulunuudistuksesta. Keskustapuolueelle tärkeä asia oli maaseutuoppilaiden koulunkäynnin turvaaminen. Kansandemokraatit taas kantoivat huolta tulevan koulun sisäisestä kehittämisestä, kouludemokratiasta. Kokoomus oli puolestaan huolissaan yksityisoppikoulujen kohtalosta sekä peruskoulun kustannuksista.

Vaikka Koulunuudistustoimikunnan mietintö aktivoi puolueet koulukysymysten pohtimiseen, ei peruskoulun kielenopetus noussut puolueissa esille, lukuun ottamatta RKP:tä. Ensimmäisenä ”suomenkielisenä” puolueena selkeän kantansa peruskoulun kieli asiassa toi julki kokoomus. Kokoomuksen hallituspoliittisen valiokunnan tammikuun lopulla (26.1.) opetusministeriölle lähettämässä kirjeessä esitettiin:

Valiokunta pitää tarkoituksenmukaisimpana, että ensimmäisenä vieraana kielenä olisi suomenkielisissä kouluissa englanti. Ruotsi olisi peruskoulun yläasteella ensisijainen valinnainen kieli. Oppilaalla tulisi olla mahdollisuus ottaa peruskoulun yläasteella myös toinen valinnainen kieli.³⁵¹

Päähallituspuolue SDP:n puolue-elimissä koulunuudistuksesta keskusteltiin ensimmäisen kerran vasta tammikuun lopulla (24.1.1967). Eduskuntaryhmän kokouksessa opetusministeri Oittinen selosti ministeriön puitelakiluonnosta.³⁵² Päätellen pöytäkirjamerkinnoista kielikysymyksestä ei tässä yhteydessä syntynyt keskustelua. Sen sijaan SDP:n ruotsinkielisen järjestön Finlands Svenska Arbetarförbund (FSA) hallituksen kokouksessa (27.1.) kielikysymys nousi esille. Kokouksessa annettiin päätöslauselma, jossa vaadittiin Suomen

³⁴⁸ 1 D SKDL Hallinnollinen jaosto Cc Liittoneuvoston pöytäkirjat 1964–1968. (4.11.1966) Kansan Arkisto.

³⁴⁹ Kokoomuksen hallituspoliittinen valiokunta eli ”varjohallitus” oli muodostettu vuoden 1966 vaalien jälkeen kokoomuksen siirtyessä oppositioon.

³⁵⁰ Toimi- ja valiokuntien pöytäkirjoja 1966–67 Ce. (16.11.1966) PTA.

³⁵¹ Hallituspoliittinen valiokunta 1967, (26.1.1967) PTA; Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

³⁵² Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä, pöytäkirjat 1966–67 Ca 28. (24.1.1967) TA.

ruotsinkielisille oppilaille suomen kielen opiskelun lisäksi mahdollisuutta englannin opiskeluun. Lisäksi vaadittiin suomenkielisille oppilaille mahdollisuutta opiskella kahta kieltä, englantia ja toista kotimaista.³⁵³

RKP: kielikysymyksen aktiivisin toimija

Huolimatta FSA:n päätöslauselmasta oli selvää, että peruskoulun kielikysymyksen aktiivisin toimija oli RKP. Vuoden 1967 ensimmäisinä kuukausina puolueessa käytiin paljon keskustelua kielikysymyksestä sekä etsittiin keinoja hallituksen painostamiseen. Helmikuussa (12.2.) RKP:n vahvistettu keskushallitus (förstärkta centralstyrelse) käsitteli kielikysymystä John Forsbergin alustuksen pohjalta. Alustuksessa Forsberg luetteli opetusministeriön suunnitteleman yhden kielen ohjelman seurauksia. Hänen mukaansa yhden kielen ohjelma saattaisi suomen- ja ruotsinkieliset oppilaat eriarvoiseen asemaan, kun suomenkieliset saisivat opiskella maailmankieltä, englantia, ruotsinkielisten tyytyessä toiseen kotimaiseen kieleen. Lisäksi suomenkielisten huonontuva ruotsin kielen taito olisi uhka koko Suomen poliittiselle suuntautumiselle, koska kielitaidon huonontuessa yhteydenpito Pohjoismaihin vaikeutuisi. Kielitaidon huonontuminen saattaisi johtaa myös virkamiesten kielivaatimuksiin ja sitä kautta yksikieliseen Suomeen. Forsberg ihmetteli sosiaalidemokraattien kielteistä asennetta kieliasiaassa. Kokouksen julkilausuma julkaistiin *Hufvudstadsbladetissa* seuraavana päivänä. Julkilausumassa valtuutettiin puolueen keskushallitus ja eduskuntaryhmä tekemään kaikkensa kieliratkaisussa.³⁵⁴

Asia tulikin nopeasti ajankohtaiseksi. RKP:n eduskuntaryhmän kokouksessa (16.2.) edustaja Magnus Kull kertoi opetusministeri Oittisen tehneen kielikysymyksestä epävirallisen esityksen RKP:n eduskuntaryhmälle. Sen mukaan uusimmassa lakiesityksessä englanti olisi edelleen ainoa pakollinen kieli suomenkielisille. Tämän lisäksi suomenkieliset oppilaat voisivat valita ruotsin kielen vapaaehtoiseksi aineeksi 5. tai 7. luokalta alkaen. Ruotsinkielisille olisi puolestaan sama mahdollisuus englannin suhteen. Lisäksi Oittinen oli kertonut, että suuremmissa kunnissa kunta voisi valita pakolliseksi kieleksi joko ruotsin tai englannin. Seuranneessa keskustelussa Kristian Gestrin muistutti, että vahvistettu keskushallitus oli juuri muutama päivä aiemmin valtuuttanut eduskuntaryhmän toimimaan kahden pakollisen kielen puolesta. Gestrinin mielestä ryhmän tulisi vaikuttaa hallituksen jäseniin ennen kuin hallitus an-

³⁵³ FSA Förbundsrådet 1968–71, 1974–79 Cb 1, (27.1.1967) TA.

³⁵⁴ SFP, Centralstyrelseprotokoll 1967, Mapp nr. 56. (12.2.1967) SCA.

taa lopullisen esityksen eduskunnalle. Edustajat Torsten Nordström ja Henrik Westerlund olivat puolestaan sitä mieltä, että kielikysymys tulisi antaa Folktingetin hoidettavaksi, mitä edustaja Carl Olof Tallgren taas vastusti. Hänen mukaansa puolueen tulee kantaa vastuunsa kielikysymyksessä ja toimia siinä nopeasti. Ryhmä päätti edetä Gestrinin ehdotuksen mukaisesti.³⁵⁵

RKP ei puolueena ollut mikään monoliittinen ryhmä, eikä se ollut sitä edes peruskoulun kieliratkaisussa. Tämä heijastui myös eduskuntaryhmään, jossa ei oltu yksimielisiä kielikysymyksen hoitokeinoista. Tämä on hieman yllättävää, koska puolue oli ja on nimenomaan profiloitunut kielipuolueeksi.

Hägglöf pyytää UD:ta lähestymään Ruotsin lehdistöä

Helmikuun lopulla Ruotsin Helsingin lähetystö raportoi UD:ta peruskoulun kielikysymyksestä. Suurlähettiläs Hägglöfin laatimassa raportissa tarkasteltiin peruskoulun kieliratkaisun mahdollisia vaikutuksia pohjoismaiseen yhteistyöhön. Hägglöfin mukaan kieliratkaisu vaikuttaa kaikkiin Pohjoismaihin ja sen takia myös Suomessa kiinnitetään huomiota siihen, mitä Ruotsin lehdistössä kielikysymyksestä kirjoitetaan.

Lisäksi Hägglöf toi esille mielenkiintoisen asian. Hänen mukaansa olisi tärkeää antaa tietoa juuri lähetystön näkökulmasta eikä yksin suomenruotsalaisten lehtien välityksellä. Monista muistakin Hägglöfin raporteista on nähtävissä, että hän ei ollut tyytyväinen Ruotsin lehdistön yksipuolisiin kontakteihin Suomen ruotsinkieliseen lehdistöön. Hägglöfin mukaan suomenruotsalaiset lehdet usein esittivät hyvin yksipuolisen arvion Suomen tilanteesta. Juuri tämän vuoksi Hägglöf korosti lähetystön puolueetonta raportointia.

Lopuksi Hägglöf esitti, että raportin liitteenä oleva muistio jaettaisiin UD:n toimesta Ruotsin lehdistön päätoimittajille, jotta nämä voisivat kirjoittaa asiasta. Hägglöfin huoli kieliratkaisusta näkyy siinä, että hän varsinaisen raportin lisäksi lähetti kopion raportista henkilökohtaisesti UD:n kanslianeuvos Sten Sundfeldtille. Saatekirjeessään Hägglöf toivoi pikaisia toimia asiassa.³⁵⁶

Hägglöfin raportin liitteenä oli Helsingin lähetystön kulttuuriattasea Bert Erik Isacsonin laatima muistio. Viisisivuisessa muistiossa käydään läpi ruotsin kielen juridista asemaa Suomessa, suomenruotsalaisen väestön demografista kehitystä, käynnissä olevaa peruskoulun kielikysymystä sekä suomalaisten po-

³⁵⁵ Svenska riksdagsgruppens protokoll 1967. (16.2.1967) SCA.

³⁵⁶ Hägglöfin raportti nro. 159 ”Skolreform och språkdebatt i Finland” 21.2.1967. HP 21 Af, UD; Hägglöfin kirje kanslianeuvos Sten Sundfeldtille ”Ang. skolreform och språkdebatt i Finland” 21.2.1967. HP 21 Af, UD.

liitikkojen reaktioita. Muistiossa nostetaan esille ruotsin kieleen positiivisesti suhtautuvia poliitikkoja: presidentti Kekkonen, Johannes Virolainen, yliopistokansleri Paavo Ravila, ylipormestari Lauri Aho sekä kansanedustaja Arvo Salo.

Isacssonin mukaan kansainvälinen yhteistyö, kauppa ja toiminta YK:ssa olivat vaikuttaneet siihen, että myös suomalaisilla oli tarve lisätä maailmankielten, erityisesti englannin, opiskelua koulussa. Isacssonin mukaan kieliratkaisun takana ei ollut kysymys halusta heikentää ruotsin kielen asemaa Suomessa, vaan aivan käytännöllisistä syistä.

Muistion lopussa Isacsson esittää oman näkemyksensä asiasta. Hänen mukaansa Ruotsin taholta oli oltu liian yksipuolisesti kiinnostuneita vain suomenruotsalaisten asioista Suomessa. Tämä taas oli suomenkielisten osalta käsitetty siten, että Ruotsi oli kiinnostunut vain Suomen ruotsinkielisen vähemmistön asioista, mikä taas oli aiheuttanut vastareaktion. Vastareaktio oli ilmennyt suomenkielisten poliitikkojen vähäisinä kontakteina Ruotsiin. Isacssonin mukaan olisi tärkeää nähdä asia ”tämän päivän valossa”: kielikiista oli Suomessa loppunut ja siksi maiden välisiä suhteita tulisi kehittää. Isacssonin mukaan kielikysymys nähtiin Suomessa vähemmän tunneladattuna kuin aikaisemmin. Lisäksi Isacsson muistutti, että ruotsin kielen tulevaisuutta Suomessa ei voida ajaa vain suomenruotsalaisten taholta, siihen tarvitaan suomenkielisten tukea. Isacsson toi siis esille kielikysymyksen asetelman hyvinkin neutraalisti.

Helsingin lähetystön raportista nousee esille monia mielenkiintoisia asioita. Ensinnäkin merkille pantavaa on se, että lähetystö ei esittänyt asiaansa missään nimessä tunteellisesti, vaan nimenomaan tarkkaan analyysiin pohjautuen. Toiseksi Isacssonin itsetilitys ruotsalaisten puutteellisista kontakteista suomenkieliseen väestöön on mielenkiintoinen. Se ei voi olla viittaamatta Ruotsin ja Suomen valtiojohdon vähäiseen keskinäiseen yhteydenpitoon sodan jälkeisinä vuosina. Kuten Hägglöf muistelmissaan kirjoittaa, maiden valtiojohto – Erlander ja Kekkonen – eivät käytännössä olleet minkäänlaisissa kontakteissa keskenään ennen Hägglöfin suurlähettiläskautta.³⁵⁷ Sen sijaan Erlander oli säännöllisesti yhteydessä sosiaalidemokraattipoliitikko K.-A. Fagerholmin kanssa, jolloin kuva Suomen tilanteesta muodostui väkisinkin värittyneeksi. Kolmanneksi voi nähdä, että Hägglöfille Suomen peruskoulun kieliratkaisu oli tärkeä nimenomaan kaikkien Pohjoismaiden kannalta, mikä antaa asialle aivan toisen ulottuvuuden.

³⁵⁷ Hägglöf 1991, 18–19.

Tätä kautta heijastuu myös tilanteen haasteellisuus. Koska kysymyksessä oli Suomen sisäinen asia, joka kuitenkin vaikutti koko Pohjolaan, siihen ei voitu Ruotsin valtion osalta puuttua suoraan, esimerkiksi ”démarchen” muodossa. Tämän vuoksi parhaaksi keinoksi jäi vaikuttaminen Ruotsin lehdistön kautta, mitä Hägglöf aivan konkreettisesti esitti UD:lle. Ja samaan arvioon yhtyi myös UD Tukholmassa. Kanslianeuvos Sundfeldtin toimesta UD lähetti Isacsonin muistion laajaan jakeluun Ruotsin medialle.³⁵⁸

Keskustelu hallituksen iltakoulun 22.2.1967 päätöksestä

Hallituksen iltakoulun jälkeen (22.2.) kysymys peruskoulun kieltenopetuksesta nousi asialistalle SKDL:ssä. SKDL:n eduskuntaryhmän kokouksessa (23.2.) kansanedustaja Anna-Liisa Tiekso³⁵⁹ selosti iltakoulussa käytyä keskustelua. Tiekson mukaan hallitus oli iltakoulussa periaatteessa hyväksynyt puitelakiesityksen. Keskustelua oli tosin syntynyt yläasteen opintojen eriyttämisestä sekä uskonnon- ja kieltenopetuksesta. Tiekson mukaan ensimmäiseksi vieraaksi kieleksi oli esitetty suomenkielisille englantia ja ruotsinkielisille suomea sekä mahdollisuutta suuremmissa kunnissa vaihtaa kielten järjestystä. SKDL:n ministerit olivat iltakoulussa esittäneet puolestaan sitä, että englannin tilalle tulisi voida valita jokin muu kieli. Tiekson mukaan opetusministeriö ei halunnut enää miettiä kieltenopetusasiaa uudelleen vaan halusi jättää sen eduskunnan tehtäväksi.

Peruskoulun kielivalinta herätti ryhmässä keskustelua. Edustaja Nestori Nurminen ehdotti, että toisena kielenä voisi olla venäjä. Myös ministeri Alenius kannatti mahdollisuutta valita englannin tilalle venäjän kieli. Tämä olisi Aleeniuksen mukaan ”kaupallisista ja poliittisista” syistä järkevä vaihtoehto. Irma Rosnell puolestaan katsoi, että useamman kielen valinta tulee tuottamaan vaikeuksia. Hän lisäsi: ”kansandemokraattisen ryhmän on aika vaarallista mennä hyväksymään englannin kieltä yksinomaiseksi kieleksi.” Eduskuntaryhmässä

³⁵⁸ Muistio lähetettiin seuraaville: Lagercrantz (DN), Kulturredaktionen (SvD, Expressen), Fredriksson (AB), Djurberg (Göteborgs-Tidningen), Wigforss (Gbg's Handels- & Sjöfartstidn.), Kulturredaktionen (Göteborgs-Posten), Olof Wahlgren (Sydsvenska Dagbladet, Malmö), Forsberg (Barometern, Kalmar), Anders Y. Pers (Vestmanlands Läns tidn. Västerås), Balgård (Västerbotten-Kuriren, Umeå), Fagerström (Norrländska Socialdemokraten, Boden), Olle Svensson (Folket, Eskilstuna), Hirschfeldt (Upsala Nya Tidning, Uppsala), Fazén (Sveriges Radio). Sten Sundfeldtin kirje ruotsalaisille toimittajille ”Skolreform och språkdebatt i Finland” 17.3.1967. I 38 A, UD.

³⁵⁹ Tiekso oli myös eduskunnan sivistysvaliokunnan puheenjohtaja ja siten merkittävässä asemassa peruskoululainsäädäntöä ajatellen.

päädyttiin siihen, että SKDL:n ministereiden tulee tuoda hallituksessa esille keskustelussa mainitut ehdotukset.³⁶⁰

SKDL:n eduskuntaryhmä ei ollut niinkään huolissaan suunnitellusta ruotsin kielen opetuksesta, vaan sen huolena oli englannin kielen vahva asema. Keskustelusta käy hyvin ilmi se, että englannin hyväksyminen oli ideologisesti vaikea kysymys SKDL:n edustajille. Tästä voi hyvin nähdä kielikysymyksen ulkopoliittisen ulottuvuuden. Kansandemokraateille englannin kieli viittasi turhan voimakkaasti länteen, Yhdysvaltoihin ja Natoon, kun taas venäjän kielen opiskelu olisi ajanut paremmin puolueen päämääriä. Aivan kuten sodan jälkeisinä vuosina, kommunisteille oli tärkeätä ohjata Suomea pohjoismaisesta yhteydestä itään päin.³⁶¹ Kuten edellisistä kommenteista käy ilmi, tällöin asiaan liittyi hienovaraisesti myös kysymys kielipolitiikasta, tässä tapauksessa peruskoulussa opetettavista kielistä. Siitä, oliko puolueessa pohdittu geopolittisen suuntauksen ja kielipolitiikan suhdetta laajemmin, ei löydy viitteitä. Mutta mitä ilmeisimmin asia oli poliitikoilla kirkkaana mielessä.

SKDL:ssä peruskoulun kielikysymys näyttäytyi hieman toisesta suunnasta kuin muissa puolueissa. Kommunisteilla kielikysymykseen liittyi lisäksi ideologinen ulottuvuus. Sosialismin opin kannalta millään kielellä tai kieliryhmällä ei voinut olla määräävää asemaa suhteessa toisiin kieliryhmiin. Käytännössä tämä näkyi SKDL:n puolueohjelmassa, jossa puolustetaan Suomen ruotsinkielisen vähemmistön oikeuksia omaan kieleensä.³⁶²

Helmikuun iltakoulusta eduskunnassa huhtikuussa käytyyn lähetekeskusteluun hallituspuolueista vain Keskustapuolueessa³⁶³ ja SKDL:ssä keskusteltiin edes jollakin tasolla puitelaista. Kieltenopetuksesta keskustelua syntyi vain kansandemokraattien ryhmässä, tosin vain vieraan kielen osalta. Englannin hyväksyminen ainoaksi vieraaksi kieleksi oli vaikea ideologinen kysymys puolueelle. Päähallituspuolue SDP:n puolue-elimissä keskustelua lakiesityksestä ei kyseisenä aikana käyty lainkaan. Sen sijaan vasemmistopuolueiden nuorisjärjestöissä koulunuudistuksesta keskusteltiin ja esitettiin kannanottoja kieltenopetuksesta.

Suomen Demokraattinen Nuorisoliitto (SDNL) pohti liittokokouksessaan (24.–27.3.) koulunuudistusta. Päätöslauselmassa liitto vaati uskonnonopetuk-

³⁶⁰ SKDL:n eduskuntaryhmän pöytäkirja, I D Ca 1966–1967, (23.2.1967) Kansan arkisto.

³⁶¹ Majander 2004, 257, 275, 300–308.

³⁶² Ks. myös luku 2.1.

³⁶³ Keskustapuolue, Keskushallituksen työvaliokunnan pöytäkirjat 1966–1967 Cd7. (1.3.1967) KMA.

sen muuttamista yhteiskuntaopin, filosofian sekä ihmistietouden opetuksesi. Lisäksi vaadittiin uskonnollisten menojen poistamista koulusta. Kokouksessa laadittiin myös kirjelmä opetusministeriölle, jossa otettiin kantaa lukuisiin seikkoihin koulunuudistuksessa, mukaan lukien kieltenopetus. Kirjelmän mukaan peruskoulun ja lukion kieltenopetusta tulisi tarkastella kokonaisuutena sekä harkita kahden kaikille pakollisen kielen opetusta. Varsinaisista opetettavista kielistä kirjelmässä ehdotettiin ”ensimmäisenä kielenä pääasiassa, suuria asutuskeskuksia ja maamme ruotsinkielisiä alueita lukuun ottamatta englantia ja toisena pääasiassa ruotsia”.³⁶⁴

Sosialidemokraattisen Nuorison Keskusliiton kokouksessa 11.4. liittotoimikunta esitti, että peruskoulun kieltenopetuksessa tavoitteeksi tulisi asettaa käytännön kielitaidon kehittäminen. Toimikunta esitti, että sekä toinen kotimainen että englannin kieli tulisi määrätä kaikille pakollisiksi aineiksi ala-asteelta alkaen. Lisäksi tulisi olla mahdollisuus myös kolmannen kielen valintaan yläasteella.³⁶⁵

Vasemmistopuolueiden nuorisjärjestöt kannattivat kahta pakollista kieltä toisin kuin emopuolueet. Nuorisjärjestöt eivät selvästikään olleet kahlinneet itseään pedagogiseen traditioon, ajatukseen siitä, että kaikilla ei ole kykyä kieltenopiskeluun. Nuorisjärjestöjen kielikantaan epäilemättä vaikutti 1960-luvulla alkanut kansainvälistymiskehitys, joka edellytti kielitaitoa aivan uudella tavalla.

RKP lähes yksin kieliasiassa

Koulunuudistustoimikunnan mietinnön valmistumisesta hallituksen eduskunnalle antamaan puitelakiesitykseen asti keskustelu peruskoulusta ja sen sisällystä aktivoitui puolueissa. Tämän puolen vuoden aikana syntyi myös keskustelua tulevan koulun kieltenopetuksesta. Rajalinja tulevasta kieltenopetuksesta ja juuri ruotsin kielen asemasta ei ollut kuitenkaan aivan selkeä. Kaikille pakollisen kahden kielen ohjelmaa, englantia ja toinen kotimainen, ajoivat selkeästi vain RKP ja Folktinget. Myös SDP:n ruotsinkielinen järjestö Finlands Svenska Arbetarförbund (FSA) sekä vasemmistopuolueiden nuorisjärjestöt Suomen Demokraattinen Nuorisoliitto ja Sosialidemokraattisen Nuorison Keskusliitto kannattivat ruotsin kielen opetusta kaikille. Kannanotot jäivät kuitenkin vain julkilausumien asteelle, ilman mainittavia käytännön toimia. Muista puolueis-

³⁶⁴ 1D SDNL VIII Liittokokous 1967 Cb a-k. (27.3.1967) Kansan Arkisto.

³⁶⁵ Sosialidemokraattiset Nuoret Cc5, Liittotoimikunnan pöytäkirjat 1967. (11.4.1967) TA.

ta oikeastaan vain kokoomus ilmaisi kielikantansa selkeästi: se kannatti yhtä pakollista kieltä, englantia. Hallituspuolueissa kanta kielenopetukseen oli huhtikuuhun mennessä vielä selkiintymätön. Päähallituspuolue SDP:n puolue-elimissä keskustelua ruotsin kielen asemasta ei käyty lainkaan. SKDL:ssä kielenopetuksesta keskusteltiin, mutta lähinnä hallituksen esittämästä englannin kielestä, joka oli ideologisista syistä vaikea pala puolueelle. Ruotsin kielen asemaan SKDL:n puolue-elimissä ei otettu mitään kantaa. Myöskään Keskustapuolueen puolue-elimissä keskustelua ruotsin kielen asemasta ei syntynyt.

Tämän puolen vuoden aikana ruotsin kielen asema oli oikeastaan vain RKP:n asialistalla. RKP:n tavoitteena oli vaikuttaa kieliratkaisuun jo ennen puitelakiesitystä ottamalla yhteyttä hallituksen jäseniin. Puolue oli kieliasiassa yhteydessä pääministeri Paasioon sekä opetusministeri Oittiseen. Oittisen suhteen puolueessa oltiin hyvin kyynisiä, mikä johtui opetusministerin selkeästi julkituodusta yhden kielen kannasta. Tämän vuoksi RKP lähestyi SDP:tä toista kautta, ottamalla yhteyttä ministeri Lars Lindemaniin³⁶⁶ ja kieliasiassa selkeästi kantansa esiin tuoneeseen Arvo Saloon. Myös Folktingetin uusi puheenjohtaja, K.-A. Fagerholm, pyrki vaikuttamaan SDP:n kielikantaan. Painostuksen määräästä juuri SDP:tä kohtaan voi päätellä, että RKP näki sosiaalidemokraatit suurimpana uhkana kieliratkaisulle. Edellisten henkilöiden lisäksi RKP haki tukea eduskunnan puhemies Johannes Virolaiselta. Virolainen, jonka kielikanta hyvin tiedettiin, olikin varmasti tässä vaiheessa tärkeä, jopa tärkein henkilö RKP:n kannalta. Hänellä oli Keskustapuolueen puheenjohtajana varmastikin parhaat edellytykset vaikuttaa kieliratkaisuun.

Huolimatta RKP:n yrityksistä, se ei onnistunut vaikuttamaan hallituksen kielikantaan. Huhtikuussa annetussa puitelakiesityksessä ruotsin kieli oli vapaaehtoisena aineena suomenkielisissä kouluissa. Kysymys puitelaista ja siihen sisältyvästä kielikysymyksestä oli nyt siirtynyt eduskunnalle.

4.2 PUITELAKI EDUSKUNNALLE – HALLITUKSEN YHDEN KIELEN PERUSTELUT JULKISUUTEEN

Eduskunnan lähetekeskustelu

Perjantaina 21. päivänä huhtikuuta 1967 opetusministeri Oittinen esitteli puitelakiesityksen eduskunnalle. Lähetekeskustelussa Oittinen piti pitkän puheen, jossa hän perusteli koulunuudistusta monelta kannalta. Oittinen kertoi laki-

³⁶⁶ Ministeri Lars Lindeman oli SDP:n ruotsinkielisen työväenliikkeen (FSA) puheenjohtaja.

esityksen perustuvan pääasiassa Peruskoulukomitean ja Koulunuudistustoimikunnan mietintöihin sekä mietinnöistä annettuihin lausuntoihin.

Jo komiteamietinnöissä ja niistä annetuissa palautteissa yhdeksi vaikeimmin määriteltäväksi asiaksi oli muodostunut tulevan koulun kielenopetus ja sen järjestäminen. Tämä näkyi myös Oittisen puheessa, jossa hän laajasti perusteli hallituksen kielilinjaa. Ensinnäkin hän katsoi kieliohjelman laatimisen olevan jo lähtökohtaisesti vaikeaa:

Peruskoulun kieliohjelman määrittelemisen on epäilemättä erittäin vaikea tehtävä, koska se on suurelta osalta arvokysymys, joka ei ole yksinomaan pedagogisten tai koulupoliittisten seikkojen perusteella ratkaistavissa.³⁶⁷

Oittinen perusteli hallituksen yhden pakollisen kielen linjaa vetoamalla käytännön ongelmiin. Perusteluista on kuultavissa koulualan asiantuntijoiden traditioon nojaava käsitys koko ikäluokan kyvystä kielenopetukseen:

Olisi sängen uhkarohkeata pakottaa toinen puoli nuorisoamme, joka ei ole tähän mennessä lainkaan lukenut vierasta kieltä, lukemaan kahta kieltä. Tämä johtaisi, paitsi erittäin suuriin opettajain saantivaikeuksiin, myöskin melkoiseen vaatimusten muuttamiseen sekä ennen kaikkea koko peruskoulun käytännöllisen opetuksen vähentymiseen. Sitä paitsi monille nuorille aiheutettaisiin tarpeettomia vaikeuksia.³⁶⁸

Oittinen perusteli hallituksen kielivalintaa ruotsin ja englannin välillä. Tässä hallitus otti selkeästi kantaa peruskoulun kielipoliittiseen kysymykseen:

Näihin aikoihin asti on ensimmäinen luettava kieli ollut toinen kotimainen kieli. Toista kotimaista kieltä on pidetty paitsi erittäin tarpeellisena myöskin pedagogisesti tähän tarkoitukseen sopivana, koska se ei ole täysin vieras kieli. [...] Englannin kielen yleismaailmallisuus ja sen näkyvä sija nykyajan kulttuurissa sekä sen käyttökelpoisuus ja opiskelun helppous etenkin opintojen alkuvaiheessa on johtanut siihen, että sitä pidetään yleisesti ensimmäiseksi ja myöskin ainoaksi kieleksi sopivampana.³⁶⁹

Toisaalta Oittinen puolusti hallituksen yritystä turvata toisen kotimaisen kielen asema peruskoulussa:

Hallitus on niin ikään pitänyt välttämättömänä, että toisen kotimaisen kielen osuus säilytetään suunnilleen entisellään, ja siksi esittää, että ensimmäisenä vapaaehtoisena kielenä, olisi aina luettava toista kotimaista kieltä. On myös

³⁶⁷ VP PTK 465/1967.

³⁶⁸ VP PTK 465/1967.

³⁶⁹ VP PTK 465/1967.

ilmeistä, että lukioon pääsyn ehdoksi on ainakin aluksi asetettava toisen kotimaisen kielen opiskelu, mikä tulee takaamaan sen, että toisen kotimaisen kielen opiskelijamäärä ei nykyisestään alene.³⁷⁰

Oittinen selosti myös hallituksen esittämää ruotsinkielisten oppilaiden kieltenopetusta. Oittisen mukaan tämä oli erilainen suomenkielisiin oppilaisiin nähden:

Mahdollisuus suomen kielen lukemiseen ensimmäisenä ja pakollisena kieleinä ruotsinkielisissä kouluissa on turvattava, ja siksi hallitus esittää, että ruotsinkieliset kunnat saisivat oikeuden valita pakolliseksi kieleksi peruskouluissa englannin sijasta suomen. Englanti tulisi tällöin vapaaehtoiseksi kieleksi, jota ainakin kaikki lukioon pyrkivät lukisivat. Koska englanti ja ruotsi ovat melkoisesti lähellä toisiaan, saattaa tietysti ruotsinkielisissä kouluissa tulla kysymykseen kahden oppilaille vieraan kielen lukeminen suuremmissa määrin kuin suomenkielisissä kouluissa.³⁷¹

Oittisen kieltenopetusta koskevista perusteluista voi havaita selkeän koulutuspessimismin koko ikäluokan kyvyistä saman sisältöiseen opetukseen. Tähän kohtaan edustaja Erkki Paavola (LKP) tarttui heti ensimmäisessä vastauspuheenvuorossa:

Herra puhemies! Tsaarinvallan aikana aloitettiin Viipurin klassillisessa lyseossa ensimmäisellä luokalla lukea ruotsia ja venäjää, toisella luokalla tuli kolmanneksi uudeksi kieleksi latina ja kolmannella luokalla lisäksi saksa.³⁷²

Paavolan vastauksesta on nähtävissä selkeä kannanotto koulualan asiantuntijoiden ajatuksiin. Kaikki eivät selvästikään seisoneet sen takana, että vain osa oppilaista pystyisi oppimaan kieliä. Toki Paavola puhui tässä yhteydessä lyseosta, jossa kävi vain murto-osa ikäluokasta.

Lähetekeskustelussa käytettiin kaikkiaan 12 puheenvuoroa, joista viidessä otettiin kantaa myös peruskoulun kieltenopetukseen. Vaikka puheenvuorot olivatkin pääasiassa yksittäisten, koulunuudistamisesta kiinnostuneiden kansanedustajien kantoja, saattoi niiden sisällöstä nähdä myös puolueiden yleisiä näkökantoja koulunuudistukseen.

Päähallituspuolue SDP:n salolaisedustaja Reino Breilin seiso i hallituksen lakiesityksen takana. Breilin toisti Oittisen lähetekeskustelussa esille tuomia syitä koulunuudistukselle, joita myös SDP puolueena ajoi. Breilin totesi koulunu-

³⁷⁰ VP PTK 466/1967.

³⁷¹ VP PTK 466/1967.

³⁷² VP PTK 466/1967.

distuksen tasa-arvoa lisäävän vaikutuksen: ”Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi koulujärjestelmän perusteista on ajankohtainen ja välttämätön, oikeudenmukainen ja mitä suurimmassa määrin demokraattinen.” Breilinin puheessa ei esitetty kritiikkiä puitelain sisällöstä eikä siten myöskään suunnitellusta kieltenopetuksesta.³⁷³

Toisen koulunuudistukseen vahvasti sitoutuneen hallituspuolueen puheenvuoron käytti SKDL:n edustaja Anna-Liisa Tiekso. Myös Tiekso korosti koulunuudistukseen sisältyvää tasa-arvoa rinnastaen sen äänioikeusuudistukseen:

Kysymyksessä on demokratian laajentaminen ja kehittäminen, samanarvoisen ajanmukaisen peruskoulutuksen antaminen jokaiselle lapselle. Vanhempien varallisuus ja asuinpaikka eivät tämän uudistuksen toteuduttua enää määrää tiedon tien suuntaa jo sen alkuvaiheessa.³⁷⁴

Tiekso puhui koulun sisäisestä kehittämisestä. Hän esitti peruskoulun opetus- ja kasvatustavoitteiden korjaamista sekä kouludemokratian kehittämistä. Lisäksi hän otti kantaa opetuksen sisältöön uskonnon- ja kielenopetuksen suhteen.

Kielikysymyksestä Tiekso totesi: ”Ei ole ilmeisesti epäilystäkään siitä, etteikö juuri kielenopetuksesta tule eräs vaikeimmin ratkaistavia ongelmia.” Tiekso kiinnitti huomiota kahteen kielenopetusta koskevaan seikkaan, joista oli syntynyt keskustelua SKDL:n sisällä. Ensinnäkin hän toi julki puolueessa esitetyn huolen siitä, kuinka vain yhden pakollisen kielen, englannin, opiskelu johtaa ruotsin kielen aseman heikkenemiseen ja sitä kautta pohjoismaisten yhteyksiin huonontumiseen. Mielenkiintoista onkin, ettei Tiekso halunnut tuoda esille venäjän kielen opetusta, vaan kantoi huolta juuri Suomen pohjoismaisesta yhteistyöstä. Ilmeisesti ryhmässä ymmärrettiin, että vaatimus venäjän kielen puolesta oli asia, jota ei turhaan kannattanut tuoda julkisuuteen, kun yleinen tuki Suomen pohjoismaiselle suuntaukselle oli niin vankka. Tästä huolimatta Tiekso esitti, että sivistysvaliokunnan olisi syytä harkita, voitaisiinko peruskoulun opetusohjelmaan sittenkin määrätä kaikille oppilaille kaksi pakollista kieltä: *vieras kieli* ja toinen kotimainen. Tässä esityksessä englantia ei olisi määrätty kaikille pakolliseksi, vaan sen tilalla olisi voinut olla myös toinen maailmankieli.

Lisäksi SKDL:ssä oli kiinnitetty huomiota siihen, kuinka yhden pakollisen kielen ohjelma estäisi oppilaiden tasa-arvoiset mahdollisuudet jatko-opintoihin:

³⁷³ VP PTK 485–489/1967.

³⁷⁴ VP PTK 482/1967.

Lukioon pääsyn ehtona on, kuten hallitus sanoo esityksensä perusteluissa, edelleenkin kahden oppilaalle vieraan kielen opiskelu peruskoulussa. Jos hallituksen esitys hyväksytään sellaisenaan, jatko-opintojen ja siten koko oppilaan tulevaisuuden kannalta tärkeä opintojen eriytyminen tapahtuu kuudennen luokan jälkeen. Voidaan olettaa, että sellaisissa kodeissa, joiden sosiaalinen asema on hyvä ja joissa kulttuuritausta on suhteellisen voimakas, vanhemmat ohjaavat lapsensa useammassa tapauksissa kuin sosiaalisesti heikommassa asemassa olevien kodeissa opiskelemaan peruskoulun yläasteella toista vierasta kieltä. Näin ollen uuteenkin kouluun on alun alkaen muodostumassa sosiaalista luokittelua ja eriarvoisuutta edistäviä tekijöitä, vaikka juuri niitä on lähdetty poistamaan.³⁷⁵

Tämä sosiaalisen tasa-arvo vaatimuksen kiinnittyminen jatko-opintoihin oli seikka, joka varmasti oli ratkaisevassa asemassa, kun SKDL myöhemmin yksimielisesti siirtyi kahden pakollisen kielen kannalle.³⁷⁶

TPSL:n Tyyne Leivo-Larsson³⁷⁷ kiinnitti lähetekeskustelussa huomioita koulunuudistuksen sisältöön. Leivo-Larsson kantoi huolta ruotsin kielen asemasta koulunuudistuksessa. Hänen mukaansa huonontuva ruotsin kielen taito muodostuisi ongelmaksi skandinaavisessa yhteistyössä sekä esteeksi virkamiesuraa tavoitteleville suomenkielisille. Leivo-Larsson ajoi kahta pakollista kieltä kaikille oppilaille.³⁷⁸

Keskustapuolueesta kaikkiaan kolme edustajaa puhui lähetekeskustelussa. Eino Uusitalo ja Olavi Lahtela näkivät koulu-uudistuksen hyvänä asiana nimenomaan alueellisen tasa-arvon kannalta. Kerttu Saalastin pelkona taas oli se, että peruskoulu ei kuitenkaan pystyisi toteuttamaan alueellista tasa-arvoa vaan aiheuttaisi uudenlaisia ongelmia, erityisesti pienissä kunnissa. Pienten maalaiskuntien asema nousi esille kaikissa Keskustapuolueen edustajien puheenvuoroissa, kuten oli noussut myös puolue-elimien puheenvuoroissa. Maaseutua tukeva politiikka kuului myös Lahtelan puheenvuorossa:

Erityisen merkittäväksi siirtyminen yhtenäiskoulujärjestelmään muodostuu syrjäisten seutujen ja yleensä maaseudun lasten koulutukselle. Ne lahjakkuusreservit, jotka asuinpaikasta tai vanhempien varattomuudesta johtuen ovat jääneet vaille koulutusmahdollisuuksia, pääsevät lopultakin kykyjensä mukaisen koulutuksen piiriin.³⁷⁹

³⁷⁵ VP PTK 484/1967.

³⁷⁶ VP PTK 482–485/1967.

³⁷⁷ Tyyne Leivo-Larssonilla oli vankka kokemus pohjoismaisesta yhteistyöstä. Hän oli osallistunut sotavuosina Pohjoismaisen avun keskuksen työskentelyyn. Majander 2004, 237.

³⁷⁸ VP PTK 490–491/1967.

³⁷⁹ VP PTK 492/1967.

Lahtelan puheenvuoro oli siinä mielessä mielenkiintoinen, että siinä esiintyi koulu-keskustelussa tärkeä termi ”lahjakkuusreservi”. Tämä oli yksi oleellinen käsite, jolla peruskoulun ja myöhemmin myös kielenopetuksen merkitystä perusteltiin. Kes-
kustapuolueen edustajista yksikään ei puhunut koulunuudistuksen kieliohjelmasta.

Myös oppositiopoliitikot esittivät kannanottoja lähete keskustelussa. Kokoo-
muksesta puheenvuoron esittivät Tuure Junnila ja Olavi Lähteenmäki, joiden
puheiden sisältö vaihteli suuresti. Junnila oli perinteisellä kokoomuslaisella lin-
jalla. Hän kantoi huolta valtiontaloudesta eikä keskittynyt oikeastaan lainkaan
koulunuudistuksen sisältöön. Lähteenmäki puuttui peruskoulun kustannusten
lisäksi uuden koulun sisältöön. Lähteenmäki oli selkeästi koulunuudistuksen
kannalla. Hänen mukaansa asiassa oli edettävä ”hitaasti kiiruhtaen, parasta
mahdollista yhtenäiskoulua tavoitellen”. Kahden hyvin erilaisen puheen sisältö
heijasteli kokoomuksen sisäistä erimielisyyttä koulunuudistusta kohtaan.

Liberaalisesta kansanpuolueesta puheenvuoron käyttivät edustajat Tuure
Salo ja Erkki Paavola. Molemmat olivat koulunuudistuksen kannalla. Paavolan
puheenvuoro käsitteli lähes kokonaan tulevan peruskoulun kielenopetusta,
erityisesti ruotsin kielen asemaa. Hän korosti ruotsin kielen merkitystä kaksi-
kielisessä Suomessa.³⁸⁰

RKP:n Grels Teir puhui nimenomaan ruotsin kielen asemasta koulunuudis-
tuksessa. Hän esitti eduskuntaryhmän yksiselitteisen kannan kaikille pakolli-
sen kahden kielen puolesta ja vetosi sivistysvaliokuntaan:

Ruotsalaisen kansanpuolueen eduskuntaryhmä ei voi hyväksyä hallituksen
esitystä, mikäli se koskee kielten opetusta peruskoulussa. Ryhmän mielestä
olisi välttämätöntä, että sekä toinen kotimainen kieli että englannin kieli oli-
sivat pakollisia oppiaineita. Myöskin tässä suhteessa on ryhmämme jättänyt
asiaa koskevan aloitteen eduskunnalle, ja me toivomme tosiaan, että sivi-
tysvaliokunta perehtyy asiaan ja kiinnittää siihen sellaista huomiota, jota
Suomen tulevaisuus vaatii.³⁸¹

Puitelain lähete keskustelun yhteydessä eduskunnalle jätettiin kahdeksan rin-
nakkaisaloitetta. Neljässä aloitteessa esitettiin muutoksia lakiehdotuksen kie-
lenopetusta koskevaan 2. luvun 6 § kohtaan, jossa lueteltiin opetettavat kielet.
RKP:n eduskuntaryhmän³⁸² lakialoitteessa englantia ja toista kotimaista kiel-

³⁸⁰ VP PTK 495–496, 502/1967.

³⁸¹ VP PTK 498–500/1967.

³⁸² Lakialoitteen olivat allekirjoittaneet: Grels Teir, Verner Korsbäck, Georg C. Ehrnrooth, Carl
Olof Tallgren, Victor Procopé, Evald Häggblom, Kristian Gestrin, Ragnar Granvik, Henrik
Westerlund, Ingvar S. Melin sekä Magnus Kull.

tä esitettiin pakollisiksi aineiksi ja lisäksi yläasteella mahdollisuutta ranskan, saksan tai venäjän opiskeluun.³⁸³ Leivo-Larssonin lakialoitteessa esitettiin kieltenopetusta muutettavaksi siten, että kaikilla oppilailta olisi mahdollisuus saada opetusta ruotsin ja englannin kielessä.³⁸⁴ Uusitalon³⁸⁵ ja Sillantauksen³⁸⁶ lakialoitteissa puolestaan esitettiin hallituksen esittämän 2. luvun 6 § mainitun kuntakoon muuttamista 20 000:sta 10 000:een.³⁸⁷

Vaikka puitelain lähetekeskustelussa käytetyt puheenvuorot olivat pääasias-
sa yksittäisten kansanedustajien näkemyksiä, voi niiden sisällöstä kuitenkin
päättellä myös puolueiden sisäisiä näkökantoja peruskoulu-uudistukseen ja
kieltenopetukseen. Kokoomukselle koulunuudistus oli selvästi vaikea kysymys,
eikä puheissa menty kovin syvälle koulun sisältöön tai opetettaviin aineisiin.
Molemmissa kansanpuolueissa osoitettiin selvä kannatus yhtenäiskoululle,
kun taas hallituksen kieliohjelmaa arvosteltiin. Kaikkein selkeimmin kantansa
kieliohjelmasta esitti RKP:n Teir, joka vaati sivistysvaliokuntaa tarkastelemaan
huolellisesti peruskoulun kielikysymystä.

Päähallituspuolue SDP:ssä oltiin selvästi hallituksen linjalla, olihan ope-
tusministeri Oittinen pitkään ollut koulunuudistuksen eteenpäin vievä voima.
SDP:ssä peruskoulua perusteltiin sosiaalisella tasa-arvolla. Keskustapuolueessa
taas painotettiin maaseudun lasten parempia koulutusmahdollisuuksia. Myös
SKDL ajoi koulunuudistusta sosiaaliseen tasa-arvoon vedoten. Kahden kaikil-
le pakollisen kieliohjelman kannalta mielenkiintoinen ja haastava vaatimus oli
Tiekson puheenvuorossa esiin nostama sosiaalisen tasa-arvon ja ruotsin kielen
opetuksen yhteen kietoutuminen lukio-opintojen osalta.

Hägglöfin raportti lakiesityksestä ja pohjoismaiset reaktiot

Lähetekeskustelun jälkeen Ruotsin Helsingin lähetystö raportoi hallituksen
puitelakiesityksestä. Raportissa kieliratkaisu esitettiin hyvin neutraalisti, eikä
siinä ehdotettu minkäänlaisia toimenpiteitä UD:n taholta, toisin kuin edellis-
sä raporteissa.³⁸⁸

³⁸³ VP Liitteet I–XIV/1967.

³⁸⁴ VP Liitteet I–XIV/1967.

³⁸⁵ Lakialoitteen olivat allekirjoittaneet Keskustan eduskuntaryhmästä: Eino Uusitalo, Heimo Linna, Kerttu Saalasti, Veikko Savela, Reino Karpola, Veikko Hanhiova, Aulis Sileäkangas, Artturi Jämsén, Reino Kangas, Paavo Niinikoski, Pekka Vilmi sekä Toivo Antila.

³⁸⁶ Lakialoitteen olivat allekirjoittaneet kokoomuksen eduskuntaryhmästä: Pentti Sillantaus, Juha Rihtniemi, Jaakko Kempainen, Alli Vaittinen, Toivo Hietala sekä Olavi Nikkilä.

³⁸⁷ VP Liitteet I–XIV/1967.

³⁸⁸ Hägglöfin raportti nro. 377 ”Proposition angående reform av det obligatoriska skolväsendet” 26.4.1967. I 38 A, UD.

Vaikka Hägglöf ei pyytänytkään raportissaan UD:lta mitään toimia, voi huomata, että Tukholmassa katsottiin tärkeäksi informoida asiasta Ruotsin valtiojohtoa. Raportti lähetettiin UD:n puolesta eteenpäin poikkeuksellisen laajaan jakeluun. Raportti toimitettiin Ruotsin pääministerille, opetusministeriön sekä useille johtaville virkamiehille.

Keväällä 1967 Suomen koulunuudistus ja ruotsin kielen asema tulevassa peruskoulussa huomioitiin myös maan rajojen ulkopuolella. Huhtikuussa (17.4.) Suomen Kööpenhaminan suurlähettiläs P. K. Tarjanne³⁸⁹ lähetti kirjeen ulkoministeriöön, jossa hän tiedusteli koulunuudistuksen tilannetta. Tarjanne kertoi Tanskassa olevan epäselvyyttä Suomen peruskoulun kieliratkaisusta. Hän liitti raporttiinsa lehtileikkeen, jossa asiaa käsiteltiin. Tarjanteen mukaan tanskalaisen *Aalborg Stiftstidense* -lehden artikkelin ”inspiraattorina” oli ollut *Hufvudstadsbladetin* päätoimittaja Torsten Steinby, jota myös artikkelissa haastateltiin. Artikkelin pääsanomana oli varoitus Suomen eristäytymisestä pohjoismaisesta yhteistyöstä, mikäli ruotsin kielen asemaa heikennettäisiin peruskoulussa.

Tarjanne piti huolestuttavana tapaa, millä tavalla Pohjoismaissa Suomen kieliratkaisusta ajateltiin. Hänen mukaansa olisi tärkeää, että Pohjoismaihin saataisiin oikeaa tietoa ruotsin kielen asemasta tulevassa peruskoulussa. Tarjanne jatkaa:

Suomen pohjoismaalaisuusvastainen tendenssi, jota Skandinaavissa kaikissa yhteyksissä – osittain Suomesta tuettuna – toivotetaan, on saatava lopetuksi. On selvää, ettemme voi tuoda englantia pohjoismaisiin kokouksiin ja siksi on ruotsin opiskelu säilytettävä – sitä olisi vieläpä tehostettava. Ruotsinkielisemme eivät riitä koko Suomen edustajiksi!³⁹⁰

Tanskan lähettiläs Tarjanne piti siis ruotsin kielen opiskelua yhtenä pohjoismaisen yhteistyön kulmakivenä. Kyse ei ollut pelkästään kielitaidosta, vaan siihen sisältyvästä suuntautumisesta Pohjoismaihin.

Viikon kuluttua (24.4.) Tarjanne kirjoitti uudestaan Suomen ulkoministeriöön. Hän kertoi jälleen Tanskan lehdistön kirjoittaneen Suomen kielikysymyksestä. Tarjanne näki useissa kirjoituksissa ”hätähuutoja” ruotsin kielen ja sitä kautta Suomen pohjoismaisen suuntauksen puolesta. Tarjanne toi esille sen, että pohjoismaista lehdistöä tulisi informoida Suomen kieliratkaisusta.

³⁸⁹ Tarjanne oli pitkän linjan pohjoismainen diplomaatti. Hän oli toiminut myös Tukholman suurlähetystössä vuosina 1956–61. Soikkanen 2003, 321.

³⁹⁰ Tarjanteen kirje UM:n apulaisosastopäällikkö Matti Tuoviselle nro. 341 17.4.1967. Kansio: 45 G, Ruotsin kielen opetus peruskoulussa. UM.

Hänen mukaansa informaation tulisi olla mahdollisimman ”objektiivista ja pohjoismaishenkistä”.³⁹¹ Ulkoministeriön arkistosta löytyvän aineiston perusteella UM ei kuitenkaan ryhtynyt tiedotustyöhön pohjoismaiselle lehdistölle tai informoimaan asiasta suoraan diplomaattista tietä.

Tanskan lehdistön lisäksi ruotsin kielen asema koulunuudistuksessa huomioitiin myös ruotsalaisessa lehdistössä. *Svenska Dagbladet* piti asiaa niin tärkeänä, että käsitteli aihetta pääkirjoituksessa. Lehti kirjoitti Suomessa sotien jälkeen vallinneesta kielirauhasta sekä Paasikiven ja Kekkonen merkityksestä sen säilyttämisessä. Lehti kantoi huolta siitä, että Paasion hallituksen toimet peruskoulun kielikysymyksessä aloittaisivat uuden kieliriidan Suomessa.³⁹²

Suomen Tukholman lähetystö puolestaan informoi ulkoministeriötä *Dagbladetin* kirjoituksesta.³⁹³ Ruotsin kielen asema peruskoulu-uudistuksessa oli pohjoismaisen lehdistön – lukijoiden – tiedossa jo keväällä 1967. Lisäksi Ruotsin valtiojohtoa, pääministeriä myöten, oli informoitu Paasion hallituksen suunnitelmista tehdä ruotsin kielestä vapaaehtoinen aine. Siitä, oliko Suomen pohjoismaisilla lähetystöillä roolia keskustelussa, ei ole näyttöä.

4.3 PUITELAKI SIVISTYSVALIOKUNNASSA – RUOTSIN VALTIO MUKAAN KIELIRATKAISUUN?

Kielikysymys kesällä 1967

Eduskunnan lähetekeskustelun jälkeen lakiesitys siirtyi sivistysvaliokunnan käsiteltäväksi.³⁹⁴ Sivistysvaliokunta aloitti työnsä 26.4.1967 lähettämällä lakialoitteen lausuntoa varten perustuslakivaliokuntaan, mitä jo eduskunnan puhemiesneuvosto oli esittänyt.³⁹⁵ Sivistysvaliokunta otti käsittelyyn hallituksen lakiesityksen lisäksi 20 koulunuudistusta koskenutta toivomus- ja lakialoitetta.

³⁹¹ Tarjanteen kirje UM:n apulaisosastopäällikkö Matti Tuoviselle nro. 364 24.4.1967. Kansio: 45 G, Ruotsin kielen opetus peruskoulussa. UM.

³⁹² Svenska Dagbladet 16.5.1967. ”Svenskan i Finland” Pääkirjoitus (pk).

³⁹³ Suomen Tukholman lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 6 ”Svenska Dagbladet ruotsinkielen asemasta Suomessa” 17.5.1967. 94 B, Ruotsi, Lehdistökatsaukset 1967. UM.

³⁹⁴ Sivistysvaliokunnan kokoonpano: pj. Anna-Liisa Tiekso (SKDL), varapj. Anna-Liisa Linkola (Kok.), jäsenet Georg Backlund (SKDL), Heikki Hasu (Kepu), Evald Häggblom (RKP), Meeri Kalavainen (SDP), Armas Leinonen (LKP), Impi Lukkarinen (TPSL), Ensio Partanen (SDP), Pauli Räsänen (SKDL), Kerttu Saalasti (Kepu), Aune Salama (SDP), Arvo Salo (SDP), Pentti Sillantaus (Kok.), Edit Terästä (SDP), Eino Uusitalo (Kepu), Mikko Volotinen (Kepu) sekä varajäsenet Kristian Gestrin (RKP), Kuuno Honkonen (SKDL), Sakari Huima (Kok.), Sinikka Luja (SDP), L. A. Puntila (SDP), Pauli Räsänen (Kepu) ja Aili Siiskonen (TPSL).

³⁹⁵ VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofilmirulla 10, EA.

Toukokuun alussa (5.5.) sivistysvaliokunta aloitti asiantuntijoiden kuulemisen. Kevään ja syksyn aikana valiokunta kuuli 26 kokouksessaan kaikkiaan 72 henkilöä. Asiantuntijoina useamman kuin kerran olivat kuultavana muun muassa Voitto Kallio ja Jaakko Numminen opetusministeriöstä, L. Arvi P. Pöytäkirja Koulunuudistustoimikunnasta sekä Väestöliiton toiminnanjohtaja Jaakko Itälä. Koska sivistysvaliokunnan pöytäkirjoista ei selviä, mistä asioista asiantuntijat puhuivat, ei ole mahdollista selvittää, keitä asiantuntijoista kuultiin kielikysymyksestä.³⁹⁶

Keväällä 1967 koulukysymyksen käsittely vaimeni puolueissa, lukuun ottamatta muutamaa kokousta. Sama asia näkyi myös RKP:ssä ja FSA:ssa, joissa oikeastaan vain todettiin sen hetkinen tilanne ja jäätin odottelemaan sivistysvaliokunnan ratkaisua.³⁹⁷ RKP:n kesän puoluekokouksessa (3.–4.6.1967) poliittista tilannetta käsittelevässä puheessaan eduskuntaryhmän puheenjohtaja Teir totesi lakialoitteen ja kielikysymyksen olevan sivistysvaliokunnan käsitellyssä.³⁹⁸

Kesäkuun alussa (1.6.), sivistysvaliokunnan jäätyä jo kesätaulle, peruskoulun kielikysymys nousi ensimmäistä kertaa esille SDP:n puolue-elimissä. Puolue-toimikunnan kokouksessa puoluesihteri Erkki Raatikainen esitteli SDP:n kansainvälisten asiain toimikunnan pohjoismaisen työryhmän esityksen, jossa ajettiin kahden kaikille pakollisen kielten opiskelua.³⁹⁹ Esitys oli tarkoitus saattaa puolue-neuvoston käsiteltäväksi. Tästä seurasi laaja keskustelu. Pääministerin sihteeri Pauli Burman kertoi opetusministeri Oittisen terveiset asias-ta. Oittinen esitti vain yhtä pakollista kieltä peruskouluun. Lisäksi Oittinen oli toivonut, ettei puolue-neuvosto tekisi sitovia päätöksiä asiasta ennen hänen antamaansa vastalauseita. Fagerholm puolestaan oli muutosesityksen kannal-la. Hänen mukaansa ruotsinkielisen väestön kannalta olisi tärkeää, että jokin päätös saadaan aikaan. Puheenjohtaja Paasio ei pitänyt tarpeellisena viedä kie-liasiaa puolue-neuvoston käsiteltäväksi. Fagerholm teki asiassa kompromissieh-dotuksen. Hän esitti, että asia lähetettäisiin eduskuntaryhmän käsiteltäväksi,

³⁹⁶ Sivistysvaliokunnan pöytäkirjoissa mainitaan vain kuullut asiantuntijat, ei heidän selvityk-sensä sisältöä, koska eduskunnan arkiston mukaan valiokuntien käyttämien asiantuntijoiden lausuntoja ei ole ollut tapana arkistoida.

³⁹⁷ SFP, Centralstyrelseprotokoll 1967, Mapp nr. 56. (22.4.1967) SCA; FSA Förbundsrådet 1968–71, 1974–79 Cb 1, (5.5.1967) TA.

³⁹⁸ Svenska folkpartiet partidag 1967. SCA.

³⁹⁹ Kokouksen pöytäkirjan liitteenä olevan lausunnon mukaan kahta pakollista kieltä esittää SDP:n puolue-neuvosto. Tämän voi tulkita olevan työryhmän antama valmis kannanotto, joka on jo valmiiksi kirjattu puolue-neuvoston nimiin.

mikä muodostuikin puoluetoimikunnan lopulliseksi kannaksi. Lopullisessa kannanotossa todettiin lisäksi, että asiaa ei saateta julkisuuteen.⁴⁰⁰ Fagerholm kompromissiesitys herättää kysymyksen, miksi hän ei tässä yhteydessä puolustanut ruotsin kielen asemaa peruskoulussa tämän enempää. Mitä ilmeisemmin Fagerholm luotti eduskuntaryhmän harkintaan.

Kesäkuun puolella välissä (19.6.) Keskustapuolueessa käsiteltiin kahta kieliratkaisuun hieman myöhemmin liittyvää asiaa. Keskushallituksen työvaliokunnassa esiteltiin suunnitelmaa siitä, että puolueessa ryhdyttäisiin laatimaan yhteistä kulttuuripoliittista ohjelmaa poliittiseen keskustaan kuuluvien puolueiden kesken.⁴⁰¹ Asiasta käytiin työvaliokunnassa laaja keskustelu, jonka jälkeen päätettiin yksimielisesti esittää asia puoluehallitukselle.⁴⁰² Puoluehallitus hyväksyi suunnitelman ja suunnittelu siirrettiin kulttuuritoimikunnan ja puoluetoimiston kehiteltäväksi. Tämä kulttuuritoimikunnan esitys oli yritys päästä mukaan kansanpuolueiden aloittamaan yhteistyöhön selkeästi rajatun teeman – kulttuuripoliitiikan – avulla.

Aloitteen taustalla olivat alkuvuodesta 1967 kansanpuolueiden johtohenkilöiden kesken käydyt yhteistyöneuvottelut. Kansanpuolueissa yhteistyötä perusteltiin tehokkaammalla oppositiopolitiikalla, jolla ehkäistäisiin puolueiden jääminen kokoomuksen varjoon. RKP:n eduskuntaryhmä ei kuitenkaan seisonut yhteistyön takana yhtenäisenä.⁴⁰³ RKP:ssä kansanpuolueyhteistyön ehdoksi haluttiin asettaa se, että liberaalit tulisivat RKP:n kannalle peruskoulun kielikysymyksessä.⁴⁰⁴ Keskustapuolueen osalta yhteistyön takana taas oli puolueen hankala asema vasemmistoenemmistöisessä eduskunnassa ja hallituksessa. Keskustayhteistyön pitkän linjan suunnitelmana oli yritys vahvistaa puoluekentän jakoa keskusta-, oikeisto- ja vasemmistolinjoihin.⁴⁰⁵

Keskustapuolueen kulttuuritoimikunnan puheenjohtajana toimi koulukysymyksessä aktiivisesti toiminut Jaakko Numminen. Kulttuuritoimikunnan kirjeessä asiaa perusteltiin seuraavasti:

Poliittiseen keskustaan voidaan Suomessa lukea Keskustapuolueen lisäksi Liberaalinen Kansanpuolue ja Svenska Folkpartiet. Näiden puolueiden

⁴⁰⁰ SDP Puoluetoimikunnan pöytäkirjat 1967, Ca 29. (1.6.1967) TA.

⁴⁰¹ Poliittisen keskustaan luettiin RKP, LKP ja Keskustapuolue.

⁴⁰² Keskustapuolue Cd 7, Keskushallituksen työvaliokunnan pöytäkirjat 1966–1967. (19.6.1967) KMA.

⁴⁰³ Ekberg 1997, 373–375.

⁴⁰⁴ Kieliehto kansanpuolueiden yhteistyölle tuli ensimmäisen kerran esille RKP:n eduskuntaryhmässä 13.4.1967. Svenska riksdagsgruppens protokoll 1967. (13.4.1967) SCA.

⁴⁰⁵ Isohookana-Asunmaa 2006, 168.

yhteistoimintaa on pidettävä tarpeellisena erityisesti sen vuoksi, että pyritäessä tämänhetkisestä puoluehajaannuksesta selväpiirteisempään puoluejakoon ja suurempiin yksikköihin lähinnä näiden kolmen puolueen varaan rakentuva keskusta voisi muodostaa oman kokonaisuutensa. [...] Keskustapuolueen kulttuuritoimikunnan mielestä olisi mahdollista aloittaa keskustan ohjelmallinen yhteistoiminta kulttuuripolitiikasta. Kulttuurin minimiohjelman luomiselle olisi riittävä pohja. Ohjelman mahdollisen suppeuden ja ylimalkaisuuden korvaisi sen laajempi kantavuus.⁴⁰⁶

Se, kuinka kulttuuritoimikunnan yhteistyöesitys ja peruskoulun kielenopetus liittyivät yhteen, ei tässä vaiheessa käynyt selväksi. Se selvisi vasta vuodenvaihteessa annetussa yhteisessä julkilausumassa, jossa ajettiin ruotsin kielen opetusta kaikille oppilaille.

Toinen kielikysymykseen liittyvä seikka oli Keskustapuolueen toimeksiantosta suoritettu mielipidekysely ja sen tulokset. Keskustapuolueen puoluetoimistossa Tatu Vanhasen johdolla laaditussa mielipidetutkimuksessa oli kysytty kansalaisten mielipiteitä ajankohtaisista poliittisista aiheista. Tutkimuksessa kartoitettiin lisäksi suhtautumista koulunuudistukseen sekä vielä tarkemmin kielenopetuksen järjestämiseen. Tutkimustuloksista selvisi, että vastaajien enemmistö halusi peruskouluun kahden vieraan kielen opetusta, englantia ja ruotsia. Tutkimustulosta pidettiin yllättävänä tietona. Merkille pantavaa onkin, että Keskustapuolueella oli jo kesällä 1967 käytössään mielipidetutkimukseen perustuvaa tietoa äänestäjien kielikannoista.⁴⁰⁷

Suomen ja Ruotsin valtiojohdon vilkas kesä

Kesä 1967 oli hiljaista aikaa myös Ruotsin Helsingin lähetystön raportoinnissa. Sen sijaan Ruotsin ja Suomen valtiojohdolle kesä oli vilkasta aikaa. Toukuukuussa prinssi Bertil saapui vierailulle Suomeen. Kysymyksessä ei ollut niinkään poliittinen vierailu, vaan teemana oli ennemminkin Suomen ja Ruotsin vuosisatainen yhteys. Vierailun yhteydessä korostettiin maita yhdistäviä arvoja ja etuja.⁴⁰⁸ Kesäkuussa presidentti ja rouva Sylvi Kekkonen sekä valtiovarainministeri Mauno Koivisto olivat pääministeri Erlanderin vieraina Ruotsissa. Keskusteluja käytiin EEC:n laajenemisyritysten ympärillä, missä molemmilla mailla oli selkeitä yhteisiä intressejä. Taustalla oli Ison-Britannian halukkuus liittyä vapaakauppaliittoon, mikä olisi muuttanut jäljelle jäävien Efta-maiden tilannetta.

⁴⁰⁶ Keskustapuolue Cc 9, Keskushallituksen pöytäkirjat 1966–1967. (19.6.1967) KMA.

⁴⁰⁷ Myös lehdistö julkaisi edellä mainitut tutkimustulokset. Kähkönen 1976, 188.

⁴⁰⁸ Kekkonen arkisto. Vuosikirja 1967. UKA; Hägglöf 1991, 146–147; Suomi 1994, 464.

Julkisuuteen vierailusta annettiin Ruotsin hallituksen päätös esittää valtiopäiville, että Suomelle sodan aikana myönnetystä lainasta annetaan anteeksi 100 miljoonaa kruunua ja että loppuosa lainasta muutettaisiin korottomaksi.⁴⁰⁹ Aivan pyyteetön Ruotsin valtion velkahuojennus ei ollut. Siihen liittyi kysymys Suomeen suunnitellusta ydinvoimailaushankkeesta ja ruotsalaisen Asea-Atommin mahdollisuudesta toimittaa tilaus. Tätä asiaa ei luonnollisestikaan julkaistettu.⁴¹⁰

Poliittisen johdon uusi aktiivinen yhteistyö oli selvästi seurausta suurlähettiläs Hägglöfin pari vuotta aikaisemmin aloittamasta valtionpäämiesten yhteistyön kehittämisestä. Erlanderin ja Kekkonen yhteistyön syventämistä varmasti auttoi myös presidentin ja SDP:n välillä tehty sovinto, mikä helpotti Erlanderin asemaa.⁴¹¹ Juhani Suomi näkee yhteistyön tiivistymisen johtuneen enemminkin EEC:n laajenemiskehityksestä.⁴¹²

Elokuussa Erlander vieraili puolestaan Suomessa. Vierailulla oli sikäli erikoinen teema, että sen yhteydessä Erlander kävi tutustumassa suomalaisiin sukujuuriinsa Savossa. Vierailujen puheenaiheet pyörivät pitkälti samoissa teemoissa kuin kesäkuun vierailun yhteydessä. Ruotsin lehdistön mielenkiinto Suomen peruskoulun kielikysymykseen tuli tosin ilmi vierailun yhteydessä. Ruotsin Helsingin suurlähetystössä järjestetyssä lehdistötilaisuudessa ruotsalaiset toimittajat tiedustelivat Erlanderilta kahteen eri otteeseen, oliko valtion päämiesten keskusteluissa käyty läpi myös Suomen koulunuudistuksen kielikysymystä. Erlander vastasi, että mitään keskustelua ei ollut käyty. Sen sijaan oli keskusteltu suomalaisten maahanmuuttajien ja heidän lastensa koulutuksesta Ruotsissa.⁴¹³ Keskustelua oli käyty siitä, voisiko Ruotsissa olla mahdollista antaa suomenkielisille lapsille koulutusta heidän omalla äidinkielellään.⁴¹⁴ Tämä asia oli tullut esille jo huhtikuussa Pohjoismaiden neuvoston kokouksessa Helsingissä. Erlander kieltäytyi ilmaisemansa kantaansa peruskoulun kielikysymyk-

⁴⁰⁹ Kekkonen arkisto. Vuosikirja 1967. UKA; Hägglöf 1991, 138, 147–152; Suomi 1994, 464.

⁴¹⁰ Koivisto 2008, 147–152.

⁴¹¹ Wahlbäck 2011, 314.

⁴¹² Suomi 1994, 305–309, 446, 462–463, 572.

⁴¹³ Ruotsin Helsingin lähetystön kulttuuriattasea Bert Isacsonin raportissa Johannes Virolainen tosin kertoi puhuneensa Erlanderin kanssa vierailun yhteydessä ja yhdistäneensä keskustelussa ruotsinsuomalaisten kieliasian ja Suomen peruskoulun ruotsin kielen aseman. Hägglöfin raportti nro. 247 ”Den finska grundskolereformen och svenska språkets ställning” 27.2.1968. HP 21 Af, UD.

⁴¹⁴ Huddingen arkistosta löytyy matkaa varten laadittu PM, jossa käydään hyvinkin tarkasti läpi ruotsinsuomalaisten oppilaiden asemaa Ruotsin koulujärjestelmässä. Olof Palmes arkiv, Handlingar ordnade efter ämne. 16.8.1967. Arbetarrörelsens arkiv, Huddinge.

seen, se oli hänen mukaansa Suomen sisäinen asia. Pääministeri kuitenkin jatkoi: ”Det är klart att det är rätt naturligt att vi ömmar för det svenska språkets ställning i Finland, men jag vill inte yttra mig om det förslaget, som jag väl känner till.”⁴¹⁵ Erlander kertoi siis tietävänsä Suomen peruskoulun kielikysymyksestä ja olevansa huolissaan ruotsin kielen puolesta, mutta kielsi ehdottomasti sekaantuneensa asiaan. Sitä, oliko asia näin ja käytiinkö todellisuudessa kieliasiasta keskustelua, ei voi tietää. Joka tapauksessa vierailu päättyi juhlaan tunnelmiin. Jäähyväislounaalla Ruotsin Helsingin lähetystössä Kekkonen ylisti maiden välisiä suhteita:

Finland och Sverige har väl knappast tidigare, såsom Ni (Erlander) påpekade i Edert tal i Åbo, betytt så mycket för varandra. Jag anser för min del att våra länder nu har större behov än förr av ett realistiskt samarbete och större möjligheter att genom ett sådant samarbete uppnå resultat av grundläggande betydelse för båda parter.⁴¹⁶

Puheen sanoma kertoi selvästi, kuinka yhteistyö Suomen ja Ruotsin välillä oli muuttunut parissa vuodessa. Vuosina 1966–68 korkean tason vierailut Pohjoismaiden välillä lisääntyivät ja yksin Ruotsiin tehtiin vierailuja kyseisenä aikana enemmän kuin Neuvostoliittoon. Juhani Suomen mukaan ”Kekkonen lämpeni kahdenvälisen suhteiden kehittämiseksi eri pohjoismaihin, ennen muuta Ruotsiin” toisen presidenttikauden viimeisinä vuosina.⁴¹⁷ Sitä, vaikuttiko yhteistyön kasvu Ruotsin kanssa myös peruskoulun kielikysymyksen ratkaisuun, on vaikea todistaa. Mutta joka tapauksessa ruotsin kielen opiskelulle oli merkittäviä ja aivan konkreettisia perusteluja pohjoismaisen yhteistyön kasvun aikana.

RKP:n kolme – neljä – eri tietä

Marraskuun alussa (1.11.) sivistysvaliokunta aloitti yleiskeskustelun, jonka aikana se kuuli vielä asiantuntijoita. Seuraavalla viikolla (8.11.) valiokunta sai myös selvyyden lakiesityksen etenemisestä, kun perustuslakivaliokunta antoi lausuntonsa. Perustuslakivaliokunnan mukaan lakiehdotus voitiin käsitellä – lausunnossa selostetuvin tavoin esityksen yksityiskouluja koskevaa säännösehdotusta muuttaen – perustuslainsäätämisyjärjestystä noudattamatta. Tämä tarcoitti sitä, että lakiehdotus voitiin säätää tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä yksinkertaisen enemmistön turvin.

⁴¹⁵ Erlanderin vierailun lehdistötiedote. HP 1 Erlander 1968. BAH.

⁴¹⁶ Puheet, kirjoitukset. Puheita 1966–68 ja niiden reaktioita. UKA.

⁴¹⁷ Suomi 1994, 462.

Mielenkiintoista onkin, että perustuslakivaliokunta oli mietinnössään ottanut kantaa vain yksityisoppikoulujen asemaa koskevaan perustuslailliseen kysymykseen, kun esimerkiksi opetusministeriössä oli lisäksi kiinnitetty huomiota myös kansalliskieliä koskevaan säännökseen. Voitto Kallion arkistosta löytyy opetusministeriössä 2.5.1967 laadittu muistio, joka oli ollut esillä myös hänen esityksessään perustuslakivaliokunnassa, jossa Kalliota kuultiin asiantuntijana. Muistiossa käydään enimmäkseen läpi yksityisoppikoulukysymystä mutta myös kysymystä suomen- ja ruotsinkielisten oppilaiden yhdenvertaisuudesta kaavaillussa kielenopetuksessa.⁴¹⁸ Myös perustuslakivaliokunnan kuultavana ollut professori Bo Palmgren kiinnitti huomiota ruotsin kielen asemaan. Palmgrenin mukaan lakiesitys oli ristiriidassa hallitusmuodon kielellistä tasarvoisuutta koskevien säännösten kanssa. Lisäksi Palmgren perusteli suullisessa esityksessään ruotsin kielen opiskelun tärkeyttä pohjoismaisen yhteistyön kannalta.⁴¹⁹ Tähän samaan asiaan, kansalliskieliä koskevaan Hallitusmuodon 14 § 3. momenttiin, puuttui myös perustuslakivaliokunnan jäsen Georg C. Ehrnrooth. Eriävässä mielipiteessään Ehrnrooth katsoi, että puitelakiesityksen 2. luvun 6 § loukkaa hallitusmuodon kansalliskieliä koskevaa säännöstä.

Huhtikuun lähetekeskustelusta marraskuun alkuun 1967 RKP:llä oli kolme erilaista tietä edetä peruskoulun kieliratkaisussa haluamaansa suuntaan. Yksi oli maaliskuussa alkanut kansanpuolueiden yhteistyöyritys, jonka ehdoksi RKP halusi asettaa kielikysymyksen. Toinen, ja myös vaikeampi, oli SDP:n aloitteesta syyskuussa esille nostettu kielilakikomitea ja sen vaikutus peruskoulun kieliratkaisuun. Tässä taustalla oli SDP:n puoluetoimikunnassa esille tuotu FSA:n esitys ruotsin kielen asemaa käsittelevän valtionkomitean asettamisesta. Komitean tehtävänä oli tutkia, miten ruotsinkielisen väestön asema olisi tulevaisuudessa turvattava väestönosan lukumäärän vähentyessä. Esityksen taustalla oli myös ajatus siitä, että samassa yhteydessä FSA saisi positiivista huomiota. Paasion hallituksessa kun oli tehty kaksi suomenruotsalaisia syrjivää päätöstä: peruskoulun kielikysymys ja Vaasan läänin maaherraratkaisu.⁴²⁰ Tämän lisäksi komitealla olisi myös puoluepoliittista merkitystä, koska se osaltaan voisi voimistaa RKP:ssä esiintyvää hajaannusta.⁴²¹ SDP:ssä aloite kielilakikomitean asettamisesta aiottiin

⁴¹⁸ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

⁴¹⁹ VP 1967, perustuslakivaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofilmirulla 31, EA.

⁴²⁰ RKP:llä oli yritys saada oman puolueen henkilö Vaasan maaherraksi. Yritys ei kuitenkaan onnistunut, vaan maaherraksi nimitettiin kesällä 1967 SDP:n sisäasiainministeri Martti Viitanen. Ekberg 1997, 384–386.

⁴²¹ SDP, Puoluetoimikunnan pöytäkirjat 1967, Ca 29. (5.9.1967) TA.

siis hyödyntää puolueen ja erityisesti FSA:n maineen paikkaamiseksi ja RKP:n aseman heikentämiseksi. Aloite oli RKP:n kannalta ongelmallinen.

Kolmas, ja ehkä tärkein, oli RKP:n yritys vaikuttaa sivistysvaliokunnan mientöön perustuslakivaliokunnan kautta. RKP:n tavoitteena oli siis estää peruskoulun yhden kielen ohjelman toteutuminen vetoamalla perustuslain kansalliskieliä koskevaan kohtaan, jolloin äänestys olisi tullut suorittaa perustuslain säätämiseen vaadittavaa määränemmistöä käyttäen. RKP:n taholta aktiivisena toimijana perustuslakivaliokunnassa oli kansanedustaja Ehrnrooth. Lisäksi on muistettava Janssonin käyttämä keino: yhteydenotto Ruotsin lähetystöön, joka puolestaan voisi vaikuttaa kieliratkaisuun pohjoismaisen lehdistön sekä ministerien välisten keskusteluiden kautta.

Perustuslakivaliokunnan päätös oli selkeä tappio RKP:lle. Heti seuraavana päivänä (9.11.) kielikysymys oli esillä RKP:n eduskuntaryhmässä. Kokouksessa edustaja Gestrin antoi selostuksen sivistysvaliokunnan siihenastisesta työstä sekä valiokunnan jäsenten kielikannoista. Gestrinin mukaan kahden kielen ratkaisu tuskin tulee toteutumaan sivistysvaliokunnassa. Valiokunnan jäsenistä Anna-Liisa Linkola (Kok.) ja Kerttu Saalasti olivat Gestrinin mukaan yhden kielen kannalla, kun taas Arvo Salo oli ainoana selkeästi ilmaissut kantansa kahden pakollisen kielen puolesta. Gestrinin mukaan sivistysvaliokunnassa kuullut kouluviranomaiset olivat pääsääntöisesti yhden kielen kannalla.

Seuranneessa keskustelussa Nordström esitti toisenlaisen näkemyksen. Hänen mukaansa tilanne kielikysymyksessä ei välttämättä ollut lainkaan niin synkkä. Nordström kertoi puheenjohtaja Juha Rihtniemen kokoomuksesta informoineen, että ainoastaan kolme edustajaa heidän ryhmästään suhtautui negatiivisesti RKP:n kantaan. Nordström esitti, että ryhmän tulisi ryhtyä aktiivisesti vaikuttamaan liberaalikansanedustajien lisäksi muihinkin kansanedustajiin, ensin epävirallisesti ja myöhemmin virallisemmin. Myös Ehrnrooth oli positiivinen kieliratkaisun suhteen. Hän selosti arviotaan tulevasta äänestyksestä. Hänen laskelmiensa mukaan kahden kielen kannalla olisi 111 kansanedustajaa. Ehrnroothin arvion mukaan äänet kahden kielen puolesta jakaantuisivat siten, että 16 ääntä tulisi RKP:stä, 1 TPSL:stä (Leivo-Larsson), 13 kokoomuksesta (perustuen *Uuden Suomen* ja presidenttikandidaatti Virkkusen lausuntoihin), 3 liberaaleilta (Paavola, Pirkko Aro, Berner), 14 Keskustapuolueesta (Virolaisen järjestämänä), 14 SDP:stä (vaikein ryhmä) sekä 40 kansanedemokraateilta.⁴²²

⁴²² Svenska riksdagsgruppens protokoll 1967. (9.11.1967) SCA.

Tämän jälkeen Tallgren totesi, että hän vielä lisäisi kahta kieltä kannattaviin liberaaleihin edustajat Tuure Salon ja Irma Karvikon. Westerlund oli sitä mieltä, että yhteistyö liberaalien kanssa olisi nyt laitettava vaakakuppiin. Nordström oli puolestaan pessimistinen sosiaalidemokraattien suhteen, kun taas liberaalien kannan hän näki positiivisena ja katsoi myös SMP:n Veikko Vennamon tukevan ruotsin kieltä. Gestrin puolestaan oli skeptinen kansandemokraattien suhteen.⁴²³ Ehrnroothin esittämä kaikkien kansandemokraattien seisominen kahden kielen kannalla herättää kysymyksen, miksi hän uskoi niin vahvasti SKDL:n kantaan.

Samassa kokouksessa keskusteltiin myös kielilakikomiteasta ja sen mahdollisesta vaikutuksesta peruskoulun kieliratkaisuun. Puheenjohtajan mukaan kieltenopetus kuului asetetun komitean ohjelmaan mutta katsoi, että komiteassa ei aikataulullisista syistä johtuen voida vaikuttaa peruskoulun kieliratkaisuun. Näin tämä ”tie” oli RKP:ssä poissuljettu peruskoulun kieliratkaisun osalta.

RKP:n eduskuntaryhmä päätti kokouksen lopuksi asettaa ”kontaktihenkilöt”, jotka olisivat kieliasiassa yhteydessä muiden puolueiden edustajiin. Kontaktihenkilöille luvattiin henkilökohtaisten vaikutusmahdollisuuksien lisäksi täysi oikeus käyttää ryhmän rahoja mahdollisiin tarjoiluihin. Kontaktihenkilöt määrättiin seuraavasti:

SKDL: Gestrin, Häggblom, Tallgren
Simonistit (TPSL): Gestrin, Procopé
SDP: Nordström, Häggblom, Kull (Ehrnrooth)
Vennamo: Granvik, Ehrnrooth
Liberaalit: Tallgren, Kull, Gestrin
Kokoomus: Nordström, Ehrnrooth, Melin⁴²⁴

Luettelossa kiinnittää huomiota kontaktihenkilön puuttuminen Keskustapuolueen osalta. Ilmeisesti Virolaisen uskottiin hoitavan oman puolueensa kahden kielen ratkaisun taakse.

Perustuslakivaliokunnan päätöksen jälkeisen kokouksen järeät otteet kertovat, että RKP:n eduskuntaryhmä oli todennäköisesti ollut ensin melko luottavainen perustuslakivaliokunnan päätökseen. Kokouksen keskustelut kertovat myös siitä, että ryhmässä oli tehty tarkkoja arviointeja muiden kansanedusta-

⁴²³ Ibid.

⁴²⁴ Svenska riksdagsgruppens protokoll 1967. (9.11.1967) SCA.

jien kielikannoista. Kokouksen jälkeen RKP:n eduskuntaryhmässä otettiin jälleen uusi strategia kieliratkaisun ajamisessa: henkilökohtainen vaikuttaminen muiden puolueiden kansanedustajiin.

Hägglöfin huoli ruotsin kielen asemasta

Kielikysymyksen aktivoituminen marraskuussa 1967 näkyi myös Ruotsin Helsingin lähetystössä. Perustuslakivaliokunnan päätös ja sen vaikutukset saivat Hägglöfin raportoimaan tilanteesta UD:lle. Lisäksi Hägglöf raportoi RKP:n eduskuntaryhmän suunnitelmista vaikuttaa kieliratkaisuun muiden puolueiden edustajien avulla.⁴²⁵ Tässä näkyy selvästi, että Hägglöf oli tietoinen RKP:n eduskuntaryhmässä tehdyistä äänestyslaskelmista sekä päätöksestä vaikuttaa kieliratkaisuun henkilökohtaisen painostamisen kautta. Mitä ilmeisimmin keskusteluyhteys RKP:n johdon ja suurlähettilään välillä jatkui aktiivisena Janssonin tammikuisen vierailun jälkeenkin.

Raportin luottamukselliseksi määritellyssä osassa suurlähettiläs selosti SDP:n sisäistä kädenvääntöä kieliratkaisussa. Hägglöfin mukaan SDP:n eduskuntaryhmä on suhtautunut kaikkein torjuvimmin kaikille pakolliseen ruotsin kielen opiskeluun. Sen sijaan puolueen sisällä oli Hägglöfin mukaan ”vahvoja voimia”, erityisesti FSA, jotka halusivat ruotsin kielen opetusta kaikille oppilaille. Hägglöfin mukaan nämä ryhmät olivat olettaneet saavansa tukea opetusministeri Oittiselta, joka kuitenkin oli kieliratkaisusta täysin toista mieltä. Hägglöfin mukaan SDP:ssä kielikysymystä oli käsitelty erillisessä työryhmässä,⁴²⁶ joka oli esittänyt kahta pakollista kieltä peruskouluun. Hägglöfin mukaan Oittinen oli kuitenkin ilmoittanut työryhmälle, että peruskoulun kielivalinta oli hänelle luottamuskysymys ja kertonut eroavansa opetusministerin tehtävästä, mikäli puolue päättäisi esittää kahta pakollista kieltä peruskouluun. Oittisen erouhkauksen jälkeen keskustelu kahdesta pakollisesta kielestä oli SDP:ssä lopetettu, Hägglöf huomautti.⁴²⁷

Hägglöfin mukaan kielikeskustelun myötä myös kysymys Suomen kielellisestä yhteenkuuluvuudesta Pohjolan kanssa nousee esille: ”Säkert kommer också många här att i svenskheters intresse söka framkalla oppositionsyttrin-

⁴²⁵ Hägglöfin raportti nro. 1056 ”Den finska skolreformen – språkfrågan” 24.11.1967. HP 21 Af, UD.

⁴²⁶ Kysymyksessä oli ilmeisesti SDP:n kansainvälisten asiain toimikunnan pohjoismainen työryhmä.

⁴²⁷ Hägglöfin raportti nro. 1056 ”Den finska skolreformen – språkfrågan” 24.11.1967. HP 21 Af, UD.

gar och uttalanden från skilda håll i det övriga Norden.”⁴²⁸ Hägglöf näki peruskoulun kielikysymyksen nimenomaan osana pohjoismaista yhteistyötä, ei vain Suomen sisäisenä asiana.

Neljä päivää myöhemmin (28.11.) kulttuuriattasea Isacsson lähestyi kahdella kirjeellä UD:ta. Kanslianeuvos Sten Sundfeldtille osoitetussa kirjeessä Isacsson pyysi UD:ta jakamaan Hägglöfin raportin Suomen peruskoulun kielikysymyksestä Ruotsin lehdistön päätoimittajille. Lähetekirjeessään Isacsson huomautti, että todennäköisesti ruotsalaista lehdistöä tullaan lähestymään myös suomenruotsalaiselta taholta.⁴²⁹ Raportissa haluttiin jälleen korostaa lähetystön informaation luotettavuutta verrattuna suomenruotsalaisen lehdistön tiedottamiseen.

UD:n pohjoismaisen toimiston johtaja Leif Leiflandille lähetetyssä kirjeessä Isacsson pyysi tiedottamaan kielikysymyksestä Ruotsin valtiojohtoa. Isacssonin mukaan asia tulisi saattaa ulkoministerin ja pääministerin lisäksi Ruotsin eduskunnan puhemiehen tietoon, koska he kaikki tulevat osallistumaan Suomen 50-vuotisjuhlavastaanottoon. UD:n raportista käy ilmi, että jakelu oli mennyt edellä mainituille henkilöille sekä lisäksi kuninkaan adjutantille, eversti Gösta Tegnérille.⁴³⁰ Hägglöfin muistelmista löytyy tähän mielenkiintoinen yhtymäkohta:

Joulukuussa juhlittiin sitten Suomen 50-vuotista itsenäisyyttä. Lähetystön taholta olimme tietenkin hyvissä ajoin teroittaneet kotiin päivän merkitystä. Vastakaiku oli vakuuttava: kun Suomi on kysymyksessä, ruotsalaisia ei ole vaikea innostaa. Kuningas lähetti prinssi Bertilin edustajakseen, sekä päättäen ulkoministeri saapuivat, ja valtiopäivien puolesta tuli puhemies Fridolf Thapper.⁴³¹

Suomen peruskoulun kielikysymystä käsittelevä raportti oli siis jaettu juuri niille henkilöille, jotka tulisivat osallistumaan juhlallisuuksiin. Miksi Helsingin lähetystö pyysi UD:ta raportoimaan kieliasiaa juuri itsenäisyyspäiväjuhlien alla ja juuri niille henkilöille, jotka osallistuvat juhliin? Epäilemättä siksi, että edellä mainitut henkilöt voisivat epävirallisesti ottaa asian esille tapaamisissaan Suomen valtiojohtoon kanssa. Tämä päätelmä on täysin looginen, kun muistaa lähetystön suunnitelmat ministeritason epävirallisesta vaikuttamisesta. Toisaalta mitään

⁴²⁸ Hägglöfin raportti nro. 1056 ”Den finska skolreformen – språkfrågan” 24.11.1967. HP 21 Af, UD.

⁴²⁹ Isacssonin kirje kanslianeuvos Sten Sundfeldtille nro. 236 ”Den finska skolreformen – språkfrågan” 28.11.1967. I 38 A, UD.

⁴³⁰ Isacssonin kirje Leif Leiflandille nro, 232 ”Den finska skolreformen – språkfrågan” 28.11.1967. HP 21 Af, UD.

⁴³¹ Hägglöf 1991, 161.

näyttöä epävirallisesta vaikuttamisesta ei ole. Myös mahdollisuus keskusteluihin oli varmastikin hyvin rajallinen. Itsenäisyyspäivän aattona järjestetyn kansalaisjuhlan jälkeen Kekkonen oli kutsunut Neuvostoliiton presidentin Nikolai Podgornyin ja prinssi Bertilin illalliselle Tamminiemeen.⁴³² Juhani Suomen mukaan illallistilaisuus kutistui neuvostovieraan ja Bertilin väliseksi jutusteluksi isännän pysytellessä vaiti.⁴³³ Joten ainakaan tässä yhteydessä kielikysymyksestä tuskin puhuttiin. Toisaalta valtiovierailuilla valmistaudutaan keskustelemaan ajankohtaisista aiheista, ja peruskoulun kielikysymys oli ilman muuta tällainen aihe.

Puolueiden kannat sivistysvaliokunnan yksityiskohtaisen käsittelyn aikana

Yleiskeskustelu sivistysvaliokunnassa lopetettiin 22.11.1967. Yksityiskohtaisen käsittelyn pohjaksi otettiin hallituksen lakiesitys, jonka pohjalta valiokunta äänesti pykälä kerrallaan tehden siihen lukuisia muutoksia. Puitelain 2. luvun 6 §:n kohdasta päätettiin valiokunnassa vielä kuulla asiantuntijoita. Puitelain opetettavia aineita koskevan 6 §:n ongelmakohdat olivat uskonnon- ja kieltenopetus sekä erityisesti ruotsin kielen asema peruskoulussa. Seuraavan kuu-kauden aikana keskustelu niin puitelaista kuin peruskoulun kielikysymyksestä aktivoitui aivan uudelle tasolle puolueissa.

Heti seuraavana päivänä (23.11.) kielikysymys oli esillä RKP:n ja SKDL:n eduskuntaryhmissä. Kansandemokraattien kokouksessa sivistysvaliokunnan puheenjohtaja Tiekso selosti valiokunnan tilannetta. Tiekson mukaan valiokunnassa oli keskusteltu siitä, valitaanko ainoastaan englanti pakolliseksi kieleksi kaikille vai tulisiko antaa mahdollisuus myös muiden kielten valintaan.

Tiekso pyysi kansandemokraattien ryhmältä kannanottoa kielivalintaan. Yksi vaihtoehto olisi Tiekson mukaan myös se, että kielivalinta annettaisiin kunnille, jolloin eduskunta välttyisi tekemästä poliittista ratkaisua asiassa. Ruotsinkielinen närpiöläisedustaja Georg Backlund piti tätä ehdotusta eduskunnan perääntymisenä:

Mutta miksi ensimmäisenä kielenä on englanti? Aivan kuin olisimme Englannin siirtomaa. Tämä on kuin 1930-luvun saksan kieli. Enemmistö kansasta tarvitsisi enemmän ruotsia, koska meillä on yhteyksiä enemmän Skandinaviaan ja perustuslain mukaan maa on kaksikielinen. Hallituksen esitys on joko ruotsin tai englannin kieli.⁴³⁴

⁴³² Hägglöf 1991, 162.

⁴³³ Suomi 1994, 481.

⁴³⁴ 1 D SKDL:n eduskuntaryhmä Ca 1967. (23.11.1967) Kansan Arkisto.

SKDL:n eduskuntaryhmän päätökseksi tuli se, että kunnille ei annetta valtuuksia pääkielen valintaan. Lisäksi suurille kunnille tulisi antaa mahdollisuus useampiin kielivaihtoehtoihin. Ryhmä ei Backlundin perusteluista huolimatta ottanut vielä selkeää kantaa ruotsin kielen suhteen eikä kahden pakollisen kielen ratkaisuun.⁴³⁵ Sille oli selvästi tärkeämpää laajentaa vieraan kielen opiskelumahdollisuuksia englannin kielestä muihin maailmankieliin.

Samana päivänä (23.11.) myös RKP:n eduskuntaryhmässä tarkasteltiin kielikysymystä. Kokouksen aluksi edustaja Gestrin selosti sivistysvaliokunnan tilannetta. Gestrinin mukaan valiokunnassa oli aloitettu lain yksityiskohtainen käsittely ja hänen aloitteestaan oli kutsuttu kuultavaksi puhemies Johannes Virolainen.⁴³⁶ Seuraavaksi eduskuntaryhmän jäsenet selostivat muiden puolueiden ajatuksia kielikysymyksestä. Nordström kertoi saaneensa yhteydenoton kokoomuksen Juha Rihtniemeltä ja Pentti Sillantaukselta. Nordströmin mukaan he suhtautuivat positiivisesti RKP:n näkemyksiin ruotsin kielen asemasta tulevassa koulussa. Kokoomuslaisten arvion mukaan heidän ryhmässään oli kolmesta neljään edustajaa, jotka vastustivat asiaa. Verner Korsbäck puolestaan kertoi yhteydenotostaan Keskustapuolueen V. J. Sukselaiseen, Eino Uusitaloon ja Johannes Virolaiseen. Hänelle oli muodostunut positiivinen käsitys Keskustapuolueen kielikannasta. Keskustelun lopuksi Ehrnrooth ilmoitti olevansa suhteellisen positiivinen kielikysymyksen suhteen. Kokouksen päätökseksi tuli, että kielikysymyksen suhteen ryhmä ei tyydy kompromissiin.⁴³⁷ Kokouksessa esitetyt arviot puolueiden kielikannoista perustuivat selvästi 9.11. tehtyyn päätökseen asettaa kontaktihenkilöt kieliratkaisun ajamiseksi.

Marraskuun lopulla kielikysymys nousi esille kokoomuksessa. Koulu- ja kielikysymystä oli pohdittu puolueen koulukomiteassa.⁴³⁸ Ehdotonta kantaa

⁴³⁵ 1 D SKDL:n eduskuntaryhmä Ca 1967. (23.11.1967) Kansan Arkisto.

⁴³⁶ Marraskuussa sivistysvaliokunnan kuultavana olivat puhemies Virolainen, kouluneuvos L. J. Frösén kouluhallituksesta, pastori M. Iskala Kirkon kasvatustieteidenkeskuksesta sekä R. Vilenius ja K. Tamminen Helsingin yliopistosta. Koska Iskala ja Tamminen olivat uskonnonopetuksen asiantuntijoita, voidaan olettaa, että ainakin Virolainen ja Frösén esittivät näkemyksiään peruskoulun ruotsin kielen asemasta. VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofimirulla 10, EA; Kähkönen 1976, 191.

⁴³⁷ Svenska riksdagsgruppens protokoll 1967. (23.11.1967) SCA.

⁴³⁸ Kokoomuksen koulukomitea pohti koulukysymystä useassa kokouksessa vuoden 1967 lopulla. Kokoomuksen koulukomitean kokouksessa 14.12 käytiin läpi hallituksen puitelakiesitystä puheenjohtaja Sillantauksen johdolla. Peruskoulun kieliohjelmaa koskevan 6 §:n kohdalla toimikunta keskusteli, tulisiko yhden pakollisen kielen tilalla olla kaksi pakollista kieltä, kuitenkin niin, että kielenopetuksesta vapautumista helpotettaisiin. Kokouksessa myös viitattiin sivistysvaliokunnassa Sillantauksen tulevaan esitykseen kaikille kahdesta pakollisesta kielestä. Kansallinen Kokoomus, Ce. Toimi- ja valiokuntien pöytäkirjoja 1966–67. (14.12.1967) PTA.

kieltenopetuksen suhteen ennen sivistysvaliokunnan äänestystä ei voi kokoomuksen puolue-elimien pöytäkirjoista löytää. Toisaalta Sillantauksen sivistysvaliokunnassa tekemä esitys kahden pakollisen kielen puolesta viittaa siihen, että kokoomus oli jo tässä vaiheessa siirtynyt kahden kielen kannalle.

Päivää ennen sivistysvaliokunnan kieliäänestystä kielikysymys nousi esille Keskustapuolueen keskushallituksen työvaliokunnassa, missä Virolainen selosti henkilökohtaista kielikantaansa. Hänen mukaansa ruotsin kieli olisi määrättävä ensimmäiseksi vieraaksi kieleksi tai peruskoulun opetusohjelmaan olisi säädettävä kaksi pakollista kieltä. Työvaliokunnassa oltiin selvästi kahden kielen kannalla, poikkeuksena Kerttu Saalasti, jonka mukaan tämä oli käytännön syistä mahdotonta toteuttaa pienissä kouluissa. Keskustelussa nostettiin esille mielipidetutkimus, jonka mukaan vastaajien enemmistö kannattaa peruskouluun kahta kieltä. Lopuksi asiasta päätettiin keskustella vielä eduskuntaryhmässä.⁴³⁹ Keskustapuolueessa ei siis saatu ennen sivistysvaliokunnan äänestystä aikaan yhtenäistä kantaa peruskoulun kielenopetuksesta.

Keskiryhmien puheenjohtajien kannanotto ruotsin kielen puolesta

Joulukuuhun tultaessa kansanpuolueiden yhteistyö oli edistynyt. Tämän lisäksi yhteistyöhön oli tullut mukaan Keskustapuolueen Johannes Virolainen. Konkreettisenä esimerkkinä yhteistyön edistymisestä puolueiden puheenjohtajat antoivat 16.12. kulttuuripoliittisen julkilausuman, jossa otettiin kantaa peruskoulun kielikysymykseen. Keskustapuolueen Johannes Virolaisen, RKP:n Jan-Magnus Janssonin ja Liberaalisen kansanpuolueen Mikko Juvan allekirjoittamassa julkilausumassa vaadittiin ruotsin kielen opetuksen turvaamista peruskoulussa: ”Puheenjohtajat ovat yhtä mieltä siitä, että on maan kannalta välttämätöntä turvata peruskoulun uudistusta koskevassa laissa ruotsinkielen asema uuden peruskoulun opetusohjelmassa.” Julkilausuma oli ensimmäinen julkinen ulostulo keskiryhmien yhteistyössä ja se uutisoitiin laajasti lehdistössä.

Sitä, mikä merkitys puheenjohtajien avauksella oli sekä kielikysymykselle että myöhemmälle yhteistyölle, on vaikea arvioida. Seppo Kääriäisen mukaan kysymyksessä oli ”laajempi kuvio”. Hänen mukaansa keskiryhmien yhteistyö syntyi reaktionä vasemmiston paineeseen eikä mainitse kielikysymystä lainkaan.⁴⁴⁰ Ekbergin mukaan aloitteentekijänä oli ollut juuri Virolainen, mikä

⁴³⁹ Keskustapuolue Cd 7, Keskushallituksen työvaliokunnan pöytäkirjat 1966–1967. (20.12.1967) KMA.

⁴⁴⁰ Kääriäinen 2002, 114.

puoltaa samaa ajatusta.⁴⁴¹ Keskustapuolueelle oli tärkeää saada lisää hartioita ajan vasemmistolaispaineessa. Isohookana-Asunmaa näkee asian toisin. Hänen mukaansa yhteistyöhön oli painostanut erityisesti RKP, joka halusi päästä hallitukseen turvatakseen ruotsin kielen aseman tulevassa peruskoulussa. Isohookana-Asunmaan tulkinnan mukaan ”Virolainen sinetöi näin allekirjoituksellaan ruotsin kielen säilymisen uudistuvassa peruskoulussa”.⁴⁴² Tämä on kuitenkin ylitulkintaa. Ensinnäkin koko kieliratkaisu oli tässä vaiheessa vielä täysin avoin ja Keskustapuolueella oli itse asiassa suurempi tarve keskiryhmien yhteistyölle, aivan kuten Kääriäinen toteaa. Toiseksi Virolainen oli jo 1960-luvun alusta asti julkisesti kertonut kannattavansa ja ajavansa ruotsin kielen asemaa Suomessa, joten asian julkitus ei ollut ”mitään uutta”. Ja kolmanneksi, kysymyksessä oli nimenomaan puolueiden puheenjohtajien yhteinen kannanotto, ei puolueiden.

Sivistysvaliokunnan kielikanta

Sivistysvaliokunnassa opetettavia aineita koskevaan 6 §:ään palattiin vasta joulukuussa, sen jälkeen kun kaikista muista lakiesityksen kohdista oli sovittu.⁴⁴³ Päivää ennen sivistysvaliokunnan kieliratkaisua valtioneuvosto toimitti valiokunnalle kirjeen, jossa muistutettiin hallituksen kieliratkaisun perusteluista. Valtioneuvoston kirjeen mukaan:

Hallituksen esitys laiksi koulujärjestelmän perusteista tähtää siihen, että peruskoulun opetus voidaan järjestää lasten oppimisedellytysten mukaisiksi ja heidän koko persoonallisuuttaan kehittäväksi, ja siksi peruskoulun yläasteella tulee olla riittävästi mahdollisuuksia eriytyvän opetuksen järjestämiseen omakohtaisen valinnan perusteella. Tämän vuoksi valtioneuvosto pitää välttämättömänä, ettei peruskoulun yläasteen kaikille oppilaille yhteistä opetusta tehdä kohtuuttoman teoreettiseksi eikä yksipuoliseksi ja raskaaksi, mihin kahden kaikille oppilaille vieraan kielen sisällyttäminen opetusohjelmaan johtaisi. Valtioneuvosto on sitä mieltä, että tulevan peruskoulun kaikille oppilaille pakollisiin oppiaineisiin on sisällytettävä vain yksi oppilaille vieras kieli.⁴⁴⁴

Yllä oleva kirje löytyy Oittisen arkistosta ja on hyvin todennäköisesti hänen käsialaansa. Vaikka hallituspuolueilla oli valiokunnassa enemmistö, opetusministeri Oittinen oli huolissaan siitä, mille kannalle sivistysvaliokunta kääntyy

⁴⁴¹ Ekberg 1997, 376, 474–475.

⁴⁴² Isohookana-Asunmaa 2006, 168.

⁴⁴³ VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteinen, mikrofilmirulla 10, EA.

⁴⁴⁴ R. H. Oittisen arkisto. KA.

kieliratkaisussa. Lehtitietojen mukaan Oittinen uhkasi jopa erota, ellei valio-kunta tulisi yhden kielen ratkaisun taakse.⁴⁴⁵

Jouluviikolla sivistysvaliokunta otti käsittelyyn 2. luvun 6 §:n uskonnon ja kielenopetusta koskevat kohdat. 6 §:n 2. momentin kohdalla edustaja Ensio Partanen esitti, että koulupiirin oppilasmäärä laskettaisiin hallituksen esittä-mästä 20 000:sta 10 000:een. Edustaja Arvo Salo puolestaan esitti, että 6 §:n 1. ja 2. momentti olisi hyväksyttävä lakialoitteen 143 mukaisena. Tämä tarkoitti kahta pakollista kieltä: toista kotimaista ja vierasta kieltä. Seuraavassa kokouk-sessa (21.12.) jatkettiin 6 §:n käsittelyä. Kokouksen aluksi Pentti Sillantaus eh-dotti 6 §:ään lisättäväksi uuden 3. momentin, jonka tarkoituksena olisi ruotsin kielen aseman turvaaminen peruskouluopetuksessa. Tämän jälkeen keskustelu julistettiin päättyneeksi ja aloitettiin äänestys muutosehdotuksista.⁴⁴⁶

Ensimmäiseksi äänestettiin Salon esittämästä ehdotuksesta vastassaan halli-tuksen esitys. Hallituksen esityksen puolesta annettiin yhdeksän ääntä ja Salon ehdotuksesta kuusi ääntä. Edustajat Armas Leinonen (LKP) ja Pauli Räsänen (SKDL) pidättäytyivät äänestämästä. Salon esityksen – kahden pakollisen kielen – puolesta äänestivät Georg Backlund (SKDL), Heikki Hasu (Kepu), Impi Luk-karinen (TPSL), Arvo Salo (SDP), Pentti Sillantaus (Kok.) ja Kristian Gestrin (RKP). Seuraavaksi äänestettiin Partasen ehdotuksesta, joka voitti äänin 17–0 hallituksen esityksen. Lopuksi äänestettiin vielä Sillantauksen ehdottamasta 3. momentin lisäyksestä, joka hylättiin äänin 10–7.⁴⁴⁷

Sivistysvaliokunta muutti lakiesityksen kieltenopetusta koskevaa kohtaa ai-noastaan alentamalla koulupiirin rajaa ja asettui siten hallituksen kannalle vain yhdestä pakollisesta kielestä. Sivistysvaliokunnan äänestyksen äänijakauma kertoo, että hallituspuolueista neljä edustajaa äänesti hallituksen esittämää yh-den kielen linjaa vastaan muiden kannattaessa sitä. Merkille pantavaa on se, että liberaalien Leinonen pidättäytyi äänestämästä kahden kielen puolesta huo-limatta RKP:n ja liberaalien yhteistyöstä.

Sivistysvaliokunnan mietintö lähetettiin äänestysten jälkeen opetusminis-terille, kouluhallitukselle ja eduskunnan oikeusasiamiehelle. Valiokunta päätti jatkaa lakiesityksen käsittelyä vuodenvaihteen jälkeen.

⁴⁴⁵ Esimerkiksi Hufvudstadsbladet 22.12.1967 ja Helsingin Sanomat 23.12.1967; Somerkivi 1982, 16. Toisaalta Hägglöf oli raportoinut Oittisen erouhkauksista jo kuukautta aikaisemmin. Hägglöfin raportti nro. 1056 ”Den finska skolreformen – språkfrågan” 24.11.1967. HP 21 Af, UD.

⁴⁴⁶ VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofilmirulla 10, EA.

⁴⁴⁷ VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofilmirulla 10, EA.

Yksi kieli voitolla vuoden 1967 lopussa

Sivistysvaliokunnan ulkopuolella olevien kansanedustajien huomio kohdistui koulunuudistuksessa oikeastaan vain kolmeen asiaan: yksityiskoulujen asemaan sekä uskonnon- ja ruotsin kielen opetukseen. Näistä kolmesta yksityiskoulujen asema ratkesi perustuslakivaliokunnassa. Valiokunta antoi marraskuussa 1967 lausunnon, kuinka yksityiskoulujen asema tulee huomioida lakiuudistuksessa.⁴⁴⁸ Uskonnonopetuksen asema taas ratkesi sivistysvaliokunnassa jouluviikolla 1967. Tämän on Esko Kähkönen selvittänyt vuonna 1976 ilmestyneessä väitöskirjassaan.⁴⁴⁹ Merkille pantavaa uskonnonopetuksen osalta on se, että kirkolliset järjestöt olivat uskonnonopetuskysymyksessä aktiivisia ja muun muassa julkaisivat esitteen, jossa selvennettiin uskonnonopetuksen merkitystä. Taustalla oli vasemmiston, erityisesti SKDL:n, halu poistaa tunnustuksellinen uskonnonopetus kokonaan peruskoulusta. Muiden yksittäisten oppiaineiden asema ei juuri noussut esille sivistysvaliokunnassa. Kiinnostus eri oppiaineisiin näkyi vasta puitelakipäätöksen jälkeen Peruskoulun opetus suunnitelmakomitean työn yhteydessä.

Sivistysvaliokunnan yksityiskohtainen käsittely aktivoi RKP:n lisäksi myös muut puolueet käsittelemään kielikysymystä. Huolimatta siitä, että sivistysvaliokunnassa kielikysymys jätettiin viimeiseksi äänestettäväksi kohdaksi, se ei saanut muita puolueita muodostamaan selkeää kantaa kielikysymykseen. Sivistysvaliokunnan äänestys tapahtui siis valiokunnan jäsenten henkilökohtaisen kannan perusteella, eikä puolueissa laadittujen päätösten mukaisesti. Pystyikö RKP sitten kielikysymyksessä vaikuttamaan valitun strategian mukaisesti haluamaansa suuntaan? On selvää, että ajatellen sivistysvaliokunnan kannanottoa se ei asiassa onnistunut. Toisaalta voidaan olettaa, että RKP:n tavoite olikin varsinaisessa eduskunnan äänestyksessä, mistä kertoo puolueessa marraskuussa 1967 tehdyt laskelmat. RKP ei siis todennäköisesti yllättynyt sivistysvaliokunnan ratkaisusta, vaan oli jo ajatuksissaan varsinaisessa lakiäänestyksessä. Se, mikä oli selkeä muutos puolen vuoden sivistysvaliokuntakäsittelyn aikana, oli kokoomuksen kielikannan muuttuminen, vaikka sitä puolue-elimien pöytäkirjoissa ei täysin selkeästi ilmaistukaan. Muissa puolueissa kanta kahden pakollisen kielen opetuksen – ruotsin kielen – suhteen oli edelleen avoin. Keskustapuolueessa kielikanta oli jakaantunut kahteen leiriin. Puheenjohtaja Virolainen oli selkeästi kahden kielen kannalla vedoten erityisesti alueelliseen

⁴⁴⁸ Perustuslakivaliokunta määritteli yksityisoppikoulujen aseman koulunuudistuksessa.

⁴⁴⁹ Kähkönen 1976, 191–196.

tasa-arvoon, perustuslakiin ja pohjoismaiseen yhteistyöhön. Osa keskustalaisista, Saalasti näkyvimpänä, piti taas ajatusta käytännöllisistä syistä mahdottona toteuttaa.⁴⁵⁰ Myös SKDL:ssä kielikanta oli avoin, vaikka siellä oli tiedostettu vapaaehtoisen kielenopetuksen estävän idean sosiaalisesti tasa-arvoisesta peruskoulusta. Loppuvuodesta 1967 SDP:ssä alkoi näkyä merkkejä siitä, että puolueessa ei oltu täysin tyytyväisiä yhden kielen ohjelmaan. Näkyvimmin kritiikkiä esittivät Folktingetin puheenjohtaja Fagerholm ja sivistysvaliokunnan jäsen Arvo Salo.

Puolueiden epäselvät kielikannat kertovat pitkälti siitä, että kysymys ruotsin kielen asemasta tulevassa koulunuudistuksessa ei yksinkertaisesti kiinnostanut suomenkielisiä puolueita muutamia yksittäisiä poliitikkoja lukuun ottamatta. Puolue-elimien keskusteluissa kysymys ruotsin kielestä jäi pitkälti asiantuntijoiden näkemysten varaan, eikä laajentunut pedagogisten argumenttien ulkopuolelle. Vaikka ajatus tasa-arvon ja kielenopetuksen kiinnittymisestä jatko-opiskeluelämykseen nousi esille kansandemokraattien keskusteluissa, asiaa ei juuri viety eteenpäin. Myöskään Keskustapuolueessa kielikysymys ja maaseudun lasten mahdollisuudet lukio-opintoihin eivät juuri nousseet esille. Merkille pantavaa on, että suomenkielisten puolueiden keskusteluissa ei juuri otettu huomioon kielikysymyksen pohjoismaista ulottuvuutta, eikä sen kiinnittymistä Suomen kulttuuripoliittiseen asemaan idän ja lännen välillä.

Sen sijaan peruskoulun kieliratkaisun kiinnittyminen Suomen asemaan pohjoismaisessa yhteistyössä huomioitiin Skandinavian lehdistössä ja Ruotsin Helsingin lähetystössä. Joulukuun puolessa välissä UD Tukholmasta tiedotti Helsingin lähetystöä toimistaan. UD oli Helsingin lähetystön pyynnön mukaisesti lähestynyt Ruotsin lehdistöä Suomen peruskoulun kielikysymyksessä ja jakanut heille Helsingin lähetystössä laaditun muistion.⁴⁵¹ Tämä on siis toinen selkeä ja täysin yksiselitteinen näyttö siitä, että Ruotsin valtio toimi Suomen

⁴⁵⁰ Saalasti oli ollut useasti 1960-luvun mittaan Virolaisen kanssa eri linjoilla. Saalasti oli vastustanut puolueen nimenmuutosta 1965 ja myös muita Virolaisen ajamia ”periaatteellisia kannanottoja”. Kääriäinen 2002, 95.

⁴⁵¹ Kanslianeuvos Sten Sundfeldt laatima tiedote ulkomaantoimittajille lähetettiin seuraavien lehtiin: Dagens Nyheter (Tukholma), Skånska Dagbladet (Malmö), Svenska Dagbladet (Tukholma), Aftonbladet (Tukholma), Expressen (Tukholma), Norrländska Socialdemokraten (Boden), Arbetarbladet (Gävle), Norrköpingstidning (Norrköping), Vestmanlands Läns Tidning (Västerås), Östgöta Correspondenten (Linköping), Barometern (Kalmar), Arbetet (Malmö), Kvällsposten (Malmö), SDS (Malmö), Göteborgs handels- och sjöfartstidning (Göteborg), Göteborgs-posten (Göteborg), Göteborgs-tidningen (Göteborg). Sten Sundfeldtin kirje Ruotsin lehdistön ulkomaantoimittajille ”Den finska skolreformen – språkfrågan” 11.12.1967. I 38 A, UD.

kielikysymyksen suhteen. Siitä, tapahtuiko kielikysymyksessä painostusta poliitikkojen välisissä keskusteluissa, ei ole mitään näyttöä. Toki kysymyksessä oli ”vain” UD:n toimesta tehty tiedottaminen Ruotsin lehdistölle, eikä virallinen ”démarche”, jota käytettiin valtioiden välisissä, virallisissa yhteydenotoissa. Joka tapauksessa Ruotsin valtiosta oli tullut yksi toimija peruskoulun kieliratkaisussa. Kysymys ei ollut enää vain Suomen sisäisestä päätöksestä. Oli selvää, että se kosketti kaikkia Pohjoismaita. Tätä ei kuitenkaan juuri huomioitu puolueissa. Vuoden 1967 lopulla peruskoulun yhden pakollisen kielen ratkaisu oli voitolla.

5. YLLÄTTÄVÄ KÄÄNNE – EDUSKUNTA KAHDEN KIELEN KANNALLE (1968)

Vuoden 1967 viimeisinä päivinä suurlähettiläs Ingemar Hägglöf laati kuusi-sivuisen raportin Suomen tilanteesta. Ulkoministeri Torsten Nilssonille kohdistetussa raportissa ”Finland vid årsskiftet” Hägglöf selosti kuluneen vuoden tapahtumia ja pohdiskeli tulevan vuoden poliittista tilannetta. Tarkkanäköisesti laaditun raportin sisällöstä nousee esille monta asiaa, jotka tulivat myös vaikuttamaan peruskoulun kieliratkaisuun.

Hägglöf kävi raportissaan läpi tulevia presidentinvaaleja ja eri ehdokkaiden mahdollisuuksia, uskoen Kekkonen voittavan vaalit ylivoimaisesti. Lisäksi Hägglöf pohdiskeli presidentinvaalien jälkeisiä hallitusneuvotteluita. Hänen mukaansa oli todennäköistä, että kansanrintamahallitus tulisi jatkamaan. Suurlähettiläs tuo kuitenkin esille sen mahdollisuuden, että RKP otetaan mukaan hallitukseen. Hägglöfin mukaan hallitukseen menolle olisi RKP:n kannalta yksi tärkeä hyötynäkökohta: ”Om det kommer med i regering, skulle svenska folkpartiet måhända kunna bättra tillvarataga svenska språkets intressen i den aktuella grundskolereformen.”⁴⁵² On mielenkiintoista, että Hägglöf jo tässä vaiheessa toi esille RKP:n motiivit hallitusyhteistyölle. Lisäksi Hägglöf pohdiskelee tulevan pääministerin valintaa. Hänen mukaansa SDP:ssä on käynnissä sisäinen taistelu Paasion syrjäyttämiseksi pääministerin tehtävästä.

Hägglöf tarkasteli raportissaan Suomen taloudellista tilannetta. Hänen mukaan Suomen syksyllä 1967 tekemä devalvaatio oli aiheuttanut vakavan inflaatiokierteen, jonka ratkaisemiseksi oli aloitettu palkka- ja hintaneuvottelut valtakunnansovittelija Keijo Liinamaan johdolla.

Suurlähettiläs Hägglöf siis toi esille jo vuodenvaihteessa 1967–68 tulevan kieliratkaisun kannalta ratkaisevat ainekset: presidentinvaalit, tulevat hallitusneuvottelut sekä Suomen talouspoliittisen tilanteen. Sitä, kuinka nämä liittyivät yhteen kieliratkaisun kannalta, ei vielä kukaan voinut kuitenkaan tietää. Se selvisi vasta seuraavien kuukausien aikana, keväällä 1968. Kieliratkaisussa oli edessä yllättävä käänne.

⁴⁵² Hägglöfin raportti nro. 1156 ”Finland vid årsskiftet” 27.12.1967. HP 1 Af, UD.

5.1 KIELIKYSYMYS SIIRTYY JULKISUUTEEN – MYÖS OSAKSI PRESIDENTINVAALIKAMPPAILUA

Lehdistö ja kielirauha

Joulukuuhun 1967 tultaessa puitelain vaikeimmin määriteltäväksi asiaksi oli sivistysvaliokunnassa muodostunut koulun kielenopetus ja juuri ruotsin kielen asema. Kielikysymyksen haasteellisuutta ja päätöksenteon vaikeutta lisäsi se, että valiokunnan jäseniltä ei löytynyt edes puolueittain yhtenäistä kielikantaa. Syynä oli se, että puolueet eivät olleet määritelleet kantaansa peruskoulun ruotsin kielen opetukseen. Miksi näin? Ensisijainen syy varmasti oli se, että kielikysymystä ei koettu puolueissa tärkeänä asiana, poikkeuksena tietysti RKP. Kielikysymys nähtiin koulun sisäisenä asiana, ja se oli siksi hautautunut muiden päivänpoliittisten ja ”vakavampien” kysymysten alle. Tämän johdosta niin peruskoulun kuin sen kielenopetuksen ajaminen jäi lähinnä sivistysvaliokunnan jäsenten ja muiden asiasta kiinnostuneiden poliitikkojen harteille. Tämä näkyi myös puolue-elimien keskusteluissa ja käytetyissä perusteluissa. Ruotsin kielen asemaa koskeva argumentointi perustui lähinnä koulualan asiantuntijoiden näkemyksiin ja pedagogisiin argumentteihin. Peruskoulun kieliratkaisu oli vahvasti kallistumassa Paasion hallituksen yhden kielen linjalle.

Se, että kieliratkaisu ei noussut puolueissa juuri esille, huomioitiin Suomen ruotsinkielisessä lehdistössä, jossa peruskoulun kielikysymyksestä oli puolestaan kirjoitettu syksystä 1966 alkaen. Suomenkielisessä lehdistössä aihetta oli taas kommentoitu lähinnä uutisoinnin tasolla. Joulukuussa 1967 kielikysymys tuli koko kansan tietoisuuteen. Ensimmäisen askeleen otti *Hufvudstadsbladet*, joka oli joulukuusta alkaen ottanut yhä aktiivisemmin kantaa kaavailtuun kieliratkaisuun. *Hufvudstadsbladet* julkaisi 12.12. kaksi ruotsin kielen asemaa käsittelevää pääkirjoitusta. Ensimmäisessä kirjoituksessa tarkastelussa oli peruskoulun kieliratkaisun yleinen pohdinta. Kirjoituksessa muistutettiin presidentti Kekkonen kielikannasta sekä hallituksen yhden kielen perusteluista, jotka tyrmättiin täysin.⁴⁵³ Toisessa pääkirjoituksessa lehti ihmetteli suomenkielisessä lehdistössä julkaistuja ruotsin kielen vastaisia mielipidekirjoituksia peläten niiden aiheuttavan uuden kieliriidan 1930-luvun malliin.⁴⁵⁴ Oliko kysymyksessä lehden tietoinen strategia, jonka tarkoituksena oli ”pakottaa” suomenkielinen lehdistö ottamaan kantaa peruskoulu-uudistuksen ruotsin kieltä koskevaan ky-

⁴⁵³ Hufvudstadsbladet 12.12.1967. ”Språken i grundskolan” pk.

⁴⁵⁴ Hufvudstadsbladet 12.12.1967. ”Hatkampanj mot svenskan” pk.

symykseen, on vaikea tietää. Joka tapauksessa pääkirjoitukset toimivat hyvänä ylläkkeenä, jolloin suomenkieliset lehdet joutuivat kommentoimaan asiaa ja siten nostamaan kielikysymyksen esille.

Seuraavana päivänä *Helsingin Sanomat* vastasi *Hufvudstadsbladetin* kirjoitukseen. Lehden mukaan ”Hufvudstadsbladet osoittaa suoranaisia manian oireita nähdessään suomalaisessa yhteiskunnassa kielivihan merkkejä muutaman yksityisen kannanoton perusteella, kun kaikki muut tietävät kieliriidan jääneen kansallisenä kysymyksenä – onneksemme – kymmenten vuosien taakse”. *Helsingin Sanomat* muistutti, että juuri suomenkieliset lehdet olivat pitkäjänteisesti tehneet työtä kieliriidan lopettamiseksi ja siksi ihmetteli *Hufvudstadsbladetin* asennetta. Lehden mukaan Suomessa ei esiinny ruotsalaisvihaa: ”Sen sijaan näemme kyllä erittäin suurena sen vaaran, että Hufvudstadsbladet herättää vanhan kieliriidan, jos se jatkaa sillä omituisella ja valitettavalla linjalla, jota sen vihakampanja-artikkeli edustaa.”⁴⁵⁵

Maan molempien kieliryhmien päälehtien sananvaihto toi kielikysymyksen julkisuuteen ja muistutti 1930-luvun katkerista kielitaisteluista. Samalla se myös kertoi lehdistön eräänlaisesta ”sanomattomasta sopimuksesta” olla julkaisematta ruotsin kielen vastaisia kirjoituksia. Tästä voi löytää yhtymäkohdan suomalaisen lehdistön ”sopimukseen” olla julkaisematta neuvostovastaisia kirjoituksia. Suomalaisen lehdistön itesesensuuria käsittelevässä kirjassa *Vaikeneva valtiomahti?* Esko Salminen pohdiskelee suomalaisen lehdistön vaikenemisen syitä. Salmisen mukaan itesesensuurin käsite liittyy kiinteästi kysymykseen ”suometumisesta”, joka nousi esille 1960-luvulta alkaen. Suomettuminen merkitsi vähittäistä liukumista Neuvostoliiton holhoukseen ja käsite ”itesesensuuri” taas ilmeni suomalaisen joukkoviestinnän sisäisenä säätelymekanismina, jossa tuli välttää Neuvostoliiton ja muiden sosialistimaiden arvostelua.⁴⁵⁶ Eikö samanlaista itesesensuuria ole löydettävissä myös suomenkielisen lehdistön ruotsinkielistä vähemmistöä tai itse ruotsin kieltä koskevasta kirjoittelusta? Samalla tavalla tämäkin entinen kiistakysymys piti hiljentää ”poliittisista syistä”. Tuskin kysymyksessä kuitenkaan oli yksi suomettumisen muoto. Ennemmin lehtien vaikenemisen takaa löytyi selkeä halu seistä kielirauhan takana ja tehdä pesäero 1930-luvun kielikiistoihin, aivan kuten *Helsingin Sanomat* kirjoitti. Toisaalta ruotsin kielen asemaa koskevan kirjoittelun vähäisyys viittaa edellä mainitun Salmisen ajatuksiin, missä itesesensuuri ilmenee ”sisä- ja valtapoliit-

⁴⁵⁵ *Helsingin Sanomat* 13.12.1967. ”Kieliriitaa lietsotaan” pk.

⁴⁵⁶ Salminen 1996, 21.

tisista motiiveista lähtevänä taktisena vaikenemisena ja kirjoittelun säätelynä eli poliittisen valtapelin aseena”.⁴⁵⁷ Sodan jälkeisessä Suomessa kysymykset ruotsin kielestä tai suomenruotsalaisten asemasta olivat lähestulkoon Salmisen esittämiä ”tabuaiheita” suomenkielisessä lehdistössä, aivan kuten termit ”rautaesirippu” tai ”ryssä”.⁴⁵⁸ Lehdistö kyllä uutisoi ruotsin kielen asemaa koskevista asioista, mutta ei kirjoittanut niistä mitenkään negatiivisesti, ei myöskään peruskoulun kielikysymyksessä.

Lehdistön vaikenemisen takaa löytyy useita syitä, joiden päällimmäisenä, yhteisenä nimittäjänä oli ymmärrys maan ulkopoliittisesta asemasta idän ja lännen välillä. Kielikysymys – myös kiista ruotsin kielen opetuksesta peruskoulussa – ei ollut kuitenkaan suoraan ulkopoliittinen kysymys. Pikemminkin se oli asia, joka ei saanut häiritä ulkopoliitiikan suurta linjaa: Suomen asemaa pohjoismaisena, puolueettomana valtiona. Tätä taustaa vasten lehdistön itse-sensuuri tulee paljon ymmärrettävämmäksi. Ruotsin kielen asemaa ei saanut kyseenalaistaa 1960-luvun Suomessa, se oli yksi ”ehto” pohjoismaiselle yhteistyölle.

Kysymys ruotsin kielestä oli ollut yksi oleellinen elementti Suomen ja Ruotsin välisissä suhteissa koko itsenäisyyden ajan. Itsenäistymisen ensimmäisinä vuosina suhteet Ruotsin kanssa menivät pahasti lukkoon Ahvenanmaan-kysymyksen takia. Tämä näkyi myös suomalaisessa politiikassa ja lehdistökirjoittelussa, jossa Ruotsia arvosteltiin jyrkästi ja samalla osansa sai myös suomenruotsalainen kansanosia, jonka isänmaallisuutta epäiltiin.⁴⁵⁹ Toki asiaan liittyi myös juuri itsenäistyneen maan identiteettikysymys. Sisäinen yhtenäisyys ”edellytti” vihollisia niin idästä kuin lännestä, jolloin kritiikkiä saivat sekä ”ryssät” että ”hurrit”.⁴⁶⁰

Timo Soikkasen mukaan 1930-luvun puolen välin jälkeen valtaosa niin poliittisesta johdosta kuin lehdistöstä alkoi ymmärtää, että pohjoismaisten suhteiden kehittäminen edellytti muutosta myös maan sisäisessä kielikiistassa.⁴⁶¹ Pohjoismaisten suhteiden kehittäminen, erityisesti Ruotsin kanssa, edellytti, että kieliriidassa saatiin sopu. Tämä oli yhteistyön ehto. Sytykkeenä pohjoismaiselle yhteistyölle toimi Saksan politiikan muutos: Hitlerin valtaantulo ja

⁴⁵⁷ Salminen 1996, 21.

⁴⁵⁸ Salminen 1996, 24–25.

⁴⁵⁹ Mylly 1978, 127–137; Kummel 1994, 149–151.

⁴⁶⁰ Hyvä johdatus suomalaisten Ruotsi-kuvaan on Ainur Elmgrenin väitöskirja *Den allrakäraste fienden, Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939*. Elmgren 2008; Venäjä-kuvasta ks. Majander 2004, 46–48; Klinge 2012, 79–144; Vihavainen 2004, 359–377, 435–436.

⁴⁶¹ Soikkanen 1984, 35, 78–85.

maan irtisanoutuminen Kansainliitosta sekä vastaavasti Neuvostoliiton liittyminen järjestöön. Tämä puolestaan aiheutti sen, että Suomen oli päästävä yhä selkeämmin pois Baltia-suuntauksesta kohti pohjoismaista yhteyttä, joka nähtiin parhaimpana vaihtoehtona Suomen pyrkimyksissä pysyä erillään suurvaltakiistoista. Ongelmana pohjoismaiselle yhteistyölle oli maan sisäpolitiikan yksi osa, kielipolitiikka: kiista ruotsin kielen ja suomenruotsalaisen kansanosan asemasta.⁴⁶²

Puoluetasolla suhde pohjoismaiseen yhteistyöhön ja siihen liittyvään maan sisäiseen kielikysymykseen oli jakaantunut. SDP ja RKP ajoivat yhteistyön laajentamista, kun taas oikeisto, näkyvimpinä IKL ja Maalaisliitto, vastusti asiaa. Konkreettisia kiistanaiheita olivat maan kaksikielisyys, oppikoulun pakollinen ruotsin kielen opetus sekä erityisesti Helsingin yliopiston kielikysymys. Kielikysymyksen kiinnittymisestä pohjoismaiseen yhteistyöhön kertoo IKL:ssä ja Maalaisliitossa tapahtunut kannanmuutos. Ryhmät siirtyivät yhä aktiivisemmin kannattamaan kieliratkaisun löytämistä 1930-luvun lopulla.⁴⁶³ Taustalla oli Neuvostoliiton uhkan kasvaminen vuosi vuodelta.⁴⁶⁴ Kasvanut halu kielirauhan löytämiseen ilmeni myös puoluelehdissä. Oikeistolehdissä oli ”ymmärretty” kielikysymyksen merkitys pohjoismaiselle yhteistyölle. Yhteistyön edellytyksenä oli kielirauhan saaminen.

Aivan konkreettisesti halu maan sisäiseen kielirauhaan näkyi Cajanderin hallituksen (1937) heti hallituskauden alussa tekemässä Helsingin yliopiston kielikiistan ratkaisussa, joka tyydytti niin hyvin kuin mahdollista kiistan molemmat puolet. Toinen todiste kielirauhasta tuli RKP:n suunnalta, kun talvisodan alkaessa puolueen johto halusi julkisesti haudata kielikiistan. Kysymys ruotsin kielestä oli epäoleellinen maata kohdanneen uhkan edessä. Kolmas oli Kielirauhakomitean asettaminen keväällä 1941.⁴⁶⁵

Sodan jälkeen kielirauhan takana seisoivat koko poliittinen johto ja myös kansa ymmärsi asian merkityksen. Konkreettisesti tämä näkyi maanhankintalain yhteydessä, kun pääministeri Paasikivi pystyi painostamaan eduskunnan kielipykälän taakse. Päällimmäisenä argumenttina Paasikivellä oli Suomen edellyttämä tuki Ruotsista, jota maan kielikiista ei saanut häiritä.⁴⁶⁶ Yksi suomalaisen sisäpolitiikan osa, kysymys ruotsin kielen asemasta, kiinnittyi maan tarvitse-

⁴⁶² Soikkanen 1984, 63–69, 77–78.

⁴⁶³ Mylly 1983, 28–39, 80–101.

⁴⁶⁴ Soikkanen 1984, 91–95, 123–128.

⁴⁶⁵ Kielirauhakomitean mietintö 1945.

⁴⁶⁶ Immonen 1999, 56–62.

maan tukeen länsinaapurista. Kylmän sodan aikana YYA-sopimuksen kanssa lähes yhtä tärkeä asia oli hyvien suhteiden ylläpito Pohjoismaihin. Näiden suhteiden ylläpidossa yksi olennainen osa oli Suomen ruotsinkielisen väestön oikeuksien kunnioittaminen ja ruotsin kielen hyväksyminen osaksi suomalais-ta yhteiskuntaa. Paasikivelle asia oli täysin selvä, kun hän kirjasi ajatuksiaan päiväkirjaansa kesällä 1945:

Voidaksemme pysyä kiinni pohjolassa niin paljon kuin mahdollista on meidän saatava rauha ruotsinkielisten kanssa – järjestettävä kaikki valituksen syyt. Sillä ruotsinkielisen väestön olemassaolo Suomessa on tärkein ja vahvin side, joka pitää yllä yhteyttä Ruotsiin ja sen kautta muun pohjolan kanssa.⁴⁶⁷

Ehkä paras todiste suomalaisen lehdistön itesesensuurista ruotsin kielen asemaa koskevassa kirjoittelussa löytyy, kun asiaa tarkastellaan riittävällä aikavälillä.⁴⁶⁸ 1930-luvun kielikiistoista kesti lähes 50 vuotta, ennen kuin ruotsin kielen asemasta voitiin vapaasti lehdistössä kirjoittaa. Konkreettisesti tämä näkyi Suomalaisuuden Liiton ”pakkoruotsi”-kampanjassa (1987–88), johon lehdistö innokkaasti tarttui. Merkille pantavaa asiassa on se, että se sattui ajallisesti yhteen Neuvostoliitossa alkaneen perestroika–glasnost-kehityksen kanssa. Kun itänaapurin uhka väistyi tai edes hellitti, kysymys pohjoismaisesta yhteistyöstä ja sitä koskevasta suomalaisesta kielipolitiikasta ”uskallettiin” ottaa esille. Tämä näkyi lukuisissa lehtien mielipidekirjoituksissa ja uuden termin ”pakkoruotsi” käyttöönottossa. Myös lehtien pääkirjoituksissa alkoi näkyä epäilyjä ruotsin opiskelun hyödyllisyydestä. Peruskoulun kieliratkaisun aikoihin 1967–68 tätä mahdollisuutta ei ollut, ja siksi ruotsin kielen aseman kyseenalaistaminen niin politiikassa kuin tiedotusvälineissä oli lähes tabu. Tätä edellytti maan ulkopolitiittinen asema idän ja lännen välissä.

Kielikysymys lehdistössä – keskustelu laajenee kielikiistaksi

Joulukuinen maan päälehtien sananvaihto oli kuitenkin vasta alkusoittoa julkisuudessa käydylle kädenväänölle peruskoulun ruotsin kielen opetuksesta.

⁴⁶⁷ J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–56, 1985, 158. (22.6.1945)

⁴⁶⁸ Mitä ilmeisemmin lehdistön itesesensuuri ei sodan jälkeisinä vuosina kuitenkaan toteutunut aivan ”automaattisesti”. Tähän viittaa Paasikiven päiväkirjoista löytyvä merkintä, jossa presidentti kertoo pääministeri Kekkoselle Uuden Kuvalehden päätoimittaja Ilmari Turjan kirjoituksesta: ”Karkeata aitosuomalaisuutta ja vahingoittaa meitä kaikissa pohjoismaissa.” Päiväkirjamerkinnän (12.11.1954) mukaan ”Kekkonen lupasi puhua Turjan kanssa”. Tämä viittaa siihen, että lehdistöä myös jouduttiin ohjaamaan ”oikealle linjalle”. J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–56, 1985, 450.

Varsinainen julkinen kielikeskustelu alkoi sivistysvaliokunnan äänestyksestä joulukuun 1967. Vaikka kysymys ruotsin kielestä nousi esille lehtien palstoilla, se oli kuitenkin hyvin asiapitoista, ilman ylilyöntejä. Silti vuodenvaihteesta alkanutta keskustelua voidaan kutsua nimellä kielikiista. Termin ”kielikiista” käyttöönottoa tukee ensinnäkin keskustelussa käytetyn argumentoinnin selkeä laajentuminen ja toiseksi kielikysymyksen nouseminen puheenaiheeksi kansalaistasolta politiikan huipulle. Kolmanneksi, termi ”kielikiista” otettiin tähän aikaan käyttöön lehdistössä. Lehdissä julkaistiin tosin samaan aikaan vieläkin voimakkaampia termejä, kuten ”kielisota”.⁴⁶⁹

Sivistysvaliokunnan kanta pysyä hallituksen yhden kielen linjan takana sai useat maan lehdet kirjoittamaan äänestystuloksesta. *Hufvudstadsbladet* muistutti Oittisen merkityksestä kieliratkaisussa. Lehden mukaan Oittinen oli uhannut erota opetusministerin tehtävästä, mikäli valiokunta ei äänestä hallituksen esityksen mukaisesti. Erouhkaus oli lehden mukaan vaikuttanut juuri ”kommunistien” äänestämiseen. *Hufvudstadsbladet* jatkoi samasta aiheesta pääkirjoituksessa. Lehden mukaan sivistysvaliokunnan jäsenet oli ”aivopesty” äänestämään hallituksen esityksen mukaisesti.⁴⁷⁰ Keskustapuolueen päääänenkannattaja *Suomenmaa* kirjoitti keskipuolueiden puheenjohtajien yhteisestä kannanotosta ruotsin kielen puolesta. Lehti oli huolissaan sivistysvaliokunnan ratkaisusta ja muistutti ruotsin kielen merkityksestä pohjoismaisessa yhteistyössä.⁴⁷¹ Myös *Helsingin Sanomat* toisti näkemyksen valiokunnan jäsenen aivopesusta ennen äänestystä ja Oittisen painostuksesta. Pääkirjoituksesta näkee, että *Helsingin Sanomat* ei ollut hallituksen yhden kielen kannalla. Lisäksi käy ilmi lehden mielipide sivistysvaliokunnan työstä: ”Koulujärjestelmämme uudistuksen valtavaa merkitystä ajatellen sivistysvaliokunnassa toimitettu äänestys esivaiheineen antaa huonon kuvan valiokunnan työn laadusta.”⁴⁷² Niin suomen- kuin ruotsinkieliset lehdet olivat huolissaan ruotsin kielen asemasta koulunuudistuksessa.

Kun maan päälehdet kyseenalaistivat Oittisen yritykset vaikuttaa sivistysvaliokunnan kieliratkaisuun, kansakouluväen *Opettajain Lehti* seisoi puolestaan

⁴⁶⁹ Max Engman on pohtinut termien ”kielikysymys” ja ”kielikiista” eroja 1800-luvun kielikeskustelussa. Hänen mukaansa ensimmäinen viittaa sen aikaisten tutkijoiden ja kielestä kiinnostuneiden, ilman poliittista kannanottoa esiintyvien henkilöiden käyttämään termiin. Termin kielikiista taas voi katsoa syntyneen, kun kielikysymys nousi poliittiselle tasolle, vaatimuksiksi ja agitaatioksi. Engman 2016, 138.

⁴⁷⁰ *Hufvudstadsbladet* 22.12.1967. ”Kulturutskottet svek” pk.

⁴⁷¹ *Suomenmaa* 22.12.1967. ”Kieliasia päätökseen” pk.

⁴⁷² *Helsingin Sanomat* 23.12.1967. ”Äänestys sivistysvaliokunnassa” pk.

opetusministerin takana. Lehti ei lainkaan ymmärtänyt väitettä, jonka mukaan ruotsin kielen asema Suomessa huonontuisi yhden pakollisen kielen ohjelman myötä. Lehti kertoi ymmärtävänsä Oittisen erouhkauksen ja selkeän yhden kielen vaatimuksen:

Kahden pakollisen kielen kannattajat eivät sen sijaan taida tietää, että tällä hetkellä suuri osa peruskouluikäisiä oppilaita ei saa vielä yhdenkään itselleen vieraan kielen opetusta ja että kahden opiskelu on osalle oppilaita tuiki mahdotonta. Se myös veisi mukanaan lopunkin käytännöllisen opetuksen sekä koulunkäyntihalun.⁴⁷³

Lehti toisti koulualan asiantuntijoiden ja koulumaailman sisäisiä perusteluja kahden kielen opiskelusta. *Opettajain Lehti* oli käytännössä ainoa, joka kannatti ruotsin kielen vapaaehtoisuutta. Tässä on nähtävissä maan päälehtien ymmärrys kielikysymyksen niin kulttuurisesta kuin ulkopoliittisesta merkityksestä.

Kielikysymyksen siirryttyä julkisuuteen vuodenvaihteessa 1967–68 lehdistö alkoi esitellä yhä useampia kielikiistassa kantansa julkituoneita henkilöitä. Tarkastelemalla näitä kirjoituksia voi huomata, että tuki kahdelle pakolliselle kielelle alkoi lisääntyä, mikä myös kertoo lehdistön päätöksestä seistä kielirauhan takana. Vaikka puolueista julkisesti selkeän kantansa kielikysymyksessä esittivät oikeastaan vain RKP ja SDP:n ruotsinkielinen järjestö FSA, koulun uudistuksesta kiinnostuneiden poliitikkojen esiintulot lehdistössä lisääntyivät vuodenvaihteessa.

Joulukuun lopulla *Hufvudstadsbladet* haastatteli kielikysymyksestä kolmea hallituspuolueisiin kuuluvaa poliitikkoa. Keskustapuolueen Johannes Virolainen toi selkeästi esille perustelunsa pakollisen ruotsin kielen puolesta. Hänen mukaansa ruotsin kieli on tärkeä pohjoismaisen yhteistyön kannalta. Lisäksi hän pelkäsi yhden kielen ohjelman heikentävän suomenkielisen maaseutuväestön mahdollisuuksia. Asettamalla vain yksi kieli, englanti, pakolliseksi aineeksi, maaseutuväestön mahdollisuudet jatko-opintoihin lukiossa huonontuisivat. Virolaisen viesti oli selvästi ohjattu omalle äänestäjäkunnalle, maaseutuväestölle. Eino Sirén (SDP) ja Tyyne Leivo-Larsson (TPSL) olivat myös kaikille pakollisen ruotsin kielen opiskelun kannalla. Molemmat perustelivat näkemystään pohjoismaisella yhteistyöllä.⁴⁷⁴ Tammi-helmikuussa SDP:n Arvo Saloa haastateltiin peruskoulun kielikysymyksestä. Salo, joka oli sivistysvaliokunnassa äänestänyt kahden pakollisen kielen puolesta, näki yhden kielen ratkaisun

⁴⁷³ *Opettajain Lehti* 1–2, 13.1.1968. ”Puitelain käsittely” Uutinen.

⁴⁷⁴ *Hufvudstadsbladet* 29.12.1967. ”Oittinen diskriminerar landsbygdens finnar” Uutinen.

vaarantavan Suomen kaksikielisyyden. Lisäksi hän perusteli kielenopetuksen merkitystä jatko-opintojen kannalta.⁴⁷⁵ Poliitikkojen kommentit toivat hyvin esille kahden kielen perustelujen päälinjat.

Poliitikkojen lisäksi lukuisat kulttuurihenkilöt ilmaisivat tukensa ruotsin kielelle. Helsingin ylipormestari Lauri Aho korosti uudenvuodenpuheessaan Helsingin Senaatintorilla ruotsin kielen merkitystä pohjoismaisessa yhteistyössä.⁴⁷⁶ Åbo Akademin kansleri, G. H. von Wright, puhui ruotsin kielen puolesta ylioppilaskunnan vuosijuhlassa. Hänen mukaansa peruskoulun kieliratkaisu ei ollut pedagoginen kysymys, vaan siinä oli kysymys Suomen kulttuuripoliittisesta linjasta.⁴⁷⁷ *Kansan Uutisissa* toimittaja Atos Wirtanen puolestaan varoitteli synnyttämästä uutta kieliriitaa 1930-luvun malliin. Hän toi lisäksi esille ruotsin kielen merkityksen pohjoismaisilla työmarkkinoilla.⁴⁷⁸ Kirjailija Anders Clevenin perusteluissaan vielä pidemmälle. Hän näki Oittisen ajaman yhden kielen linjan uhkana UNESCO:ssa laadituille säännöille vähemmistöjen turvaamisesta. Cleve kantoi huolta suomenruotsalaisten lasten oikeudesta saada opetusta maailmankielessä, englannissa. Hänen mukaansa yhden kielen linja johtaisi siihen, että suomenruotsalaiset vanhemmat laittaisivat lapsensa suomenkieliseen kouluun, jossa heillä olisi mahdollisuus oppia englantia, toisin kuin ruotsinkielisissä kouluissa.⁴⁷⁹

Lehdistössä käynnissä ollut kielikiista sai myös useat järjestöt pohtimaan kielikantaansa. Elinkeinoelämän järjestöt olivat esittäneet kantansa kielikysymykseen jo Koulunuudistustoimikunnan mietinnöstä annetuissa palautteissaan vaatien kahta pakollista kieltä, jotka oppilaat saisivat itse valita. Alkuvuodesta 1968 elinkeinoelämän edustajia esiintyi kielikysymyksestä järjestetyissä paneelikeskusteluissa, joissa nämä toistivat vaatimuksensa kieltenopiskelun laajentamiseksi. Maaliskuussa elinkeinoelämän järjestöt täsmensivät kielikantaansa ja esittivät kirjallisen vetoimuksen eduskuntaryhmille. Kirjelmässä vaadittiin, että peruskoulun ala-asteella tulisi pakollisina kielinä opettaa ”vähintään toista kotimaista kieltä ja englantia, jotta maan elinkeinoelämän ja ulkomaankaupan tarpeet voitaisiin tyydyttää”. Elinkeinoelämän kirjelmä tuli

⁴⁷⁵ Suomen Sosialidemokraatti 9.1.1968 ”Kaksikielisyydestä luopuminen epäviisasta” Uutinen, 25.2.1968. ”Kielikellot soivat” Arvo Salon artikkeli.

⁴⁷⁶ Hufvudstadsbladet 2.1.1968. ”Svenskan borde ges företräde i skolan” Uutinen.

⁴⁷⁷ Hufvudstadsbladet 19.2.1968. ”Oittinen-linjen – intellektuell felbedömning” Uutinen.

⁴⁷⁸ *Kansan Uutiset* 6.3.1968. ”Koulunuudistus ja kielipoliitiikka” Atos Wirtasen mielipidekirjoitus.

⁴⁷⁹ Suomen Sosialidemokraatti 6.2.1968. ”Yhden kielen linja vähemmistön uhkana” Anders Cleven artikkeli.

myös lehdistön tietoon, mistä muun muassa *Uusi Suomi* kirjoitti maaliskuun alussa.⁴⁸⁰ Elinkeinoelämä oli siis kääntynyt ruotsin kielen kannalle toisena pakollisena kielenä.⁴⁸¹ Se ei enää nähnyt kielikysymystä vain omalta kannaltaan, pyrkimyksenä mahdollisimman laajaan kielivarantoon. Toki myös kauppa Ruotsin kanssa oli lisääntynyt 1960-luvun loppua kohden, jolloin ruotsin kielen osaamisesta oli aivan konkreettista hyötyä elinkeinoelämän kannalta. Myös Suomen Teiniliitto ja sen ruotsinkielinen rinnakkaisjärjestö, Finlands svenska skolungdomsförbund, toimittivat kirjallisen vetoituksen eduskuntaryhmille. Järjestöt ajoivat peruskouluun kahta pakollista kieltä, toista kotimaista ja vierasta kieltä. Myös nämä vetoamukset uutisoitiin lehdistössä.⁴⁸² Teiniliiton kahden kielen kantaan vaikuttivat varmasti samat perustelut kuin vasemmistopuolueiden nuorisjärjestöillä. 1960-luvulla alkanut kansainvälistyminen korosti aivan eri tavalla kielitaidon merkitystä.

Samaan aikaan suomalaisessa lehdistössä alkoi esiintyä myös muista Pohjoismaista tulleita kirjoituksia, joissa kannettiin huolta Suomen kieliratkaisusta. Pohjola-Nordenin puheenjohtaja Veikko Karsma perusteli ruotsin kielen opetusta pohjoismaisen yhteistyön kannalta.⁴⁸³ Helmikuussa *Uusi Suomi* taas uutisoi ruotsinsuomalaisille järjestetyn keskustelutilaisuuden kannanotoista, jossa vaadittiin ruotsin kielen opetuksen turvaamista.⁴⁸⁴ Näiden lisäksi, erityisesti *Hufvudstadsbladetissa*, julkaistiin monia Ruotsista tulleita mielipidekirjoituksia. Kirjoituksissa oltiin huolestuneita Suomen asemasta pohjoismaisessa yhteistyössä, mikäli ruotsin kieli tulee vapaaehtoiseksi aineeksi peruskouluun.

Lehdistön kielikannat julki

Alkuvuodesta 1968 lehdistö otti selkeämmin kantaa peruskoulun kielikysymykseen. Kannanotoista ehkä merkittävin oli Suomalaisuuden Liiton lehden *Suomalainen Suomi* kannanotto tammikuussa 1968. Lehden pääkirjoituksessa vaadittiin, että ruotsin kieli tulisi säätää pakolliseksi aineeksi kaikille suomenkielisille oppilaille. Näkökantaa perusteltiin monelta kannalta. Pohjoismaisen yhteistyön kulttuurisen ja taloudellisen merkityksen lisäksi lehti otti esille ulkopolitiittisen näkökulman: ”On myös hyvä muistaa, että mitä likeisempi on yhteytemme puolueettomaan Pohjolaan, sitä vakaampi on poliittinen asemamme.”

⁴⁸⁰ *Uusi Suomi* 5.3.1968. ”Kaksi uutta kieltä ala-asteesta lähtien” Uutinen.

⁴⁸¹ Aiheesta tarkemmin luvussa 5.3.

⁴⁸² Suomenmaa 1.3.1968. ”Kielipykälät perustuvat puutteelliseen tutkimukseen” Uutinen.

⁴⁸³ Suomen Sosialidemokraatti 11.2.1968. ”Peruskoulun kielenopetus ja pohjoismainen yhteistyö” Veikko Karsman artikkeli.

⁴⁸⁴ *Uusi Suomi* 2.2.1968. ”Peruskoulun kielenopetus vaakalaudalla” Uutinen.

Suomalainen Suomi oli siis täysin sisäistänyt kielirauhan takana olevan perustotuuden: hyvien itäsuhteiden lisäksi tarvittiin toimivat suhteet Pohjoismaihin, erityisesti puolueettomaan Ruotsiin. Lehden kannanotto onkin ehkä paras todiste suomalaisen lehdistön poliittisen tilanteen ”itseymmärryksestä” peruskoulun kielikiistan aikaan. Toki myös itse Suomalaisuuden Liitto oli muuttanut asennettaan ruotsin kieleen ensimmäisen tasavallan aikaisista kärkevästä kannoistaan. Pääkirjoituksen lopussa lehti painotti kieliratkaisun merkitystä juuri suomenkieliselle Suomelle, mistä voi jälleen huomata kielirauhan painon:

Silloin kun puhutaan Suomen pohjoismaisista yhteyksistä, ei ole kysymys ensi kädessä maamme ruotsinkielisen väestön asemasta, vaikka sitäkään ei saa unohtaa siten kuin hallitus on esityksessään tehnyt. [---] Kysymys on ensi kädessä suomalaisesta Suomesta! Eristetäänkö se muista pohjoismaista ja sidotaan yksipuolisesti valtamerien takaisiin kulttuureihin?⁴⁸⁵

Suomalainen Suomi -lehden kirjoitus sai osakseen paljon huomiota. *Hufvudstadsbladet* julkaisi koko kirjoituksen ruotsiksi käännettynä pitäen kirjoitusta hyvänä esimerkkinä Oittisen linjan kestämyydestä.⁴⁸⁶ Lisäksi kirjoitus huomioitiin Ruotsissa, kun *Svenska Dagbladet* kirjoitti *Suomalaisen Suomen* kannasta.⁴⁸⁷ Lehden kannanotto kertoo osaltaan myös siitä, kuinka vähäistä roolia nationalistinen argumentointi esitti 1960-luvun kieliratkaisussa. Ero 1930-luvun kielikiistaan oli selkeä. Silloin aitosuomalaiset lehdet olivat syyttäneet suomenruotsalaista väestöä jopa maanpetturuudesta ja vaatineet selkeästi yksikielistä Suomea. 1960-luvulla taas kielinationalismi oli lähes tyystin kitketty pois suomalaisesta julkisesta debatista.

Myös muut maan lehdet terävöittivät pääkirjoituksissa kielikantaansa vuoden 1968 alussa. *Uusi Suomi* antoi helmikuussa runsaasti palstatilaa peruskoulun kielikysymykselle. Lehdessä oli aiheesta koko sivun artikkeli, jossa haastateltiin lukuisia yliopistoväen ja elinkeinoelämän johtohenkilöitä. Lisäksi lehti antoi tukensa ruotsin kielelle pääkirjoituksessa.⁴⁸⁸ SKDL:n äänenkannattaja *Kansan Uutiset* pohdiskeli peruskoulun kielikysymystä maaliskuun pääkirjoituksessa: ”Kieliriidassa on kaksi puoluetta: yhden pakollisen kielen kannattajat ja kahden pakollisen kielen kannattajat. Tämä rintama menee läpi kaikkien poliittisten puolueiden.” Lisäksi kirjoituksessa kannettiin huolta yhden kielen

⁴⁸⁵ *Suomalainen Suomi* 1/1968. ”Yksi kieli, monta mieltä?” pk.

⁴⁸⁶ *Hufvudstadsbladet* 4.2.1968. ”Suomalainen Suomi tar klart ställning för svenska språket” Uutinen.

⁴⁸⁷ *Svenska Dagbladet* 14.2.1968. ”Ny språkstrid?” pk.

⁴⁸⁸ *Uusi Suomi* 2.2.1968. ”Vaikea kielipulmamme” pk.

ratkaisun kiinnittymisestä oppilaiden jatko-opiskeluihin: ”On nimittäin oletettavissa, että oppilaan valinta yhden ja kahden kielen välillä ei niinkään riipu hänen taipumuksistaan kuin hänen vanhempiensa sosiaalisesta asemasta.”⁴⁸⁹ Varsinaista selkeää kielikantaa ei pääkirjoituksessa esitetty, sen sijaan toivottiin puitelain osalta pikaista ratkaisua. Myös *Helsingin Sanomat* nosti esille peruskoulun kielikysymyksen pääkirjoituksessa. Lehden mukaan olisi tärkeää, ettei suomalaisten kielitaito vähenisi koulunuudistuksen yhteydessä. Aivan suoraan lehti ei ottanut kantaa ruotsin kielen asemaan peruskoulussa. Sen sijaan lehti korosti kielikysymyksen ratkaisun vaativuutta: ”[...] kielenopetusohjelma on niitä kysymyksiä, joita eivät henkilökohtaiset ambitiot, ennalta määrätyt ennakkoluulot tai erheelliseksi osoittautuneet perustelut saa ratkaista. Niitä ei myöskään pidä ratkaista puoluelinjojen mukaan eikä tunnepitoisissa mielialoissa.”⁴⁹⁰ Lehti oli selvästi huolissaan kielikysymyksen kärjistymisestä.

Maan ruotsinkielisen päälehdessä *Hufvudstadsbladetin* kielikanta oli täysin selvä. Lehti ajoi peruskouluun kahta pakollista kieltä kaikille oppilaille ja kiinnitti erityisesti huomiota ruotsin kielen asemaan. Lehti toi esille kantansa useassa pääkirjoituksessa. Näiden lisäksi *Hufvudstadsbladet* julkaisi helmikuussa 1968 23-sivuisen, erityisesti kansanedustajille suunnatun tiedotuslehtiön, jossa tuotiin esille perusteluja ruotsin kielen puolesta. Lehtisessä esiteltiin useiden kärkipoliitikkojen kielikantoja sekä koulualan asiantuntijoiden perusteluja kahden kielen opetukselle.⁴⁹¹ Tiedotuslehtiön toimittaminen ja jakelu suomalaisille päättäjille kertoo aivan käytännössä, kuinka vakavana kysymyksenä kieliratkaisu ruotsinkielisessä mediassa nähtiin.

Poliitikkojen sijaan kaikkein selkeimmin yhden kielen linjaa ajoivat koulualan asiantuntijat. Kansakouluväen *Opettajain Lehti* oli selkeästi yhden pakollisen kielen, englannin, kannalla. Helmikuun numeron pääkirjoituksessa lehti perusteli yhden pakollisen kielen kantaa:

Peruskoulun kielenopetuskysymys on paisutettu suureksi koulu-, kulttuuri-, kieli-, puolue- ja työmarkkinapoliittiseksi kiistaksi. Kahden kaikille oppivelvollisuuskoulun oppilaille pakollisen vieraan kielen vaatioille yhteistä on se, että he unohtavat käytännön realiteetit: oppilaiden kyvyt, käytettävissä olevat opettajavoimat ja asutuksemme rakenteen. Hallituksen esitystä on katsottu yksisilmäisesti ja sen epäkohtia liioitellen.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Kansan Uutiset 3.3.1968. ”Kielikiistan asemasotaa” pk.

⁴⁹⁰ Helsingin Sanomat 26.2.1968. ”Peruskoulun kielikiista” pk.

⁴⁹¹ Peruskoulun kieliopetus, 1968.

⁴⁹² Opettajain Lehti 24.2.1968. ”Kielenopetuksen kiista” pk.

Samanlaisia argumentteja esittivät myös useat koulualan asiantuntijat kirjoituksissaan. Koulunuudistustoimikunnan puheenjohtaja L. Arvi P. Poijärvi pohdiskeli kielikysymystä *Uudessa Suomessa* helmikuussa 1968.⁴⁹³ Myös Opetussuunnitelmakomitean puheenjohtaja, kouluneuvos Urho Somerkivi, julkaisi useita artikkeleita kielikysymyksestä talvella 1968.⁴⁹⁴ Lehdistö siis julkaisi kielikiistassa myös yhden kielen linjalla olleiden henkilöiden kirjoituksia, mutta hyvin informatiiviseen sävyyn.

Pohjoismaisen lehdistön reaktiot

Sivistysvaliokunnan äänestystulos huomioitiin kotimaisen lehdistön lisäksi myös Pohjoismaissa. *Svenska Dagbladet* näki äänestystuloksen huolestuttavana kehityksenä pohjoismaiselle yhteistyölle. Lehti otti esille opetusministeri Oittisen ajaman yhden kielen linjan perustelut. Lehti toivoi, ettei kielikiista aiheuttaisi paluuta 1930-luvun kieliriitoihin. Lisäksi lehti muistutti Paasikiven ja Kekkonen positiivisesta suhtautumisesta pohjoismaiseen yhteistyöhön ja ruotsin kielen asemaan Suomessa. Lehdestä käy ilmi selkeä varoituksen sana kielikiistan kärjistyisestä:

Men om hr Oittinen och hans falang önskar en ny språkstrid bör de vara medvetna om att den inte endast kommer att splittra Finland utan också Norden genom att fjärma Finland från de övriga nordiska länderna.⁴⁹⁵

Göteborgs-Posten näki yhden kielen ratkaisussa samanlaisen uhkakuvan, mistä kertoo jo lehden otsikko ”Finsk isolering?”⁴⁹⁶ Molemmissa lehdissä tuotiin selkeästi esille Suomen ulkopoliittisen linjan suuri uhkakuva: eristäytyminen pohjoismaisesta yhteistyöstä.

Peruskoulun kielikysymys ja sivistysvaliokunnan äänestystulos huomattiin myös Tanskan lehdistössä. *Berlingske Aftenavis* -lehden pääkirjoituksessa toistettiin samaa teemaa: kieliratkaisun vaikutusta Suomen pohjoismaiseen yh-

⁴⁹³ Esim. Uusi Suomi 11.2.1968. ”Peruskoulun kielinopetusohjelma” L. Arvi P. Poijärven artikkeli.

⁴⁹⁴ Esim. Helsingin Sanomat 29.12.1967 ”Peruskoulun kieliohjelma” Urho Somerkiven mielipidekirjoitus; Suomenmaa 24.1.1968. ”Peruskoulun kieliohjelma” Urho Somerkiven artikkeli.

⁴⁹⁵ Svenska Dagbladet 24.12.1967 ”Svenskan i Finland” pk; Suomen Tukholman lähetystö. Lehdistökatse n:o 15 ”Kielikysymys Suomen peruskoulussa; arviointeja Ruotsin lehdistöissä” 28.12.1967. 94 B, Ruotsi, Lehdistökatset 1967. UM.

⁴⁹⁶ Göteborgs-Posten 24.12.1967 ”Finsk isolering?” pk; Suomen Tukholman lähetystö. Lehdistökatse n:o 15 ”Kielikysymys Suomen peruskoulussa; arviointeja Ruotsin lehdistöissä” 28.12.1967. 94 B, Ruotsi, Lehdistökatset 1967. UM.

teistyöhön.⁴⁹⁷ *Kristeligt Dagblad* muistutti ruotsin kielen välttämättömyydestä juuri jokapäiväisessä kanssakäymisessä. Lisäksi lehti teki erikoisen huomion vertaamalla Suomen kielikysymystä Intian vastaavaan tilanteeseen englannin ja hindinkielen välillä. Lehti tosin myönsi, ettei Suomessa ollut uhattuna yhtä suuria arvoja kuin Intiassa. Lehden mukaan Suomen kieliratkaisussa uhattuna oli sisäpolitiikan sijaan pohjoismainen yhteistyö. Lehti päätti kirjoituksensa ve-toomukseen: ”Mutta juuri tästä syystä odotettaisiinkin, että Suomen eduskunta ei ainoastaan suomalaisten, vain vähintään yhtä paljon Pohjolan takia tahtoi-si nähdä kieliongelman suuremman kokonaisuuden osana eikä yksinomaan kansallisena ongelmana.”⁴⁹⁸ Pohjoismaisessa lehdistössä Suomen kielikysymys nähtiin koko Pohjolan kysymyksenä, ei vain Suomen sisäisenä. Tästä voidaan aiheellisesti esittää kysymys, miksi pohjoismaisessa lehdistössä Suomen kieli-ratkaisusta kannettiin näin vahvasti huolta, mikä merkitys sillä oli Pohjoismai-den kannalta.

Suomen kannalta asia oli täysin selvä. Pohjoismainen yhteistyö oli erittäin tärkeä osa Suomen ulkopoliittikkaa. Siksi oli myös selvää, että pohjoismaisten lehtien varoitukset Suomen eristäytymisestä pohjoismaisesta yhteistyöstä oli-vat vakavaa luettavaa suomalaisille päättäjille. Edelliset tiedot löytyvät Suomen ulkoministeriöstä, jonne Suomen Kööpenhaminan ja Tukholman lähetystöt olivat sanomalehtikirjoituksista raportoineet. Tätä kautta tiedot myös kul-keutuivat Suomen poliittisen johdon tietoon.⁴⁹⁹ Tämä, erityisesti ruotsalaisen lehdistön rooli suomalaisessa politiikassa, oli oma mielenkiintoinen lukunsa sodan jälkeisenä aikana. Siinä Ruotsin lehdistöä käytettiin hyödyksi, kun koti-maan lehdistö ei voinut asiasta kirjoittaa. Ensinnäkin Ruotsin kautta saatettiin ”kierrättää” Suomen lehdistölle arkaluonteiset aiheet, jolloin ne voitiin uutisoi-da ulkomailta lainattuina uutisina. Toiseksi Ruotsin lehdistön uutisointia voi-tiin käyttää lyömäaseena Suomen sisäisessä poliittisessa kädenväännössä. Tästä löytyy lukuisia esimerkkejä aivan vuosisadan alusta alkaen.⁵⁰⁰ Tämä käytäntö, Esko Salmisen mukaan yksi itesesensuurin muoto, syntyi sotien aikana ja jatkui

⁴⁹⁷ Berlingske Aftenavis 28.12.1967 ”Finlands andet sprog” pk; Suomen Kööpenhaminan lähe-tystö. Lehdistökatsaus n:o 1 ”Kielten opetus Suomessa; pääkirjoituksia Tanskan sanomaleh-dissä” 3.1.1968. 94 B, Tanska, Lehdistökatsaukset 1968. UM.

⁴⁹⁸ Kristeligt Dagblad 2.1.1968 ”Ulykkelig sprogstrid” pk; Suomen Kööpenhaminan lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 1 ”Kielten opetus Suomessa; pääkirjoituksia Tanskan sanomalehdissä” 3.1.1968. 94 B, Tanska, Lehdistökatsaukset 1968. UM. Käännös otettu UM:n raportista.

⁴⁹⁹ Lähetystöissä tehtyjen sanomalehtikatsauksien jakelu: tasavallan presidentti, pääministeri, ulkoasiainministeri, valtiosihteeri, pol.os., santsto 2, arkisto.

⁵⁰⁰ Ks. esim. Majander 2004, 55.

koko toisen tasavallan ajan. Salmisen mukaan Ruotsin suurimmat lehdet näyttelivät kyseisenä aikana ”huomattavaa osaa Suomen mielipiteenmuodostuksessa”. Toisaalta peruskoulun kieliratkaisun yhteydessä pohjoismaisella lehdistöllä oli varmasti aivan oma tavoite: herätellä suomalaista yleisöä näkemään kieliratkaisu laajempaan kuin vain koulu- tai edes maan sisäisenä kysymyksenä. Tässä onnistuttiinkin ilmeisen hyvin, mutta vielä on jäljellä kysymys, miksi asia nähtiin niin tärkeänä muissa Pohjoismaissa.

Vastausta on lähdeittävä hakemaan koko Pohjolan mittakaavassa, mikä tekee asian huomattavan haasteelliseksi. Ensinnäkin on lähdeittävä siitä, että kyllä pohjoismainen yhteistyö oli tärkeää kaikkien maiden – Norjan, Tanskan, Ruotsin – kannalta, ei vain Suomen näkökulmasta. Kaikilla neljällä Pohjoismaalla oli kylmän sodan maailmassa yhteisiä intressejä korostaa maiden erityisluonnetta sekä rauhoittaa Pohjolan turvallisuuspoliittista tilannetta niin Itämeren kuin Pohjoiskalotin alueilla.⁵⁰¹ Status quo – Pohjolan tasapaino⁵⁰² – oli tärkeä arvo, jolla maat pystyivät perustelemaan olemassa olevan tilanteen etuja suurvaltojen välisissä mittelöissä. Pohjoismaiden asemaa ei ”kannattanut” häiritä, siitä olisi ollut seurauksena tasapainon järkkäminen, mikä ei olisi palvellut kummankaan supervallan intressejä. Vaikka Pohjolan tasapaino teoriana Mikko Majanderin mukaan ”maistuu liian mekaaniselta” historiantutkimuksen näkökulmasta,⁵⁰³ oli se varmasti pohjoismaisille vallanpitäjille tärkeä ajatuskehikko, jolla mieltää maiden asema kylmän sodan maailmassa.⁵⁰⁴

Pohjoismainen yhteistyö oli tärkeä myös talouspolitiikan kannalta, olivathan kaikki neljä maata vielä kieliratkaisun aikaan EFTA:n jäseniä.⁵⁰⁵ Suomelle kaupankäynti länsivaltojen kanssa oli erityisen tärkeää, koska se ehkäisi liian yksipuolisen sitoutumisen kauppaan Neuvostoliiton kanssa. Kuusikymmentäluvulta alkaen kaupankäynti Pohjoismaiden välillä lisääntyi ja erityisesti kasvoi Suomen ja Ruotsin välinen kauppa. Suomen EFTA-jäsenyys hyödytti taloudellisesti Suomen lisäksi kaikkia Pohjoismaita.

Ajallinen yhteys Pohjoismaiden yhteisen talouspolitiikan ja peruskoulun kielikysymyksen väliltä löytyy keväällä 1968 aloitettujen Nordek-taloushankkeen ensimmäisten neuvotteluiden kautta. Nordek-hankkeen tavoitteena oli syventää pohjoismaiden taloudellista yhteistyötä. Erityisesti asia kosketti Ruot-

⁵⁰¹ Østergård 1997, 68–71.

⁵⁰² Majander 2004, 365; Maude 1977, 53–54.

⁵⁰³ Majander 2004, 365–366.

⁵⁰⁴ Ruotsin osalta tähän sisältyi myös käsite ”Finlandsargumentet”. Kronvall 2003, 37–45.

⁵⁰⁵ Suomi tosin omalla Finn-Efta -sopimuksella.

sia ja Suomea. Ensinnäkin kysymys oli laajasta siirtolaisuudesta Suomesta Ruotsiin. Toiseksi Suomea ja Ruotsia yhdisti halu pysytellä EEC:n ulkopuolella. Joka tapauksessa 1960-luvun lopun ilmapiiri oli hyvin avoin Pohjoismaiden yhteiselle talouspoliittiselle suuntaukselle.

Myös kansalaisten tasolla Pohjoismaiden merkitys näkyi monella tavalla. 1954 Pohjoismaiden kesken sovittu vapaa liikkuvuus toteutti aivan käytännössä ajatusta yhteisestä ja yhtenäisestä alueesta.⁵⁰⁶ Tässä täytyy muistaa, että sodan jälkeisinä vuosina kansalaisten vapaa liikkuvuus maiden välillä oli ainakin Euroopan mittakaavassa harvinaista. Samanlainen järjestely oli Pohjoismaiden lisäksi toteutunut oikeastaan vain Benelux-maiden kohdalla. Pohjoismaiden kesken sovittu vapaa liikkuvuus helpotti myös työvoiman liikkumista, missä pääsuunta oli Suomesta Ruotsiin. Ruotsissa vallitsi sodan jälkeisinä vuosikymmeninä, aina 1970-luvulle asti, lähes krooninen työvoimapula. Siirtolaisuus Suomesta Ruotsiin helpottui yhteispohjoismaisen sopimuksen myötä ja saavutti huippunsa 1960-luvun lopulla, jolloin kahden vuoden aikana (1969–70) Suomesta Ruotsiin siirtyi lähes 100 000 ihmistä.⁵⁰⁷

Lisäksi on muistettava pohjoismaisen yhteistyön aivan konkreettinen elin, Pohjoismaiden neuvosto, joka kertoi maiden yhteisistä intresseistä.⁵⁰⁸ Samalla se muistutti yhteistyön yhdestä oleellisesta elementistä: yhteisestä kielestä, jolla kommunikoida. Ulko- talous- ja kulttuuripoliittisten perustelujen lisäksi taustalla oli myös kysymys yhteisestä kielestä, jolla yhteistyötä voitiin niin poliittisen johdon kuin kansalaisten tasolla harjoittaa. Tätä kautta suomenkielisten ruotsin kielen taito kosketti koko Pohjolaa.⁵⁰⁹

Kaikkia Pohjoismaita koskettavien yhteisten intressien lisäksi on huomioitava Ruotsin ja Suomen välinen erityissuhde, joka varmasti heijastui juuri Ruotsin lehdistön kommenttien taustalta. Yli 600-vuotinen yhteinen historia oli jättänyt suomalaiseseen yhteiskuntaan niin vahvan jäljen, mitä ei edes satavuotinen aikakausi Venäjän suuriruhtinaskunnan osana voinut muuttaa. Toki tässä auttoi se, että autonominen Suomi sai säilyttää lännestä, Ruotsista, periytyvän yhteiskuntarakenteen: läntisen kirkon, länsimaisen lain, Ruotsista periytyvän säätyjärjestelmän sekä ruotsin kielen maan hallinnollisena kielenä.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ Andrén & Möller 1990, 151–155.

⁵⁰⁷ Korkiasaari 2000, 140, 147–149, 158.

⁵⁰⁸ Soikkanen 2003, 37–38, 187–192.

⁵⁰⁹ Julkisuudessa ei juurikaan pohdittu sitä, onko ruotsin kielen oppiminen avain myös tanskan ja norjan sujuvaan ymmärtämiseen.

⁵¹⁰ Ks. esim. Ruin 1999, 193–207.

Erityisellä tarkkuudella tätä näkökulmaa on käsitellyt professori Kris-
ter Wahlbäck tutkimuksissaan.⁵¹¹ Vaikka Wahlbäck on omistanut kokonai-
sen kirjan suomalaisuuskysymykselle ruotsalaisessa politiikassa, jää vastaus
Ruotsin intresseistä Suomen kielipolitiikkaa kohtaan kuitenkin ontoksi. Ehkä
tarkimman vastauksen Wahlbäck antaa Paasikivi-Seurassa pitämässään esi-
telmässä. Esitelmässä Wahlbäck toteaa ensinnäkin, että Ruotsin valtion vi-
rallista suhdetta Suomeen ei ollut määritelty, vaan se perustui ennemmin-
kin traditioon. Samoin Ruotsin suhde Suomen kielikysymykseen perustui
samalla tavalla määrittelemättömiin, tunteenomaisiin asenteisiin. Tärkeintä
oli Wahlbäckin mukaan se, että Suomi toteutti Ruotsin kannalta oikeanlaista
kielipolitiikkaa, piti huolta ruotsin kielen osaamisesta Suomessa. Tähän sa-
manlaiseen ”vihjaukseen” yhtyy myös pitkän linjan UD-diplomaatti Sverker
Åström muistelmissaan: ”Ett omistligt hjälpmedel i vårt samarbete är Fin-
lands tvåspråkighet. Att svenskan bevaras i utbildning och offentligt liv är ett
vitalt intresse för Norden, Sverige och, tror jag, Finland.”⁵¹² Suomen kaksikie-
lisyyden säilyttäminen oli siis oleellinen osa pohjoismaista yhteistyötä, mutta
vielä jää ilmaan kysymys, miksi.

Vastaus koostuu useammasta limittäin vaikuttavasta osasta. Ensinnäkin
Suomen täysipainoinen osallistuminen pohjoismaiseen yhteistyöhön edellytti
yhteistä kieltä, ruotsia. Suomenkielisten ruotsin kielen taito olisi ollut uhattuna,
mikäli ruotsi ei olisi tullut kouluopetukseen kaikille oppilaille. Toiseksi ruotsin
kieli Suomessa todisti kuulumisen samaan kieliyhteisöön. Vaikka pohjoismai-
nen yhteistyö toteutui aivan konkreettisesti käytännön tasolla, niin kuitenkin
ajatus yhteisestä kielellisestä alueesta antoi kaikille Pohjoismaille implisiittisen
yhteenkuuluvuuden tunteen. Mikko Majander näkee Suomen kuulumisen
pohjoismaiseen kulttuuripiiriin niin tärkeänä asiana, että se pitkälti selittää
myös Suomen kohtalon kylmän sodan maailmassa:

Miksi Suomesta ei siis tullut kansandemokratiaa, miksi meitä ei neuvosto-
liittolaistettu? Vastauksen voi sittenkin kiteyttää yhdeksi lauseeksi, pääseli-
tysperusteeksi: Koska Suomi oli pohjoismaa.⁵¹³

⁵¹¹ Wahlbäckin, voidaan sanoa pääteos, *Jättens andedräkt – Finlandsfrågan i svensk politik 1809–2009*, käsittelee laajasti tätä problematiikkaa.

⁵¹² Åström 1992, 43.

⁵¹³ Majander 2004, 104.

Kielikysymys nousee yhdeksi teemaksi presidentinvaaleissa

Syksyllä 1967 puolueissa ryhdyttiin valmistautumaan tuleviin presidentinvaaleihin. Vastakkain vaaleissa olivat Kekkonen suuri koalitio, kokoomuksen ehdokas pankinjohtaja Matti Virkkunen sekä ”unohdetun kansan puolustaja” SMP:n Veikko Vennamo.⁵¹⁴ Vaalien asetelma enteili jo ennakkoon istuvalle presidentille varmaa vaalivoittoa. Kekkonen vaaliliiton takana kun olivat kaikki kolme vasemmistopuoluetta sekä Keskustapuolue. Liberaalit lähtivät vaaleihin omana Kekkonesta kannattavana vaaliliittona. RKP:ssä ei puolestaan löytynyt yksimielisyyttä yhden ehdokkaan taakse. RKP:n edustajia olikin kaikkien kolmen presidenttiehdokkaan listoilla.⁵¹⁵ Vaikka alun perin vaalitaistosta oli tarkoitus tehdä asiallinen, muodostui siitä kuitenkin hyvinkin kiihkeä, erityisesti Virkkusen haastettua Kekkonen ajaman ulkopoliittisen linjan.

Peruskoulun kieliratkaisun kannalta merkittävää oli se, että lehdistökirjoittelu ruotsin kielen asemasta nosti kielikysymyksen yhdeksi teemaksi myös presidentinvaaleissa. Presidentinvaalikamppailussa kaikki ehdokkaat, tullineuvos Veikko Vennamo, pankinjohtaja Matti Virkkunen sekä presidentti Kekkonen ilmaisivat koulunuudistuksessa tukensa ruotsin kielelle. Näistä istuvan presidentin ja lähes varmana vaalivoittajana pidetyn Kekkonen kannanotto oli luonnollisesti kaikkein merkittävin. Kekkonen kannanotto ruotsin kielen puolesta ei voinut olla vaikuttamatta kieliratkaisuun johtuen presidentin painoarvosta suomalaisessa politiikassa.

Kekkonen aloitti oman kampanjansa 8.12.1967 Helsingin Messuhallista. Pääteemoina vaalikampanjassa olivat Paasikiven–Kekkonen ulkopoliittisen linjan jatkaminen sekä yhteiskuntaryhmien välisten vastakohtaisuuksien tasoittaminen. Jälkimmäinen tarkoitti lähinnä kommunistien niveltämistä osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Vaikka puheiden sisällöstä pääteltiin presidentin siirtyneen ”liiaksi vasemmalle”, niin taustalla oli varmasti jo Pohjois-Pohjalaisessa osakunnassa 4.2.1967 esitetty ajatus sitoa kommunistit osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Tähän vähemmistöjen aseman esille ottamiseen sisältyi myös kysymys maan ruotsinkielisestä vähemmistöstä ja sen oikeuksien puolustamisesta. Vaikka se välillisesti olikin yksi presidentinvaalikampanjan pääteemoista, niin se tuskin näytteli kovinkaan suurta roolia kieliratkaisun toteutumisessa. Kieliratkaisun kannalta varmasti oleellisempia olivat ulkopoliittiset peruste-

⁵¹⁴ Juhani Suomi on käsitellyt yksityiskohtaisesti presidentinvaalikampanjaa, mutta ei ole ottanut sanallakaan huomioon vaaleihin liittynyttä kielikysymystä. Suomi 1994, 530–563.

⁵¹⁵ Suomi 1994, 549–550.

lut kuin vetoaminen maan kaksikielisen kulttuurin säilyttämiseen. Se kun oli kielirauhan sisäistäneessä Suomessa jo lähestulkoon itsestäänselvyys. Sen sijaan kysymys ruotsin kielestä liittyi Kekkonen toiseen vaaliteemaan, Paasikiven–Kekkonen ulkopoliittiseen linjaan. Ruotsin kielen ja suomenruotsalaisen vähemmistön huomioon ottaminen oli yksi – tosin implisiittinen – edellytys myös Suomen ulkopoliittikan yhdelle tärkeälle ulottuvuudelle, pohjoismaiselle yhteistyölle.

Vaalikamppailua ajatellen Kekkosella oli tiedossa kansalaisten näkemyksiä kieltenopetuksesta: enemmistö kannatti ruotsin kielen aseman turvaamista peruskoulussa. Tämä perustui Kekkonen vaalitoimikunnan M-tietokeskuksella teettämään mielipidetutkimukseen keväältä 1967. Mielipidetutkimuksen yhtenä osa-alueena oli selvitetty suhtautumista peruskoulu-uudistuksen kieliratkaisuun. M-tietokeskuksen vastauksessa todetaan: ”Yllätyksenä voitaneen pitää, että merkitsevä enemmistö vastaajista (54 pros.) haluaisi peruskoulussa opettavan kahta vierasta kieltä.” Tämä tieto on varmasti auttanut Kekkonen presidentinvaaliedokkaana muodostamaan kantansa kieltenopetuksen suhteen, toisaalta ruotsin kielen tukemiselle oli myös painavampia syitä.

Pietarsaareissa pidetyssä vaalitulaisuudessa presidentti korosti kaksikielisyyden merkitystä suomalaiselle yhteiskunnalle. Kekkonen muistutti kieliriidoista, jotka hänen mukaansa olivat jääneet jo historiaan. Samassa kohdassa Kekkonen puhui peruskoulun kielikysymyksestä:

Kieli on kansan omaperäisyyden perusta. Suomessa voimme lisäksi väittää, että kaksikielisyys suurissa osissa maatamme antaa sivistyselämällemme aivan erikoisen leiman. Vakaumukseni on, että kaksikielisyyttä on edistettävä myös nyt esillä olevan koulu-uudistuksen yhteydessä. Haluan lisäksi korostaa, että meidän ei pidä lisätä ruotsin kielen taitoamme vain siksi, että se edistää pohjoismaista yhteistyötä. Yhtä tärkeätä on, että kansakuntana pysytämme runsaat mahdollisuutemme kaksikieliseen kulttuuriin sekä sen kautta siihen monipuolisuuteen, minkä tämä koko maan sivistyselämälle tuo mukanaan.⁵¹⁶

Puheessaan Kekkonen ei sanonut suoraan, kuinka kieltenopetus tulisi järjestää, vaan ainoastaan totesi, että koulunuudistuksen tulisi edistää kaksikielisyyttä. Perusteluina oli pohjoismainen yhteistyö ja maan kaksikielinen kulttuuri. Peruskoulun kielikysymys oli puheenaiheena myös Kekkonen toisessa ruotsinkieliselle yleisölle suunnatussa vaalipuheessa. Sipoossa 10.1. pitämässä puheessa

⁵¹⁶ Puheet, kirjoitukset. Vaalipuheita 1967–68 (presidentinvaali 1968) puhemateriaalia 1967–68. UKA.

Kekkonen kertasi edustamansa ulkopoliittikan perusajatuksia. Hänen mukaansa Suomelle oli tärkeätä toimiva yhteistyö Neuvostoliiton kanssa ja erityisesti sen kanssa solmitun YYA-sopimuksen noudattaminen. Toisena kulmakivenä ulkopoliitikassa oli toiminta YK:ssa. Näiden kahden lisäksi Kekkonen lisäsi vielä kolmannen kulmakiven:

Men det finns ännu en tredje hörnpelare inom vår utrikespolitik, nämligen förhållandet till de övriga nordiska länderna, främst Sverige. Det är mycket betecknande att man ofta glömmer bort att det nordiska samarbetet – också det – till sitt väsen givetvis är av utrikespolitisk natur.⁵¹⁷

Puheen jatkossa Kekkonen selosti Pohjoismaiden ja erityisesti Ruotsin kanssa yhteistyöstä koituvia etuja. Tämän jälkeen Kekkonen puhui peruskoulun kielenopetuksesta. Hänen mukaansa peruskoulun kielenopetus olisi toteutettava siten, että se turvaa maan kaksikielisyyden säilymisen. Lisäksi Kekkonen toisti kielenopetuksen – ruotsin kielen – merkityksen pohjoismaisen yhteistyön kannalta. Juuri tämä puheen rakenne on mielenkiintoinen Kekkonen kielenopetuksen perustelujen kannalta. Puheen alussa hän korosti pohjoismaisen yhteistyön ja juuri yhteistyön Ruotsin kanssa olevan yksi kulmakivi Suomen ulkopoliitikassa. Toisaalta peruskoulun kielenopetuksen perusteluissa hän mainitsi ruotsin kielen tärkeyden juuri pohjoismaisen yhteistyön kannalta. Tästä voi vetää melko suoran johtopäätöksen: peruskoulun kielenopetus oli Kekkonen mukaan osa ulkopoliittikkaa, ei vain pedagoginen tai kulttuuripoliittinen kysymys. Tähän päätelmään täytyy kuitenkin suhtautua tietyllä varauksella. Kuten Juhani Suomi toteaa, Kekkonen vaalipuheiden yksityiskohtainen analysointi ei ole erityisen mielekästä, koska tekstit ovat valtaosaltaan vaaliliiton piirissä tehtyjä ja suunnattu juuri tiettyä kuulijakuntaa varten.⁵¹⁸ Tämä käy hyvin ilmi juuri kielikysymyksen osalta. Kekkonen käsitteli ruotsin kielen asemaa koulunuu-distuksessa vain ruotsinkieliselle yleisölle sunnatuissa vaalipuheissa.

Peruskoulun kielikysymys oli selvästi ajankohtainen aihe ruotsinkieliselle väestölle sunnatuissa puheissa. Tämä näkyi vastaehdokkaan, Matti Virkkusen, puheissa. Virkkusen mukaan peruskoulun kielikysymystä ja ruotsin kielen asemaa oli tarkasteltu ”liian yksipuolisesti”. Virkkunen katsoi, että ruotsin kielen aseman turvaaminen kouluopetuksessa oli tärkeätä Suomen kaksikielisen kult-

⁵¹⁷ Puheet, kirjoitukset. Vaalipuheita 1967–68 (presidentinvaali 1968) puhemateriaalia 1967–68. UKA.

⁵¹⁸ Suomi 1994, 558.

tuurin sekä pohjoismaisen yhteistyön kannalta.⁵¹⁹ Molemmat presidenttiehdokkaat perustelivat siis ruotsin kielen merkitystä samoilla argumenteilla.⁵²⁰ Toisaalta Virkkunen kyseenalaisti istuvan presidentin kielikannan, olihan presidentti yhdessä valtioneuvoston kanssa keväällä 1967 esittänyt peruskouluun vain yhtä pakollista kieltä. Tämä näkyi hyvin 4.1. järjestetyssä TV-vaalitentissä, jossa Virkkunen pääsi iskemään Kekkonen hieman epäselväksi jääneeseen kielikantaan. *Helsingin Sanomat* kirjoitti Virkkusen lausunnosta seuraavana päivänä. Virkkunen oli toistanut positiivisen kantansa ruotsin kielen suhteen, mutta ihmetellyt samalla presidentti Kekkonen toimetttömyyttä kielikysymyksessä hallituksen lakiesityksen yhteydessä:

Se mielestäni on merkillistä, että tasavallan presidentti olisi jonkinlainen kumileimasin annettaessa eduskunnalle muita kuin ulkopolitiikkaa koskevia esityksiä. Kuitenkin meidän hallitusmuotomme antaa presidentille erittäin suuren vallan.⁵²¹

Virkkunen hyödynsi Kekkonen epäselvää kielikantaa myös vaalimainonnassaan ruotsinkielisessä lehdistössä. Virkkusen vaaliliiton mainoksessa *Hufvudstadsbladetissa* kyseenalaistettiin istuvan presidentin kielikanta. Mainoksen otsikko kertoo hyvin viestin sanoman: ”Det är inte sant att de olika presidentkandidaterna skulle ha samma ståndpunkt om språkundervisningen i grundskolan.”⁵²²

Kekkonen oli siis joutunut vaalikamppailun yhteydessä eräänlaiseen altavastaajan asemaan kielikysymyksessä. Esimerkiksi *Nya Pressen* epäili presidentin ”todellista kielikantaa”.⁵²³ Tämä käy hyvin selville myös muista lehtikirjoituksista. Kielikysymys nousi esille myös Kekkonen vaalikampanjaan kuuluvassa poliittisten toimittajien yhdistyksen lounastilaisuudessa, josta *Helsingin Sanomat* kirjoitti seuraavana päivänä. Lounastilaisuudessa Kekkoselta tiedusteltiin hänen kantaansa kielenopetukseen: ”Hyväksyttekö englannin kielen ainoana pakollisena kielenä uudessa peruskoulussa.” Kekkonen vastasi:

Asia on sillä tavalla, että presidentin täytyy antaa monta lakiesitystä, joihin hän ei voi yksityiskohtaisesti perehtyä ja varsinkin kun on kysymyksessä sel-

⁵¹⁹ *Helsingin Sanomat* 17.12.1967. ”Virkkunen puhui taloudesta, ulkopolitiikasta ja nuorista” Uutinen.

⁵²⁰ Molemmat presidenttiehdokkaat pitivät yhteensä viisi ruotsinkielistä vaalilaisuutta. Kekkonen 10.12. Pietarsaareissa, 4.1. Helsingissä ja 11.1. Sipoossa. Virkkunen puolestaan 16.12. Vaasassa ja 19.12. Helsingissä. Ekberg 1997, 404.

⁵²¹ *Helsingin Sanomat* 5.1.1968. ”Presidentti voi vaikuttaa maan talouspolitiikkaan välittömästi” Uutinen.

⁵²² *Hufvudstadsbladet* 11.1.1968.

⁵²³ *Nya Pressen* 4.1.1968. ”Oppositionens roll” pk.

lainen perustavaa laatua kuin peruskoulu-uudistus, niin siihen on mahdotonta mennä tekemään muutoksia. Minä olen esittänyt yleisen käsityksen siitä, että olisi hyvin tärkeätä Suomelle, että ruotsin kielen taito suomalaisten keskuudessa säilyisi. Pitemmälle minä en tässä asiassa uskalla mennä sen vuoksi, että jos minä asettuisin hallituksen esitystä vastaan, niin minä uskon, että monet minun arvostelijani katsoisivat, että minä olen ylittänyt ne valtuudet, jotka tasavallan presidentillä on. Ja toiselta puolen minä en voi sitä senkään vuoksi tehdä, että minä olisin aiheuttamassa ehkä hallituksen kaatumisen tai ehkä rakoilun tässä asiassa. Niin pitkälle tässä asiassa on menty.⁵²⁴

Kekkosen vastauksesta voi nähdä, että kielikysymyksestä oli tullut hallitukselle selkeä rasite. Tämän lisäksi vastauksesta näkyi presidentin eräänlainen harmistuminen alkuperäiseen lakiesitykseen. Toisaalta käy ilmi, että Kekkonen yritti väistää väitteen siitä, ottiko hän kantaa lakiesityksen aikoihin hallituksen kieliratkaisuun. Myös *Hufvudstadsbladet* uutisoi Kekkonen kannanoton.⁵²⁵ Kekkonen lausunto ylitti uutiskynnyksen myös Ruotsissa, kun *Dagens Nyheter* kirjoitti asiasta.⁵²⁶ Tammikuussa *Nya Pressen* pohdiskeli Kekkonen lausuntoja ruotsin kielen asemasta peruskoulu-uudistuksessa. Lehti ei ollut lainkaan tyytyväinen Kekkonen lausuntoihin, vaan katsoi, että presidentti pikemminkin yritti väistää kysymyksen.⁵²⁷

Vuoden alussa myös Ruotsin Helsingin lähetystö kiinnitti huomiota presidentti Kekkonen vaikeaan asemaan peruskoulun kieliratkaisussa. Lähetystöneuvos Gunnar Ljungdahl raportoi RKP:n järjestämästä Kekkonen vaalitulaisuudesta, jossa Kekkonen selosti asemaansa kielikysymyksessä. Raportin mukaan Kekkonen ei henkilökohtaisesti ollut hallituksen esittämän kielikannan puolella, vaan päinvastoin näki sen valitettavana ja vahingoittavana Suomelle. Raportissa todettiin presidentin kannattavan ruotsin kielen opiskelua peruskoulussa sisä- ja ulkopolitiisista syistä.⁵²⁸

Ruotsin lähetystö ei selvästikään epäillyt Kekkonen kielikantaa, toisin kuin vielä vuoden 1962 presidentinvaalikamppailun yhteydessä. Silloin lähetystö arveli presidentin tuen ruotsin kielelle johtuvan pikemmin vaalitaktisista lähtökohdista kuin todellisesta halusta turvata ruotsin kielen asema Suomessa. 1960-luvun lopulla yhteydenpito Ruotsin lähetystön ja presidentin välillä oli

⁵²⁴ Helsingin Sanomat 29.12.1967. ”Rauhantyölle sama puolueettomuuden asu kuin ulkopolitiikallammekin” Uutinen.

⁵²⁵ Hufvudstadsbladet 29.12.1967. ”Jag kan inte säga mera i språkfrågan” Uutinen.

⁵²⁶ Dagens Nyheter 29.12.1967. ”Kekkonen undviker språkstrid” Uutinen.

⁵²⁷ Nya Pressen 4.1.1968. ”Oppositionens roll” pk.

⁵²⁸ Ljungdahlin P.M. Kekkonen puheen sisällöstä 5.1.1968. HP 1 Af, UD.

aivan toista luokkaa kuin vuosikymmenen alussa. Maiden poliittinen johto oli löytänyt keskusteluyhteyden keskenään, mikä näkyi lukuisissa vierailuissa. Näissä tapaamisissa oli varmasti tullut selville ruotsin kielen merkitys Suomelle. Tämä näkyi myös *Göteborgs-Postenin* valitsijamiesvaalien jälkeisessä kirjoituksessa. Artikkelissa korostetaan Paasikiven–Kekkonen ulkopoliittista linjaa sekä nostetaan esille Kekkonen suhde Ruotsiin:

Kekkonen har samma finsknationella bakgrund som Paasikivi hade. Det är intressant att se tillbaka på hans utveckling, på hans ändrade inställning till Sverige och Norden överhuvudtaget. Nu vårdar han svenskheten, Sverige och Norden som värdefulla nationella tillgångar för det fria Finland.⁵²⁹

Jotakin Kekkonen kiinnostuksesta ruotsalaisiin huomioihin kertoo se, että edellisen artikkelin suomenkielinen käännös löytyy Kekkonen päiväkirjasta, johon hän on lehtileikkeen tallentanut.⁵³⁰

Vaikka presidentinvaalikandidaattien varsinaiset teot kielikysymyksessä jäivät vain puheiden tasolle, niin ne merkitsivät kuitenkin sitä, että kielikeskustelu laajeni argumentoinnin suhteen sekä nousi koskettamaan aivan politiikan huippua. Tässä merkittävintä tietysti oli presidentti Kekkonen kielikannan julkitulo, joka ei ilman vaaleja olisi välttämättä tullut lainkaan ilmi. Lehdistö tietysti seurasi ehdokkaita ja kirjoitti kandidaattien kielikannoista. *Hufvudstadsbladet* olikin selvästi tyytyväinen presidentinvaaleissa esille nousseeseen kielidebattiin. Pääkirjoituksessa 13.1. *Hufvudstadsbladet* totesi, että sivistysvaaliokunnan yhden kielen kannasta alkaneesta kielikiistasta oli ollut hyötyä, koska presidenttiehdokkaat olivat joutuneet esittämään kantansa kielikysymyksessä. Lehti piti ilahduttavana sitä, että kaikki kolme ehdokasta olivat ruotsin kielen turvaamisen kannalla. Lisäksi lehti piti ”erityisen tyydyttävänä” presidentti Kekkonen kannanottoa kieli asiassa. Lehden mukaan peruskoulun kielikiistan kannalta tärkeintä kuitenkin oli, että kysymys ruotsin kielestä oli noussut politiikan ylimmän tason kysymykseksi, mikä ei voinut olla vaikuttamatta yleiseen asenteeseen. Lisäksi kielikysymyksen argumentointi oli laajentunut koulun sisäisestä kysymyksestä kansalliseen kulttuuriin ja ulkopoliittikkaan.⁵³¹

Ilman lehdistössä alkanutta kirjoittelua argumentointi olisi todennäköisesti jäänyt enemmän koulualan asiantuntijoiden varaan. Sen sijaan se oli noussut aivan poliittiselle huipulle ja laajentunut kulttuuri- ja ulkopoliittisiin argument-

⁵²⁹ Göteborgs-Posten 18.1.1968. ”Kekkonens nya period” Uutinen.

⁵³⁰ Kekkonen arkisto. Vuosikirja 1968. UKA. (Päiväämätön ja nimeämätön artikkeli).

⁵³¹ Hufvudstadsbladet 13.1.1968. ”Det viktiga språkvalet” pk.

teihin. Juuri nämä kehityskulut olivat vakava haaste yhden kielen kannattajille, erityisesti opetusministeri Oittiselle.

Oittinen ajaa itsensä nurkkaan kielikannallaan

Yksittäisistä henkilöistä varmastikin kaikkein selkeimmin ja aktiivisimmin vain yhtä pakollista kieltä ajoi opetusministeri R. H. Oittinen. Hän toimi näin koko ministerikautensa ajan Paasion hallituksessa. Lisäksi Oittinen oli erouh-kauksellaan painostanut sivistysvaliokuntaa hallituksen yhden kielen linjan taakse, mikä oli varmasti vaikuttanut erityisesti valiokunnan vasemmistopo-liittikkoihin.

Oittisen yhden kielen linja alkoi kuitenkin vuodenvaihteessa 1967–68 kään-tyä häntä vastaan. Tämä näkyi useissa lehtikirjoituksissa. Vuoden 1967 lopulla nimimerkki ”Friman”⁵³² kirjoitti avoimen kirjeen Oittiselle, jossa hän ihmetteli opetusministerin yhden kielen kantaa. Kirje julkaistiin alun perin *Svenska De-mokraten* -lehdessä, mutta julkaistiin kokonaisuudessaan myös *Hufvudstads-bladetissa*.⁵³³ Tässä vaiheessa sisältö oli vielä hyvin ystävällisesti laadittu, mikä näkyi jo aloituksesta: ”Gamle vän!”

Tammikuussa (8.1.1968) Oittinen vastasi perustellen pedagogisia näkökan-tojaan:

Olen useasti korostanut sitä, että lähtökohtani on, kuten *Svenska Demo-kraten* on asiallisesti selostanut, pedagoginen. Haluan luoda koulun, jossa erilaiset oppilaat voivat opiskella kykyjensä ja edellytystensä mukaisesti tar-jolla olevien mahdollisuuksien puitteissa. Tämän vuoksi en voi suositella sellaisen koulun luomista, jossa olisi kaksi pakollista oppilaille vierasta kiel-tä. Tämä olisi varsin monille liian raskasta, se tekisi koulun näille oppilaille ikäväksi ja vastenmieliseksi. Yhtä pakollista kieltä voidaan opettaa kaikille, mutta kahta ei.

Samassa artikkelissa Oittinen otti myös kantaa kieliratkaisun varsinaiseen kie-lipoliittiseen kysymykseen:

Mitä sitten opetettaviin kieliin tulee, niin yhtenäiskoulutyypin perus-koulun kannalta on samantekevää, luetaanko englantia vai toista kotimaista kieltä. Jos toinen kotimainen kieli valitaan pakolliseksi kieleksi, en tee siitä kabinettikysymystä. Se on kielipoliittinen kysymys, ei pedagoginen. Englan-tia olen esittänyt pitkän epäröinnin jälkeen pakolliseksi kieleksi siksi, että meidän kai täytyy päästä muiden pohjoismaiden tasolle tässä kohdin ja tu-

⁵³² Nimimerkki Frimanin takana oli SDP:n poliitikko K.-A. Fagerholm.

⁵³³ *Hufvudstadsbladet* 31.12.1967. ”Fagerholm frågar Oittinen” Uutinen.

levaisuudessa täytyy yleensä osata hyvin englantia, joka on maailmankieli. Me emme voine elää vain pohjoismaisten yhteyksien varassa.⁵³⁴

Oittinen perusteli kielikantaansa myös toisessa yhteydessä, peruskoulukokeilujen tiedotustilaisuudessa tammikuussa 1968. Maan päälehdet ja puoluelehdet kirjoittivat Oittisen perusteluista seuraavana päivänä.⁵³⁵ Oittinen toisti *Svenska Demokraten* -lehdessä julkituomiaan perusteluja: ”Kahden oppilaille pakollisen vieraan kielen opiskelun sisällyttäminen peruskoulun opetusohjelmaan tekisi peruskoulun pedagogisten kokonaistavoitteiden saavuttamisen erittäin vaikeaksi, ellei suorastaan mahdottomaksi. Oppikoulun valikoidustakin ainekselta saa 20 prosenttia heikkoja arvosanoja toisessa kielessä.”⁵³⁶ *Hufvudstadsbladet* pohdiskeli Oittisen perusteluita pääkirjoituksessa. Lehden mukaan Oittisella ei ollut esittää mitään uusia argumentteja perusteluilleen. Kirjoituksen lopussa lehti esitti vaatimuksen SDP:n ruotsinkieliselle yhdistykselle nostaa asia esille emopuolueessa.⁵³⁷

Alkuvuodesta 1968 Suomen ruotsinkielisessä lehdistössä oli nähtävissä eräänlainen vastakampanja Oittisen yhden kielen perusteluja vastaan. Tästä hyvänä esimerkkinä käy *Nya Pressenin* artikkeli Helsingin yliopiston Nylands Nation -ylioppilaskunnan järjestämästä keskustelutilaisuudesta helmikuussa 1968. Tilaisuudessa puhemies Virolainen ja kouluradiopäällikko Nils Göran Engström edustivat kahden pakollisen kielen linjaa sekä opetusministeri Oittinen ja Jouko Räihä kouluhallituksesta yhden kielen linjaa. *Nya Pressen* kirjoitti Virolaisen saaneen suuret aplodit puhuessaan kahden kielen puolesta. Selkeänä ”konnana” lehtijutussa esiintyi Oittinen, jonka perusteluja epäiltiin vahvasti. Lehden mukaan Oittinen oli tilaisuudessa perunut vaatimuksensa englannin asettamisesta pakolliseksi kieleksi.⁵³⁸ Edellisellä haluttiin selkeästi mustamaalata Oittisen uskottavuus kielikysymyksessä.

Oittisen asema opetusministerinä tuli koko ajan tukalammaksi, mitä pidemmälle vuosi 1968 eteni. Tämä näkyi monissa kommentteissa. Presidentti Kekkonen oli selvästikin harmistunut Paasion hallituksen yhden kielen lakiesityksestä. Myös SDP:n sisältä alkoi tulla viestejä, oliko poliittisesti viisasta seistä

⁵³⁴ R. H. Oittisen arkisto (Svenska Demokraten 8.1.1968). KA.

⁵³⁵ Esim. Helsingin Sanomat, Hufvudstadsbladet, Uusi Suomi, Suomenmaa, Suomen Sosialidemokraatti. Lisäksi opettajien ammattilehdet Opettajain Lehti ja Skolnytt julkaisivat Oittisen selvityksen kokonaisuudessaan tammikuun numeroissaan.

⁵³⁶ Helsingin Sanomat 17.1.1968. ”Kaksi pakollista kieltä peruskoulussa olisi liikaa” Uutinen.

⁵³⁷ Hufvudstadsbladet 18.1.1968. ”Oittinen framhärdat” pk.

⁵³⁸ Nya Pressen 7.2.1968. ”Undervisningsminister Reino Oittinen på Nylands nation” Uutinen.

Oittisen edustaman yhden kielen linjan takana. Ehkä kohtalokkaimmaksi Oittiselle koitui hänen Pohjoismaiden neuvoston kokouksessa Oslossa 17.2.1968 pitämänsä puhe.⁵³⁹ Puheen ohessa Oittinen halusi selostaa pohjoismaisille kokousedustajille Paasion hallituksen yhden kielen linjan perusteluita. Oittinen selosti kielenopetuksen vaikeuksia lähes samoilla sanoilla kuin nimimerkki Frimanille esittämässään kirjoituksessa. Oittisen mukaan peruskoulun kielikysymys oli ainoastaan Suomen sisäinen asia, johon muiden ei tule puuttua:

Till sist och slut ber jag att få säga några ord om den finska skolreformen och den aktuella frågan om språken i grundskolan som väckt ett visst uppseende i Skandinavien. Jag tror inte att våra vänner i Skandinavien har några reella möjligheter att ge oss goda råd, ty denna fråga är mycket komplicerad.⁵⁴⁰

Samassa kokouksessa Suomen edustajat Georg C. Ehrnrooth (RKP) ja Juha Rihtniemi (Kok.) sanoutuivat vastauspuheenvuorossaan välittömästi irti Oittisen kannanotosta. Esiintyminen Oslossa ja neuvot muille pohjoismaisille kokousedustajille veivät pitkälti Oittiselta mahdollisuuden jatkaa opetusministerinä. Tämä kävi selväksi lukuisista lehtikirjoituksista.

Uusi Suomi kirjoitti Oittisen esiintymisen vaarantavan Suomen kansainväliset suhteet. Artikkelin lopussa lehti toteaa Oittisesta henkilönä: ”opetusministeri Oittinen osoittaa vain oman fanaattisuutensa, ei muuta.”⁵⁴¹ *Hufvudstadsbladet* kirjoitti pääkirjoituksessa Oittisen Pohjoismaiden neuvostossa pitämästä puheesta. Lehden mukaan puheen sisältö kertoi Oittisen ajaman yhden kielen linjan argumenttien kestättömyydestä.⁵⁴² Myös *Helsingin Sanomat* kommentoi Oittisen puhetta. Lehti ihmetteli Oittisen lausuntoa ja oli huolissaan kielikysymyksen saamasta kielteisestä huomiosta pohjoismaisessa mediassa.⁵⁴³

Oittisen Pohjoismaiden neuvostossa pitämä puhe sai paljon huomiota myös pohjoismaisessa lehdistössä. *Göteborgs-Posten* kirjoitti asiasta heti seuraavana päivänä. Lehdessä kannettiin jälleen huolta Suomen pohjoismaisten suhteiden puolesta ja hyökättiin suoraan Oittista ja hänen toimintaansa vastaan.⁵⁴⁴ *Expressen* puolestaan oli varma, että Oittinen häviää ”kielitaistelunsa”, mistä

⁵³⁹ Oittinen toimi kokouksessa pääministeri Paasion sijaisena.

⁵⁴⁰ Protokoll 17.2.1968, Nordiska rådet. 7 D Maailmanpolitiikka Pohjoismaiden neuvosto 1966–68. UM.

⁵⁴¹ Uusi Suomi 23.2.1968. ”Oittinen vielä kerran” pk.

⁵⁴² Hufvudstadsbladet 19.2.1968. ”Oittinen i NR” pk.

⁵⁴³ Helsingin Sanomat 20.2.1968. ”Tahdittomuus Oslossa” pk.

⁵⁴⁴ Göteborgs-Posten 18.2.1968 ”Är svenskan ett främmande språk” Uutinen; Suomen Tukholman lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 11 ”Ruotsalaiset lehtikirjoitukset opetusministeri Oittisen Oslon puheesta” 22.2.1968. 94 B, Ruotsi, Lehdistökatsaukset 1968. UM.

kertoo jo artikkelin otsikko ”Han förlorar sin språkstrid”. Lehdessä epäiltiin myös Oittisen mahdollisuuksia jatkaa opetusministerinä uudessa hallituksessa.⁵⁴⁵ Norjassa *Dagbladet* kirjoitti samasta asiasta. Lehden mukaan Oittisesta ja hänen yhden kielen linjastaan oli tullut painolasti Paasion hallitukselle.⁵⁴⁶

Oittisen puhe Pohjoismaiden neuvostossa sai laajalti huomiota niin Suomessa kuin muissa Pohjoismaissa. Jotakin Oittisen lausunnon reaktioista kertoo, että myös Norjan Helsingin lähetystö raportoi Osloon suomalaislehtien kirjoituksista. Suurlähettiläs Bredo Stabellin laatimassa raportissa käytiin läpi edellä mainittujen lehtien, *Uuden Suomen*, *Hufvudstadsbladetin* ja *Helsingin Sanomien* huomioita Oittisen puheesta. Lisäksi raportissa pohdittiin Oittisen asemaa hallituksessa. Stabellin mukaan Oittisen yhden kielen linja ja erityisesti ”Oslo puhu” oli tehnyt hänestä rasitteen Paasion hallitukselle.⁵⁴⁷

”Tapaus Oittisessa” käy hyvin ilmi pohjoismaisen lehdistön painoarvo suomalaisessa politiikassa. Tässä tapauksessa länsinaapureiden lehdistö pystyi tekemään yhdestä ministeristä käytännössä ”kelvottoman” jatkamaan seuraavassa hallituksessa. Tästä tulee väistämättä mieleen ajatus Neuvostoliiton vaikutuksesta suomalaiseen sisäpolitiikkaan. Ministerintehtävä sodan jälkeisessä Suomessa, ainakin yöpakkasten jälkeen, edellytti lähes poikkeuksetta myös Neuvostoliiton hyväksyntää. Tai ainakin presidentin piti taata ministerin luotettavuus Tehtaankadulle. Tapaus Oittisessa taas pohjoismainen lehdistö, toki kotimaisten lehtien avustuksella, kykeni luomaan riittävän paineen SDP:lle, jolle ei käytännössä jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin sivuuttaa Oittinen seuraavassa ministerinimityksessä. Jotakin asiasta kertoo se, että opetusministerin pesti Paasion hallituksessa jäi myös Oittisen viimeiseksi.⁵⁴⁸

Puhe Oslo Pohjoismaiden neuvoston kokouksessa vei siis viimeistään mahdollisuuden Oittisen jatkolle opetusministerinä. Lähes kaikki lehdet tuomitsivat puheessa annetut neuvot muille Pohjoismaille olla sekaantumatta Suomen peruskoulun kielikysymykseen. Kumma kyllä Oittinen sai kuitenkin yhden arvovaltaisen puolustuspuheen, kun presidentti Kekkonen nimimerk-

⁵⁴⁵ Expressen 19.2.1968 ”Han förlorar sin språkstrid” pk; Suomen Tukholman lähetystö. Lehdistikatsaus n:o 11 ”Ruotsalaiset lehtikirjoitukset opetusministeri Oittisen Oslo puhuesta” 22.2.1968. 94 B, Ruotsi, Lehdistikatsaukset 1968. UM.

⁵⁴⁶ *Dagbladet* 22.2.1968. ”Finsk minister trampet i Nordisk Råds klaver” Uutinen.

⁵⁴⁷ Stabellin raportti nro. 90. ”Reaksjon på Oittinens uttalelser i Oslo vedrørende problemet om sprogundervisningen i finske skoler” 21.2.1968. 25.4/45 Politikk Finland. UDN.

⁵⁴⁸ Toki asiaan saattoi vaikuttaa myös SDP:n nuoren kaartin esilletulo, erityisesti vuoden 1970 eduskuntavaalien jälkeen. Ripatti 1992, 228.

ki ”Liimataisen” takaa kommentoi *Suomen Kuvalehdessä* Oittisen toimia.⁵⁴⁹ Liimatainen ei pitänyt oikeana sitä, että suomalainen lehdistö hyökkäsi maan opetusministeriä vastaan pohjoismaiseen yhteistyöhön vedoten. Liimatainen korosti, että huolimatta yhteistyön tärkeydestä on muistettava, että Suomi tekee yksin päätöksen peruskoulun kieliasiaissa. Liimatainen kuitenkin hieman pehmensi kantaansa:

Kun tämän mielipiteen ministeri Oittisen puolesta esittää, se ei merkitse Oittisen kielilinjan hyväksymistä tai hylkäämistä. Tässä pyritään vain osoittamaan, että ei kaiken sen, mitä pohjoismaisen yhteistyön nimissä esitetään meidän asioistamme, tarvitse meille olla niin pyhää, että meidän tulee sanoa siihen jaa ja aamen.⁵⁵⁰

Vielä vuoden 1967 lopulla Oittisen ajama yhden kielen linja oli hyvässä myötätulessa. Sen taakse oli asettunut sivistysvaliokunnan enemmistö, maan hallitus ja myös kouluväki seisoivat pääosin Oittisen takana. Myöskään SDP:n puolue-elimissä asiasta ei juuri esitetty kritiikkiä. Muutos kieliratkaisussa alkoi selkeästi lehdistökirjoittelusta vuodenvaihteessa 1968. Kielikysymyksen nouseminen niin pohjoismaisen kuin kotimaisen lehdistön agendalle horjutti nopeasti Oittisen ajaman yhden kielen linjan perusteluita.

Lehdistö sai aikaan kieliratkaisun kannalta kolme oleellista asiaa.⁵⁵¹ Ensimmäkin se sai yhä useammat henkilöt ja järjestöt kommentoimaan kielikysymystä. Tämä puolestaan aiheutti sen, että argumentointi laajeni koulun sisäisestä kysymyksestä kulttuurisiin ja ulkopoliittisiin perusteluihin. Toiseksi lehdistö ”pakotti” presidentinvaalikampanjan yhteydessä ehdokkaat ottamaan kantaa kielikysymykseen. Tällöin myös presidentti Kekkonen joutui määrittelemään julkisesti kielikantansa, jolloin kielikysymys nousi aivan suomalaisen politiikan huipulle, mitä muuten ei mahdollisesti olisi tapahtunut. Kolmanneksi lehtien kriittiset kirjoitukset Oittisen yhden kielen linjasta ja erityisesti opetusministerin puhe Oslon kokouksessa saivat aikaan sen, että Oittisesta muodostui hallitukselle selkeä rasite. Niin kotimaisen kuin pohjoismaisen lehdistön kirjoitukset ”pakottivat” vaihtamaan opetusministeriä hallitusneuvotteluiden yh-

⁵⁴⁹ Tosin tähän aikaan nimimerkki ”Liimataisen” todellista henkilöllisyyttä ei ilmeisesti vielä tunnettu. Salminen 1982, 68; Suomi 1994, 419–425.

⁵⁵⁰ Suomen Kuvalehti 16.3.1968. ”Pohjoismaiden neuvostosta”. Liimatainen SK:n lehtikirjoitukset 1966–1974. UKA.

⁵⁵¹ Merkillä pantavaa on lehdistökirjoittelun kesto. Kielikiista pysyi lehtien aiheena vain 2–3 kuukautta, jonka jälkeen asiaan palattiin oikeastaan vain uutisoinnin tasolla. Tämä sama on nähtävissä myös 1980-luvun lopulla alkaneesta ”pakkoruotsi”-kirjoittelusta.

teydessä. Lehdistö todella käytti sille kuuluvaa valtaansa – neljäs valtiomahti näytti voimansa.

5.2 HALLITUSNEUVOTTELUT JA KIELIKYSYMYS

Tulevat hallitusneuvottelut nousevat esille – kielikysymys vallan kulisseissa

Vuodenvaihteessa 1968 puolueet ryhtyivät valmistautumaan tuleviin hallitusneuvotteluihin.⁵⁵² Taustalla oli sen aikainen käytäntö, jossa hallitus jätti autoomaattisesti paikkansa presidentin uuden virkakauden alkaessa. Samaan aikaan myös lehdistö ryhtyi spekuloidaan tulevan hallituksen kokoonpanolla. Joulukuussa 1967 saatiin tietoa Kekkonen hallitussuunnitelmista, kun presidentti kertoi ajatuksistaan Poliittisten toimittajien yhdistyksen kuukausilounaalla. Kekkonen mukaan tuleva hallituspohja voisi olla ”nykyinen tai keskipuolueilla täydennetty hallitus, ei kuitenkaan kaikkien puolueiden hallitus”.⁵⁵³ Kekkonen oli helppo puhua asiasta, kansanrintaman jatkamiselle oli Kremlin siunaus.⁵⁵⁴ Kansanrintaman jatkolle oli myös toinen oleellinen syy, joka varmasti vaikutti presidentin suunnitelmiin. Maan taloudellinen tilanne oli vaikea. Asian korjaamiseksi valmisteilla oli vakauttamisratkaisu, ja tämän läpiviemiseksi oli tärkeää saada muodostettua mahdollisimman laajapohjainen hallitus. Juuri vasemmiston mukanaolo oli tärkeää vakautusratkaisun kannalta. Puolueet hallitsivat SAK:ta, jota ilman vakautusratkaisua ei saataisi syntymään.⁵⁵⁵

RKP:ssä oli huomattu presidentin ajatukset hallituspohjan laajentamiseksi. Puheenjohtaja Jansson kertoi *Suomenmaan* haastattelussa RKP:n huomioineen tasavallan presidentin lausunnon hallituspohjan laajentamiseksi keskipuolueilla. Janssonin mukaan RKP:n tulisi harkita hallitukseen menoa.⁵⁵⁶ Vasemmistossa hallituspohjan laajentamista ei puolestaan tässä vaiheessa pidetty tarpeellisena. SDP:ssä hallitustyön jatkamista pidettiin todennäköisimpänä kansanrintaman pohjalta. Perusteluina käytettiin sitä, että kansanpuolueiden tulo hallitukseen ei merkitsisi poliittista ja parlamentaarista voimanlisäystä

⁵⁵² Vaikka hallitusneuvotteluiden kulkua on käsitelty jo aikaisemmassa tutkimuksessa (esim. Suomi 1996, 23–38), tämän tutkimuksen kannalta oleellisesti tärkeätä kieliratkaisua ei ole käsitelty käytännössä lainkaan.

⁵⁵³ Helsingin Sanomat 29.12.1967. ”Hallituspohjaksi nykyinen tai keskustalla täydennetty” Uutinen.

⁵⁵⁴ Leppänen 1999, 130.

⁵⁵⁵ Suomi 1996, 23–24.

⁵⁵⁶ Suomenmaa 31.12.1967. ”Tulemme harkitsemaan hallitukseen menemistä” Uutinen.

niiden vähäisen kansanedustajamäärän vuoksi. Toisaalta kansanpuolueiden mukaantulo vahvistaisi SDP:n kannalta haitallisesti hallituksen porvarillista painoa.⁵⁵⁷ Tässä vaiheessa sosiaalidemokraateilla ei ollut haluja hallituspohjan laajentamiseen.⁵⁵⁸ SKDL:n kanta oli sama. Puolueessa oltiin kansanrintaman kannalla, eikä hallituksen laajentamista oikealle pidetty viisaana, koska se vaikeuttaisi hallitusneuvotteluja.⁵⁵⁹ SDP:n ja SKDL:n perustelut olivat selkeät: vasemmisto pystyisi paljon paremmin ajamaan omaa politiikkaansa, jos hallituksessa olisi vain yksi porvaripuolue, Keskustapuolue.

Keskustapuolueessa oli puolestaan kiinnostusta hallituspohjan laajentamiseksi kansanpuolueilla. Vuodenvaihteessa asia oli esillä puoluehallituksen kokouksessa. Ulkoministeri Karjalaisen alustuksessa nousi yllättäen esille myös peruskoulun kieltenopetus. Karjalaisen mukaan peruskoulun kielipykälän suhteen esiintyi paljon erimielisyyttä ja jatkoi: ”Tämä asia olisi otettava esille tulevissa hallitusneuvotteluissa, ettei kieltenopetuksemme taantuisi.” Karjalainen siis aivan suorasti toi jo vuodenvaihteessa (3.1.) esille sen, että yksi tulevien hallitusneuvottelujen asiakohta tulisi olemaan peruskoulun kieltenopetus.⁵⁶⁰ Toisaalta Karjalaisen lausunnosta voi myös epäsuorasti todeta hänen kantansa kielikysymyksessä. Karjalainen oli kahden kielen kannalla. Puoluehallitus käsittelee peruskoulun kielikysymystä myös omana asiakohtana, jossa päätökseksi tuli, että kieliasiaassa kuullaan vielä asiantuntijoita, minkä jälkeen vasta määritellään puolueen kanta.⁵⁶¹

Ulkoministeri Karjalaisen esilletulo peruskoulun kielikysymyksessä osoitti, että ruotsin kielen asema oli tullut ajankohtaiseksi presidentinvaalien lisäksi myös muualla politiikan huipulla, ulkoministeriötä myöten. Tästä löytyy mielenkiintoinen yhtymäkohta Suomen Tukholman lähetystöön ja suurlähettiläs Ralph Enckelliin. Tammikuun 20. päivänä suurlähettiläs Enckell oli tiedustellut Suomen ulkoministeriöstä peruskoulun kielikysymyksen tilanteesta. Kirjeessä Enckell kertoi Tukholman lähetystön olevan valmis tarvittaessa antamaan selvityksen ruotsin kielen merkityksestä Ruotsissa ja Poh-

⁵⁵⁷ Esim. Sosiaalidemokraattinen eduskuntaryhmä, pöytäkirjat 1968, Ca 29. (15.2.1968) TA.

⁵⁵⁸ SDP:n suunnitelmat hallituspohjasta ja hallitusohjelmasta käyvät ilmi Työväen arkistosta löytyvistä muistioista. Esim. Sosiaalidemokraattinen eduskuntaryhmä, pöytäkirjat 1968, Ca 29. (15.2.1968) TA.

⁵⁵⁹ 1 D, SKDL Hallinnollinen jaosto 1968, Hb 1. (13.2.1968) Kansan arkisto.

⁵⁶⁰ Kääriäisen mukaan Karjalaisen ”puhetta kuunneltiin” hänen esille ottamissaan asioissa. Kääriäinen 2002, 97, 112. Tämä varmasti auttoi puolueen sisäisessä kieliratkaisussa, missä kahden kielen ratkaisun ajajaksi tuli Virolaisen lisäksi ulkoministeri Karjalainen.

⁵⁶¹ Keskustapuolue, C.c. 10, Puoluehallituksen pöytäkirjat 1968. (3.1.1968) KMA.

joismaissa ja toivoi ulkoministeriöltä kielikysymykseen liittyviä selvityksiä ja perusteluita.⁵⁶² 31.1.1968 kirjatussa ulkoministeriön vastauksessa kerrottiin selvityksen antamisen olevan myöhäistä, koska asia oli jo edennyt sivistysvaliokuntaan ja ”sitä paitsi ulkoasiainministeri on aikanaan joutunut määrittelemään hallituksessa kantansa kysymykseen”. Edellisellä tarkoitettiin mitä ilmeisemmin hallituksen lakiesityksessä ottamaa yhden kielen kantaa huhtikuussa 1967. Mielenkiintoista kirjeessä on 3.2. valtiosihteeri Jorma Vanamon käsin kirjoitettu lisäys:

UMin⁵⁶³ kanssa keskusteltuani ja hänen ohjeittensa mukaan soitin 3.2. slh Enckellille ja ilmoitin, ettei selvitys ole tarpeellinen. Asiahan parhaillaan edusk. sivistysasiain valiok:ssa ja tulee tod. näköisesti esille myös uuden hallituksen toimintaohjelmasta sovittaessa.⁵⁶⁴

Ulkoministeri Karjalainen oli siis jo tammi-helmikuussa tietoinen kielikysymyksen esille ottamisesta hallitusneuvotteluissa. Juuri tämä ajankohta on mielenkiintoinen, koska muuten kielikysymys nousi esille puolue-elimissä ja julkisuudessa vasta kuukautta myöhemmin. Edellisestä voi vetää selvän johtopäätöksen: Paasion hallituksen lakiesitys vain yhdestä pakollisesta kielestä oli tarkoitus ”korjata” tulevissa hallitusneuvotteluissa.

Edellinen havainto on mielenkiintoinen, sillä se vähentää RKP:n roolia kieliratkaisussa. Kielikysymys kun oli tarkoitus ottaa esille myös Keskustapuolueen aloitteesta. Tämä asettaa lisäkysymyksiä. Koska Keskustapuolueen puolue-elimissä kielikysymyksestä ei vielä tässä vaiheessa juurikaan keskusteltu, paitsi tammikuuisessa Karjalaisen lyhyessä toteamuksessa puoluehallituksessa, voidaan kysyä, onko juuri tässä nähtävissä politiikan ylätasoinen toimitus kielikysymyksessä. Karjalaisen tammi-helmikuussa esille tuoma ajatus ruotsin kielen opetuksen ottamisesta hallitusneuvotteluiden yhdeksi asiakohdaksi täytyy nähdä yhtenä viitteenä politiikan ylätasoinen vaikutuksesta kieliratkaisuun, vaikka aivan suoraa näyttöä ei pysty esittämään. Toisaalta samanlaisia näkemyksiä – vihjauksia – oli tullut tammi-helmikuussa muualtakin. Pohjoismaiden lehdistö oli vihjaillut Oittisen erolla ja kielikysymyksen esille ottamisella seuraavissa hallitusneuvotteluissa moneen otteeseen. Norjan ja Ruotsin Helsingin lähetystöissä oli kiinnitetty huomiota samaan asiaan. Hägglöf oli jo vuoden

⁵⁶² Enckellin tiedustelukirje nro. 285/94 ”Ruotsin opetus peruskoulussa” 20.1.1968. Kansio: 45 G, Ruotsin kielen opetus peruskoulussa. UM.

⁵⁶³ UMin eli ulkoministeri Ahti Karjalaisen.

⁵⁶⁴ UM:n vastauskirje Enckellin tiedusteluun ”UM:n lausunto peruskoulun kielenopetuksesta” 31.1.1968. Kansio: 45 G, Ruotsin kielen opetus peruskoulussa. UM.

1967 lopulla arvellut RKP:n mahdollisuuksia osallistua seuraavaan hallitukseen ajaakseen sitä kautta kieliratkaisua. Myös Norjan Helsingin lähetystö oli helmikuun lopulla kiinnittänyt samaan asiaan huomiota. Poliitiikan ylätason kulisseissa käytiin siis keskustelua ruotsin kielen asemasta koulunuudistuksessa. Siellä oli selvästi nostettu esille ruotsin kielen merkitys pohjoismaisen yhteistyön välineenä.

Hallitusneuvottelut alkavat – kysymys valtuuslaista nousee esille

Helmikuun 15. päivänä järjestettiin presidentin valitsijamiesvaalit. Vaaleissa istuva presidentti sai taakseen selkeän enemmistön, 201 valitsijamiestä. Virkkunen sai 66 ja Vennamo suureksi yllätykseksi ja Kekkonen harmiksi 33 valitsijaa. Tästä huolimatta Kekkonen voitto oli selvä. Heti seuraavana päivänä (16.2.) Kekkonen järjesti hallitusneuvotteluiden ensimmäisen kierroksen. Tammi-helmikuun aikana puolueiden kannat hallituskysymykseen olivat selkiintyneet. Hallituspuolueista SKDL, TPSL ja SDP sekä SDP:n Ruotsalainen Työväenliitto (FSA) kannattivat kansanrintamahallituksen jatkamista vanhalta pohjalta. Tosin näissä puolueissa keskusteltiin myös puhtaasti vasemmistovetoisen hallituksen mahdollisuudesta. Keskustapuolueessa tilanne oli kirjavampi. Siellä esiintyi ajatuksia oppositioon jäämisestä tulevia kunnallis- ja eduskuntavaaleja ajatellen. Toisaalta myös kansanrintamahallituksen jatkamiselle löytyi kannatusta sekä ajatuksia, että kansanrintamahallitusta laajennettaisiin kansanpuolueilla, mikä toisi lisää laajapohjaisuutta muuten vasemmistolaiseen hallitukseen. Koska yleisesti pidettynä ajatuksena oli kansanrintamahallituksen jatkuminen, kokoomuksessa ajatus hallitusyhteistyöstä oli täysin pois suljettu. Yhteistyö kansandemokraattien kanssa oli ideologinen mahdottomuus. Samalla kannalla oli myös LKP, joka oli päättänyt jo tammikuun alussa olla osallistumatta hallitukseen kansanrintamapohjalla. Oppositiopuolueista ainoastaan RKP ei ollut täysin lyönyt lukkoon hallituskantaansa.⁵⁶⁵

Hufvudstadsbladetin haastattelussa puheenjohtaja Jansson kertoi puolueen ajatuksista hallituskysymykseen liittyen. Janssonin mukaan RKP:lle tärkeitä asioita hallitukseen osallistumisessa olivat talouspolitiikka ja peruskoulun

⁵⁶⁵ RKP:ssä hallituskysymys oli noussut esille jo heinäkuussa 1966, vain pari kuukautta Paasion hallituksen nimittämisen jälkeen. Fagerholmin kautta oli käyty neuvotteluja puolueen osallistumisesta Paasion hallitukseen. Neuvottelut kariutuivat kuitenkin nopeasti. Fagerholmin, ja tietysti myös RKP:n, motiivina hallitukseen tulolle oli pelko suomenruotsalaisten asioiden jäämisestä hallituksessa alakynteen. Ekberg 1997, 348–349. Fagerholm ei ilmeisesti täysin luottanut ministeri Lindemanin mahdollisuuksiin ajaa hallituksessa suomenruotsalaisten asiaa.

kielenopetus. Janssonin mukaan peruskoulun kielikysymys puolueessa nousisi esille ”seuraavien viikkojen aikana” ja RKP käyttäisi kaiken voimansa saadakseen aikaan ”tydyttävän ratkaisun” asiassa.⁵⁶⁶ Seuraavana päivänä *Hufvudstadsbladet* jatkoi asian käsittelyä pääkirjoituksessa. Lehden mukaan RKP ei tulisi missään tapauksessa vaikuttamaan hallituksessa, joka jatkaa Oittisen yhden kielen linjalla.⁵⁶⁷ RKP:n ”ehto” hallitukseen tulolle, ruotsin kielen opetuksen turvaaminen koulunuudistuksessa, oli siis kaikkien tiedossa.

Maanantaina 19. helmikuuta järjestettiin Kesärannassa hallitusneuvotteluiden alustava kokous ja torstaina hallitusneuvottelut olivat esillä lähes kaikissa puolueissa. Keskustapuolueen eduskuntaryhmän kokouksessa Virolainen selosti hallitusneuvotteluja. Virolainen kertoi Keskustapuolueen aloitteesta laajentaa hallituspohjaa molemmilla kansanpuolueilla. Virolaisen mukaan SDP oli vastustanut asiaa. Sosiaalidemokraatit olivat nähneet tulevan paikkajaon vaikeaksi, mikäli hallituspohjaa laajennetaan. SKDL oli myös vanhan hallituspohjan kannalla, mutta ei vastustanut neuvotteluja kansanpuolueiden kanssa. Samalla kannalla olivat myös TPSL:n edustajat. Virolaisen mukaan neuvottelujen tärkeimmäksi asiaksi oli noussut talouden tasapainottaminen.⁵⁶⁸

Kuten Virolaisen hallitusneuvotteluista tekemistä muistiinpanoista selviää, uuden hallituksen tärkeimmäksi kysymykseksi oli noussut talouspolitiikka ja sen ratkaiseminen.⁵⁶⁹ Taloudellisen tilanteen taustalla oli syksyllä 1967 tehty devalvaatio ja sen aiheuttama inflaatoriskin kasvaminen. Inflaation hillitsemiseksi oli aloitettu valtakunnansovittelija Keijo Liinamaan johdolla samana syksynä työmarkkinajärjestöjen kanssa neuvottelut tulopoliittisen ratkaisun saamiseksi. Vuoden 1968 alkuun mennessä neuvottelut olivat edistyneet hyvin, ja esiin oli noussut ajatus, että maltillisen palkkaratkaisun lisäksi olisi saatava aikaan valtuuslaki, jolla hintojen nousu puolestaan voitaisiin estää. Ongelmana valtuuslain säätämisessä oli se, että se tuli tehdä perustuslainsäätämisen edellyttämää määränemmistöä käyttäen. Tällöin vain 34 kansanedustajaa voisi estää

⁵⁶⁶ Hufvudstadsbladet 18.2.1968. ”Regeringsbreddning realistiskt möjligt” Uutinen.

⁵⁶⁷ Hufvudstadsbladet 19.2.1968. ”Regeringsfrågan och SFP” pk.

⁵⁶⁸ Keskustapuolueen eduskuntaryhmä Ca, Pöytäkirjat 1968. (22.2.1968) KMA.

⁵⁶⁹ Johannes Virolaisen arkisto. 2 Kalentereita (1962–1968). KA.

lain voimaantumun ja siirtää sen seuraavalle vaalikaudelle.⁵⁷⁰ Enemmistön varmistamiseksi hallitus tarvitsi lisä-ääniä.

Tämä oli siis yksi tärkeä ja olennainen selitys hallituspuhjan laajentamiselle, yritykselle saada kansanpuolueet mukaan hallitukseen. Tilannetta muutti se, että koska LKP ei ollut halukas osallistumaan hallitukseen, jäi ainoaksi vaihtoehdoksi RKP. Tässä tilanteessa taas RKP:ssä ymmärrettiin puolueen todellista paikkamäärää suurempi merkitys hallitukselle.⁵⁷¹ Tässä RKP:lle avautui siis eräänlainen ”mahdollisuuksien ikkuna” ajaa kieliratkaisua, kun puoluetta tarvittiin hallitukseen varmistamaan valtuuslain edellyttämä 5/6 enemmistö. Tämä antoi puolueelle vahvan valtin hallitusneuvotteluihin. Tätä kautta RKP saattoi tehdä peruskoulun kielikysymyksestä hallituskysymyksen, jolloin kaikki neuvotteluihin osallistuneet puolueet joutuivat reagoimaan asiaan. Kieliratkaisun kannalta tällä olikin suuri merkitys, koska tähän mennessä kielikysymys muissa puolueissa ei ollut juurikaan noussut esille. Vuoden 1967 lopulle saakka kielikysymys ei ollut ”kiinnostanut” muita puolueita. Nyt, kun kielikysymyksestä muodostui yksi asiakohta hallitusneuvotteluissa, asia muuttui päivänpoliittiseksi kysymykseksi, jolloin myös sen ratkaisu lähti etenemään toista tietä.

⁵⁷⁰ Valtioapäiväjärjestys (7/1928) 67 §: ”67 § Ehdotus perustuslain säätämisestä, muuttamisesta, selittämisestä tai kumoamisesta on, tullakseen eduskunnan päätökseksi, 66 §:ssä säädetyn käsittelyn jälkeen ääntenenemmistöllä kolmannessa käsittelyssä hyväksyttävä jätettäväksi lepäämään ensimmäisiin vaalien jäljestä pidettäviin varsinaisiin valtiopäiviin sekä silloin muuttamatta hyväksyttävä päätöksellä, jota on kannattanut vähintään kaksi kolmasosaa annetuista äänistä.

Jos kuitenkin perustuslakia koskeva ehdotus täysistunnossa julistetaan kiireelliseksi päätöksellä, jota vähintään viisi kuudesosaa annetuista äänistä on kannattanut, on asia, sitä lepäämään jättämättä ratkaistava ja päätös ehdotuksen hyväksymisestä tehtävä kuten 1 momentissa sanotaan.

Säätyjen erioikeuksista on voimassa, mitä edellä perustuslaista on sanottu.”

Tätä säännöstä tarvittiin valtuuslain säätämistä varten. Valtuuslaki oli oikeastaan ristiriidassa perustuslakien kanssa, ja Suomessa vakiintuneen lainsäädäntökäytännön mukaan oli mahdollista säätää tavallisia lakeja, jotka tekivät poikkeuksen perustuslain kirjaimeen ilman että perustuslakia muutettiin. Poikkeuslaki oli siis tavallinen laki, joka säädettiin perustuslain säätämisyjärjestyksessä, eli VPJ 67 §:n edellyttämällä tavalla. Itse asiassa tapoja oli kaksi, eli 1) normaali perustuslain säätämistapa 1 momentin nojalla (yksinkertainen enemmistö + vaalit + kahden kolmasosan enemmistö) ja 2) kiireellinen tapa (viiden kuudesosan enemmistö + kahden kolmasosan enemmistö). Valtuuslakia kaavailtaessa ei tietenkään ollut ajallista marginaalia odotella seuraavia vaaleja, vaan asia piti saada etenemään kiireellisen järjestyksen edellyttämällä tavalla, ja siksi oli tärkeää varmistaa, että hallitus voisi saada valtuuslakia koskevalle esitykselleen viiden kuudesosan enemmistön. Kiitän professori Markku Suksea kommenteista ja neuvoista tämän tutkimuksen lainsäädännöllisten kysymysten suhteen.

⁵⁷¹ Hallituspuolueiden edustajapaikat jakaantuivat seuraavasti: SDP 55, Keskustapuolue 49, SKDL 41, TPSL 7. Yhteensä 152. Lisäämällä RKP:n 11 edustajaa hallituksen paikkaluku kasvoi 163 edustajaan. Tämä ei vielä merkinnyt koko 5/6 enemmistöä, mutta oli jo huomattavasti lähempänä sitä. Tässä täytyy ottaa huomioon se, että kysymys oli ”annetuista äänistä” ja täysistunnossa harvoin olivat paikalla kaikki edustajat.

Myös Veli-Pekka Leppänen on kiinnittänyt tähän huomiota. Hänen mukaansa ”ruotsalaiset olivat tarpeen varmistamaan valtuuslain läpimenoa eduskunnassa, minkä hintana oli sitten ns. pakkoruotsin tulo kouluopetukseen”.⁵⁷² Ei asia aivan näin yksinkertaisesti kuitenkaan mennyt. Ennen eduskunnan lopullista päätöstä oli vielä monta mutkaa.

SDP:n sisäinen kädenväntö tulevasta pääministeristä

Päähallituspuolue SDP:ssä tuleva hallituskysymys muodostui monivaiheiseksi prosessiksi, johon liittyi Paasion syrjäyttäminen ja sen jälkeen muodostunut ongelma tulevan hallitusneuvottelijan/pääministerin valinnasta. Puolueella oli esillä lukuisia ehdokkaita, joista Mauno Koivisto lopulta valittiin SDP:n hallitusneuvottelijaksi.⁵⁷³ Yhtenä vahvana ehdokkaana SDP:ssä oli myös esitetty vanhemman kaartin K.-A. Fagerholmia.

Koiviston valinnan takaa voi löytää presidentti Kekkonen kädenjäljen.⁵⁷⁴ Kekkonen päiväkirjoista selviää motiiveja Koiviston valinnalle: ”Suosittelevan tavalla Koivistoa. Hän on valmistanut Liinamaan ehdotusta, on optimistinen sen toteuttamisen suhteen, saisi toteutettua sen.”⁵⁷⁵ Koiviston pääministeriehdokkuus perustui siis hänen talouspoliittiseen osaamiseensa. SDP:ssä Koiviston valinta aiheutti kuitenkin kitkaa ja venyi aina helmikuun viimeisiin päiviin.

27. helmikuuta pääministerikysymys oli esillä SDP:n puoluetoimikunnassa ja eduskuntaryhmässä. Tämän lisäksi päivän mittaan Erkki Raatikainen, Väinö Leskinen ja L. A. Puntila olivat asiasta yhteydessä presidentti Kekkonen. Kekkonen päiväkirjoista selviää, että hän oli samana aamuna saanut Koivistolta kirjeen, jossa tämä kieltäytyi ottamasta vastaan hallitusneuvottelijan tehtävää. Tämän jälkeen puoluesihteerin Raatikainen oli ollut Kekkonen puheilla selostaen Koiviston kieltäytymistä ja esittäen muita ehdokkaita. Muistiinpanojen mukaan Kekkonen oli edelleen ajanut Koivistoa pääministeriksi. Kekkonen sinnikkyys Koiviston nimittämiseksi käy hyvin selville Puntilan vierailusta kirjatuista muistiinpanoista. Puntilan selostuksesta käy selville myös hänen arviotensa Fagerholmin kieltäytymisestä:

⁵⁷² Leppänen 1999, 132–133. Ks. myös Ekberg 1997, 419–421.

⁵⁷³ Puolueen ehdokkaina olivat Kaarlo Pitsinki, K.-A. Fagerholm ja Mauno Koivisto. Myös muita nimiä nostettiin esille. Tarkemmin poliittisesta kuviosta, ks. esim. Paasio 1980, 285–311; Koivisto 1997, 113–116.

⁵⁷⁴ Juhani Suomen mukaan Kekkonen rooli Koiviston nimittämisessä ilmeni Paasion ja Leskisen kannanotoissa. Suomi 1996, 19, 29–32.

⁵⁷⁵ Kekkonen arkisto. Vuosikirja 1968. UKA.

Puntila, sitä pyydettyään, luonani. Kertoi, että ryhmän enemmistö äänesti nimenomaan Pitsinkiä vastaan. *Fholmin kanssa oli asiasta etukäteen keskusteltu. F. kieltäytyi kai ohjelmakysymysten takia: halusi folkpartietin (RKP), halusi kielikysymyksen yms. Näki, ettei saa ja huomasi, että ryhmän kannatus ei niin suuri kuin luvut osoittavat.*⁵⁷⁶ Nyt on jäljellä Lindblom, Salonen ja Kokkola. L. ei tule kysymykseen. S. ei tunnettu. Kokkola on paras ehdokas. Minä: en puutu tähän puoleen, koska Koivisto ehdoton ehdokkaani. Nyt tarvitaan suurta ratkaisua, asiat ovat niin huonosti. Koivisto paras. Otettava S. pankista. Puntila: Koivisto ei mene läpi. Minä: on ajettava läpi. Puntila pysyi Kokkolan kannalla. Voi hyvänen aika. Eihän se kykene!⁵⁷⁷

Samana iltana presidentti sai kuulla SDP:n ratkaisun. Koiviston valinta SDP:n hallitusneuvottelijaksi varmistui siis lopullisesti vasta 27. helmikuuta monivaiheisten tapahtumien jälkeen. Selvää on, että Koivisto ei ollut SDP:n ykkösehdokas, vaan hän tuli valituksi ennemminkin siksi, kun kukaan muu puolueesta ei kelvannut tai suostunut. Juhani Suomi selostaa Kekkonen innokkuutta saada Koivisto hallitusneuvottelijaksi juuri hänen osallistumisellaan käynnissä olevaan tulopoliittiseen kokonaisratkaisuun.⁵⁷⁸

Suomen hallitusneuvottelut ja SDP:n hallitusneuvottelijan/pääministerin valinta oli ylittänyt uutiskynnyksen Norjassa ja Ruotsissa, erityisesti sen jälkeen, kun Fagerholmin nimi mahdollisena pääministerinä nousi esille. Norjalainen *Verdens Gang* -lehti pohdiskeli pääkirjoituksessa Fagerholmin mahdollista valintaa. Lisäksi lehdessä pohdiskeltiin Oittisen mahdollisuuksia jatkaa opetusministerinä: ”Fagerholm kuuluu ruotsinkieliseen vähemmistöön. On poissa laskuista, että hän hyväksyisi opetusministeri Oittisen riidanalaisen peruskoulujen kielenopetussuunnitelman. Oittisen pitänee tässä tapauksessa jäädä hallituksen ulkopuolelle.”⁵⁷⁹ Myös ruotsalainen lehdistö innostui spekuloidaan Fagerholmin valinnalla useassa kirjoituksessa.⁵⁸⁰

Pohjoismaisten lehtien kirjoituksista käy hyvin selville, kuinka tunnettu Fagerholm oli Pohjoismaissa ja kuinka laajaa arvostusta hän nautti. Fagerholmille itselleen pohjoismainen yhteistyö ja sen antamat avut olivat varmasti myös hy-

⁵⁷⁶ Kursivointi J.V. Samat tiedot, kuin Kekkonen muistikirjassa mainitut, löytyvät myös Puntilan omista muistiinpanoista. L. A. Puntilan arkisto. Muistiinpanot 1968. KA.

⁵⁷⁷ Kekkonen arkisto. Vuosikirja 1968. UKA.

⁵⁷⁸ Suomi 1996, 23.

⁵⁷⁹ *Verdens Gang* 23.2.1968; Suomen Oslon lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 4 ”*Verdens Gang* Fagerholmin pääministeriehdokkuudesta” 26.2.1968. 94 B, Norja, Lehdistökatsaukset 1968. UM. Käännös otettu UM:n raportista.

⁵⁸⁰ *Esim. Expressen* 24.2.1968, *Dagens Nyheter* 24.2.1968, *Kvällsposten* 25.2.1968; Suomen Tukholman lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 12 ”Ruotsalaisia lehtikirjoituksia K. A. Fagerholmin pääministeriehdokkuudesta” 27.2.1968. 94 B, Ruotsi, Lehdistökatsaukset 1968. UM.

vin tiedossa. Tästä antaa hyvän kuvan Fagerholmin Mauno Koivistolle 2.3.1968 pian tämän nimityksen jälkeen lähettämän kirjeen sisältö. Kirjeessä Fagerholm onnittelee Koivistoa tehtävän johdosta ja nostaa esille kaksi asiaa. Ensinnäkin Fagerholmin mukaan Koiviston tulisi pyrkiä hallituspohjan laajentamiseen RKP:lla. Lisäksi Fagerholm neuvoi Koivistoa peruskoulun kielikysymyksessä:

Den andra frågan gäller självfallet språkundervisningen i grundskolan. Du borde absolut försöka komma fram till en kompromiss. Det skulle säkert starka Din ställning inte bara här hemma utan också i det övriga Norden.⁵⁸¹

Fagerholm toi siis selkeästi julki kielenopetuksen tärkeyden ja siitä saatavat ”pisteet” niin kotimaassa kuin Pohjoismaissa. SDP:n pääministerivalinnalla olikin välillisesti suuri merkitys kieliratkaisun kannalta. Fagerholmin valinta pääministeriksi olisi hyvin todennäköisesti johtanut kahden kielen ratkaisun toteutumiseen, mistä kertoo edellinen kirje sekä Puntilan arviot. Toisaalta myös Koiviston valinta pääministeriksi oli edullinen kahden kielen ratkaisulle. Koivistolla ei selvästikään ollut taakkana asiantuntijoiden pedagogisia epäilyjä kielenopetuksen mahdollisuuksista koko ikäluokalle. Fagerholmin kirje antaa viitteen, että Koivisto oli varmastikin ymmärtänyt ruotsin kielen niin kulttuurisen kuin ulkopoliittisen merkityksen.⁵⁸²

Hallitusneuvottelut aloitetaan Koiviston johdolla – RKP:n kieliehto

Helmikuun 29. järjestettiin Kesärannassa kokous, jossa käsiteltiin hallitusohjelmaa ja hallituspohjaa. Neuvotteluissa Virolainen ehdotti, että hallituksenmuodostaja tiedustelisi kansanpuolueiden halukkuutta hallitukseen. Alenius toi julki SKDL:n kannan: puolue ei vastustanut asiaa. Neuvottelujen päätökseksi muodostui, että RKP:hen ja LKP:hen ollaan yhteydessä lyhyellä määräajalla.⁵⁸³ Seuraavalla viikolla Koivisto ryhtyi toimiin. Keskustelu liberaalien hallitustyöstä muodostui ilmeisen muodolliseksi, ilman konkreettista yritystä.⁵⁸⁴ Sen sijaan RKP:n mukaantuloon Koivisto suhtautui vakavammin.

Maaliskuun 5. päivänä Koivisto oli yhteydessä RKP:n Teiriin ja Tallgreniin.⁵⁸⁵ Samana päivänä Teir teki selkoa tapaamisen sisällöstä RKP:n eduskun-

⁵⁸¹ K. A. Fagerholms samling. Åbo Akademi.

⁵⁸² Koiviston arkistojen perusteella kielikysymys ei juurikaan noussut esille Koiviston omissa pohdintoissa. Hänelle selvästi tärkein asia hallitusneuvotteluissa oli talouden tasapainottaminen.

⁵⁸³ Johannes Virolaisen arkisto. 2 Kalentereita (1962–1968); L. A. Puntilan arkisto. Muistiinpanot 1968. KA; Presidentti Koiviston yksityisarkisto. Hallituksen muodostaminen 1968. KA.

⁵⁸⁴ Suomi 1996, 33; L. A. Puntilan arkisto. Muistiinpanot 1968. KA.

⁵⁸⁵ Presidentti Koiviston yksityisarkisto. Hallituksen muodostaminen 1968. KA.

taryhmälle. Teirin mukaan Koivisto oli selostanut hallitusneuvotteluiden tärkeimmäksi asiaksi muodostunutta maan taloudellista tilannetta sekä kysynyt RKP:n halua osallistua hallitusneuvotteluihin. Tähän ryhmä oli vastannut, ”att frågan om två språk i grundskolan utgjorde ett villkor för att gruppen skulle kunna gå med på underhandlingar”. RKP:n edellyttämään peruskoulun kielikysymyksen mukaan ottamiseen Koivisto oli vastannut, että hän on asiasta yhteydessä muiden puolueiden hallitusneuvottelijoihin. Tämän lisäksi Koivisto oli kertonut hankkivansa asiasta lisätietoa ja siksi keskustelewansa Oittisen kanssa.⁵⁸⁶

Teirin selostuksesta seurasi laaja keskustelu. Aluksi Tallgren esitti, että ryhmän olisi syytä keskustella hallituskysymyksestä eikä lukita itseään mihinkään asenteseen. Tämän jälkeen Ehrnrooth puolestaan totesi, että kielenopetuksella ja hallituksen muodostamisella ei ole mitään yhteyttä ja katsoi tärkeämmäksi, että ryhmä keskittyy taloudellisiin kysymyksiin. Heti alusta alkaen kävi selväksi, että RKP:n ”oikeistosiivellä”⁵⁸⁷ ei ollut halua osallistua kommunistien kanssa samaan hallitukseen.

Puheenjohtaja Jansson puolestaan esitti, että ryhmän tulisi ottaa kanta ydinkysymykseen: ”Skall vi till priset av språkfrågan gå in i regeringen?” Jansson katsoi, että ainut edellytys hallitukseen osallistumiselle olisi se, että sillä tavalla puolue saisi ratkaistua kielikysymyksen. Jansson oli huolissaan siitä, että vaikka suomenkielisten mielipide oli muuttumassa kielikysymyksessä, se ei kuitenkaan ehtisi vaikuttaa ennen eduskunnan päätöstä. Tämän vuoksi asia tulisi Janssonin mukaan hoitaa ”radikaalilla poliittisella operaatiolla”. Hänen mukaansa ”oikea ratkaisu” kielikysymyksessä olisi suuri voitto puolueelle, mutta sen onnistuminen edellytti yksimielisyyttä puolueen sisällä.

Korsbäckin mielestä puolueen tulisi lähteä mukaan hallitusneuvotteluihin. Hänen mukaansa ryhmän tulisi vaatia hallitusta keskeyttämään kielikysymyksen käsittely ja ottamaan esille ajatus kahdesta pakollisesta kielestä peruskoulussa. Nordström puolestaan näki hallitukseen menossa riskejä ajatellen tulevia kunnallisvaaleja. Westerlund taas halusi Koivistolta selkeän vastauksen kieli-

⁵⁸⁶ Koivisto oli selvästi ollut yhteydessä Oittiseen kielikysymyksestä. Tämä käy selville Koiviston arkistosta löytyvästä Oittisen kirjoittamasta vastauskirjeestä. Oittisen mukaan: ”Asiantuntijat ovat kauhistuneita 2 kielen pakollisuudesta. Samoin minä. Epäilemme jo, onko enää järkea antaa koko lakia, jos siihen päädytään. Miten sitten käy, jos lupaat ruotsalaisille 2 kielen pakollisuuden eikä kauppa sittenkään synny.” Presidentti Koiviston yksityisarkisto. Hallituksen muodostaminen 1968. KA.

⁵⁸⁷ RKP:n eduskuntaryhmän oikeistosiipeen voidaan lukea kansanedustajat Nordström, Procopé, Melin, Ehrnrooth ja Westerlund. Ekberg 1997, 369–371, 423.

kysymykseen, ja vasta sen jälkeen puolue ryhtyi hallitusneuvotteluihin. Myös Ingvar S. Melin halusi selkeän vastauksen kielikysymykseen ennen neuvottelujen aloittamista. Gestrin puolestaan katsoi, että ryhmän ei tulisi vaatia puitelain vetämistä takaisin, koska erityisesti vasemmistopuolueille asia oli tunteellinen ja tärkeä. Gestrinin mukaan kielikysymys olisi ratkaistavissa suuressa valio-kunnassa. Ryhmässä nähtiin siis erilaisia ratkaisumalleja kielikysymyksessä, eikä koko ryhmä seisonut Janssonin esityksen takana. Erityisesti RKP:n oikeis-toisiivelle hallitusyhteistyö kommunistien kanssa oli vaikea pala nieltäväksi.

Edustaja Kull tiivisti ryhmän keskustelua. Hänen mukaansa ryhmällä oli kaksi mahdollisuutta ajatellen osallistumista hallitusneuvotteluihin: vaatia ta-kuuta kielikysymyksessä ja vasta sitten osallistua neuvotteluihin tai mennä nii-hin ilman takuita. Ehrnrooth katsoi, että hallitusneuvotteluihin osallistumisen kannalta taloudelliset kysymykset olivat tärkeämmät kuin kielikysymys.

Jansson muistutti vielä kerran RKP:n tilanteesta. Hänen mukaansa ryhmän tuli antaa vastaus Koivistolle neuvotteluihin osallistumisesta kahden päivän kuluttua. Jos vastaus on ”ei”, puolue on ulkona hallituksesta, jos taas vastaus on ”kyllä”, puolue on ”aseeton” taloudellisissa ratkaisuisa. Tämä tarkoitti valtuus-lakiäänestystä. Ryhmän päätökseksi tuli se, että hallitusneuvotteluihin osallis-tumiseksi vaadittiin takuut kahdesta pakollisesta kielestä peruskoulussa.⁵⁸⁸

Seuraavan päivän lehdet kirjoittivat RKP:n asettamasta kieliehdosta. *Hufvudstadsbladetin* otsikko ”SFP -gruppen vill ha förhandsbesked om språkfrågan” kertoo hyvin ruotsinkielisen lehden asenteesta ja hallitusneuvotteluiden asetelmasta.⁵⁸⁹ RKP ei osallistuisi hallitukseen ilman kieliratkaisun toteutumista. *Suomenmaan* otsikko taas kuvaa suomenkielisten asennetta RKP:n asetta-maan kieliehtoon: ”Ruotsalaiset hallitukseen kielipykälän hinnalla?” Lehden otsikosta saa kuvan RKP:n ainoasta motiivista hallitukseen osallistumiselle.⁵⁹⁰ *Uusi Suomi* taas käytti RKP:n asettamasta ehdosta nimitystä ”kynnysraha”.⁵⁹¹

Saman päivän hallitusneuvotteluissa Koivisto ilmoitti neuvottelijoille RKP:n vaatimuksen hallitukseen tulolle: kaksi pakollista kieltä peruskouluun. Viro-laisen muistiinpanojen mukaan asiasta ei syntynyt suurempaa keskustelua.⁵⁹² RKP:n kieliehto ei ilmeisesti yllättänyt hallitusneuvottelijoita. SDP:n hallitus-

⁵⁸⁸ Svenska riksdagsgruppens protokoll 1968. (5.3.1968) SCA. RKP:n sisäisistä jännitteistä ks. esim. Ekberg, von Bonsdorff 1997.

⁵⁸⁹ Hufvudstadsbladet 6.3.1968. ”SFP-gruppen vill ha förhandsbesked om språkfrågan”. Uutinen.

⁵⁹⁰ Suomenmaa 6.3.1968. ”Ruotsalaiset hallitukseen kielipykälän hinnalla?” Uutinen.

⁵⁹¹ Uusi Suomi 6.3.1968. ”Rkp asetti kynnyksrahaksi kahden kielen opetuksen” Uutinen.

⁵⁹² Johannes Virolaisen arkisto. 5 Irrallisia muistiinpanoja (1960–1969). KA.

neuvottelijana toiminut L. A. Puntila kuvasi ”koviin ehtojen asettamista yrityksenä palauttaa puolueen eheytyä”.⁵⁹³ Kysymys ruotsin kielestä oli ja on luonnollisesti aina yhdistänyt RKP:tä. Mutta peruskoulun kieliratkaisussa kuva näyttää hieman toiselta. Eduskuntaryhmän keskusteluiden perusteella kieliratkaisu ja sen hoitaminen pikemmin jakoi kuin yhdisti ryhmää.

Oppositiossa seurattiin hallitusneuvottelujen etenemistä. Kokoomuksen puoluevaltuuston kokouksessa 6. maaliskuuta puheenjohtaja Juha Rihtniemi esitti poliittisen tilannekatsauksen, jossa hän analysoi hallitusneuvotteluiden tilannetta. Rihtniemi selosti Koiviston lähestymistä kansanpuolueita kohtaan ja RKP:n asettamaa kieliehtoa. Lisäksi Rihtniemi kertoi, että hallitusneuvotteluissa SDP oli kiinnittänyt huomiota oikeastaan vain yhteen kysymykseen: määräaikaiseen valtuuslakiin. Rihtniemi muistutti, että kysymys valtuuslaista asetti oppositiopuolueet avainasemaan johtuen siitä, että valtuuslain hyväksymisen voi estää eduskunnassa 34 kansanedustajaa. Rihtniemen mukaan tämä selitti Koiviston tarvetta laajentaa hallituspohjaa: ”Kun hallituksen muodostaja on pyrkinyt saamaan hallitusvastuuseen kansanpuolueet, on se lähtenyt siitä ajatuksesta, että opposition asemaa heikennettäisiin, niin että edellä mainitsemani valtuuslaki saataisiin.”⁵⁹⁴ Rihtniemen analyysistä käy hyvin selville hallitusneuvotteluiden monet ulottuvuudet. Rihtniemi kokosi yhteen valtuuslain edellyttämän määränemmistön, hallituspohjan laajentamisen ja kansanpuolueiden tärkeän merkityksen sen kannalta.

Maaliskuun 7:ntenä RKP:n eduskuntaryhmä sai Koivistolta vastauksen esittämäänsä kieliehtoon. Koiviston mukaan kielikysymys olisi parempi jättää myöhempään käsittelyyn, koska olisi vaikea saada aikaan päätöstä nopeasti. Puolue ei siis saanut ”takuita” kieliratkaisussa. Toisaalta RKP:n kannalta tärkeintä olikin se, että Koivisto kertoi suhtautuvansa positiivisesti RKP:n vaatimukseen ja sen toteutumiseen. RKP:n eduskuntaryhmä päätti jatkaa hallitusneuvotteluja.⁵⁹⁵

Samana päivänä pidetyssä SDP:n puoluetoimikunnan kokouksessa Koivisto selosti omalle väelle hallitusneuvotteluja. Hänen mukaansa keskustelut olivat olleet ”rasittavia, mutta hengeltään suopeita”. Koivisto selosti hallitusohjelmaa sekä suunnitelmaa hallituspohjan laajentamiseksi. Koivisto kertoi liberaalien päätöksestä jäädä oppositioon ja RKP:n asettamasta kieliehdosta:

⁵⁹³ L. A. Puntilan arkisto. Muistiinpanot 1968. KA.

⁵⁹⁴ Kansallinen Kokoomus, Puoluevaltuusto 1968 pöytäkirjat. (6.3.1968) PTA.

⁵⁹⁵ Svenska riksdagsgruppens protokoll 1968. (7.3.1968) SCA.

Ruotsalaisten asettama kielikysymysehto on vaikea. He eivät ole muuten osoittaneet mitään harrastusta hallitukseen tuloon nähden. Kanta kielikysymykseen on toinen kuin hallituksen ja sivistysvaliokunnan. Ruotsalaisten esittämällä tavalla asian kehittäminen ei käy, olisi löydettävä jokin muu ratkaisu. *Tästä kielikysymyksestä on tullut poliittinen, se ei ole enää pedagoginen kysymys.*⁵⁹⁶ Me emme edes tiedä, mitä kansakunnalle tulisi maksamaan toisen pakollisen kielen ottaminen peruskouluun.⁵⁹⁷

Puoluetoimikunnan kokouksessa Koivisto siis sanoi ääneen sen asian, joka varmastikin lopulta ratkaisi koko peruskoulun kielikysymyksen. RKP:n kynnysraha, kielikysymyksen asettaminen ehdoksi hallitukseen osallistumiselle, oli tehnyt kielikysymyksestä päivänpoliittisen kysymyksen, jonka ratkaisemiseksi tuli käyttää toisenlaista logiikkaa kuin vain koulun sisäisestä, pedagogisesta kysymyksestä.

Seuraavana päivänä RKP:n edustajat osallistuivat ensimmäistä kertaa hallitusneuvotteluihin. Neuvotteluissa asetettu työryhmä (pieni neuvottelukunta) ryhtyi käsittelemään RKP:n asettamaa kieliehtoa. Työryhmässä esitettiin puitelain käsittelyn lykkäämistä sekä laadittiin sanamuoto yhdessä RKP:n edustajien kanssa heidän kynnyskysymyksestään.⁵⁹⁸ Merkille pantavaa työryhmän esityksessä on, että kielikysymys lopulta ratkaistiin juuri sen suunnittelemalla tavalla seuraavan kahden ja puolen kuukauden aikana. Vielä oli kuitenkin edessä kansanrintamapuolueiden saaminen ensin edellisen suunnitelman ja sen jälkeen varsinaisen kieliratkaisun taakse.

Hallitusneuvotteluiden loppukiri

Keskustapuolueessa edes itse hallituskysymys ei ollut mikään läpihuutojuttu. Tämä tuli selväksi puoluevaltuuskunnan kokouksessa 11.3, jossa hallitusneuvottelut ja hallitusohjelma nousivat esille. Yleiskeskustelussa, jossa käytettiin yli 50 puheenvuoroa, esitettiin vakavaa kritiikkiä Paasion hallitusta kohtaan sekä annettiin useita esityksiä, jotka puolueen johdon tulisi huomioida hallitusneuvotteluissa. Toisaalta puheenvuoroissa tuotiin esille vaatimus hallituspohjan laajentamiseksi, mitä oli jo esitetty kaikissa muissakin puolue-elimissä. Seitsemän tuntia kestäneen keskustelun päätteeksi valtuuskunta teki päätöksen, jossa puoluevaltuuskunta piti edelleen päätösvallan hallitukseen osallistumisesta itsellään, eikä antanut siis valtuuksia puoluehallitukselle ja eduskuntaryhmälle,

⁵⁹⁶ Kursivointi J. V.

⁵⁹⁷ SDP, Puoluetoimikunnan pöytäkirjat 1968 ja liitteet 1–38, Ca 30. (7.3.1968) TA.

⁵⁹⁸ Johannes Virolaisen arkisto. 5 Irrallisia muistiinpanoja (1960–1969). KA.

kuten normaalisti oli tapana.⁵⁹⁹ Keskustapuolueen puoluevaltuuskunnan kokouksen jälkeen hallitusneuvottelut pysähtyivät joksikin aikaa.

Viikon hiljaisuuden jälkeen, maanantaina 18.3. hallitusneuvottelut nytkähtivät taas eteenpäin, kun hallitusneuvottelijat kokoontuivat Koiviston johdolla Suomen Pankissa. Seuraavana päivänä pohdittavana oli RKP:n asettama kieliehto. Neuvottelussa Koivisto ja Virolainen toivat esille kantansa. Heidän mukaansa RKP tuli pitää neuvotteluissa mukana ja kielikysymyksessä tulisi päästä ratkaisuun. Tieksoilla ei ollut mitään sitä vastaan, että neuvotteluita RKP:n kanssa jatketaan. Hänen mukaansa tärkeintä oli saada päätös puitelaista kevätistuntokauden aikana. Puntila puolestaan epäili RKP:n sitoutumista hallitustyöhön. Hänen mukaansa puolue lähtisi hallituksesta heti kun kielikysymys olisi ratkaistu.⁶⁰⁰ RKP:n osallistumisen sijaan neuvotteluiden pääpaino oli talouskysymyksissä, missä kädenvääntöä käytiin vientimaksukysymyksen ympärillä.

Kun muissa puolueissa hallitusneuvotteluiden ydinkysymykset pyörivät lähinnä talouden ympärillä, RKP:ssä vakavin keskustelu käytiin peruskoulun kielikysymyksestä. Tiistaina 19.3. kokoontui RKP:n eduskuntaryhmä, jossa jatkettiin keskustelua hallitusneuvotteluista. Aluksi puheenjohtaja Teir selosti ryhmälle tapaamistaan Koiviston kanssa. Teirin mukaan Koivisto ei ollut löytänyt vielä ratkaisua RKP:n asettamaan kieliehtoon. Sen sijaan Koivisto oli katsonut, että RKP oli edelleen mukana hallitusneuvotteluissa sekä esittänyt kutsun neuvottelutapaamiseen seuraavana päivänä. Puheenvuorossaan Teir luki ”pienen neuvottelukunnan” RKP:n asettamaa kieliehtoa koskevan julkilausuman:

Hallituspuolueitten neuvottelijoitten asettama työryhmä katsoo, että kysymystä peruskoulun kielenopetuksesta ei voida ratkaista hallitusneuvottelujen yhteydessä. Työryhmä esittää kuitenkin hallituspuolueitten neuvottelijoille sitä, että asian käsittely eduskunnassa keskeytettäisiin ja asia tulisi muodostettavan hallituksen toimesta uudelleen perusteellisesti pohdittavaksi.

Seuranneessa keskustelussa Ehrnrooth katsoi, että edellä mainittu julkilausuma ei ollut tyydyttävä ja sen takia hallitusneuvottelut tulisi RKP:n kohdalta keskeyttää. Toisaalta taas useat jäsenet olivat hallitusneuvottelujen jatkamisen kannalla. Tallgren kannatti hallitusneuvottelujen jatkamista, koska Koivisto oli

⁵⁹⁹ Puoluetoimisto, Maalaisliitto, C.g. 8. Puoluevaltuuskunnan pöytäkirjat 1968–1969. (11.3.1968) KMA.

⁶⁰⁰ L. A. Puntilan arkisto. Muistiinpanot 1968. KA.

näyttänyt vihreätä valoa RKP:n ajamalle kieliratkaisulle. Puheenjohtaja Jansson oli samalla kannalla. Janssonin mukaan kieliratkaisun ajaminen eduskunnassa ja sivistysvaliokunnassa oli vaikeaa ja siksi olisi parempi yrittää asian ratkaisua hallituksesta käsin. Koiviston rooli kieliratkaisussa lisääntyi siis koko ajan, mitä pidemmälle hallitusneuvottelut jatkuivat. Äänestyksen jälkeen ryhmä päätti jatkaa hallitusneuvotteluja.⁶⁰¹

RKP:n eduskuntaryhmä kokoontui jälleen seuraavana päivänä keskustelemaan hallitusneuvottelujen jatkamisesta. Puheenjohtaja Teir selosti samana päivänä käytyjä hallitusneuvotteluja. Teirin mukaan Koivisto oli ehdottanut hallitusohjelmaan kirjattavaksi: ”Kysymys peruskoulun kielenopetuksesta otetaan uudelleen pohdittavaksi. Tällöin kiinnitetään erityinen huomio siihen merkitykseen, joka ruotsin kielellä on pohjoismaisessa kanssakäymisessä.”⁶⁰² Koiviston ehdotus on mielenkiintoinen. Siinä aivan suoraan kirjattaisiin hallitusohjelmaan lause, missä peruskoulun kielikysymys kiinnittyy ulkopoliittiseen yhteyteen. Tämä sanamuoto ei kuitenkaan toteutunut. Kielikysymyksen kirjaaminen hallitusohjelmaan tässä muodossa olisikin saattanut kiinnittää myös Tehtaankadun huomion, mitä ei tietenkään olisi toivottu.

Torstaina maaliskuun 21. päivänä hallitusneuvottelut olivat esillä kaikissa neuvotteluihin osallistuneissa puolueissa. Päivän kahdessa kokouksessa RKP ei pystynyt vielä ratkaisemaan hallituskantaansa.⁶⁰³ Keskustapuolueen puoluevaltuuskunnan kokouksessa esitettiin edelleen kritiikkiä hallitusohjelmaluonnosta ja erityisesti vientimaksukysymystä kohtaan. Tällä kertaa valtuuskunta kuitenkin antoi hallitusneuvottelijoille ja eduskuntaryhmälle valtuudet päättää hallitukseen osallistumisesta.⁶⁰⁴ Samana päivänä kokoontui myös Keskustapuolueen eduskuntaryhmä, jossa päällimmäiseksi aiheeksi nousi vientimaksukysymys. Kokouksessa käsiteltiin myös RKP:n kieliehtoa. Tässä yhteydessä Juho Tenhiälä ihmetteli Virolaisen toimintaa kielikysymyksen hoidossa:

Olen kuullut, että ruotsalainen kansanpuolue tulee kielikohdan perusteella mukaan hallitukseen. Ruotsin kieltä ei saisi ottaa kouluohjelmaan pakollisena kielenä. Pidän pahana sitä, että puhemies on tätä ajanut.⁶⁰⁵

⁶⁰¹ Svenska riksdagsgruppens protokoll 1968. (19.3.1968) SCA.

⁶⁰² Svenska riksdagsgruppens protokoll 1968. (20.3.1968) SCA.

⁶⁰³ Svenska riksdagsgruppens protokoll 1968. (21.3.1968) SCA.

⁶⁰⁴ Puoluetoimisto Maalaisliitto C.G 8, Puoluevaltuuskunnan pöytäkirjat 1968–1969. (21.3.1968) KMA.

⁶⁰⁵ Keskustapuolueen eduskuntaryhmä Ca, Pöytäkirjat 1968. (21.3.1968) KMA.

SDP:n eduskuntaryhmän kokouksessa tunteet kävivät kuumina, ja erityisesti hallitusohjelman kielikohdasta annettiin kärkeviä kommentteja. Kokouksen aluksi Koivisto esitteli hallitusohjelmaluonnosta ja kertoi, että kyseinen ohjelmaluonnos oli kaikkien hallitusneuvottelijoiden hyväksymä ja että se oli käsiteltävänä myös RKP:n päättävissä elimissä. Koivisto korosti, että hallitusohjelma oli pyritty tekemään mahdollisimman väljäksi. Keskustelussa ministeri Lindeman kritisoi SDP:n toimintaa peruskoulun kielikysymyksessä. Lindeman toivoi, että RKP:lle ei annettaisi ”liian suuria taktikointimahdollisuuksia” sekä lisäsi:

SDP:lle näyttää ruotsalaisten porvarien onni olevan tärkeämpi kuin omien ruotsalaisten toimintamahdollisuudet, koska mm. heidän taholtaan on tehty esitykset mm. kielikysymyksessä hylätty, mutta nyt ollaan valmiit hyväksymään samat asiat ruotsalaisen kansanpuolueen vaatimuksesta.

Myös Burman huomautti, että kielikysymys oli SDP:ssä hoidettu taitamattomasti. Tosin hän muistutti, ettei se ollut neuvottelijoiden vika, vaan ”meidän kaikkien vika, koska pisteet olisi voitu kerätä SDP:lle puuttumalla asiaan jo aikaisemmassa vaiheessa”. Sivistysvaliokunnan jäsen Partanen muistutti kieliratkaisusta. Hänen mukaansa kieliasia oli perusteellisesti tutkittu sekä todettu, että kahden kielen ohjelma oli mahdotonta toteuttaa peruskoulussa. Partanen ihmetteli, miksi hallitusneuvottelijat eivät olleet ottaneet näitä asioita huomioon, vaan päinvastoin olivat antaneet ”valtit ruotsalaisten käsiin”. Hän ehdotti, että kielikysymys oli ratkaistava ilman RKP:tä, mitä edustajat Salo ja Virtanen kannattivat. Myös edustaja Eero Häkkinen ihmetteli RKP:n tarpeellisuutta hallituksessa ja hintaa, mikä siitä maksetaan: ”yhden ruotsalaisen saamiseksi hallitukseen sitoudumme kahden kielen ohjelmaan ja pyyhkäistään tällä pois kaikki suoritettut perusteelliset tutkimukset.” Käydystä keskustelusta voi huomata, että eduskuntaryhmässä yhden kielen linjan ajaminen nähtiin erehdyksenä, koska se oli antanut RKP:lle suuret mahdollisuudet hallitustaktikointiin.⁶⁰⁶

Hallitusneuvottelut siirtyivät vielä yhdellä päivällä maaliskuun 22. päivään. Hallitusohjelma oli hyväksytty jo muissa puolueissa paitsi RKP:ssä, jossa lopullinen päätös hallitukseen osallistumisesta syntyi vasta hallituksen nimittämispäivänä. RKP:n eduskuntaryhmä käsitteli hallituskysymystä päivän aikana neljässä eri tapaamisessa. Ensimmäisessä kokouksessa puheenjohtaja Teir selosti edellisillan neuvotteluja, joissa puolueen edustajat olivat esittäneet hallitusoh-

⁶⁰⁶ Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä, pöytäkirjat 1968, Ca 29. (21.3.1968) TA.

jelman ”lisäpöytäkirjaan” lisäyksen peruskoulun kielikysymyksestä. RKP:n oikeistosiiven mukaan lisäyksellä ei ollut mitään merkitystä ja tämän vuoksi hallitusneuvottelut olisi keskeytettävä. Tallgren puolestaan muistutti, että Koivisto ja Virolainen ymmärsivät hyvin RKP:n vaatimuksen kieliasiassa. Ryhmä päätti käsitellä hallitusohjelman kohta kohdalta ja tämän jälkeen päättää hallitukseen osallistumisesta. Pitkän keskustelun jälkeen ryhmä päätti äänin 7–5 osallistua hallitukseen, edellyttäen että hallitusohjelman lisäpöytäkirjaan kirjataan vaatimus peruskoulun kieliohjelmasta. Loppujen lopuksi melko tiukassa äänestyksessä hallitukseen menoa vastustivat edustajat Georg C. Ehrnrooth, Ingvar S. Melin, Torsten Nordström, Victor Procopé ja Henrik Westerlund. Kysymys ei ollut siitä, etteikö myös puolueen oikeistosiipi olisi kannattanut pakollista ruotsin kieltä peruskouluun. Ennemmin kysymys oli haluttomuudesta osallistua samaan hallitukseen kommunistien kanssa. Ryhmä ilmeisesti uskoi kahden kielen ratkaisun toteutuvan ilman hallitukseen osallistumista.⁶⁰⁷ Tätä vahvistaa se, että Ehrnrooth oli jo marraskuussa 1967 esitelty eduskuntaryhmälle äänestyslaskelmiaan, jonka mukaan kahden kielen taakse eduskunnassa saataisiin enemmistö.

Kahdessa seuraavassa kokouksessa RKP:n ryhmässä keskustelua syntyi hallituspaikkojen jakamisesta. Hallitusneuvotteluissa oli syntynyt kiistaa opetusministerin tehtävästä, kun ministerisalkkua olivat vaatineet sekä Keskustapuolue että SKDL. Koivisto oli esittänyt opetusministerin paikkaa SKDL:lle. RKP:n ryhmässä vastustettiin opetusministerin tehtävän antamista kansandemokraateille ja esitettiin, että opetusministeriö tulisi vaatia RKP:lle tai ryhmän tulisi tukea Virolaisen nimittämistä opetusministeriksi. Ryhmä päätti esittää hallituksenmuodostajalle, että se vastustaa opetusministeriön antamista kommunisteille ja vaatii puolestaan tehtävää itselleen. Päivän viimeisessä kokouksessa puheenjohtaja Teir selosti hallituspaikkojen jakoa, missä RKP:lle tärkeä opetusministerin paikka oli nyt annettu Keskustapuolueelle.⁶⁰⁸

Samana päivänä kokoontuivat myös muut hallitusneuvotteluihin osallistuneet puolueet keskustelemaan hallituspaikkajaosta. Kuten RKP:n eduskuntaryhmän pöytäkirjoista selviää, päivän neuvotteluissa kiistaa aiheutti lähinnä ministeripaikkajako ja erityisesti opetusministerin tehtävä. Niin Keskustapuolueen kuin SKDL:n pöytäkirjoista käy ilmi, että molemmilla ryhmillä oli sel-

⁶⁰⁷ Ks. myös Ekberg 1997, 421–423.

⁶⁰⁸ Svenska riksdagsgruppens protokoll 1968. (22.3.1968) SCA.

keä tavoite saada opetusministerin salkku.⁶⁰⁹ Myös SDP:ssä oli ollut ajatuksia opetusministerin salkun saamisesta, mutta siitä oli luovuttu jo aikaisemmin. Monista eri lähteistä käy ilmi, että erityisesti Puntilalla oli ollut halua tehtävään. Ensinnäkin Puntila oli saanut, erityisesti kouluhallituksesta käsin, viestejä, joissa häntä toivottiin uudeksi opetusministeriksi. Toisaalta hallitusneuvottelujen viimeisenä iltana Puntila oli esittänyt neuvottelijoille sopimusta, että mikäli paikkajaoissa ei päästä sopimukseen, palataan Paasion hallituksen salkkujakoon. Tämä olisi tarkoittanut hyviä mahdollisuuksia Puntilalle tulla valituksi Oittisen tilalle, joka ei tullut enää kysymykseen. Puntila kirjasi päiväkirjaansa: ”[...] jos todella paikka [opetusministerin salkku] tulee SDP:n täytettäväksi, minua on siinä vaikea sivuuttaa.” Tämän jälkeen Puntila kuitenkin joutui toteamaan, että ”puolueen jokin sisärengas” ei ollut halukas ottamaan häntä hallitukseen.⁶¹⁰ Koiviston muistelmien mukaan opetusministerin tehtävää tavoitellut L. A. Puntila ”selvästi hätkähti”, kun ministeriö meni Virolaiselle.⁶¹¹ Sama käy ilmi myös Kekkosen päiväkirjasta, johon presidentti oli kirjannut Koiviston kanssa käymäänsä keskustelua.⁶¹² Sillä, että Puntilaa ei nimitetty opetusministeriksi, oli varmasti merkitystä kieliratkaisun kannalta. Puntila kun oli pitkin vuotta 1967 selvästi kertonut olevansa vain yhden pakollisen kielen, englannin, kannalla.⁶¹³

Samana iltana käydyissä hallitusneuvotteluissa paikkajako hyväksyttiin kaikkien hallituspuolueiden osalta ja uusi hallitus nimitettiin illalla kello 22.00. Tämän tutkimuksen kannalta tärkeä opetusministerin salkku annettiin Keskustapuolueen Johannes Virolaiselle. RKP:lle tärkeitä asioita olivat Virolaisen nimitys sekä hallitusohjelmaan kirjattu kannanotto peruskoulun kielikysymyksen ottamisesta uudelleen käsiteltäväksi:

Hallitus edistää kulttuuripolitiikkaa kansanvaltaiselta pohjalta. Peruskoulu-uudistuksen asteittaista toteuttamista jatketaan. Kysymys peruskoulun kielenopetuksesta otetaan uudelleen käsiteltäväksi tarkoituksella suorittaa selvitys kahden kielen opetuksen järjestämistä äidinkielen ohella.

⁶⁰⁹ 1 D SKDL:n eduskuntaryhmä Ca 1968–69. (22.3.1968) Kansan arkisto; Keskustapuolueen eduskuntaryhmä Ca, Pöytäkirjat 1968. (22.3.1968) KMA.

⁶¹⁰ L. A. Puntilan arkisto. Muistiinpanot 1968. KA; ks. myös Tarkka 2004, 279–280.

⁶¹¹ Koivisto 1997, 122.

⁶¹² Kekkosen arkisto. Vuosikirja 1968. UKA.

⁶¹³ Puntilan muistiinpanoista selviää, että hän oli puolueen sisällä aktiivisesti ajanut Oittisen yhden kielen linjaa. L. A. Puntilan arkisto. Muistiinpanot 1967. KA.

Voidaan sanoa, että hallitusohjelmaan kirjattu kohta kielenopetuksesta oli RKP:n ensimmäinen voitto jo toista vuotta jatkuneessa peruskoulun kielikysymyksessä. Toinen oli Virolaisen nimitys opetusministeriksi. Hänen tiedettiin aktiivisesti ajavan ruotsin kieltä peruskouluun. Hallitusohjelmaan kirjattu kohta kielenopetuksesta antoi Virolaiselle hyvät mahdollisuudet vaikuttaa kieliratkaisuun.

Lehdistön reaktiot uuteen hallitukseen

Hallituksen nimittämisen jälkeen maan lehdet pohdiskelivat laajasti hallitusneuvotteluita sekä uusia ministereitä. Juuri kädenvääntö opetusministerin salkusta nousi esille monissa kirjoituksissa. *Helsingin Sanomien* mukaan ”Koi-viston hallitus syntyi sekavan palapelin ja puolueiden välisten kiistelyjen ja syytelyjen tuloksena”. Yksityiskohtaisemmin kuvattiin neuvotteluiden viimeisiä kädenvääntöjä:

Hallitusratkaisu pitkittyi perjantaina tuntuvasti ennakoidusta aikataulusta opetusministerin salkusta käydyin kiistan johdosta. Sitä halusivat erityisesti keskustapuolue ja skdl, sosiaalidemokraatit olivat valmiita luopumaan siitä jo aamulla.

Lehden haastattelema opetusministeri Johannes Virolainen selosti salkkujaon merkitystä: ”Meillä on nyt tärkeä opetusministerin paikka. Jo se, että opetusministerin salkusta käytiin useita keskusteluja, osoittaa että opetusministerin tehtävät tässä hallituksessa ovat keskeisellä sijalla.”⁶¹⁴ *Helsingin Sanomat* jatkoi saman asian käsittelyä seuraavan päivän pääkirjoituksessa. Lehti muistutti SKDL:n yrityksistä saada opetusministerin salkku sekä Virolaisen tärkeästä roolista opetusministerinä kielikysymyksen kannalta: ”Virolaisen nimitystä voidaan pitää takeena siitäkin, että peruskoulun puitelain käsittelyssä päästään, muun muassa kieliohjelman suhteen, asiallisemmille linjoille.”⁶¹⁵

Virolaisen nimittäminen opetusministeriksi oli ilonaiheena Suomen ruotsinkielisen lehdistön pääkirjoituksissa. *Hufvudstadsbladetin* mukaan Virolaisen nimitys sisälsi mahdollisuuden kielikysymyksen uudelleen tarkasteluun. Lisäksi kirjoituksessa korostettiin RKP:n tehneen merkittävän teon osallistues-

⁶¹⁴ *Helsingin Sanomat* 23.3.1968. ”Kaksi vaihdosta tulossa eduskunnan puhemiesistään” Uutinen.

⁶¹⁵ *Helsingin Sanomat* 24.3.1968. ”Hallituksen lähtöasemat” pk.

saan hallitukseen kielikysymyksen hinnalla.⁶¹⁶ Myös *Nya Pressen* piti Oittisen korvaamista Virolaisella positiivisena asiana.⁶¹⁷

Suomen uuden hallituksen nimittäminen, RKP:n hallitukseen osallistuminen sekä opetusministeri Virolaisen valinta huomioitiin myös monissa Ruotsin ja Norjan lehdissä. Norjalaisessa *Aftenposten*-lehdessä oli pitkä selostus Koiviston hallituksen ministerinimityksistä. Artikkelissa korostettiin hallituksen talouspoliittisia haasteita sekä Keskustapuolueen vahvaa neuvottelutulosta. Tässä yhteydessä lehti totesi opetusministerin vaihdosta:

Virolaisesta tuli opetusministeri ja varapääministeri. Kiistelty sosialidemokraattinen opetusministeri Oittinen ei saanut uudessa hallituksessa mitään salkkua kuten oli odotettukin. Hänen peruskoulun kieliohjelmansa tulee nyt uudelleen käsiteltäväksi.⁶¹⁸

Myös norjalainen *Arbeiderbladet* kirjoitti uudesta hallituksesta. Suomen uusi hallitus nähtiin vahvana, ja erityisesti uusi pääministeri Mauno Koivisto sai lehdessä kehuja. Hänet nähtiin ”paljon kovempaa ja tarmokkaampaa kuin edeltäjänsä”. Toinen lehdessä mainittava henkilö oli uusi opetusministeri Virolainen, joka nähtiin vahvana pohjoismaisuuden ystävänä.⁶¹⁹ *Verdens Gang*-lehdessä kiinnitettiin huomiota RKP:n hallitukseen osallistumiseen. Lehden mukaan RKP on saavuttanut tärkeän tavoitteen:

Opetusministeri Oittinen kovine kielilinjoinen on saanut lähteä ja hänen paikansa hallituksessa on saanut keskustapuolueen johtaja Virolainen, joka pitää ruotsin kieltä erittäin tärkeänä Suomen ja muun pohjolan välisissä kontakteissa. Siksi voidaan odottaa kompromissia peruskoulun kielenopetuskysymyksessä.⁶²⁰

Norjan lehdistö otti Virolaisen nimityksen opetusministeriksi positiivisesti vastaan ja näki siinä selkeän merkin kielilinjan muuttumisesta. Samanlainen asenne on nähtävissä myös ruotsalaisen lehdistön kommentoissa.

Peruskoulun kielikysymyksen kiinnittyminen pohjoismaiseen kontekstiin tulee esille jo *Expressenin* pääkirjoituksen otsikosta: ”Finland håller nordisk

⁶¹⁶ Hufvudstadsbladet 23.3.1968. ”Virolainen tog undervisningen handeln åt Teir” Uutinen.

⁶¹⁷ *Nya Pressen* 23.3.1968. ”Virolainen ger nytt svenskt hopp!” Uutinen.

⁶¹⁸ *Aftenposten* 25.3.1968; Suomen Osion lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 6 ”*Aftenpostenin* artikkeli: Koiviston hallituskokoomus ” 25.3.1968. 94 B, Norja, Lehdistökatsaukset 1968. UM. Käännös otettu UM:n raportista.

⁶¹⁹ *Arbeiderbladet* 25.3.1968; Suomen Osion lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 5 ”*Arbeiderbladetin* artikkeli: Uusi vahva hallitus Suomessa ” 25.3.1968. 94 B, Norja, Lehdistökatsaukset 1968. UM.

⁶²⁰ *Verdens Gang* 26.3.1968; Suomen Osion lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 8 ”*Verdens Gangin* alakerta: Koivisto lähtee liikkeelle ” 26.3.1968. 94 B, Norja, Lehdistökatsaukset 1968. UM. Käännös otettu UM:n raportista.

kontakt.” Lehti kehui Koiviston roolia pääministerinä kuvaten edeltäjänsä dynamisemmaksi ja taitavammaksi talousasioissa. Lisäksi lehti selosti Virolaisen nimitystä ja RKP:n vaatimusta hallitukseen osallistumiselle:

Det är ur nordisk synvinkel en framgång. En framgång också för den nya regeringsmedlemmen svenska folkpartiet, som krävde att förre undervisningsministern Reino Oittinen skulle lämna sin plats. Han ville inte att finska grundskolan skulle undervisa i svenska. Nu blir det väl en ändring på den punkten.⁶²¹

Samana asiaa toisti *Svenska Dagbladet* pääkirjoituksessa sekä useat muut ruotsalaiset lehdet. Merkillä pantavaa onkin se, että ruotsalaisessa lehdistössä nostettiin esille Virolaisen nimitys ja uuden kieliratkaisun hakeminen.⁶²² Ruotsalainen oikeistolehti *Östersunds-Posten* kävi erityisen tarkasti pääkirjoituksessa läpi Suomen uutta hallitusta. Lehti kirjoitti presidentti Kekkonen halusta laajentaa hallituspohjaa keskipuolueilla sekä RKP:n asettamasta kieliehdosta hallitukseen osallistumiselle. Lehti korosti, että RKP ei saanut hallitusneuvotteluissa suoraa lupaa kahden kielen vaatimukselleen, mutta Virolaisen nimitys opeusministeriksi Oittisen tilalle antoi vahvan viitteen RKP:n vaatimuksen toteutumisesta. Lisäksi lehti korosti Suomen poliittisen johdon asennetta kielikysymyksessä ja jäi siksi toiveikkain mielin odottamaan kieliratkaisun lopputulosta:

Eftersom även president Kekkonen och utrikesminister Karjalainen vid upprepade tillfällen gett uttryck åt en utomordentligt positiv inställning till frågan om svenska språkets ställning i de finska grundskolorna, finns det knappast någon anledning att bedöma utsikterna till en ur svensk synpunkt bra lösning av denna fråga pessimistiskt.⁶²³

Ruotsalaisen lehdistön lisäksi Suomen hallitusneuvotteluita oli seurattu tarkasti Ruotsin Helsingin lähetystössä. Maaliskuussa lähetystön henkilöstö oli keskustellut hallituskysymyksestä lukuisten suomalaisten poliitikkojen kanssa. Nimityksen jälkeen Hägglöf laati UD:lle raportin Suomen uudesta hallituksesta. Tarkkanäköisessä raportissa käydään yksityiskohtaisesti läpi hallitusneuvotteluiden

⁶²¹ Expressen 23.3.1968; Suomen Tukholman lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 13 ”Ruotsalaisia lehtikirjoituksia uudesta hallituksesta ” 25.3.1968. 94 B, Ruotsi, Lehdistökatsaukset 1968. UM.

⁶²² Esim. Dagens Nyheter (23.3.), Svenska Dagbladet (24.3.), Kvällsposten (24.3.), Arbetet (25.3.), Göteborgs-Posten (24.3.), Gefle Dagblad (28.3.); Suomen Tukholman lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 13 ”Ruotsalaisia lehtikirjoituksia uudesta hallituksesta ” 25.3.1968. 94 B, Ruotsi, Lehdistökatsaukset 1968. UM.

⁶²³ Östersunds-Posten 27.3.1968 ”Finlands regering har ombildats” pk; Suomen Tukholman lähetystö. Lehdistökatsaus n:o 17 ”Ruotsalaisia lehtikirjoituksia uudesta hallituksesta III ” 1.4.1968. 94 B, Ruotsi, Lehdistökatsaukset 1968. UM.

asetelmia ja neuvotteluiden eri vaiheita. Lisäksi siinä pohditaan ministerivalintoja. Hägglöf nosti Pohjoismaiden kannalta positiiviseksi seikaksi pääministeri Koiviston ja opetusministeri Virolaisen valinnan.⁶²⁴ Mikä niin pohjoismaisten lehtien kuin Hägglöfin raportista käy ilmi, on Suomen johtavien poliitikkojen esille tuominen kieliratkaisussa. Tässä on selvästi nähtävissä, että Pohjoismaissa kieliratkaisun takana nähtiin presidentti Kekkonen, pääministeri Koiviston, ulkoministeri Karjalaisen ja opetusministeri Virolaisen kädenjälki.

5.3 HALLITUS AJAA SIVISTYSVALIOKUNNAN OHI KIELIRATKAISUSSA

Sivistysvaliokunta jatkaa puitelain käsittelyä – puolueiden vaisut reaktiot

Sivistysvaliokunnan puitelakimietinnön ensimmäisen lukemisen jälkeen, joulukuun 1967, peruskoulun kielikysymys tuli viimeistään koko kansan tietoisuuteen. Kielikysymyksen nouseminen politiikan huipulle ja argumentoinnin laajeneminen eivät voineet siten olla vaikuttamatta sivistysvaliokunnan toimintaan kevättälvella 1968. Myös kielikysymyksen kiinnittyminen hallitusneuvotteluihin vaikutti sivistysvaliokunnan työhön. Tämä heikensi valiokunnan painoarvoa juuri kieliratkaisussa. Kun sivistysvaliokunnan äänet joulukuuisessa äänestyksessä olivat jakaantuneet eikä yksimielisyyttä löytynyt edes puolueiden sisältä, niin kevättälvella 1968 kielipäätös muuttui sitäkin vaikeammaksi.

Sivistysvaliokunta jatkoi puitelain käsittelyä helmikuussa 1968. Helmi-maaliskuussa valiokunta kokoontui kymmenen kertaa ja antoi lopullisen mietinnön 13.3.1968. Kolmessa ensimmäisessä kokouksessa valiokunta kuuli asiantuntijoita.⁶²⁵ 21.2. valiokunta aloitti yleiskeskustelun, jota jatkettiin kahdessa seuraavassa kokouksessa. Vaikka yleiskeskustelun sisällöstä ei ole mitään muistiinpanoja, voi samalla viikolla sivistysvaliokunnalle jätettyjen muistioiden sisällöstä päätellä valiokunnan keskustelun pyörineen puitelain kustannusten ja kielikysymyksen ympärillä.⁶²⁶

⁶²⁴ Hägglöfin raportti nro. 328 ”Den nya regeringen i Finland” 26.3.1968. HP 1 Af, UD.

⁶²⁵ Ensimmäisessä kokouksessa (13.2.) valiokunta kuuli asiantuntijana opetusministeri Oittista ja toisessa kokouksessa (16.2.) eduskunnan oikeusasiamies Risto Leskistä sekä Voitto Kalliota opetusministeriöstä. Kolmannessa kokouksessa (20.2.) valiokunta kuuli asiantuntijoita Suomen Kaupunkiliitosta, Maalaiskuntien Liitosta ja Finlands svenska landskommuners förbundista. Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa 1. KA; VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofilmirulla 10, EA.

⁶²⁶ VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofilmirulla 10, EA.

Hieman lisätietoa sivistysvaliokunnan keskusteluista saa lehdistöstä. *Helsingin Sanomat* kirjoitti helmikuun lopulla ratkaisuvaiheeseen tulleen sivistysvaliokunnan tilanteesta. Lehdessä käytiin läpi peruskoulun kielikysymyksen käsitteilyä valiokunnassa sekä haastateltiin sen kuulemia asiantuntijoita. Lehden mukaan kielikysymyksestä oli kuultu asiantuntijoina ylitarkastaja Jouko Räihää kouluhallituksesta, professori Martti Ruutua sekä Opettajain liiton tiedotussihteeri Antti Henttosta. Kaikki kolme asiantuntijaa olivat vain yhden pakollisen kielen kannalla. Räihä perusteli kantaansa vetoamalla tutkimuksista ja koulukokeiluista saatuihin tuloksiin. Myös Ruutu epäili oppilaiden mahdollisuuksia kahden kielen opiskeluun. Henttonen puolestaan oli yhden kielen kannassaan aivan ehdoton: ”Joudumme hunningolle, jos peruskoulussa pannaan kaikille kaksi kieltä pakollisiksi.” Henttonen seiso i vankasti Opettajain liiton kannalla perustellen kantaansa pedagogisin ja käytännöllisin argumentein.

Samassa artikkelissa haastateltiin myös sivistysvaliokunnan Kristian Gestriniä, joka puolestaan ajoi peruskouluun kahta pakollista kieltä.⁶²⁷ Hänen perustelunsa lähti siitä, että kielenopiskelu tulisi aloittaa aikaisemmin ja sen tulisi olla käytännönläheisempää. Gestrin perusteli ajatuksiaan kielipedagogien antamalla lausunnoilla.⁶²⁸ Tässä on nähtävissä, kuinka kielikiistan molemmat osapuolet pyrkivät vetoamaan asiantuntijoiden lausuntoihin. Oman viestin kannalta ”oikean” asiantuntijan valinta oli keino vaikuttaa oman argumentoinnin painoarvoon.

Kielikanta oli sivistysvaliokunnassa jakaantunut kahtia. Valiokunnassa kielenopetuksen pedagogiset perustelut näyttelivät suurta osaa, toisin kuin julkisuudessa, jossa pääpaino oli kulttuuripoliittisissa ja ulkopoliittisissa argumenteissa.

Eduskuntaryhmissä valiokunnan työ nousi esille hyvin vaihtelevasti helmi-maaliskuun aikana. Niin RKP:n kuin kokoomuksen eduskuntaryhmissä sivistysvaliokunnan työtä seurattiin ja siitä syntyi keskustelua, kun taas SDP:n ryhmässä keskustelua ei oikeastaan käyty lainkaan. Lähes koko helmikuun ajan SDP:n puolue-elimien energia oli kulunut hallitusneuvottelijakysymyksen

⁶²⁷ Helsingin sanomat 21.2.1968. ”Peruskoulun puitelain ratkaisuvaihe käsillä” Uutinen.

⁶²⁸ Mitä ilmeisimmin kysymyksessä oli Helsingin yliopiston professori Reuter, joka oli esittänyt aivan päinvastaisen näkemyksen kielenopetuksesta kuin esimerkiksi muut artikkelissa mainitut henkilöt. Reuterin mukaan kaikilla oppilailla on mahdollisuus oppia kaksi kieltä, kunhan kielenopetuksen metodeja muutetaan. Reuterin kommentit pääsivät hyvin esille, kun Helsingin Sanomat ja Hufvudstadsbladet haastattelivat häntä vuoden 1968 alussa. Ks. myös luku 3.3.

ratkaisemisessa, eikä puolueessa oltu käsitelty juurikaan sivistysvaliokunnassa olevaa puitelakia.

SKDL:n eduskuntaryhmässä sivistysvaliokunnan kielikannoista käytiin pidempi keskustelu helmikuun lopulla. Valiokunnan puheenjohtaja Tiekso selosti päätösesitystä ja halusi ryhmän ottavan kantaa peruskoulun kieltenopetukseen. Keskustelua syntyi erityisesti peruskoulun kielikysymyksen kiinnittymisestä lukion kielivaatimuksiin. Ryhmässä nousi esille ajatus siitä, että puitelain sijaan muutettaisiin lukion kielivaatimuksia. Tässä mallissa siis lukion pääsyaatimus, kaksi oppilaalle vierasta kieltä, muutettaisiin vain yhteen kieleen. Tällöin peruskoulussa vain yhtä pakollista kieltä opiskellut pääsisi jatkamaan lukiossa, eikä eriytymistä tapahtuisi peruskoulun 7. luokalla. Tässä on nähtävissä, että kahden kielen opetuksen kiinnittyminen lukio-opintoihin haluttiin korjata. Ei kuitenkaan siten, että peruskouluun säädettäisiin lukio-opintoihin vaadittavat kaksi pakollista kieltä, vaan korjaamalla lukion kielivaatimuksia. Tämä olisi varmasti tyydyttänyt myös valiokunnan kuulemia koulualan asiantuntijoita. Tämän lisäksi ryhmässä nostettiin esille ajatus koulukokeilusta, jossa testattaisiin kieltenopetuksen toimivuus. Lopullinen kielipäätös tehtäisiin vasta tämän jälkeen. Erityisesti Tiekso oli koulukokeilun kannalla. Keskustelun jälkeen ryhmä päätti hyväksyä Tiekson esittelemän päätösesityksen.⁶²⁹

Tiekson päätösesityksestä käy ilmi monia asioita. Ensinnäkin siitä voi päätellä, että sivistysvaliokunnan hallituspuolueiden jäsenten välillä oli käyty omia neuvotteluja kielikysymyksen ratkaisemiseksi. Neuvotteluissa oli selvästi ollut pyrkimyksenä tulla kielikysymyksessä ruotsinkielisiä vastaan antamalla ruotsinkielisessä peruskoulussa mahdollisuus opiskella toista kieltä vapaaehtoisena aineena jo ala-asteella. Toisaalta esitys peruskoulukokeilusta osoittaa, että valiokunnan hallituspuolueiden jäsenet eivät halunneet lyödä lailla lukkoon kielikysymystä, vaan edetä asiassa kokeilun kautta. Myös kansandemokraateil-

⁶²⁹ Päätösesitys kokonaisuudessaan: Ryhmä yhtyy Tiekson päätösesitykseen; - että hyväksytään kielenopetuksen osalta hallituksen esitys seuraavin muutoksin, joista on neuvoteltu sivistysvaliokunnan hallituspuolueisiin kuuluvien jäsenten välillä:

Ruotsinkielisessä peruskoulussa voidaan ala-asteella lukea englantia tai toista kotimaisesta kieltä vapaaehtoisena aineena sen mukaan, kumpaa mainituista kielistä ao. oppilas lukee yhteisenä aineena, kunnassa tai peruskoulupiirissä, jossa on yli 10 000 asukasta voidaan yleisenä aineena englannin kielen asemasta lukea ruotsin kieltä, valtioneuvoston luvalla voidaan yhteisenä aineena englannin kielen asemasta lukea saksaa tai venäjää tai ranskaa, että ehdotetaan perusteluissa lausuttavaksi kehotus hallitukselle selvittää peruskoulukokeilun, onko mahdollista opettaa koko ikäluokalle kahta vierasta kieltä pakollisina aineina. 1 D SKDL:n eduskuntaryhmä Ca 1968–69. (22.2.1968) Kansan arkisto.

le tärkeä asia, englannin ohella muiden vieraiden kielten opiskelu, oli otettu huomioon.

Maaliskuussa kokoomuksen eduskuntaryhmässä jatkettiin sivistysvaliokunnan työn käsittelyä. Kokouksen aluksi valiokunnan jäsen Linkola selosti omaa kielikantaansa. Perusteluista voi havaita selvän yrityksen taivuttaa ryhmä yhden kielen kannalle. Vaikka ryhmä keskustelun lopuksi päättikin vielä kuulla kielikysymyksessä asiantuntijoita, oli se varmasti jo melko pitkälti kahden kielen kannalla. Tätä todistaa puolueen Koulutoimikunnan selvä kannanotto kahden kielen puolesta.⁶³⁰

Tämän lisäksi ryhmän kahden kielen kantaan saattoi vaikuttaa samassa kokouksessa jaettu keskeisimpien kaupan ja teollisuuden järjestöjen kirjelmä, jossa talouselämän etujen nimissä vaadittiin peruskouluun kahta pakollista kieltä, toista kotimaista ja englantia.⁶³¹ Antti Lappalainen on myös kiinnittänyt tähän asiaan huomiota: ”Talouselämän järjestöjen kirjelmä oli ainutlaatuisen kannanotto. Vastaavaa painostusjärjestöjen yhteisesiintymistä ei maamme kouluhistoria tunne.”⁶³² Lappalaisen mukaan kirjelmän jälkeen Linkolalla ei ollut enää mahdollisuuksia saada ryhmä yhden kielen kannalle. Tämä päätelmä vaikuttaa kuitenkin liian yksioikoiselta. Ensinnäkin kirjelmä oli jaettu kaikille eduskuntaryhmille, eikä siis ollut mitenkään kohdistettu kokoomuksen ryhmälle. Toiseksi kokoomuksessa oli käännytty kahden kielen kannalle jo vuoden 1967 puolella. Siitä, oliko elinkeinoelämä ”lobannut” puolueita – tässä tapauksessa kokoomusta – jo aikaisemmin, ei ole näyttöä.

Tärkeämpää onkin kysyä, miten kannanotto oli syntynyt ja miksi. Koulun uudistustoimikunnan mietinnöstä (1966) annetussa palautteessa elinkeinoelämä⁶³³ tarkasteli peruskoulun kielikysymystä lähinnä itselleen tärkeän *kieliva-*

⁶³⁰ Hallituspoliittisen valiokunnan asettamassa toimikunnassa otettiin selkeä kanta peruskoulun 6 §:ää koskevaan kieltenopetukseen: ”2 mom: peruskoulun opetussuunnitelmaan kuuluu kaikille oppilaille yhteisinä aineina englannin kieli ja toinen kotimainen kieli. Opetussuunnitelmaan voi peruskoulun yläasteella kuulua lisäksi valinnaisena aineena ranskan, saksan tai venäjän kieli.” Kansallisen Kokoomuksen eduskuntaryhmä, Ca. 1, Pöytäkirjat 1968. (29.2.1968) PTA.

⁶³¹ Kirjelmän allekirjoittajina ovat edustajat seuraavista elinkeinoelämän järjestöistä: Keskukskauppakamari, Suomen puunjalostusteollisuuden keskusliitto, Suomen teollisuusliitto, Suomen tukkukauppiainien liitto, Suomen ulkomaankauppaliitto, Teknisen tuonnin keskusliitto sekä Teollisuudenharjoittajain liitto. Kansallisen Kokoomuksen eduskuntaryhmä, Ca. 1, Pöytäkirjat 1968. (7.3.1968) PTA.

⁶³² Lappalainen 1985, 163.

⁶³³ Kannanoton esittivät Kauppa- ja teollisuusministeriö, Keskukskauppakamari, Yleinen Osuuskasuppajen Liitto, Kulutusosuuskuntien Liitto, Suomen Teollisuusliitto. Näistä kieliohjelmaan kiinnittivät huomiota Suomen Teollisuusliitto ja Suomen Työnantajain Keskusliitto sekä Kauppa- ja teollisuusministeriö. Ks. myös luku 4. johdanto.

rannon kautta ja esitti siksi mahdollisuutta valita muitakin kieliä kuin toinen kotimainen ja englanti. Elinkeinoelämä kantoi erityisesti huolta saksan kielen osaamisesta. Tämä on täysin ymmärrettävää. Olihan laaja kielivaranto varmastikin tärkein perustelu elinkeinoelämän tarpeita ajatellen. Oliko sitten kevään 1968 kannanoton tarkoitus turvata ruotsin kielen asema Suomessa kielivarattoon perustuvalla, kaupan lähtökohdista lähtevillä motiiveilla? Vai oliko kysymys siitä, että myös elinkeinoelämä oli ymmärtänyt kielikysymyksen osana laajempaa kontekstia, Suomen asemaa idän ja lännen välissä.

Lisäksi voidaan esittää kysymys, löytyykö elinkeinoelämän kirjelmän takaa suomenruotsalaisen pääoman paino. Tällöinhän perusteluna olisi pikemminkin ollut aivan oma kansallinen näkökulma: yritys turvata ruotsin kielen säilyminen suomalaisessa yhteiskunnassa. Valitettavasti elinkeinoelämän motiivit kannanotolle jäävät vaille vastausta, koska kirjelmän lisäksi muuta näyttöä ei ole saatavilla. Kannanoton syntyhistoriasta ei ole jäänyt mitään tietoa, eikä Elinkeinoelämän keskusarkistosta löydy asiasta mitään dokumentteja.

Valiokunta yhden kielen kannalle – ratkaisu ei tyydytä ketään

Helmikuun 29. päivänä valiokunta aloitti lakiesityksen yksityiskohtaisen käsittelyn pykälä kerrallaan. Kielikysymystä koskevan 6 §:n 2. momentin kohdalla edustaja Partanen esitti muutosta siten, että ”Ruotsinkielisissä kouluissa voidaan ala-asteella kaikille yhteisenä aineena opetettavan englannin kielen tai toisen kotimaisen kielen lisäksi vapaaehtoisena aineena opettaa myös toista mainituista kielistä”.⁶³⁴ Tässä suomen- ja ruotsinkielisten oppilaiden mahdollisuus saman sisältöiseen kielenopetukseen muuttuisi, kun ruotsinkieliset voisivat vapaaehtoisena aineena opiskella kahta kieltä jo ala-asteella. Esitys oli siis sama kuin Tiekson SKDL:n eduskuntaryhmälle esittämä ”päätoisesitys” viikkoa aikaisemmin. Tärkeässä peruskoulun pakollisten kielten määrää koskeneessa äänestyksessä yhden kielen kannattajat voittivat äänin 11–6.⁶³⁵ Puitelain 6 §:n 2. momentti tuli sivistysvaliokunnassa hyväksytyksi Partasen edellä mainitun ehdotuksen mukaisesti. Myös tässä äänestyksessä puoluerajat menivät täysin sekaisin, eikä mitään yhtenäistä rintamaa syntynyt edes SDP:n sisällä.

⁶³⁴ VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofilmirulla 10, EA.

⁶³⁵ Yhden kielen puolesta äänestivät Meeri Kalavainen (SDP), Armas Leinonen (LKP), Anna-Liisa Tiekso (SKDL), Anna-Liisa Linkola (Kok.), Ensio Partanen (SDP), Kerttu Saalasti (Kepu), Veikko Saarto (SKDL), Aune Salama (SDP), Edit Terästö (SDP), Eino Uusitalo (Kepu) ja Mikko Volotinen (Kepu). Kahden pakollisen kielen puolesta äänestivät Georg Backlund (SKDL), Kristian Gestrin (RKP), Heikki Hasu (Kepu), Impi Lukkarinen (TPSL), Arvo Salo (SDP) ja Pentti Sillantaus (Kok.).

Maan molempien kieliryhmien lehdet pohtivat sivistysvaliokunnan kielikompromissia pääkirjoituksissa. *Hufvudstadsbladet* otsikoi kirjoituksensa osuvasti ”Skolstyrelsens ramlag”, mikä näkyi myös kirjoituksen sisällössä.⁶³⁶ Lehden mukaan sivistysvaliokunnan kielikanta oli juuri kouluhallituksen toiveiden mukainen eikä ottanut huomioon ruotsin kielen laajempaa merkitystä. *Helsingin Sanomat* puolestaan otsikoi pääkirjoituksen ”Tutkittava uudelleen”. Myös *Helsingin Sanomat* kritisoi Partasen tekemää kompromissiesitystä katsoen sen asettavan kieliryhmät ”erilaiseen asemaan, ilmeisesti suomenkielisten oppilaiden vahingoksi”. Lehden mukaan sivistysvaliokunta kiirehti turhaan äänestyksessä, koska puitelaki ja sen kielikohta otettaisiin käsittelyyn uuden hallituksen myötä.⁶³⁷ Merkillä pantavaa tässä on jälleen ajallinen huomio. *Helsingin Sanomat* oli tietoinen kielikysymyksen kiinnittymisestä hallitusneuvotteluihin jo ennen RKP:n (5.3.) antamaa ”kieliehtoa”.

Sivistysvaliokunnan viimeisessä kokouksessa 13.3. esiteltiin valiokunnan sihteerin laatima mietintöluonnos, joka hyväksyttiin keskustelun päätteeksi.⁶³⁸ Lehdistö kirjoitti seuraavana päivänä sivistysvaliokunnan työn päättymisestä. *Helsingin Sanomat* jatkoi valiokunnan työn arvostelua. Lehden mielestä kielikompromissi ei ollut onnistunut: ”Valiokunta on pyrkinyt hallituksen esitystä järkevämpään ja oikeudenmukaisempaan ratkaisuun, mutta jäänyt istumaan kahdelle tuolille.”⁶³⁹ Edellisellä viitattiin ruotsinkielisille oppilaille annettuun mahdollisuuteen opiskella kahta kieltä jo ala-asteella. *Suomenmaa* epäili pääkirjoituksessa sivistysvaliokunnan kielikannan pitävyyttä ja sen perusteluita: ”Asiantuntijain käsitykset käyvät tosiaan ristiin ja niinpä on odotettavissa, että tästä kiistakysymyksestä jatkuu köydenveto vielä vuosikausia.”⁶⁴⁰ Lehti ei olisi voinut olla enempää oikeassa.

Sivistysvaliokunnan mietinnöstä jätettiin kaikkiaan viisi vastalauseetta, joista kahdessa otettiin kantaa peruskoulun kielenopetukseen ja sen järjestämiseen. Anna-Liisa Linkola esitti kritiikkiä kieliohjelman kaventumisesta. Linkolan mukaan suomenkielisissä kouluissa kaikille pakollisena aineena tulisi olla englanti ja yläasteella vapaaehtoisena aineena toinen kotimainen, saksa, ranska tai venäjä. Linkolan mukaan oppilaille tulisi olla valinnanvapaus myös toisen kielen kohdalla.⁶⁴¹ Linkola perustelee asiaa seuraavasti:

⁶³⁶ Hufvudstadsbladet 3.3.1968. ”Skolstyrelsens ramlag” pk.

⁶³⁷ Helsingin Sanomat 4.3.1968. ”Tutkittava uudelleen” pk.

⁶³⁸ VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofilmirulla 10, EA.

⁶³⁹ Helsingin Sanomat 16.3.1968. ”Valiokunta kahdella tuolilla” pk.

⁶⁴⁰ Suomenmaa 14.3.1968. ”Sivistysvaliokunta ja koulunuudistus” pk.

⁶⁴¹ Asia, jota myös Koulunuudistustoimikunta oli esittänyt.

Valiokunta on ehdottanut valintamahdollisuuksien lisäämistä peruskoulun kieltenopetuksessa ala-asteella, mutta säilyttänyt sen hallituksen esityksessä omaksutun kannan, että voidakseen valinnaisena aineena opiskella ranskaa, saksaa tai venäjää oppilaan on ensin opiskeltava ruotsia tai englantia riippuen siitä, onko pitkänä kielenä ollut englanti tai ruotsi. Tämä on perin kummallinen sidonnaisuus. Näin jyrkkä sidonnaisuus johtaa yksipuolisuuteen, koska vain erittäin lahjakkaat oppilaat voivat peruskoulussa opiskella kolmea kieltä. Maamme kansainväliset suhteet vaativat välttämättömästi, että on henkilöitä, joilla on monipuolinen kielitaito. Vain se, että kielten valinnassa on mahdollisimman suuri väljyys, takaa muidenkin maailmankielien kuin englannin opiskelun maassamme. Tämän väljyyden luomiseen tähtää 6 §:n muutosehdotus.⁶⁴²

Sivistysvaliokunnan kieliäänestyksessä hävinneet edustajat⁶⁴³ jättivät yhteisen vastalauseen.⁶⁴⁴ Vastalauseessa esitettiin kritiikkiä lukioon vaadittavan kahden kielen vaatimuksen muuttamisesta vain yhteen kieleen. Allekirjoittajat eivät myöskään uskoneet käytännön vaikeuksiin, joita kahden kielen ohjelmasta oli esitetty, sekä vaativat lopuksi:

Valtakunnallisesti katsottuna on erittäin tärkeää, että kielten opetuksen ongelmalle löydetään oikea ja riittävän kaukonäköinen ratkaisu. Mielestämme tämä ei ole mahdollista, ellei yhteisiksi eli pakollisiksi aineiksi säädetä kahta oppilaille vierasta kieltä, yhtä maailmankieltä ja toista kotimaista kieltä. Yhden kielen vaihtoehto asettaa maamme ennen pitkää onnetoman valinnan eteen. Joko meille elintärkeät läheiset yhteydet muihin pohjoismaihin heikkenevät tai mahdollisuutemme ottaa tehokkaasti osaa laajempaan kansainväliseen yhteistyöhön huononevat.⁶⁴⁵

Sivistysvaliokunnan toisessa käsittelyssä kielikannat jakaantuivat, kuten oli tapahtunut joulukuisessa käsittelyssä. Kuten äänestystuloksesta ja vastalauseista käy ilmi, kanta kielenopetukseen ei noudattanut puoluerajoja, mikä vielä lisäksi sivistysvaliokunnan kieliratkaisun ”heikkoutta”. Tämän lisäksi, kuten edellä on käynyt ilmi, valiokunnan painoarvoa heikensivät hallitusneuvottelut. Kielikysymyksen ratkaisu siirtyikin sivistysvaliokunnalta hallituksen sitä varten perustamalle ministerivaliokunnalle.

⁶⁴² VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofilmirulla 10, EA.

⁶⁴³ Backlund (SKDL), Hasu (Kepu), Lukkarinen (TPSL), Arvo Salo (SDP), Sillantaus (Kok.) ja Gestrin (RKP).

⁶⁴⁴ Vastalauseeseen yhtyi lisäksi Evald Häggblom, joka ”sivistysvaliokunnassa ei ottanut osaa lakitekstin 6 §:n ratkaisevaan käsittelyyn eikä niin ollen ole voinut esittää vastalauseita lakitekstin osalta, yhtyy edelläolevaan vastalauseeseen perustelujen osalta”.

⁶⁴⁵ VP 1967, sivistysvaliokunnan pöytäkirjat liitteineen, mikrofilmirulla 10, EA.

Hägglöfin ”pessimismi” kieliratkaisun suhteen

Ruotsin Helsingin lähetystö seurasi tarkasti puitelakiesityksen etenemistä eduskunnan sivistysvaliokunnassa. Helmikuun lopulla (27.2.) suurlähettiläs Hägglöf laati viisisivuisen raportin kielikysymyksen tilanteesta UD:lle. Hägglöfin hallitusneuvotteluista ja puolueiden asemasta suomalaisessa politiikassa laatima raportti oli lähes sanasta sanaan ”totta”, kun taas peruskoulun kielikysymystä käsittelevä raportti ja ennustus kieliratkaisusta ei osunut oikeaan. Hägglöfin raportti alkoi hänen laatimallaan arviolla kieliratkaisun lopputuloksesta:

Frågan om svenska språkets ställning i den framtida grundskolan närmar sig sitt avgörande i Finlands riksdag. Mycket tyder på att regeringens lagförslag kommer att stå fast och därmed den svenska språkundervisningen i framtiden reduceras i finskspråkiga skolor.

Hyvä kysymys onkin, miksi Hägglöf oli niin pessimistinen kieliratkaisun toteutumisen suhteen. Ensinnäkin Hägglöf korostaa Suomen kielikysymyksen kiinnittymistä kylmän sodan geopolitiiseen logiikkaan ja sen tuomaa haastetta:

Inklämt som Finland är i språkligt hänseende mellan å ena sidan Norden, å den andra den mäktige grannen i öster, måste Finland – säger man här – välja en väg, där den nuvarande förankringen såvitt möjligt står fast och samtidigt möjligheterna till ökad internationell förtrogenhet förbättras.

Edellinen kohta on mielenkiintoista luettavaa, koska siinä aivan selkeästi tuodaan esille kielikysymyksen ulkopoliittinen ulottuvuus: Suomen asema idän ja lännen välissä. Peruskoulun kielikysymyksessä oli siis kysymys muustakin kuin kulttuurisesta suuntautumisesta. Myös siinä piti ottaa huomioon ”mahtava itäinen naapuri” ja sen intressit. Juuri nämä perustelut puuttuivat lähestulkoon täysin suomalaisesta julkisesta kielikeskustelusta. Toisaalta tämä ei ole mikään ihme, koska sen aikaisessa yhteiskunnassa näistä asioista ei voinut puhua ääneen.

Hägglöfin huomioma Neuvostoliiton ja sitä kautta venäjän kielen merkitys olivat nousseet esille oikeastaan vain SKDL:n ryhmässä. Siellä kysymys oli kuitenkin enemmän siitä, että englantia ei haluttu säätää kaikille pakolliseksi. Tästä huolimatta kansandemokraattien kannan takana varmasti oli yritys ”miellyttää” Neuvostoliittoa kieliratkaisussa. Toisaalta Neuvostoliiton puolelta ei ollut nähtävissä mitään viitteitä sekaantumisesta peruskoulun kieliratkaisuun.

Raportissaan Hägglöf kävi läpi kielikiistaan osallistuneiden poliitikkojen ja asiantuntijoiden perusteluja. Hänen mukaansa monet näkivät peruskoulun kielikysymyksen kulttuuripoliittisena kysymyksenä, jossa määriteltiin samalla

Suomen asemoituminen idän ja lännen välillä. Hägglöf selostaa suomalaisten poliitikkojen kannanottoja ruotsin kielen puolesta. Hägglöfin mukaan viimeisen vuoden aikana yhä useammat tahot Suomessa – lehdistö, puolueet ja kulttuurivaikuttajat – olivat tuoneet julki kantansa kielikysymyksessä tukien ruotsin kieltä. Hänen mukaansa myös hallituspuolueet, SDP:tä lukuun ottamatta, olivat ilmaisseet tukensa ruotsin kielelle. Hägglöfin mukaan SDP:n kielteisen kannan saneli lojaalisuus Oittista kohtaan. Toisaalta Hägglöf kyseenalaisti myös SKDL:n kielikannan. Se oli hänen mukaansa ennemminkin suuntautunut englannin kielen vastustamiseen kuin ruotsin kielen puolustamiseen. Hägglöf siis toi esille kielikiistan hienoisen muutoksen ja yhä useampien tahojen siirtymisen ruotsin kielen kannalle.

Mielipiteiden tunnustelemiseksi Helsingin lähetystö oli haastatellut kahta suomalaispolitiikkaa kielikysymyksestä: puhemies Johannes Virolaista ja sivistysvaliokunnan puheenjohtaja Anna-Liisa Tieksoa. Kulttuuriattasea Isacssonin haastattelema Virolainen näki kieliratkaisun toteutuvan siten, että ruotsin kieli tulee pakolliseksi aineeksi peruskouluun. Hän perusteli näkemystään oman puolueen asennemuutoksella sekä muista eduskuntaryhmistä saaduilla havainnoilla. Virolaisen mukaan kielikiistan siirryttyä julkisuuteen kielikysymys oli ankkuroitunut paljon laajempaan asiayhteyteen kuin vain kielellisen vähemmistön kysymykseen. Virolaisen mukaan peruskoulun kielikysymys oli alettu nähdä myös yhtenä osana suomalaisten pohjoismaista suuntautumista. Tiekso ei puolestaan ollut kahden kielen ratkaisun suhteen lainkaan toiveikas. Hänen mukaansa sivistysvaliokunta tulisi todennäköisesti äänestämään edelleen yhden pakollisen kielen puolesta Partasen esittämän kompromissiehdotuksen mukaisesti.⁶⁴⁶

Raportista käy ilmi Hägglöfin epäilyt kahden kielen ratkaisun toteutumisesta. Tämä tuntuu hieman oudolta, kun ottaa huomioon hänen hyvä perehtyneisyytensä suomalaiseen politiikkaan. Toisaalta asiasta voi vetää sen johtopäätöksen, että vasta hallitusneuvotteluissa konkreettisesti esille noussut kielikysymys ja sen kiinnittyminen päivänpolitiikkaan varmistivat kahden kielen ratkaisun toteutumisen. Tässä vaiheessa (27.2.) hallitusneuvottelut eivät vielä toden teolla olleet alkaneet ja siksi näkökulma oli toinen. Edellinen antaa vahvan viitteen siitä, että kielikysymys todellakin ratkesi juuri hallitusneuvotteluiden aikana. Silti täytyy muistaa, että kieliratkaisua ei ollut ”tässä vaiheessa” vielä päätetty.

⁶⁴⁶ Hägglöfin raportti nro. 247 ”Den finska grundskolereformen och svenska språkets ställning” 27.2.1968. HP 21 Af, UD.

Hallituksen lopullinen päätös syntyi vasta Virolaisen johtaman ministerivaliokunnan esityksen pohjalta huhtikuun lopulla.

Virolainen tarttuu toimeen – ministerivaliokunnan ehdotus

Uuden hallituksen nimittäminen ja hallitusohjelmaan kirjattu kohta peruskoulun kielienopetuksen ottamisesta uudelleen käsiteltäväksi muuttivat tilannetta puitelain kieliratkaisussa. Peruskoulun kielikysymyksen muuttuminen pedagogisesta kiistasta päivänpoliittiseksi kädenväänöksi muutti kieliratkaisun voimatasapainoa. Sivistysvaliokunnan painoarvo väheni, koska kielikysymyksestä oli muodostunut osa hallituskysymystä. Hallitus aloitti toimet kieliratkaisun löytämiseksi pian nimityksen jälkeen.

Koiviston hallitus käsitteli peruskoulun kielikysymystä heti ensimmäisessä iltakoulussaan 27.3. Iltakoulussa pääministeri Koivisto esitti, että hallituksen olisi toimitettava asiasta selvitys. Pääministerin sihteeri Seppo Lindblom kirjasi pöytäkirjaan:

Oltiin sitä mieltä, että asian annetaan mennä suureen valiokuntaan. Valiokunnan puheenjohtajan kanssa on sovittava siitä, että asia pysyy jaostossa käsittelemättä. Katsottiin asian kaipaavan keskusteluja ja neuvotteluja eduskuntaryhmien kesken.⁶⁴⁷

Vaikka kielikysymys oli RKP:n vaatimuksesta kirjattu hallitusohjelmaan, asiasta haluttiin kuitenkin vielä keskustella niin hallituksen sisällä kuin eduskuntaryhmien kesken. Toisaalta asian eteneminen tapahtui juuri hallitusneuvotteluissa sovitulla tavalla.

Maaliskuun 28. päivänä hallitus nimitti ministerivaliokunnan valmistelemaan puitelakiesitystä. Ministerivaliokunnan puheenjohtajaksi määrättiin opetusministeri Johannes Virolainen sekä jäseniksi ministerit Grels Teir (RKP), Antero Väyrynen (SDP) ja Anna-Liisa Tiekso (SKDL).⁶⁴⁸ *Suomen Sosialidemokraatti* pohdiskeli ministerivaliokunnan nimittämistä ja sen kokoonpanoa pääkirjoituksessa. Lehdessä epäiltiin kovasti ministerivaliokunnan jäsenten osamista pedagogisissa kysymyksissä: ”Vain yhtä ministerivaliokunnan neljästä jäsenestä – ministeri Tieksoa – voidaan näet pitää vielä tässä vaiheessa asiantuntijana monimuotoisessa koulunuudistuskysymyksessä.”⁶⁴⁹ Lehdessä haluttiin selvästi korostaa kielikysymyksen asiantuntijanäkökulman merkitystä.

⁶⁴⁷ Koiviston hallituksen iltakoulut 1968–70. 1. iltakoulumuistiot 8.5–9.10.1968. Presidentti Koiviston yksityisarkisto. KA.

⁶⁴⁸ OPM KD 14/23 1968.

⁶⁴⁹ Suomen Sosialidemokraatti 4.4.1968. ”Kaksi kieltä ja mieltä” pk.

Ministerivaliokunta piti ensimmäisen kokouksen 3.4. Keskustelu käytiin valiokunnan sihteerin Voitto Kallion laatiman muistion pohjalta. Päälinjoissa kysymyksinä olivat peruskoulun rakenne sekä kieltenopetus. Muistion lopussa Kallio esitti oman käsityksensä kieliratkaisusta:

Kielenopetusta koskevassa keskustelussa esitetyt perustelut voidaan jakaa kulttuuripoliittisiin, ulkopoliittisiin, kielipoliittisiin, koulupoliittisiin, pedagogisiin ja käytännöllisiin. Tahtomatta kiistaa kolmen ensin mainitun näkökohdan merkitystä olisi koulun järjestämistä koskevat kysymykset ensisijaisesti ratkaistava kolmen viimeksi mainitun näkökohdan pohjalta ja ratkaisut mahdollisuuksien mukaan pyrittävä saattamaan sopuun muiden näkökohtien kanssa.⁶⁵⁰

Kallion omilla perusteluilla voi selvästi nähdä koulualan asiantuntijoiden ”oittimaisia” piirteitä, joiden mukaan kahden kielen ohjelma oli pedagogisesti mahdotonta toteuttaa. Perusteluina Kallio esittää ainevalinnan kaventumisen, kahden kielen opetuksen vaikeudet sekä vetoaa oppilasaineksen heterogeenisyyteen. Lisäksi Kallio esitti oman ehdotuksensa kieliohjelmaksi. Sen mukaan pakollisia kieliä olisi vain yksi: kunnan valinnan mukaan englanti tai toinen kotimainen kieli.⁶⁵¹ Asia jäi vielä ministerivaliokunnassa kesken.

Huhtikuun lopulla alkoi lehdistöstä kuulua huolestuneita ääniä ministerivaliokunnan työn hitaudesta. *Helsingin Sanomat* pohti pääkirjoituksessa viivästymisen syitä. Lehden mukaan RKP:n hallitukseen osallistuminen kielikysymyksen hinnalla oli niin selkeästi julkituotu, ”ettei kieliriidan olisi odottanut enää ainakaan hallitustasolla jatkuvan”. Toisaalta pääkirjoituksessa pohdittiin sitä, että peruskoulun kielikysymys oli varmasti SDP:lle vaikea kysymys ja viivästyksessä ”heijastuu myös vasemmiston pettymys opetusministerin salkkua koskeneesta ratkaisusta”.⁶⁵²

Huhtikuun puolen välin jälkeen asia kuitenkin hallituksessa alkoi edistyä. Iltakoulussa (17.4.) ministerivaliokunnan työ oli esillä ja samassa yhteydessä pääministeri Koivisto esitti, että ”asia on otettava esille seuraavalla viikolla, jolloin hallituksen on otettava kantaa asiaan”.⁶⁵³ Asiaan palattiinkin seuraavan viikon iltakoulussa. Iltakoulupöytäkirjasta löytyy asiasta lyhyt merkintä: ”Min. Virolainen totesi, että kielipykälä saadaan valmiiksi huhtikuun loppuun mennessä. Hän

⁶⁵⁰ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

⁶⁵¹ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

⁶⁵² *Helsingin Sanomat* 21.4.1968. ”Asiatonta kiirehtimistä” pk.

⁶⁵³ Koiviston hallituksen iltakoulu 1968–70. 1. iltakoulumuistiot 8.5–9.10.1968. Presidentti Koiviston yksityisarkisto. KA.

huomautti, että peruskoulun puitelain kielipykälällä ei ole olennaista valtiontaloudellista merkitystä.”⁶⁵⁴ Virolaisen kommentista voi huomata hallituksen tarkan talouskurin näkyneen myös kysymyksessä peruskoulun kieliohjelmasta.

Ministerivaliokunta piti 25.4. kaksi kokousta,⁶⁵⁵ joissa aiheina oli puitelain 2. luvun 6 §:n 2. momentti eli kysymys kielenopetuksesta ja sen järjestämisestä. Valiokunnan sihteeri Voitto Kallion kokousmuistiinpanoissa on lyhyet merkinnät kokouksista. Aamupäivän kokouksesta Kallio oli kirjannut ylös: ”Puitelain 2. mom. poistetaan.” Iltapäivällä pidetystä kokouksesta Kallio oli kirjannut: ”Hyväksytään V. Kallion muistio 25.4.68.” Kokouksen pohjana oli siis Kallion ministerivaliokunnan työn pohjalta laatima uusi esitys peruskoulun kielenopetuksesta.⁶⁵⁶ Esityksessä lakiehdotuksen 6 §:ää oli muutettu siten, että kielenopetusta koskevat yksityiskohtaiset erityissäännökset poistetaan lakiehdotuksesta ja annetaan ne sen sijaan säädettäväksi *asetuksella*. Tämän lisäksi muistiossa oli selvitys, kuinka kielenopetusta koskeva asetusta olisi säädettävä.⁶⁵⁷ Muistion liitteenä oli myös varsinainen lakiteksti, jossa oli ehdotus puitelain 6 §:n tekstistä. Siinä koko 2. momentti oli poistettu, kuten päivän ensimmäisen kokouk-

⁶⁵⁴ Koiviston hallituksen iltakoulut 1968–70. 1. iltakoulumuistiot 8.5–9.10.1968. Presidentti Koiviston yksityisarkisto. KA.

⁶⁵⁵ Muut kokoukset olivat 3.4, 5.4, 9.4, 25.4. oli kaksi kokousta, 3.5. ja 7.5.

⁶⁵⁶ Kallio itse ei ollut kuitenkaan tyytyväinen uuteen esitykseen kielenopetuksesta. Samana päivänä, kun ministerivaliokunta teki lopullisen ratkaisun kieliohjelmasta, Kallio vielä yritti taivuttaa Virolaista. Sekä Kallion että Virolaisen arkistosta löytyy kirje, jonka Kallio oli lähettänyt Virolaiselle 25.4. Kirjeessä Kallio ehdottaa, että muistion kohtaa 2.1 muutettaisiin siten, että kaikille oppilaille yhteisenä kielenä olisi englanti, eikä kunnan valinnan mukaan englanti tai toinen kotimainen, kuten muistiossa. Ehdotuksessa vain ruotsinkielisessä peruskoulussa olisi mahdollisuus aloittaa kielenopetus toisella kotimaisella kielellä. Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA; Johannes Virolaisen arkisto, 2 Saapuneet kirjeet (1946–1998). KA.

⁶⁵⁷ 2.1 Kaikille oppilaille yhteisenä (pakollisena) ja 3. vuosiluokalta aloitettavana kielenä olisi kunnan valinnan mukaan englannin kieli tai toinen kotimainen kieli. Milloin se on mahdollista ja tarkoituksenmukaista, kunta voisi järjestää kielenopetuksen myös siten, että osa oppilaista saa englannin kielen ja osa toisen kotimaisen kielen opetusta. Valtioneuvoston luvalla voitaisiin englannin kielen ja toisen kotimaisen kielen sijasta ala-asteella opetussuunnitelmaan ottaa ranskan, saksan tai venäjän kieli.

^{2.2} Ruotsinkielisen peruskoulun ala-asteella voisi olla pakollisen kielen lisäksi vapaaehtoisena aineena toinen oppilaille vieras kieli.

^{2.3} Yläasteella olisi yhteisenä aineena, paitsi ala-asteelta aloitettu pakollinen kieli, myös toinen oppilaalle vieras kieli. Tässä toisessa kielessä olisi kaksi erilaista keskenään valinnaista kurssia, laajempi ja suppeampi. Lukioon vaadittaisiin laajempi kurssi.

^{2.4} Yläasteella olisi valinnaisena aineena niille oppilaille, jotka opiskelevat ala-asteella aloitettua pakollista kieltä ja laajempaa toisen kielen kurssia, kolmaskin kieli, pääsäännön mukaan ranska, saksa tai venäjä.

^{2.5} Kielen opetuksesta vapauttaminen voisi tapahtua ala-asteella aloitetusta pakollisesta kielestä vain erityiseksi katsottavasta syystä, kun taas toisesta kielestä vapauttaminen voisi tapahtua ensimmäisessä kielessä osoitetun menestymisen perusteella, siis helpommin. Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

sen muistiinpanoihin oli kirjattu.⁶⁵⁸ Käytännössä tämä tarkoitti kahta pakollista kieltä kaikille oppilaille.

Hallitus hyväksyi seuraavana päivänä yksimielisesti ministerivaliokunnan uuden esityksen kielenopetuksen järjestämisestä. Virolainen kirjasi muistiinpanoihinsa: ”Kielipykälä. Hallitus hyväksyy min. vk:n ehdotuksen 6 §:ksi. Asia tänään julkisuuteen.”⁶⁵⁹ Ministerivaliokunnassa laadittu uusi kompromissiehdotus kieliohjelman järjestämisestä ja hallituksen sille antama hyväksyntä siirsivät kieliratkaisun jälleen puolueille.

Huhtikuun lopulla useat lehdet kirjoittivat hallituksen ottamasta kielikanasta. *Helsingin Sanomien* mukaan Koiviston hallituksen uutta esitystä ei kuitenkaan tässä vaiheessa ollut vielä käsitelty eduskuntaryhmissä, RKP:n ryhmää lukuun ottamatta.⁶⁶⁰ Samana päivänä *Hufvudstadsbladet* juhlisti uutta esitystä pitkässä artikkelissa sekä jatkoi asian käsittelyä pääkirjoituksessa korostaen opetusministeri Virolaisen ratkaisevaa roolia.⁶⁶¹ *Suomen Sosialidemokraatille* Oittisen syrjäyttäminen kieliratkaisussa oli selkeästi vaikea pala, kun lehti pohdiskeli ministerivaliokunnan kompromissiesitystä pääkirjoituksessa. Lehti näki hallituksen esityksen pitkälti yhteneväiseksi jo Paasion hallituksen aikana tehtyyn esitykseen:

Kouluväen taholla oltiin melko yleisesti tällä kannalla ja, kuten tiedetään, muun muassa kouluhallituksen pääjohtaja Oittinen esiintyi opetusministerinä ollessaan tinkimättä tuon säännöksen puolesta.⁶⁶²

Lehdellä näkyy unohtuneen se asia, että Oittisen linja oli tehdä toisesta kielestä vapaaehtoinen aine, kun taas Virolaisen esityksessä kaksi kieltä olisivat kaikille pakolliset.

5.4 HALLITUSPUOLUEET KAHDEN KIELEN KANNALLE – KIELIKIISTAN VIIMEINEN KÄDENVÄÄNTÖ

Koiviston 22.3.1968 nimitetty hallitus oli rakennettu entisen kansanrintamahallituksen pohjalle, lisättyä Ruotsalaisella kansanpuolueella. Kuten jo hallitusneuvotteluissa oli käynyt ilmi, hallituksen ensimmäisenä ja tärkeimpänä

⁶⁵⁸ Uuden asetusehdotuksen olivat laatineet Erkki Aho ja Jouko Räihä kouluhallituksesta. Nurmi 1979, 108; Erkki Aho 1996, 64; Erkki Ahon haastattelu 2013.

⁶⁵⁹ Johannes Virolaisen arkisto. 5 Irrallisia muistiinpanoja (1960–1969). KA.

⁶⁶⁰ *Helsingin Sanomat* 27.4.1968. ”Kielikiistassa sovinto” Uutinen.

⁶⁶¹ *Hufvudstadsbladet* 27.4. ”Två obligatoriska språk det andra på högstadiet” Uutinen ja 28.4.1968. ”Kompromiss i språkprogrammet” pk.

⁶⁶² *Suomen Sosialidemokraatti* 27.4.1968. ”Kompromissi peruskoulun kielikiistassa” pk.

tehtävänä oli talouden tasapainottaminen. Tasapainotus koostui kahdesta elementistä: hintojen vakauttamisesta sekä tulopoliittisesta kokonaisratkaisusta. Liinamaa-sopimuksen nimellä kulkenut tulopoliittinen kokonaisratkaisu allekirjoitettiin vain viisi päivää hallituksen nimittämisestä 27.3. Tämän jälkeen hallituksen tehtäväksi jäi valtuuslain säätäminen, mikä toteutui 9.4. Valtuuslain käsittelyssä merkille pantavaa on se, että hallituksen nimittämisen jälkeen kielikysymys ja valtuuslaki eivät enää liittyneet toisiinsa, kuten hallitusneuvotteluissa oli vielä tilanne.

Taloudellisen vakauttamisen lisäksi hallituksella oli lukuisia muita hallitusohjelmaan kirjattuja tavoitteita työlistalla, kuten tämän tutkimuksen kohteena oleva peruskoulun toteuttaminen. Peruskoulun puitelakiin liittyi oleellisesti kysymys ruotsin kielen opetuksesta, kuten hallitusohjelmaan oli kirjattu. Hallitus ryhtyi nopeasti toimiin ja nimitti 28.3. ministerivaliokunnan valmistelemaan asiaa.

Sekä valtuuslaki että ministerivaliokunnan asettaminen olivat esillä vielä samana päivänä useassa eduskuntaryhmässä. Hallituspuolueiden eduskuntaryhmissä käydyistä keskusteluista käy ilmi, että puitelain säätämisessä ja juuri kielikohdan tarkastelussa oli ajatus edetä siten, että puitelain siirryttyä eduskunnan käsittelyyn se siirretään ensimmäisen käsittelyn jälkeen suuren valiokunnan ja siellä jaoston käsittelyyn. Siellä asia pidetään pöydällä niin kauan, että ministerivaliokunta ehtii tekemään hallitusohjelmaan kirjatun selvityksen kielenopetuksesta ja vasta tämän jälkeen suuri valiokunta ottaa asian käsiteltäväksi. Suuren valiokunnan käsittelyn jälkeen asia viedään eduskunnan suureen saliin päätettäväksi. Hallituspuolueet seisoivat hallitusneuvotteluissa sovitun suunnitelman takana.

Huhtikuun 25. päivänä ministerivaliokunta asettui, kuten edellä on käynyt ilmi, kahden pakollisen kielen kannalle. Seuraavana päivänä hallitus puolestaan hyväksyi yksimielisesti ministerivaliokunnan esityksen kahdesta pakollisesta kielestä. Hallituksen päätös asettua kahden kielen kannalle oli merkittävä asia monessa suhteessa. Ensinnäkin se merkitsi sitä, että lakiesitys saattoi edetä suuressa valiokunnassa, jossa asia oli ollut pöydällä odottamassa uuden hallituksen kantaa. Toiseksi kahden pakollisen kielen ajaminen tuli nyt hallituspuolueiden johtohenkilöiden tehtäväksi omissa ryhmissä, olivathan samat henkilöt hyväksyneet sen kirjaamisen hallitusohjelmaan. Tämä muutti koko poliittisen asetelman.⁶⁶³ Uusi asetelma näkyi RKP:n roolissa, jonka ei enää tarvinnut olla

⁶⁶³ Tämän päätelmän on esittänyt myös Antti Lappalainen. Lappalainen 1985, 161–166.

yksin ajamassa kieliratkaisua. Puolue olikin ilmeisen tyytyväinen tilanteeseen ja tyytyi vain seuraamaan puitelain etenemistä ennen lopullista äänestystä.

Keskustapuolue – Virolainen ja Saalasti vastakkain

Peruskoulun toteutumista ajatellen yksi perustavanlaatuinen asia oli Maalaisliiton/Keskustapuolueen kääntyminen yhtenäiskoulun kannalle. Ilman sitä vasemmistoäännet eivät olisi yksin riittäneet lakiuudistuksen toteutumiseen. Sen sijaan koulunuudistuksen loppuvaiheessa käyty kiista ruotsin kielen asemasta ei ollut näin yksioikoinen. Tässä Keskustapuolueen rooli ei ollut yhtä ratkaiseva. Tässä tärkeämpää oli vasemmiston saaminen kahden kielen ratkaisun taakse, vasemmistolla kun oli eduskunnan enemmistö.

Toki Keskustapuolueen 49 edustajalla oli oma merkityksensä myös kieliäänestyksessä. Se, että puolueen enemmistö saatiin kahden kielen ratkaisun taakse, oli pitkälti Johannes Virolaisen ansiota. Hallituksen kahden kielen ratkaisun jälkeen Virolainen aloitti päättäväiset toimet saadakseen kieliratkaisulle puolueen hyväksynnän.

Ensimmäiseksi Virolainen esitteli hallituksen kieliratkaisua puoluehallitukselle. Puoluehallitus yhtyi hallituksen tekemään kieliratkaisuun lukuun ottamatta Kerttu Saalastia.⁶⁶⁴ Seuraavaksi oli vuorossa puoluevaltuuskunta, joka kokoontui vuosikokoukseen seuraavana päivänä (29.4.). Kokouksen aluksi Virolainen esitti poliittisen tilannekatsauksen, jonka yhteydessä toi myös julki hallituksen toimet kieliasian ratkaisemiseksi. Virolainen perusteli kieliratkaisua monelta kannalta ja pyysi lopuksi puoluevaltuuskuntaa ottamaan kantaa kieliasiassa:

Hallitus pääsi peruskoulun puitelain kielipykälän osalta yksimieliseen ratkaisuun, jolle pyydämme puoluevaltuuskunnan hyväksymistä. Sen mukaan yksityiskohtaiset määräykset kielenopetuksesta annetaan asetuksella, kuten muustakin opetusohjelmasta. En ymmärrä, miksi eräät innokkaat vaativat juuri kielenopetuksesta yksityiskohtaisia määräyksiä lakitekstiin, vaikka tällä hetkellä kukaan ei vielä tiedä, miten tämä asia yksityiskohdissaan olisi järjestettävä. Lakitekstissä sanottaisiin vain, että opetusohjelmaan kuuluu vieras kieli ja toinen kotimainen kieli sen mukaan kuin asetuksella säädetään ja oppilas voitaisiin vapauttaa kielen pakollisesta opetuksesta asetuksessa annettavin perustein. Tämä ratkaisu vaikuttaa yksinkertaiselta ja selvältä. Ministerivaliokunta hyväksyi sen yksimielisesti ja samoin hallitus oli täysin yksimielinen. Keskushallitus hyväksyi myös tämän kannan eilen Kerttu Saalastia lukuun ottamatta, joka ei sanonut voivansa tätäkään kompromissia

⁶⁶⁴ Keskustapuolue, C.c. 10, Puoluehallituksen pöytäkirjat 1968. (28.4.1968) KMA.

hyväksyä. On tärkeätä, että puolue ottaa tästä asiasta selvän kannan, koska sillä on nimenomaan suuri poliittinen merkitys tässä vaiheessa. Sen asiallinen merkitys ilmenee vasta vuosien kuluttua. Olen sitä mieltä, että Keskustapuolueen on tehokkaasti vietävä peruskoulu-uudistusta eteenpäin. On pidettävä huoli siitä, että uusi koulu on myös alueellisesti demokraattinen.⁶⁶⁵

Tällä puheella Virolainen vakuutteli puitelain kielikysymyksen merkitystä puoluevaltuuskunnalle. Virolaisen perusteluista nousee esille monta mielenkiintoista asiaa. Ensinnäkin huomiota kiinnittää se, kuinka vahvasti Virolainen korostaa asetuksen merkitystä. Myymällä kieliratkaisu asetuksella kahden kielen ratkaisu saatiin häivytytyksi. Se ei tuntunut yhtä ehdottomalta kuin kirjaamalla asia lakiin. Samalla siinä oli kompromissin maku, mikä ei käytännössä kuitenkaan ollut sitä. Kaksi kieltä tuli pakolliseksi aineeksi kaikille oppilaille.

Toiseksi Virolainen korosti Keskustapuolueen roolia niin koko kouluratkaisussa kuin kieliasianssa. Tällä oli selvästi tarkoitus nostaa puolueen päätöksen merkitystä. Kielipäätös ei voinut olla vain koulun sisäinen asia, se oli koko valtakunnan kannalta mittava päätös. Keskustapuolueen roolin korostamisella Virolainen varmasti halusi myös ohjata päätöstä pois kielikysymyksen tavanomaisesta argumentoinnista. Puoluevaltuuskunnan ”takametsien miehet” kun tuskin kantoivat huolta Suomen kaksikielisyyden säilyttämisestä, puhumattaakaan suomenruotsalaisen kulttuurin turvaamisesta. Vetoaminen edellisiin perusteluihin olisi todennäköisesti johtanut aivan päinvastaiseen tulokseen.

Kolmanneksi puheessa korostuivat Virolaisen poliitikon ominaisuudet. Puheen jopa vähättelevät, retoriset kysymykset pystyivät ovelasti johdattelemaan kielipäätöstä pois lehtien palstoilla käydystä argumentoinnista ja sen logiikasta. Oikeastaan ainut argumentti, jonka Virolainen esitti puheessaan, on alueellinen demokratia. Ja tämä varmasti olikin paras perustelu puoluevaltuuskunnalle. Olihan aluepolitiikka, maaseudun ja kaupungin välisten tuloerojen ja mahdollisuuksien tasoittaminen, aivan perustava idea puolueen politiikalle. Kahden pakollisen kielen ratkaisu oli siis Virolaisen perusteluissa välttämätön, jotta kaikki oppilaat saisivat samanlaiset mahdollisuudet jatko-opintoihin. Vasta silloin toteutuisi koulunuudistuksen alueellinen tasa-arvo.

Virolaisen perusteluista huolimatta puoluevaltuuskunnassa syntyi kielikanasta keskustelua. Vastassa oli jälleen Kerttu Saalasti. Keskustelun lopuksi suoritettiin äänestys, jossa julkilausumatoimikunnan äänestys sai 23 ääntä ja Saa-

⁶⁶⁵ Puolue toimisto, Maalaisliitto C.G 8, Puoluevaltuuskunnan pöytäkirjat 1968–1969. (29.4.1968) KMA.

lastin ehdotus 5 ääntä. Puoluevaltuuskunta hyväksyi hallituksen kahden kielen ratkaisun.⁶⁶⁶

Huhtikuun loppuun mennessä Virolainen oli siis saanut sekä puoluehallituksen että puoluevaltuuskunnan hyväksynnän hallituksen kieliratkaisulle. Myös Keskustapuolueen pää-äänenkannattaja *Suomenmaa* oli selvästi kahden kielen kannalla toistaen Virolaisen ajamaa alueellisen tasa-arvon vaatimusta. Keskustapuolueen päätös tulla hallituksen kieliratkaisun taakse uutisoitiin *Helsingin Sanomissa* ja *Hufvudstadsbladetissa*. Molemmissa lehdissä nostettiin esille ministerivaliokunnan esitys säätää opetettavat kielet asetuksella.⁶⁶⁷

Huolimatta puoluevaltuuskunnan päätöksestä kielikysymys nousi vielä toukokuun aikana kiistakysymykseksi eduskuntaryhmässä. Eduskuntaryhmän kokouksessa 15.5. kielikysymys oli esillä viimeistä kertaa. Kokouksessa Saalasti esitti 6 §:n osalta pientä korjausta hallituksen uuteen esitykseen ja vaati tällä perusteella äänestyksessä vapaita käsiä. Saalastin mukaisesti ilmoittivat äänestävänsä myös edustajat Hannes Paaso, Paavo Niinikoski, Reino Kangas, Mauno Pohjonen, Pekka Vilmi, Erkki Haukipuro ja Katri Kaarlonen. Eduskuntaryhmään oli selvästi muodostunut kielikysymyksessä Virolaisen vastainen ryhmä. Uusitalo puolestaan esitti, että ”liian suuria vapauksia puitelain käsittelyssä ei olisi syytä antaa” sekä jatkoi, ”uskontokysymys on sellainen, jossa vapauksia voidaan antaa, mutta kieliasiansa olisi löydettävä yhteinen linja”.⁶⁶⁸ Tästä huolimatta Keskustapuolueen äänet jakaantuivat eduskunnassa. Keskustapuolueen sisällä kielikanta oli siis jakaantunut. Tämä korostaa juuri Virolaisen merkitystä. Hän kuitenkin sai puolueen enemmistön kahden kielen kannalle. Huolimatta puoluevaltuuskunnan päätöksestä, kaikkiaan 14 edustajaa äänesti kahden pakollisen kielen opiskelua vastaan.

SKDL – Tiekson epäselvä kielikanta

Vasemmiston puolue-elimissä hallituksen päätös kahdesta pakollisesta kielestä aiheutti paljon keskustelua, olivathan puolueet olleet pitkälti Oittisen ajaman yhden kielen linjalla. Yhtenäiskouluun sitoutuneessa SKDL:ssä kielikysymyksestä keskusteltiin useassa kokouksessa toukokuun aikana. Puolueessa kieliratkaisua palloiteltiin edestakaisin, mikä herätti julkisuudessa hämmennystä.

⁶⁶⁶ Puoluetoimisto, Maalaisliitto C.G 8, Puoluevaltuuskunnan pöytäkirjat 1968–1969. (29.4.1968) KMA.

⁶⁶⁷ *Helsingin Sanomat* 30.4.1968 ”Peruskoulun kielestä äänestettiin Kepussa” Uutinen; *Hufvudstadsbladet* 30.4.1968. ”Centerpartistöd åt språkbeslutet” Uutinen.

⁶⁶⁸ Keskustapuolueen eduskuntaryhmä Ca, Pöytäkirjat 1968. (9.5 ja 15.5.1968) KMA.

Ministerivaliokunnan päätöksen jälkeen ministeri Tiekso selosti eduskuntaryhmälle hallituksen kielikantaa pitäen sitä oikeanlaisena. Tässä kohtaa (25.4.) Tiekso oli kahden kielen ratkaisun kannalla.⁶⁶⁹ Viikkoa myöhemmin (2.5.) asia oli uudelleen esillä eduskuntaryhmässä. Ministeri Tiekso selosti kielikysymyksen uusinta tilannetta:

Ministerivaliokunta on tehnyt kompromissiesityksen, jonka hallitus on hyväksynyt, jolloin laissa ei sanottaisi[*in*] miten kieliä opetetaan, vaan se säädettäisiin asetuksella. Keskustapuolueen ryhmä on hyväksynyt kompromissiehdotuksen. Sosiaalidemokraatit eivät ole voineet asiaa ryhmässään käsitellä, koska eivät tienneet mitä kompromissi sisältää. Ehdotan, että vasemmisto äänestäisi valiokunnan esityksen puolesta, jolloin hallitus pakotettaisiin käsittelemään muistio uudestaan ja jos hallitus hyväksyy muistion, niin sitten äänestettäisiin pykälä pykälältä.⁶⁷⁰

Tässä Tiekson ehdotuksessa siis pyrittiisiin saamaan suuren valiokunnan käsittelyn pohjaksi sivistysvaliokunnan mietintö eikä ministerivaliokunnan laatima kompromissiehdotus. Tämä tarkoitti vain yhtä pakollista kieltä. Ryhmä päätti suuressa valiokunnassa kannattaa sivistysvaliokunnan esitystä ja tehdä myöhemmin lakiin muutokset.⁶⁷¹ Tämä herättää kysymyksiä. Miksi SKDL:n vastanimitetty sosiaaliministeri ja entinen sivistysvaliokunnan puheenjohtaja Anna-Liisa Tiekso halusi vielä haastaa hallituksen kielikannan? Vieläkin kummallisemmaksi asian tekee se, että Tiekso oli yksi peruskoulun kielikysymystä käsittelevän ministerivaliokunnan neljästä jäsenestä ja siis juuri viikko aiemmin ollut mukana hyväksymässä kompromissiehdotusta. SKDL:n kielikanta oli toukokuun alussa myös julkisesti ilmaistu siten, että se oli hyväksynyt hallituksen kahden kielen ratkaisun.

Seuraavana päivänä maan lehdet kirjoittivat SKDL:n eduskuntaryhmän kannanmuutoksesta suuren valiokunnan käsittelyssä. *Helsingin Sanomat* kirjoitti:

Skdl:n ryhmässä katsottiin, että hallituksen kompromissiehdotus loisi ”kielikysymyksen” lukioon pääsyt tielle. Ryhmä vaati jatkoneuvotteluja, joissa sen kanta kielikysymykseen mahdollisesti muuttuisi, jos ryhmän vaatimukset peruskoulun kustannusasiassa otettaisiin huomioon.⁶⁷²

⁶⁶⁹ 1 D SKDL:n eduskuntaryhmä Ca 1968–69. (25.4.1968) Kansan arkisto.

⁶⁷⁰ 1 D SKDL:n eduskuntaryhmä Ca 1968–69. (2.5.1968) Kansan arkisto.

⁶⁷¹ 1 D SKDL:n eduskuntaryhmä Ca 1968–69. (2.5.1968) Kansan arkisto.

⁶⁷² *Helsingin Sanomat* 4.5.1968. ”Kielikiista uhkaa jälleen kiristyä” Uutinen.

SKDL:n eduskuntaryhmälle tärkeitä asioita olivat siis lukioon pääsyn turvaaminen sekä peruskouluun liittyvät taloudelliset kysymykset. *Hufvudstadsbladet* puolestaan otsikoi kirjoituksensa: ”Ny käpp i hjulet för språkbeslutet – Taktiskt spel av folkdem.”⁶⁷³ *Suomenmaa* käsitteli SKDL:n uutta vaatimusta pääkirjoituksessa. Lehti ihmetteli kommunistien yritystä jarruttaa peruskoulu-uudistuksen toteutumista ja erityisesti kohdisti kummastelunsa yhteen henkilöön: ”Ministeri Tiekson kannanotot tuntuvat olevan perin horjuvia.” Lehden mukaan puitelain käsittelyssä avoimina kysymyksinä olivat vielä kieli- ja kustannuskysymykset, joista tosin oli tarkoitus päättää hallituksessa ”ensi tiistaina” (7.5.). Kielikysymyksen kiinnittyminen hallitusyhteistyöhön käy hyvin ilmi pääkirjoituksesta:

Ruotsalainen kansanpuolue tuli hallitukseen nimenomaan sillä ehdolla, että kielikysymyksessä saadaan aikaan muutos. Tuskinpa kommunistienkaan tarkoituksena on ryhtyä hallitusta hajottamaan kielikysymyksen vuoksi.⁶⁷⁴

SKDL:n edustajien kannanmuutos suuressa valiokunnassa huomioitiin myös Ruotsin Helsingin lähetystössä. Suurlähettiläs Hägglöfin laatimassa raportissa kummasteltiin kansandemokraattien yllättävää esitystä, johon myös SDP:n edustajat olivat suuressa valiokunnassa yhtyneet. Hägglöfin mukaan suunnanmuutoksen takana oli kansandemokraattien osalta ”taktiset kysymykset”, kun taas sosiaalidemokraattien osalta kysymys oli siitä, että puolueessa ei ollut päästy yksimielisyyteen kieliratkaisussa.⁶⁷⁵

Ilmeisesti Hägglöfin mainitsemat ”taktiset kysymykset” tarkoittivat kansandemokraattien halua muuttaa asetusta siten, että kieliopinnoissa myös suppeamman kurssin suorittanut voisi jatkaa lukio-opintoihin. Tämä tarkoittaisi peruskoulun tasa-arvovaatimuksen lopullista täyttymistä. Toisaalta kysymyksessä saattoi olla puhdas arvovaltakiista hallituksen ajaessa sivistysvaliokunnan ohi kieli asiassa ja harmistuminen opetusministerin salkusta, joka oli mennyt Keskustapuolueelle. Lopullista motiivia on mahdotonta löytää.

Vasemmistoedustajien suuressa valiokunnassa tekemä esitys johti siihen, että asiasta käytiin neuvotteluita hallitusryhmien edustajien kesken. Vasemmiston haluamat lisäneuvottelut kieli- ja kustannuskysymyksistä tulivat myös hallituksen iltakoulun asialistalle keskiviikkona 8.5. Iltakoulussa päätettiin seisoa aikaisemmin tehdyn kompromissiratkaisun takana. Tosin sen verran kiis-

⁶⁷³ *Hufvudstadsbladet* 4.5.1968. ”Ny käpp i hjulet för språkbeslutet” Uutinen.

⁶⁷⁴ *Suomenmaa* 5.5.1968. ”Ei syytä vitkasteluun” pk.

⁶⁷⁵ Hägglöfin raportti nro. 445 ”Grundskolan och svenska språket” 9.5.1968. HP 21 Af, UD.

takusymyksessä tultiin vastaan, että hallitus päätti ehdottaa lain perusteluihin lausumaa, joka mahdollistaisi lukioon pääsyn myös suppeamman kielikurssin suorittaneille. Lisäponsi kuului: ”lukioon vaadittaisiin laajempi kurssi tai suppeamman kurssin suorittaneelta laajempaa kurssia vastaavat lisäopinnot.”⁶⁷⁶ Hallitus tuli siis vastaan kieli asiassa. Hallituksen vastaantulo olikin varmasti vasemmistoa tyydyttävä, tarkoittihan se lopullisesti tasa-arvo vaatimuksen toteutumista. Tällöin 7. luokalla tehty kurssivalinta ei estäisi lukioon pääsyä, kuten alkuperäisessä ehdotuksessa olisi ollut. Seuraavana päivänä SKDL:n eduskuntaryhmä päätti hyväksyä hallituksen esittämän kahden kielen linjan.⁶⁷⁷

SKDL:n kanta kielikysymyksessä ratkesi oikeastaan siihen, että sille kaikkein tärkeintä oli saada aikaan päätös yhtenäiskoulusta. Koko yhtenäiskoulua ajatellen kieliasia oli kuitenkin pienen luokan kysymys puolueelle. Sen, miksi ryhmä kuitenkin halusi vielä aivan koulunuudistuksen loppumetreillä taktikoida kielikysymyksellä, täytyy johtua yrityksestä turvata jatko-opintomahdollisuudet. Tässä kansandemokraateilla oli takana itselle tärkeä luokkanäkökulma. Jotta peruskoulu todella toteuttaisi sosiaalista tasa-arvoa, siihen ei saisi sisältyä mitään kynnyksiä, joka estäisi kaikille yhtenäiset jatko-opintomahdollisuudet. Kaikista yhteiskuntaluokista tulevilla oppilailla tuli olla samat koulutusmahdollisuudet. Tämä vaatimus myös toteutui toukokuussa 1968. Sen sijaan voidaan kysyä, miksi puolue ei ajanut samaa asiaa jo sivistysvaliokunnassa. Olihan Tieksolla valiokunnan puheenjohtajana tähän hyvät edellytykset. Yhtä oikeata vastausta tuskin löytyy, mutta voidaan olettaa, että asiaan liittyi vankka usko asiantuntijoiden esittämiin perusteluihin, jonka mukaan kaikilla oppilailla ei ole kykyä kahden kielen opiskeluun.

SDP:n vaikea kieliratkaisu

Hallituspuolue TPSL:ssä oltiin oltu koko kansanrintamakauden ajan yhtenäiskoulun kannalla. Keväällä 1968 puolueella oli myös kielikysymyksestä selkeä kanta. Puitelain ensimmäisessä eduskuntakäsittelyssä TPSL:n edustaja Impi Lukkarinen toi selkeästi julki puolueen kielikannan: ”TPSL:n ryhmä on asettunut sille kannalle, että oppilaat saisivat lukea kahta kieltä yhteisten aineiden joukossa.”⁶⁷⁸ TPSL oli kahden pakollisen kielen kannalla.⁶⁷⁹

⁶⁷⁶ Helsingin Sanomat 9.5.1968 ”Lukion kielikynnys alenee entisestään” Uutinen; Koiviston hallituksen iltakoulu 1968–70. 1. iltakoulumuistiot 8.5–9.10.1968. Presidentti Koiviston yksityisarkisto. KA.

⁶⁷⁷ 1 D SKDL:n eduskuntaryhmä Ca 1968–69. (9.5.1968) Kansan arkisto.

⁶⁷⁸ Työväen arkisto. 329.5 TPSL, Painetut puoluekokouspöytäkirjat 1961–70. TA.

⁶⁷⁹ Varsinaisia TPSL:n eduskuntaryhmän pöytäkirjoja ei ole käytettävissä, koska ne ovat hävinneet.

Päähallituspuolue SDP:ssä ja sen ruotsinkielisessä järjestössä FSA:ssa hallituksen päätös kahdesta pakollisesta kielestä aiheutti puolestaan paljon keskustelua toukokuussa 1968. Keskusteluissa näkyi selvästi harmistuminen siihen, että puolue oli takertunut Oittisen ajamaan yhden kielen linjaan. Tästä oli hallitusneuvotteluiden yhteydessä syntynyt SDP:lle eräänlainen arvovaltakyseminen, mutta puolueen oli ollut pakko niellä uusi kahden kielen ratkaisu. Pelissä oli valtuuslaki ja sen edellyttämä RKP:n saaminen hallitukseen.

Ensimmäisenä kieliratkaisu oli esillä FSA:n liittokokouksessa, joka kokoon-tui toukokuun alussa (4.–5.5.). Kokouksessa emopuolueen toiminta peruskoulun kielikysymyksessä nousi puheenaiheeksi puheenjohtaja Lindemanin toimesta. Puheessaan Lindeman harmitteli SDP:n kannattamaa Oittisen linjaa:

Grundskolans språkparagraf – i debatten starkt överdramatiserad – har nu fått sin politiskt-taktiska lösning. Det goda i sammanhanget är att svenska språket formellt sett gjorts obligatoriskt i undervisningsplanen. Detta hade kunnat göras också under Paasio-regeringens tid, om inte vännen Oittinen varit så envis.⁶⁸⁰

Useassa puheenvuorossa esitettiin kritiikkiä emopuolueen tapaan hoitaa kielikysymys. Kritiikkiä esiintyi juuri siitä, että uudessa tilanteessa RKP pääsi keräämään kieliratkaisussa ”voitot” itselleen.⁶⁸¹ Kahden ruotsinkielisen ryhmän, RKP:n ja FSA:n, kädenvääntö ruotsalaisäänistä oli tällä kertaa kääntynyt RKP:n selkeään voittoon. Lindeman toi FSA:n liittokokouksen terveiset SDP:n eduskuntaryhmälle, joka kokoontui 7.5. keskustelemaan peruskoulun kielenopetukselta.

SDP:n eduskuntaryhmässä käytiin 7.5. perusteellinen keskustelu peruskoulun kielikysymyksestä. Kokouksessa käytettiin kaikkiaan 19 puheenvuoroa mielipiteiden jakaantuessa kahden kielen ratkaisua puoltaviin ja vastustaviin kantoihin. Kokouksen aluksi kuultiin kouluhallituksen vt. pääjohtaja Paavo Kuosmasen puheenvuoro. Kuosmanen kertoi kouluhallituksen olevan edelleen yhden pakollisen kielen kannalla perustellen kantaa pedagogisilla ja käytännöllisillä syillä. Tämän jälkeen ministeri Antero Väyrynen kertoi pääministerin terveiset asiasta: ”hallituksen kompromissiehdotus tulisi hyväksyä, koska ruot-

⁶⁸⁰ Työväen arkisto 329.5, FSA Förbunds-kongresserna protokoll och handlingar 1967–1969 CA 4. (4.5.1968) TA.

⁶⁸¹ Työväen arkisto 329.5, FSA Förbunds-kongresserna protokoll och handlingar 1967–1969 CA 4. (4.5.1968) TA.

salaisten kanta hallitusyhteistyöhön riippuu siitä.” Ei siis ollut epäilystäkään siitä, etteivätkö hallitusyhteistyö ja kielikysymys olisi liittyneet toisiinsa.

Tämän jälkeen alkoi keskustelu kieliratkaisusta. Ilmo Paananen oli valmis kompromissiehdotukseen, vaikka ihmetteli Koiviston esittämää toivomusta: ”ruotsalai[n]sen kansanpuolueen hallituksessa pitäminen on väärä peruste esitetylle kompromissiehdotukselle, koska ruotsalaisten yksi ministerin paikka ja koko peruskoulun kielikysymys eivät ole vertailukelpoisia.” RKP:n tulo kielikysymyksen hinnalla hallitukseen harmitti selvästi useita edustajia. Esko Niskanen kannatti kompromissin löytämistä, koska puolue oli sitoutunut kieli-ohjelman tarkistamiseen jo hallitusohjelmassa. Niskasen mielestä oli kuitenkin suuri virhe puolueelta, ”että emme aikanaan ole tehneet kompromissia oman puolueen ruotsinkielisten kanssa”. Lindeman jatkoi tästä: ”on skandaalimaista, että kielikysymys tulee keskusteltavaksi näin myöhäisessä vaiheessa ja kun se on nyt poliittisesti arkaluontoinen ja ajasta on pula.” Lindemanin mukaan ryhmän taholta asia oli hoidettu ”mahdollisimman huonosti”. Lindeman oli kompromissiehdotuksen kannalla ”vaikka se vie SDP:ltä monta tuhatta ruotsinkielisen ääntä, koska ruotsalainen kansanpuolue on nyt saanut hyvät vaaliaseet käteensä”. Lindemanin mukaan ruotsinkielinen työväestö ei ymmärrä ”miksi SDP:lle merkitsee niin paljon ruotsinkielisten porvareiden mukanaolo hallituksessa”. Edustaja Väinö Vilponiemi vähätteli puolestaan RKP:n roolia. Hänen mukaansa ”uusi Paasion hallituksen esityksestä poikkeava linja oli hahmottumassa jo ennen hallitussopimusta ja että se vain rekisteröitiin hallitussopimuksessa, eikä asiaan ole näin ollen yksin vaikuttanut ruotsalaisen kansanpuolueen hallitukseen saaminen”. Eduskuntaryhmässä oltiin tietoisia vallan kulisseissa käynnissä olleesta hankkeesta korjata Paasion hallituksen yhden kielen esitystä.

Seuraavaksi puhui Arvo Salo. Hänen mukaansa kompromissiehdotus tulisi hyväksyä. Ei tosin pääministerin esittämällä perusteluilla hallitusyhteistyön kariutumisen, vaan siksi: ”että valiokunnan mietinnön hyväksyminen merkitsisi huomattavaa ruotsin kielen taantumista ja saattaisi ruotsinkieliset kohtuutomaan edulliseen asemaan, koska ruotsin kieli on edelleen toinen virallinen kieli.” Vaikka Salo oli ollut ryhmän aktiivisin kahden kielen ajaja, oli hänkin harmissaan kielikysymyksen kiinnittymisestä hallitusyhteistyöhön.

Ryhmässä esiintyi vahvaa epäilyä oppilaiden kyvystä kahden kielen opiskeluun. Ensio Partanen kritisoi kompromissiehdotusta ankarasti. Hänen mukaansa: ”kompromissiehdotus vie liiaksi teoreettiseen opiskeluun, vaikka vain 25 % peruskoulun oppilaista tulee siirtymään korkeakouluihin ja näin ollen

tultaisiin pakottamaan kaikki peruskoulussa opiskelevat lukemaan kahta vierasta kieltä em. pienen ryhmän takia.” Partasen kritiikistä voi kuulla juuri koulualan ammattilaisten äänen valinnanvapauden kaventumisesta peruskoulussa. Partanen, sivistysvaliokunnan jäsenenä, oli selvästi vakuuttunut valiokunnan kuulemista asiantuntijoista.

L. A. Puntila puhui kielikysymyksen laajasta merkityksestä, jonka tulokset tulevat näkemään vasta vuosikymmenien kuluttua. Puntilan puheenvuorosta kuului koulutus pessimismi: ”Yhden kielen omaksumiseen näyttää useimmilla olevan mahdollisuuksia, mutta ei sen sijaan kahden kielen. Näyttää myös siltä, että se kieli, jota tulisi opiskella, on englanti, joskin myös venäjänkielellä tulee olemaan merkitystä.” Lisäksi Puntila epäili opettajavoimien riittävyttä suunnitellussa kahden kielen ohjelmassa. Puntila oli yhden pakollisen kielen, englannin, kannalla. Hän huomautti lopuksi: ”jos hallituksen kompromissiehdotus hyväksytään poliittisista syistä, niin se on tehtävä avoimin silmin ja tosiasiatunnustaen, ts. se, että hallitusneuvotteluiden yhteydessä peruskoulun kielikysymystä koskeva kompromissi oli virheellinen.”

Kokouksessa ei päästy minkäänlaiseen lopputulokseen. Yleiskeskustelun päätyttyä ryhmä päätti vielä käydä kielikysymyksestä neuvotteluita opetusministerin ja muiden eduskuntaryhmien kanssa. Neuvottelijoiksi valittiin Ensio Partanen, Lars Lindeman ja Kalervo Haapasalo.⁶⁸² Molempien kieliryhmien lehdet kirjoittivat SDP:n eduskuntaryhmän kielikeskustelun kiihkeistä tunnelmista.⁶⁸³

Kaksi päivää myöhemmin (9.5.) SDP:n eduskuntaryhmä kokoontui uudestaan keskustelemaan kielikysymyksestä. Kokouksen aluksi edustaja Partanen selosti edellisenä päivänä eduskuntaryhmien ja opetusministerin kanssa käytyjä neuvotteluja puitelain kielipykälästä. Partasen mukaan neuvotteluissa oli sovittu lukioon pääsyn kynnyksen madaltamisesta siten, että oppilas, joka on suorittanut toisessa vieraassa kielessä suppeamman kurssin, voi päästä lukioon suoritettuaan laajempaa kurssia vastaavat lisäopinnot. Tässä toteutui niin kansandemokraateille kuin SDP:lle tärkeä luokkanäkökulma. Ryhmässä oltiin tyytyväisiä ratkaisuun.

Samassa kokouksessa pääministeri Koivisto kertoi hallituksen ajatuksista kielikysymyksen suhteen: ”tarkistuksia kielipykälään olisi täytynyt tehdä, vaik-

⁶⁸² Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä, pöytäkirjat 1968, Ca 29. (7.5.1968) TA.

⁶⁸³ Helsingin Sanomat 8.5.1968 ”Koulu-uudistus voimaan vuoden 1970 syksyllä” Uutinen; Hufvudstadsbladet 8.5.1968. ”Ny vänsterrond om språkfrågan” Uutinen.

ka ruotsalaiset eivät olisi tulleetkaan hallitukseen mukaan.” Tässä tulee jälleen esille viittaus politiikan huipun ajatuksiin muuttaa Paasion hallituksen kieli-kanta. Keskustelun lopuksi ryhmä päätti myöntää suuren valiokunnan jäsenille vapaat kädet äänestettäessä kielipykälästä.⁶⁸⁴

Tämän kokouksen jälkeen SDP:n eduskuntaryhmä ei enää keskustellut kielipykälästä eikä siitä, kuinka äänestää asiasta suuressa salissa. Sen sijaan kielikysymys oli vielä kerran esillä samana päivänä (9.5.) kokoontuneessa SDP:n puoluetoimikunnan kokouksessa.⁶⁸⁵ Puoluetoimikunta antoi hyväksynnän hallituksen kompromissiesitykselle ja puitelain loppuun saattamiselle.⁶⁸⁶ Toukokuun 9. päivänä kielikysymyksessä oli siis päästy hallituspuolueiden kesken yhteisymmärrykseen. Sen sijaan valtioapukysymyksestä käytiin vielä käden-vääntöä. Tämäkin kiista selveni suuren valiokunnan viimeiseen istuntoon 16.5. mennessä.

5.5 EDUSKUNNAN PÄÄTÖS

Eduskunnan 1. käsittely – oppositio närkästynyt hallitukselle

Huhtikuun 2. päivänä eduskunta ryhtyi käsittelemään puitelakiesitystä. Eduskuntakäsittelyn pohjana oli sivistysvaliokunnan 13.3. valmistunut mietintö. Ensimmäisessä käsittelyssä käytettiin kaikkiaan 16 puheenvuoroa, joista ainoastaan kahdessa ei otettu kantaa peruskoulun kielenopetukseen. Kielikysymys oli vahvasti esillä myös eduskunnassa. Kahden kielen ohjelmaa vastustettiin lähinnä pedagogisilla argumenteilla. Vastustajat vetosivat kielenoppimisvaikeuksiin sekä käytännöllisten aineiden valinnanmahdollisuuksien kaventumiseen. Kahta pakollista kieltä, ruotsin kieltä, puolestaan perusteltiin pohjoismaisella yhteistyöllä sekä maan kaksikielisellä kulttuurilla.⁶⁸⁷

Se, että kielikysymys oli otettu hallitusohjelmaan ja sitä kautta pienennetty sivistysvaliokunnan työn merkitystä, näkyi monissa puheenvuoroissa. Lisäksi useissa puheenvuoroissa harmiteltiin sitä, että koulun sisäisestä kysymyksestä oli hallitusneuvottelujen yhteydessä muodostunut päivänpoliittinen käden-

⁶⁸⁴ Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä, pöytäkirjat 1968, Ca 29. (9.5.1968) TA.

⁶⁸⁵ Samassa yhteydessä esiteltiin Ruotsalaisen Työväenliiton (FSA) kirjelmä, joka koski peruskoulun kielikysymystä. Kaj Laxénin allekirjoittamassa kirjelmässä luetellaan SDP:n kahden pakollisen kielen kannalla olleet ryhmät ja henkilöt: SDP:n pohjoismainen työryhmä, SDP:n Nuorison keskusliitto ja Ruotsalainen Työväenliitto sekä mm. puoluesihteerit Erkki Raatikainen, kansanedustaja Arvo Salo ja teollisuusministeri Väinö Leskinen.

⁶⁸⁶ Työväen arkisto 329.5 SDP, Puoluetoimikunnan pöytäkirjat 1968 ja liitteet 1–38 Ca 30. (9.5.1968) TA.

⁶⁸⁷ Lisää argumentoinnista ks. Väistö, 2012.

vääntö. Kielikysymyksen politisoituminen ja sivistysvaliokunnan työn ohittaminen harmitti erityisesti oppositiopoliitikkoja. Anna-Liisa Linkola (Kok.) totesi puheenvuorossaan kielikysymyksen politisoitumisesta: ”Yhden tai kahden kielen pakollisuus ei kuitenkaan saa olla kielipoliittinen kysymys, vaan ratkaisu on tehtävä ottaen huomioon oppilaiden todelliset oppimisedellytykset.”⁶⁸⁸ Myös Armas Leinonen (LKP) paheksui kielikysymyksen ajautumista politiikkanteon välineeksi:

Kun eräitten piirien taholta on ryhdytty ajamaan kahta pakollista kieltä peruskouluun, ei parhaalla tahdollakaan voi olla muuta mieltä, kuin että näitä pyrkimyksiä eivät ohjaa missään tapauksessa ensisijaisesti oppilaiden huomiota ottava pedagoginen näkemys eikä liioin koko kansan yhteinen etu tai edes realistinen mahdollisuuksien huomioiminen. Näin ollen jäljelle jäävät enää vain eri kansalaispiirien ahtaavat ryhmäintressit, joilla ei saisi olla sijaa näin ratkaisevista ja kauaskantoisista asioista päätettäessä.⁶⁸⁹

Hallituksen puuttumista kieliratkaisuun perusteltiin puolestaan kieliratkaisun kulttuurisella merkityksellä. Perusteluissa esitettiin, että kielikysymys on nähtävä nimenomaan koko kansaa koskettavana kysymyksenä, eikä vain ahtaasti pedagogisena ongelmana. RKP:n Carl Olof Tallgren perusteli asiaa puheenvuorossaan:

Det har sagts – och bör sägas också i dag – att språkundervisningens utformning i detta sammanhang ingalunda kan betraktas som en pedagogisk fråga utan som ett kulturpolitiskt avgörande spörsmål för hela vårt folk, där den svenska minoritetens intressen visserligen är betydande, men där dock detta kommer i andra hand.⁶⁹⁰

RKP:n Kristian Gestrin muistutti presidentti Kekkonen kielikannasta. Sitä käytettiin siis selvästi hyödyksi perusteluissa. Lopuksi Gestrin pyysi eduskunnalta ja hallitukselta tarkkaa harkintaa kieliratkaisussa: ”Tärkeät sivistykselliset, taloudelliset ja yleispoliittiset näkökohdat puhuvat laajemman kieltenopetuksen ohjelman toteuttamisen puolesta peruskoulussa.”⁶⁹¹ Myös SDP:n Arvo Salo korosti puheenvuorossaan kielikysymyksen kulttuurista merkitystä:

Olen samaa mieltä kuin ed. Tallgren täällä aikaisemmin, että kysymys ei ole ainoastaan pedagoginen. Myös kielen osalta tulemme tekemään laajakakan-

⁶⁸⁸ VP PTK 277/1968.

⁶⁸⁹ VP PTK 282/1968.

⁶⁹⁰ VP PTK 290/1968.

⁶⁹¹ VP PTK 294–295/1968.

toisen kulttuuripoliittisen ratkaisun. [...] Kulttuuripoliitikka kulkee pedagogisten ongelmien yläpuolella [...].⁶⁹²

Vaikka kanta kahden kielen opiskeluun ei noudattanut puoluerajoja, puheenvuoroista oli kuultavissa jako opposition ja hallituspuolueiden välillä. Hallituksen ohjaus kieliratkaisussa oli selvästi vaikea pala nieltäväksi oppositiolle.

Eduskunnan 2. käsittely – selkeä kannatus kahden kielen ratkaisulle

Tiistaina 21.5. eduskunta otti puitelakiesityksen toiseen käsittelyyn suuren valiokunnan mietinnön pohjalta.⁶⁹³ Käsittely aloitettiin yleiskeskustelulla, johon osallistui kaikkiaan 18 kansanedustajaa. Keskusteluissa kielenopetus nousi jälleen esille lähes jokaisessa puheenvuorossa kuten ensimmäisessä käsittelyssä. Myös toisessa käsittelyssä esiintyi useita puheenvuoroja, joissa kritisoitiin hallituksen sekaantumista kieliratkaisuun. Armas Leinonen (LKP) kritisoi sivistysvaliokunnan työn ohittamista sekä RKP:n sekaantumista peruskoulun kieliratkaisuun hallitusneuvottelujen yhteydessä:

Tämä ei sittenkään tyydyttänyt ruotsinkielisiämme, vaan he ovat vaati-
massa, että uudessa peruskoulussa yhteisenä pakollisena aineena on opiskeltava myös ruotsinkieltä, ja suuren valiokunnan kannanotoista päättäen
hallitusyhteistyö näyttää vaativan vallassa olevilta puolueilta tämän uhrauksen, se on luopumisen sivistysvaliokunnan mietinnön kielilinjalta, joka on
sama kuin edellisen hallituksen lakiesityksen parannettu linja. Ei voi muuta
kuin ihmetellä, että kolme suurinta hallituspuoluetta ovat käden käänteessä
muuttaneet kantaansa peruskoulun kielenopetuskysymyksessä lähtemällä
kahden pakollisen oppilaalle vieraan kielen linjalle.⁶⁹⁴

Toisaalta tällä kertaa myös hallituspuolueiden edustajat kritisoivat hallituksen sekaantumista puitelain sisältöön. Sivistysvaliokunnan jäsen Ensio Partanen (SDP) puhui asiasta:

Puitelain keskeisessä 6 §:ssä hallitus ottaa päätävänsä eduskunnalta niin tärkeässä kysymyksessä kuin siinä, mitä vierasta kieltä ja kuinka paljon kouluissamme tullaan opettamaan. [---] Sen tähden on valitettavaa, että nyt vaa-
ditaan eduskunnalta päätös, jolla näin keskeinen ratkaisu jätetään asetuksen
varaan.⁶⁹⁵

⁶⁹² VP PTK 308/1968.

⁶⁹³ Suuri valiokunta hyväksyi kahden kielen ohjelman 16.5.1968. Suuren valiokunnan mietintö N:o 47.

⁶⁹⁴ VP PTK 600/1968.

⁶⁹⁵ VP PTK 613/1968.

Toisaalta puheenvuoronsa lopussa Partanen kertoi ymmärtävänsä hallituksen toimia:

Olen tahtonut tuoda julki edellä esitetyn – en niinkään paljon heittäkseni kivillä hallitusta, joka on joutunut olosuhteiden uhrina ratkaisuja katselemaan enemmän poliittisten tosiasioiden kannalta. [...] Eduskunnalla on nyt varsin vähän tietoa puitelain lopullisesta sisällöstä. Eräs tärkein asian puoli sisältyy poliittisten näkökohtien mukaiseen ratkaisuun ja hallituksen sisällä aikaansaatuun periaatesopimukseen.⁶⁹⁶

Kieliratkaisun joutuminen ”olosuhteiden uhriksi” tarkoitti mitä ilmeisimmin kieliastian muuttumista päivänpoliittiseksi kysymykseksi ja juuri RKP:n asettamaa kieliehtoa, joka oli erityisesti SDP:lle ollut vaikea pala nieltäväksi.

Myös toinen SDP:n kansanedustaja, L. A. Puntila, kritisoi hallituksen puuttumista peruskoulun kieliratkaisuun. Puntilan mukaan kysymykset peruskoulusta ja sen kielenopetuksesta ovat niin suuria ja pitkälle ulottuvia päätöksiä, ettei niillä saisi politikoida lyhytjänteisesti:

Se ei ole päivänpolitiikkaa, jossa keskeisiä suuntakysymyksiä olisi järkevää ratkaista esimerkiksi hallitusneuvottelujen kiireessä. Kauaskantoisuutensa vuoksi tien valinta on suoritettava pitkällisten tutkimusten perusteella. Kun kokeilujen tulokset eivät ole näkyvissä, ei päätöksiä olisi tehtävä yksioikaisesti päivänpolitiikan tarpeiden mukaan. Tämä koskee erityisesti peruskoulun kielikysymystä. Sitä ratkaistaessa olisi pyrittävä näkemään, minkälainen on oleva yleismaailmallinen kehitys lähivuosikymmenien kuluessa. [...] Tässä ei ole kysymys ulko- eikä kulttuuripoliittisesta orientoinnista suuntaan eikä toiseen, ei myöskään sisäpoliittisesta kielikysymyksestä.⁶⁹⁷

Yleiskeskustelun jälkeen aloitettiin lakiesityksen yksityiskohtainen käsittely pykälä kerrallaan. Puitelain 2. luvun 6 §:n käsittelyn alkaessa Armas Leinonen (LKP) esitti, että 6 § – kielipykälä – hyväksyttäisiin sivistysvaliokunnan mietinnön mukaisesti. Anna-Liisa Linkola (Kok.) puolestaan esitti, että 6 § hyväksyttäisiin sivistysvaliokunnan mietintöön liitetyn I vastalauseen mukaisesti. Molemmat esitykset saivat kannatusta, ja ne otettiin käsiteltäväksi. Puhemiehen selostuksen jälkeen aloitettiin äänestys. Ensin olivat vastakkain Leinosen ja Linkolan esitykset, missä Leinonen voitti äänin 135–24. Tämän jälkeen äänestettiin Leinosen esityksestä suuren valiokunnan mietintöä vastaan. Suuren va-

⁶⁹⁶ VP PTK 614–615/1968.

⁶⁹⁷ VP PTK 622–623/1968.

liokunnan mietintö voitti selkein luvuin 137–24. Eduskunta hyväksyi kahden pakollisen kielen ohjelman varsin selkein luvuin.⁶⁹⁸

Eduskunnan 3. käsittely – kieliponsi

Perjantaina 24.5. puitelaki oli eduskunnassa kolmannessa ja viimeisessä käsittelyssä. Ensimmäisessä puheenvuorossa Ensio Partanen (SDP) esitti, että eduskunta esittäisi kannanoton kouluasetuksen keskeisimmistä perusteista.⁶⁹⁹ Partasen esittämät 6 §:n perustelut olivat lähes identtiset Voitto Kallion ministerivaliokunnalle laatiman ja 25.4. hyväksytyyn asetusehdotuksen kanssa.⁷⁰⁰ Partasen ponsi pohjautui siis täysin ministerivaliokunnan laatimaan esitykseen.

Seuranneissa puheenvuoroissa Partasen ehdotus sai laajasti kannatusta ja myös opetusministeri Virolainen kommentoi sitä. Virolaisen mukaan Partasen ponsiesitys oli yhdenmukainen sen kanssa, mitä hallituksen ja hallitusryhmien

⁶⁹⁸ Kahta pakollista kieltä vastustaneista neljä edustajaa oli oppositiosta: Juuso Häikiö (Kok.), Matti Raipala (Kok.) ja Anna-Liisa Linkola (Kok.) sekä Armas Leinonen (LKP). Hallituspuolueista vastaan äänestivät SDP:n edustajat: Meeri Kalavainen, Ensio Partanen, L. A. Puntila, Aune Salama, Edit Terästä, Ilmari Linna sekä Keskustapuolueen edustajat Veikko Hanhirona, Erkki Haukipuro, Aleksanteri Holopainen, Veikko Honkanen, Leo Häppölä, Katri Kaarlonen, Olavi Lahtela, Paavo Niinikoski, Hannes Paaso, Pentti Pekkarinen, Tahvo Rönkkö, Yrjö Sinkkonen, Pekka Vilmi ja Kerttu Saalasti.

⁶⁹⁹ Partasen esitys oli seuraava: Hyväksyessään lakiehdotuksen 6 §:n eduskunta edellyttää, että peruskoulun opetussuunnitelmaa koskevat ja siihen liittyvät asetuksen säännökset laaditaan seuraavien periaatteiden mukaan:

Kaikille oppilaille yhteisenä (pakollisena) ja 3. vuosiluokalta aloitettavana kielenä on kunnan valinnan mukaan englannin kieli tai toinen kotimainen kieli. Milloin se on mahdollista ja tarkoituksenmukaista, kunta voi järjestää kielen opetuksen myös siten, että osa oppilaista saa englannin kielen ja osa toisen kotimaisen kielen opetusta. Valtioneuvoston luvalla voidaan englannin kielen ja toisen kotimaisen kielen sijasta ala-asteella opetussuunnitelmaan ottaa ranskan, saksan tai venäjän kieli.

Ruotsinkielisen peruskoulun ala-asteella voi olla pakollisen kielen lisäksi vapaaehtoisena aineena toinen oppilaille vieras kieli.

Peruskoulun yläasteella on yhteisenä aineena, paitsi ala-asteella aloitettu pakollinen kieli, myös toinen oppilaalle vieras kieli. Tässä toisessa kielessä on kaksi erilaista keskenään valinnasta kurssia, laajempi ja suppeampi kurssi tai sitä vastaavat tiedot.

Peruskoulun yläasteella on valinnaisena aineena niille oppilaille, jotka opiskelevat ala-asteella aloitettua pakollista kieltä ja laajempaa toisen kielen kurssia, kolmaskin kieli, pääsääntön mukaan ranska, saksa tai venäjä.

Kielen opetuksesta vapauttaminen voi tapahtua peruskoulun ala-asteella aloitetusta pakollisesta kielestä vain erityiseksi katsottavasta syystä, kun taas toisesta kielestä vapauttaminen voi tapahtua ensimmäisessä kielessä osoitetun menestymisen perusteella, siis helpommin.

Jotta yhtenäiskoulun periaatteita voitaisiin toteuttaa ottaen huomioon oppilaiden erilaiset lahjat ja taipumukset, tulee peruskoulun yläasteella kaikille oppilaille yhteisten (pakollisten) aineiden viikkotuntien määrä rajoittaa sellaiseksi, että oppilailla säilyy mahdollisuus myös ainevalintaan. VP PTK 752–753/1968.

⁷⁰⁰ Voitto Kallion arkisto, Peruskouluaineistoa I. KA.

edustajien välisissä neuvotteluissa oli sovittu. Virolainen selosti lausuman käytännöllistä merkitystä:

Silloin kun sivistysvaliokunnan ehdotuksesta poiketen suuressa valiokunnassa sovittiin, että 6 §:n osalta otettaisiin lakiin suhteellisen suppea määräys kielenopetuksesta, päätettiin samalla, että tämä tärkeä asia jätetään asetuksella määrättäväksi. Mutta samassa yhteydessä päädyttiin siihen, että lakiehdotuksen perusteluissa tai eduskunnan vastauksessa selostetaan, millä tavalla on käytännössä tarkoitus nimenomaan toisen vieraan kielen opetus järjestää. Se on tässä nyt sanottu. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että jos eduskunta tämän ehdotuksen hyväksyy, se on hallitusta sitova ohje.⁷⁰¹

Hallituksen ohjailu puitelain 6 §:ssä käy hyvin ilmi Partasen ponsiesityksensä sekä Virolaisen puheenvuorosta. Samaan asiaan kiinnitti huomiota myös SMP:n Veikko Vennamo puheenvuorossaan. Vennamo toteaa:

[...] kun täällä ed. V. E. Partasen romaaniponsiehdotus on saanut eri hallituspuolueiden uskontunnustuksen tapaisen kannatuksen, niin vaikka herra opetusministeri on täällä ilmoittanutkin hallituksen kannattavan tätä pontta, haluaisin kuitenkin tiedustella herra opetusministeriltä, onko tämä romaani kirjoitettu hallituksessa vai onko se kirjoitettu täällä eduskunnassa ja hallitus vain siihen yhtyy. Tämä olisi kyllä tärkeätä tietää, sillä tämä on uudenlaista menettelyä, että kansanedustajat saavat tällaisen romaanin muutamassa minuutissa sulatettavaksi. Minä olen vakuuttunut, että kukaan kansanedustajista ei tiedä tarkalleen, mitä tämä ponsi sisällensä pitää.⁷⁰²

Istunnon lopuksi suoritettussa äänestyksessä Partasen ehdotus hyväksyttiin äänin 165–11. Eduskunta hyväksyi lain koulujärjestelmän perusteista 24.5.1968. Valtioneuvoston istunnossa presidentti Kekkonen vahvisti lain 26.7.1968.

Lehdistön reaktiot

Kielikysymyksen viimein ratketessa maan lehdistö innostui kommentoimaan peruskoulun syntyprosessia. *Helsingin Sanomat* kirjoitti puitelain valmistumisesta heti toisen käsittelyn jälkeen. Lehden pääkirjoituksesta on nähtävissä kritiikkiä niin poliitikoille kuin puolueille lakiesityksen eteenpäin viemisessä. Lehden mukaan ”tällaisessakin koko yhteiskunnan tulevaisuuden kannalta mitä merkittävimmässä asiassa arvovaltakysymykset ja poliittiset näkökannat esittävät kohtuuttoman näkyvää osaa”.⁷⁰³ *Hufvudstadsbladetin* pääkirjoituksessa taas tuotiin esille enemmän peruskoulun kieliratkaisua. Lehdessä korostettiin

⁷⁰¹ VP PTK 755/1968.

⁷⁰² VP PTK 757/1968.

⁷⁰³ *Helsingin Sanomat* 23.5.1968. ”Puitelaki valmistui” pk.

Koiviston hallituksen ja juuri RKP:n merkitystä kieliratkaisussa. Lisäksi nostettiin esille yksi henkilö: opetusministeri Johannes Virolainen. Kieliratkaisun katsottiin olevan yhteinen kansallinen kysymys, jolla on suuri merkitys koko maan tulevaisuudelle.⁷⁰⁴ Edellisestä kuvastuu lehden tarve selittää kieliratkaisu koko maan edulla, eikä vain suomenruotsalaisen väestön kannalta.

Hallituspuolueiden pää-äänenkannattajien kirjoituksissa käytiin läpi peruskoulun toteutumista. Lehtien kirjoituksista voi nähdä yrityksiä kalastaa pisteitä koulunuudistuksen toteutumisesta omalle puolueelle. SKDL:n *Kansan Uutiset* otsikoi pääkirjoituksensa ”Vasemmiston suurvoitto”, mikä kertoo lehden näkemyksistä. Kirjoituksessa todettiin koulunuudistuksen olevan ”demokraattisen uudistuksen” lisäksi myös ”sosiaalipoliittinen uudistus”, jonka ”toteuttaminen on ollut kansandemokraattien keskeisimpiä ja näkyvimpiä vaatimuksia”. Lisäksi korostettiin vasemmiston ”saumatonta yhteistyötä” ja kansanrintamahallituksen merkitystä uudistuksen toteutumisessa. *Kansan Uutisissa* nostettiin esille oman puoleen Anna-Liisa Tiekso ja hänen työnsä sivistysvaliokunnassa.⁷⁰⁵

SDP:n *Suomen Sosialidemokraatti* otsikoi pääkirjoituksensa ”Uusi koulu tulee”. Lehdessä nostettiin esille koulunuudistuksen pitkä toteutusvaihe sekä muistutettiin koulunuudistuksen aloitteentekijästä, sosialidemokraattisesta nuorisoliitosta. Lehdessä korostettiin koulunuudistuksen olleen suuri urakka: ”Peruskoulunuudistuksen nykyinen vaihe on tulosta kymmenien, jopa satojen henkilöiden tutkimus- ja selvitystyöstä.” Lisäksi nostettiin esille yksi henkilö: ”Epäilemättä ei ole liioiteltua todeta uudistuksen olevan kouluhallituksen pääjohtajan Reino Henrik Oittisen suuren saavutuksen, hellittämättömän ja sitkeän työn tulosta.”⁷⁰⁶

Suomenmaa otsikoi pääkirjoituksensa ”Suuri kansallinen uudistus”. Heti aloituskappaleessa lehti korosti puitelain läpiviemisen olleen ”merkittävä saavutus keskustapuolueelle ja opetusministeri Virolaiselle henkilökohtaisesti”. Lisäksi lehdessä haluttiin oikaista vasemmistolehtien kunnian kerääminen koulunuudistuksessa:

Pääjohtaja Oittinen oli ajaa koko uudistuksen karille dogmaattisella ruotsinkielen vastustamisella sekä uskonnonopetuksen syrjimisellä. Tri Virolainen tultuaan opetusministeriksi tarttui peräsimeen lujalla kädellä ja luotsasi uu-

⁷⁰⁴ Hufvudstadsbladet 23.5.1968. ”Grundskolans ramlag klar” pk.

⁷⁰⁵ Kansan Uutiset 23.5.1968. ”Vasemmiston suurvoitto” pk.

⁷⁰⁶ Suomen Sosialidemokraatti 23.5.1968. ”Uusi koulu tulee” pk.

distuksen koko kansaa eheyttävällä kahden, kaikille oppilaille yhteisen kielin ohjelmallaan vaarallisimpien karikoiden yli.⁷⁰⁷

Ruotsin Helsingin lähetystön näkemys kieliratkaisun toteutumisesta

Sivistysvaliokunnan ottama yhden kielen kanta sai suurlähettiläs Ingemar Hägglöfin epäilemään ruotsin kielen opetuksen toteutumista peruskoulussa. Toisaalta hallitusneuvotteluissa esille nousut kielikysymys ja sen kiinnittyminen päivänpolitiikkaan toivat Hägglöfille uskon takaisin kieliratkaisussa. Koi-viston hallituksen nimityksen jälkeen Helsingin lähetystössä olikin kieliasiassa hiljaisempaa aikaa. Kielikysymys nousi esille vain muutamissa keskusteluissa suomalaispoliitikkojen kanssa.

Eduskunnan toukokuisen puitelakipäätöksen jälkeen Hägglöf raportoi UD:ta selostaen puolueiden äänestyskäyttäytymistä. Suurlähettilään mukaan äänestystuloksen takaa löytyi edustajia kaikista poliittisista puolueista:

Det måhända mest intressanta i riksdagsbehandlingen av frågan har varit den omständigheten, att skiljelinjen mellan dem som talat för respektive emot svenska språket icke har gått mellan de två språkgrupperna. Den har i stället funnits inom det finska språklägret och löpt genom alla partier. En övertygande majoritet har dock även på finskspråkigt håll tagit ställning för svenska språket. Utan överdrift kan man därför säga, att finnarna härmed velat även i framtiden värna sig om den nordiska förankringen. För den fortsatta integrationen i Norden får det av Finlands riksdag nu fattade språkpolitiska beslutet därför anses vara av betydelse.⁷⁰⁸

Hägglöfin raportista korostuu kieliratkaisun merkitys juuri pohjoismaisen painoarvon kannalta. Lisäksi siitä käy ilmi Ruotsin valtion intressi Suomea kohtaan. Ruotsille oli tärkeätä saada Suomi mukaan yhä syvenevään pohjoismaiseen yhteistyöhön, mikä aivan käytännössä toteutui samana vuonna alkaneessa Nordek-hankkeessa. Toki tällä ja kieliratkaisulla ei ollut keväällä 1968 mitään tekemistä keskenään. Olivathan neuvottelut vasta juuri alkaneet.

Peruskoulun kielikysymyksen, voi sanoa, viimeisenä toivomuksena Hägglöf kirjoitti kirjeen kanslianeuvos Sten Sundfeldtille, jossa hän pyysi tiedottamaan Ruotsin lehdistöä kieliratkaisusta. Samalla Hägglöf laittoi ruotsin kielen asemasta käydyin kiistan oikeisiin mittasuhteisiin:

⁷⁰⁷ Suomenmaa 26.5.1968. ”Suuri kansallinen uudistus” pk.

⁷⁰⁸ Hägglöfin raportti nro. 578 ”Finlands riksdag godkänner regeringens proposition om reformering av det obligatoriska skolväsendet” 13.6.1968. HP 21 Af, UD.

I floden av internationella händelser kan det ju lätt hända, att en litet komplicerad utveckling som denna i ett grannland icke finner ett sådant beaktande, som den kanske skulle förtjäna.⁷⁰⁹

Tässä korostuu kieliratkaisun merkitys Pohjoismaille. Kun kielikysymyksessä oli päästy Suomessa Pohjoismaiden kannalta ”oikeaan ratkaisuun”, se ei enää ollut millään tavalla ajankohtainen asia.

”Sattuma” teki kaiken mahdolliseksi?

Keväällä 1968 tapahtunut kieliratkaisun yllättävä käänne oli siis monen yksittäisen asian summa, joilla ei juuri ollut alun alkaen mitään tekemistä toistensa kanssa. Kieliratkaisusta voidaan siis todeta, että ajallinen sattuma näytteli suurta roolia lopputuloksen kannalta. Vaikka termit ”yllättävä käänne” tai ”sattuma” kuulostavat kovin epätieteellisiltä, ei niiden merkitystä voi kuitenkaan vähätellä historiantutkimuksessa. Kovin usein varmalta näyttänyt ratkaisu on saanut aivan toisenlaisen ratkaisun ja tämän esittäminen termillä sattuma on rehellisyyttä, eikä analysoinnin heikkoutta. Ja nimenomaan se on rehellisyyttä, kun ajatellaan aikalaistoimijoiden mahdollisuuksia ymmärtää käynnissä oleva tapahtuma. Me pystymme näkemään (lähes) kaikki kieliratkaisuun liittyvät ulottuvuudet toisin kuin aikalaisvaikuttajat. Tässä tutkimuksessa käsite sattuma ansaitsee siis paikkansa, koska kielikysymykseen osallistuneet, niin poliitikot, kouluviranomaiset kuin puolueet, eivät voineet millään tunnistaa kaikkia ratkaisuun sisältyviä seikkoja. Ilmassa oli yhtä aikaa monta palloa.

Kieliratkaisun yllättävän käänteen kannalta merkittäväksi seikaksi muodostuivat alkuvuodesta 1968 käydyt presidentinvaalit. Kipinän muutokselle antoi sivistysvaliokunnan joulukuun 1967 julkituoma päätös yhdestä pakollisesta kielestä, englannista, mikä aloitti kiivaan keskustelun lehdistössä. Tämä puolestaan vaikutti siihen, että kielikysymys nousi yhdeksi teemaksi presidentinvaalikamppailussa, jota muuten tuskin olisi tapahtunut. Vaalikamppailussa kaikki ehdokkaat toivat julki kantansa ruotsin kielen puolesta laajentaen samalla kielikiistan argumentointia koulun sisäisestä, pedagogisesta kysymyksestä, myös kansalliseen kulttuuriin, ulkopoliittikkaan ja tasa-arvoon perustuviin argumentteihin. Erityisen merkittävää oli istuvan presidentin ja varmana vaalivoittajana pidetyn Kekkosen kannanotto kieliasiaassa.

⁷⁰⁹ Hägglöfin kirje kanslianeuvos Sten Sundfeldtille ”Ang. svenska språkets ställning i Finland” 13.6.1968. HP 21 Af, UD.

Lisäksi presidentinvaaleista seurasi uuden hallituksen nimittäminen, joka teki mahdolliseksi ministerien vaihtamisen. Ilman uusia hallitusneuvotteluita opetusministerin salkkua tuskin olisi vaihdettu SDP:ltä Keskustapuolueelle ja vielä valittu opetusministeriksi ruotsin kieltä selkeästi kannattanut Johannes Virolainen. Ajallista sattumaa oli vielä talouspoliittinen tilanne ja valtuuslain tarvitsema määränemmistö, joka antoi RKP:lle vaa'ankieliaseman hallitusneuvotteluissa.

Voidaan siis lopuksi kysyä, kuinka kahden kielen ratkaisu olisi toteutunut, mikäli lakiesitys olisi tullut eduskunnan käsittelyyn jo syksyllä 1967 Paasion hallituksen ja opetusministeri Oittisen aikaan. Lopputulos olisi hyvinkin voinut olla toinen. Lisäksi voidaan kysyä, olisiko pelkkä argumentoinnin laajentuminen, puhumattakaan kielikysymyksen nousemisesta poliittiselle huipulle ja maan rajojen ulkopuolelle, riittänyt kahden kielen ratkaisun toteutumiseen. Mitä ilmeisimmin yllättävä käänne edellytti niin argumentoinnin laajenemista kuin sitä, että kielikysymyksestä muodostui päivänpoliittinen kysymys.

6. KIELIRATKAISUN TOIMIJAT JA KONTEKSTI

Kuusikymmentäluvulla Suomessa ryhdyttiin toteuttamaan pohjoismaista hyvinvointiyhteiskuntaa, esikuvana Ruotsi. Ruotsilla olikin sodan jälkeen tähän hyvät mahdollisuudet. Sen lisäksi, että maa oli säilynyt sodassa koskemattomana, poliitikoilla oli myös vahva halu kehittää yhteiskuntaa. Poliittisen tahdon lisäksi tiede ja tutkimus tukivat hyvinvointiyhteiskunnan rakentamista. Tutkimus antoi konkreettisia neuvoja, kuinka asia voitiin toteuttaa.⁷¹⁰ Tämä sama suuntaus alkoi näkyä myös Suomessa 1960-luvulle tultaessa. Vuonna 1961 Pekka Kuusi julkaisi kirjan *60-luvun sosiaalipolitiikka*, jota pidetään suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan yhtenä perusteoksena.⁷¹¹ Suomessa toteutui sama kuo- vio kuin Ruotsissa: hyvinvointiyhteiskunnan kehittämiseksi oli poliittinen tah- totila, jota voitiin vielä perustella tieteellä ja tutkimuksella. Tämä kehityskulku korosti asiantuntijoiden merkitystä, mistä hyvä esimerkki on juuri peruskoulu. Kun poliittinen tahto yhtenäiskoululle oli syntynyt, peruskoulua rakennettiin ja suunniteltiin asiantuntijoiden voimilla.

Peruskoulun toteutumisen takaa voi toki löytää myös yhden 1960-lu- vun tärkeimmistä ideologioista, tasa-arvon. Tämä yhdisti niin asiantuntijoita kuin poliitikkoja. Tasa-arvovaatimusten lisäksi peruskoulun puolesta puhui yhteiskunnan raju murros, mikä näkyi maatalousvaltaisen Suomen nopeana kuihtumisena. Tämä taas edellytti aivan uudenlaista osaamista. Myös tässä korostui asiantuntijoiden merkitys. Asiantuntijat pystyivät osoittamaan yhteis- kunnallisen muutoksen ja koulutuksen tarpeen yhteenkietoutumisen. Lisäksi asiantuntijat pystyivät yhdistämään koulunuudistuksen taloudellisen kasvun edellytyksiin. Asiantuntijat⁷¹² antoivat poliitikoille vahvan näytön siitä, että pe- ruskoulu kannatti toteuttaa: tutkimus todisti peruskoulun tarpeen.

1960-luvulla alkanut suunnittelu-yhteiskunnan nousu ja usko asiantuntijuu- teen näyttävätyvät kuitenkin kummallisesti tarkasteltaessa kielenopetusta. Kun muuten asiantuntijuus ja suunnittelu olivat yleisesti ottaen optimistista, tule- vaisuuteen katsovaa, niin kielenopetuksessa asiantuntijat näkivät asian päin- vastoin pessimistisesti. Asiantuntijoiden mukaan kaikilla ei ollut kykyä kielten oppimiseen, mikä käy hyvin ilmi sodan jälkeisten komiteoiden näkemyksistä.

⁷¹⁰ Ruotsissa hyvinvointivaltion kehittämiseksi tärkeitä tutkimuksia olivat mm. Gunnar ja Alva Myrdalin tutkimukset.

⁷¹¹ Urpo Harvan teos *Ihminen hyvinvointivaltiossa* (1964) oli puolestaan eräänlainen vastine Kuusen kirjalle.

⁷¹² Peruskoulun asiantuntijuus ei tarkoittanut vain koulualan asiantuntijoita. Myös muut tahot olivat perehtyneet asiaan, näistä ehkä näkyvimpänä Väestöliitto.

Tämä asia oli aivan ylitsepääsemätön este asiantuntijoille. Asiantuntijat todistivat kahden kielen opiskelun olevan mahdotonta koko ikäluokalle.

Niin peruskoulun- kuin kielenopetuksen suunnittelu oli asiantuntijoiden käsissä aina vuodenvaihteeseen 1968 asti. Peruskoulun kielikysymyksen siirryttyä julkisuuteen asiantuntijoiden rooli alkoi kuitenkin vähetä nopeasti, kun pedagogisten perustelujen vastapainoksi alkoi tulla muitakin argumentteja: kulttuurisia ja ulkopoliittisia. Juuri tämä korostaa asiantuntijoiden perustelujen ”heikkoutta” peruskoulun kieliratkaisussa. Kielikysymys – kiista ruotsin kielestä – oli muutakin kuin pedagoginen kysymys. Peruskoulun kieliratkaisu ei syntynyt asiantuntijoiden ohjauksessa, siitä päättivät poliitikot omista lähtökohdistaan.

6.1 KIELIRATKAISUN KESKEISET HENKILÖT

Peruskoulun synty oli monivaiheinen prosessi, joka kesti toista vuosikymmentä. Peruskoulun toteutumisen kannalta tärkeä asia oli perusteellinen komiteatyö, jonka aikana ajatus yhtenäiskoulusta sai selkeän muodon ja jonka pohjalta asia saattoi edetä poliittiseen päätöksentekoon. Toinen oli poliittisen enemmistön, erityisesti Maalaisliiton/Keskustapuolueen, siirtyminen yhtenäiskoulun kannalle 1960-luvun alussa. Kolmas oli vasemmiston voitto ja kansanrintamahallituksen muodostaminen. Näiden kolmen suuren linjan lisäksi voidaan nostaa esille yksittäisiä henkilöitä, joilla oli suuri merkitys niin peruskoulun kuin kieliratkaisun toteutumisen kannalta. Ensinnäkin voidaan nostaa esille opetusministerit, R. H. Oittinen ja Johannes Virolainen. Koska kielikysymys ratkesi asiantuntijoiden esittämien pedagogisten argumenttien sijaan poliittisin perusteluin, tulee tarkastella myös poliittisen johdon kantoja. Tällöin esille täytyy nostaa politiikan huippu: presidentti Urho Kekkonen, ulkoministeri Ahti Karjalainen ja pääministeri Mauno Koivisto. Lisäksi on tarkasteltava RKP:n puheenjohtaja Jan-Magnus Janssonia ja hänen toimintaansa kieliratkaisussa.

Miksi Oittisen yhden kielen linja hävisi?

Peruskoulun toteutumisen kannalta varmastikin ensimmäiseksi mainittava henkilö on kouluhallituksen pitkäaikainen pääjohtaja ja viisinkertainen opetusministeri R. H. Oittinen. Oittinen, joka edusti koulunuudistuksen asiantuntijuutta, seisoi vahvasti yhtenäiskoulun kannalla. Myös peruskoulun kielikysymyksessä hän edusti asiantuntijoiden ajamaa yhden kielen linjaa. Oittinen

seisoi vain yhden pakollisen kielen, englannin, takana.⁷¹³ Yhden kielen kannalla olivat myös komiteat, lähes koko suomenkielinen kouluväki, sivistysvaliokunnan enemmistö sekä Paasion hallitus. Huolimatta siitä, että yhden kielen kannattajia oli näin suuri joukko, peruskouluun tuli kaksi pakollista kieltä. Tämän vuoksi voidaan kysyä, miksi Oittisen yhden kielen linja hävisi.

Oittinen edusti koulunuudistuksen asiantuntijuutta, joka perustui hänen pitkään kokemukseensa kouluhallinnossa. Vuonna 1945 33-vuotias Oittinen siirtyi Työväen Akatemian johtajaksi. Johtajana hän ehti olla vajaat kolme vuotta, kun hänet kesällä 1948 kutsuttiin opetusministeriksi Fagerholmin hallitukseen. Ministerin tehtävien loputtua 1950 Oittinen nimitettiin kouluhallituksen pääjohtajaksi, jossa hän toimi aina vuoteen 1972 asti.

Oittinen oli liittynyt SDP:n jäseneksi jo nuorena. Puoluejäsenyyden kautta myös SDP hyödynsi hänen osaamistaan koulukysymyksissä. 1940-luvun lopulla Oittinen pääsi keskeiseen asemaan SDP:n ohjelmanuudistustyössä, kun puoluetoimikunta asetti 1947 neuvottelukunnan laatimaan puolueelle sivistyspoliittista ohjelmaa ja Oittinen nimitettiin sen puheenjohtajaksi. Sivistyspoliittisen ohjelman laajin ja yksityiskohtaisin osaojelma, kouluohjelma, oli pitkälti Oittisen käsialaa. Oittinen kutsuttiin puheenjohtajaksi myös SDP:n periaateohjelman laatimiseen asetettuun komiteaan, joka aloitti työn joulukuussa 1950. Komitean tarkoituksena oli laatia puolueelle uusi periaateohjelma Forsan kokouksessa 1903 hyväksytyn ohjelman tilalle. Kysymyksessä oli SDP:n toiminnan ja tulevaisuuden kannalta erittäin tärkeä ohjelma, ja puheenjohtajuus puolestaan osoitti Oittisen nauttimaa ideologista arvostusta puolueessa. Tästä huolimatta Oittinen ei pyrkinyt niinkään etenemään poliittisella uralla, vaan hänelle ilmeisesti riitti toimiminen puolueen ideologisten kysymysten parissa. Edellisestä johtuen hän ei myöskään valinnut puoltaan puoluehajaannuksessa, vaan pikemminkin pyrki sovitteluun riitoja.⁷¹⁴

Oman puolueensa kulttuuripoliittisten komiteoiden lisäksi Oittinen oli mukana lukuisissa valtioneuvoston asettamissa koulunuudistusta suunnittelevissa komiteoissa.⁷¹⁵ Maaliskuussa 1956 valtioneuvosto asetti Kouluohjelmakomitean, jonka puheenjohtajaksi Oittinen kutsuttiin. Helmikuussa 1964 valtioneuvosto asetti Peruskoulukomitean, jonka puheenjohtajaksi kutsuttiin

⁷¹³ Kielikeskustelun aikana, syksystä 1966 kevääseen 1968, yhden kielen valinta ruotsinkielisessä koulussa vaihteli moneen otteeseen. Välillä kielenä esitettiin englantia ja välillä toista kotimaista, suomea.

⁷¹⁴ Ripatti 1992, 144–152.

⁷¹⁵ Oittinen toimi myös vuosina 1950–54 toimineen Oppikoulukomitean puheenjohtajana.

jälleen Oittinen. Peruskoulukomitean ehdotuksen pohjalta asetettiin Koulun-uudistustoimikunta, joka aloitti työnsä joulukuussa 1965. Tämän komitean puheenjohtajaksi kutsuttiin L. Arvi P. Poijärvi. Vaikka Oittista ei pyydetty Kou-lun-uudistustoimikunnan puheenjohtajaksi, tuli hänelle kuitenkin tärkeä rooli peruskoulun toteutumisen kannalta, kun Oittinen nimitettiin opetusministe-riksi Paasion hallitukseen toukokuussa 1966.

Opetusministerin tehtävä Paasion hallituksessa oli kaikkiaan viides minis-teritehtävä Oittiselle.⁷¹⁶ Oittisen arvostusta opetusministerinä kuvaa hyvin se, että vuosina 1948–68 Oittinen valittiin joka kerta opetusministeriksi SDP:stä, kun opetusministerin salkku osui puolueelle. Tämän lisäksi Oittinen nimitet-tiin kaksi kertaa virkamieshallituksen opetusministeriksi.

SDP:n kevään 1966 vaalivoiton jälkeen muodostettu kansanrintamahallitus päätti SKDL:n 18 vuotta ja SDP:n 7 vuotta jatkuneen oppositiokauden. Kan-sanrintamahallituksen SDP:n ministereistä Oittisen lisäksi vain pääministeri Paasiolla oli aikaisempaa ministerikokemusta. Tämä lisäsi Oittisen painoarvoa SDP:n ministerinä. Paasio kuvaa muistelmissaan hallitusneuvotteluja ja minis-tereiden valintaa:

Reino Oittisen valinta opetusministeriksi oli aivan luonnollinen ja johdon-mukainen ratkaisu. Kouluhallituksen pääjohtajana hän oli kouluasioihin ja kulttuuritoimintaan syvästi perehtynyt mies ja vuosikautia tehnyt suunnitelmia koululaitoksen kehittämiseksi. Hänelle varattiin mahdollisuus viedä suunnitelmansa päätökseen. Hänellä oli monipuolista kokemusta, ministe-rinäkin moneen otteeseen. Epäilen, tuleeko Oittisen tasoista opetusministe-riä enää milloinkaan.⁷¹⁷

Paasion edellä kuvaama luonnehdinta Oittisesta ja hänen suuresta kokemuk-sestaan pitkälti selittää sen, miksi SDP:n sisällä – puolue-elimissä – ei Paa-sion hallituksen aikana syntynyt paljoakaan keskustelua peruskoulusta eikä siihen sisältyvästä kieltenopetuksesta. Oittisen ajaman yhden kielen linjan lä-hes kritiikitön hyväksyminen puolueen sisällä tuntuu sitäkin erikoisemmalta, kun muistaa SDP:n perinteisen pohjoismaisen linjan sekä tuen kaksikieliselle Suomelle. Tämän lisäksi SDP:llä oli ja on oma ruotsinkielinen järjestö, jonka toimintaa epäilemättä vaikeutti emopuolueen asenne peruskoulun kielikysy-

⁷¹⁶ Tätä ennen hän oli toiminut opetusministerinä Fagerholmin yhden puolueen vähemmistö-hallituksessa (29.7.1948–17.3.1950), Kekkosen III hallituksessa (20.9.1951–9.7.1953), sekä kahdessa virkamieshallituksessa, von Fieandtin hallituksessa (29.11.1957–26.4.1958) ja Leh-don hallituksessa (18.12.1963–12.9.1964).

⁷¹⁷ Paasio 1980, 250–251.

myksessä. Paasion hallituksen aikana puolue luotti Oittisen kokemukseen ja näkemyksiin peruskoulukysymyksessä ja sen kieliratkaisussa. Se, miksi Oittiseen luotettiin, perustui hänen osaamiseensa koulunuudistuksen pedagogisissa kysymyksissä – Oittinen edusti asiantuntijuutta.

Oittiselle peruskoulun kielikysymys oli koulun sisäinen asia. Presidentinvaalien ja hallitusneuvottelujen uuden käänteen myötä Oittisen linjasta muodostui selkeä ongelma poliittiseksi muodostuneessa kielikysymyksessä. Asia käy hyvin ilmi SDP:n puolue-elimissä käydyistä keskusteluista. Tässä uudessa poliittisessa tilanteessa Oittisen yhden kielen linja nähtiin SDP:n sisällä erehdyksenä, joka oli antanut RKP:lle avaimet taktikointiin ja voittojen keräämiseen.

Oittisen oma pitkäjänteinen työ yhtenäiskoulun puolesta auttoi peruskoulun toteutumisessa. Toisaalta yksisilmäinen takertuminen kielikysymykseen himmensi hänen saavutustaan peruskoulun ”suurena miehenä”. Jos ajatellaan Oittisen motiiveja kielikysymyksessä, voidaan sanoa, että hän oli oppilaiden oppimisedellytyksiä huomioonottavan ja mahdollisimman laajoja vaihtoehtoja tarjoavan peruskoulun puolella.⁷¹⁸ Asiaan ei liittynyt puoluepoliittista, kielipoliittista eikä muutakaan politikointia. Monista yhteyksistä voi lisäksi päätellä, että Oittisella ei ollut mitään itse ruotsin kieltä vastaan. Hän oli ollut nuoruudessaan saakka vahva pohjoismaisuuden vaalija ja siten ollut mukana monissa pohjoismaisissa hankkeissa. Lisäksi hänellä oli ilmeisen toimivat suhteet Ruotsin Skolöverstyrelsen (kouluhallitus) viranomaisiin, mistä kertovat lukuisat vierailut Ruotsiin sekä kirjeenvaihto.⁷¹⁹

Edellisiä perusteluja tukee *Ylioppilaslehd*en kirjoitus Oittisesta 29.3.1968. Artikkelissa ihmetellään Oittisen korvaamista Virolaisella juuri koulunuudistuksen kiihkeimmässä vaiheessa sekä pohditaan Oittisen ominaisuuksia:

Oittinen ei ole mikään täysverinen poliitikko. Aikoinaan hän yritti eduskuntaan, mutta luopui tuota pikaa kun ihmiset eivät ymmärtäneet äänestää häntä. Oittinen ei ole vaivautunut miellyttämään kansanjoukkoja, pikemminkin hän on pyrkinyt esiintymään sarkastisen välinpitämättömästi ison yleisön edessä. Sosialidemokraattisessa puolueessa hän on pysynyt poissa näkyviltä paikoilta, mutta on ollut tiiviisti mukana ideologisessa taustatyössä.⁷²⁰

⁷¹⁸ Tämä käy ilmi monesta lähteestä. Esim. nimimerkki Frimanille lähetetystä avoimesta kirjeestä. Ks. myös luku 5.1.

⁷¹⁹ Verksledning, VL, Generaldirektör Hans Löwbeers korrespondens 1962–68. Skolöverstyrelsens arkiv; Ripatti 1992, 256–257, 282–283.

⁷²⁰ Ylioppilaslehti 29.3.1968. ”Oittisen aika”

Lehden luonnehdinta Oittisesta on kuvaava. Oittinen pystyi ajamaan pitkän prosessin rinnakkaiskoulusta yhtenäiskouluun, mutta kielikysymyksessä, josta kevättalvella 1968 muodostui poliittinen kysymys, hän ei osannut toimia kuten poliittinen kysymys edellyttää. Oittinen ei ollut ensisijaisesti poliitikko. Sen sijaan entinen pääministeri, nelinkertainen opetusministeri, sekä Keskustapuolueen puheenjohtaja Johannes Virolainen, ymmärsi, kuinka toimia päivänpoliittiseksi kysymykseksi nousseessa kielikiistassa.

Miksi Virolaisen kahden kielen linja voitti?

Kuten edellä on todettu, Oittinen oli yhden kielen linjassaan yhdenmukainen. Sitä samaa voi sanoa Johannes Virolaisesta. Myös hän ajoi taipumatta omaa linjaansa: ruotsin kielen opetusta kaikille oppilaille. Kuinka sitten Virolainen onnistui taivuttamaan ensinnäkin hallituksen ja toiseksi oman puolueensa enemmistön kahden kielen linjalle? Miksi Virolaisen edustama kahden kielen linja voitti?

Vaikka peruskoulun kielikysymys erotti Oittisen ja Virolaisen, olivat he yhtenäiskoulusta ja sen tarpeellisuudesta yhtä mieltä. Lisäksi heitä yhdisti kiinnostus kulttuuripoliittikkaa ja koulukysymyksiä kohtaan. Myös Virolainen oli ollut mukana oman puolueensa ja valtioneuvoston asettamissa kulttuurikysymyksiä käsittelevissä toimikunnissa. Virolainen oli ollut jäsenenä Karjalaisen hallituksen koulunuudistusta käsittelevässä ministerivaliokunnassa⁷²¹ sekä Peruskoulukomiteassa ennen pääministerin tehtävää. Lisäksi toimiessaan kolmatta kertaa opetusministerinä Virolainen nimitti Kouluohjelmakomitean.⁷²² Neljännen ja viimeisen kerran Virolainen oli opetusministerinä Koiviston I hallituksessa, jolloin säädettiin peruskoulun puitelaki ja kahden kielen ohjelma.

Toimiessaan edellä mainitussa ministerivaliokunnassa Virolainen sai huomata, kuinka erimielisiä koulualan ammattilaiset olivat koulukysymyksistä. Ammattipoliitikkona hän ymmärsi, että yhtenäiskoulu ei ikinä tulisi toteutumaan ilman asian poliittista ohjausta.⁷²³ Tämä kokemus varmasti vaikutti myös Virolaisen myöhempään toimintaan koulunuudistuksessa: peruskoulun ja erityisesti sen kieltenopetuksen ajaminen oli poliitikkojen tehtävä. Sitä ei voinut jättää vain koulualan ammattilaisille.

⁷²¹ Koulujärjestelmäkysymystä käsitelleen ministerivaliokunnan arkisto, 540 243:1. KA.

⁷²² Virolainen oli opetusministerinä Kekkonen IV hallituksessa (9.7.1953–17.11.1953), Törnegrénin hallituksessa (5.5.1954–20.10.1954) sekä Fagerholmin II (3.3.1956–27.5.1957).

⁷²³ Virolainen 1969, 329–335.

Virolainen oli 1960-luvun alussa julkisesti ilmaissut kantansa ruotsin kielen tärkeydestä, johon esimerkiksi Ruotsin Helsingin lähetystö oli kiinnittänyt huomiota.⁷²⁴ Myös lehdet kirjoittivat asiasta 1960-luvulla. Tästä voidaan asettaa kysymys, miksi Virolainen viimeistään 1960-luvulta alkaen piti ruotsin kielen merkitystä tärkeänä? Miksi hän myöhemmin ajoi peruskouluun kaikille pakollista ruotsin kielen opetusta?

Johannes Virolainen oli syntynyt Viipurin maalaiskunnan Yläsommen kylässä, jossa perhe viljeli noin 70 hehtaarin Myllymäki-nimistä tilaa. Perheen kahdeksasta lapsesta Johannes lähetettiin Viipurin oppikouluun opiskelemaan. Virolaisen omien sanojen mukaan koulunkäynti ja erityisesti kielenopiskelu sujuivat häneltä helposti. Monikielinen, viipurilainen tausta vaikutti myös Virolaisen mukaan siihen, että hän ei myöhemmin opiskeluaikana Helsingissä voinut ymmärtää ruotsin kielen asemaan kohdistuvaa painostusta. Virolainen ei osallistunut 1930-luvun mielenosoituksiin ruotsin kieltä vastaan. Ensimmäisissä sodan jälkeisissä vaaleissa Virolainen valittiin eduskuntaan. 1940-luvun lopulla Virolainen osallistui Maalaisliiton ideologiseen kehittämiseen. Samaan aikaan hän alkoi lisäksi luoda suhteita ulkomaille, lähinnä Pohjoismaihin. Virolainen seurasi varsin tarkasti pohjoismaista politiikkaa. Merkille pantavaa tässä on juuri se, että Virolainen oli kiinnostunut länsisuhteiden kehittämisestä eikä ollut yksinomaan kiinnostunut Neuvostoliitosta, kuten useammat muut aikalaispoliitikot. Virolaisen ajatus pohjoismaisesta yhteistyöstä alkoi jo 1940-luvun lopulla.⁷²⁵

Ei Virolaisen ajatus ruotsin kielen tukemisesta ollut kuitenkaan mikään sisäsyntyinen asia. Sodan jälkeisessä maanhankintalain käsittelyn yhteydessä hän oli vastustanut Paasikiven ajamaa kielipykälää. Toki tässä Virolaisen motiivina oli ennemminkin ajaa siirtokarjalaisten asiaa kuin vastustaa ruotsinkielistä vähemmistöä.⁷²⁶

Virolainen itse on perustellut ruotsin kielen kantaansa moneen otteeseen. Perusteluista voi huomata selkeän eron siinä, mitä hän peruskoulun kielikysymyksen aikaan julkisesti esitti ja siinä, mitä hän myöhemmin kirjoissaan esittää. Tämän voi nähdä selkeänä esimerkkinä siitä, että 1960-luvun Suomessa kielikysymyksen ulkopoliittista ulottuvuutta ei voinut lausua ääneen. Sen sijaan myöhemmin 1980-luvulla tämä oli jo mahdollista.

⁷²⁴ Ks. myös luku 4. johdanto.

⁷²⁵ Seppinen 2002, 14–49.

⁷²⁶ Virolainen 1988, 308–312.

Kieliratkaisun perusteluista voi huomata Virolaisen aseman Keskustapuolueen puheenjohtajana sekä eräänlaisen puoluepolitiikan yläpuolella olevan ”valtiomiestason” roolin. Virolaisen eri rooleissa antamat perustelut kieliohjelmalle tulevat esille monesta yhteydestä. RKP:n eduskuntaryhmän kokouksessa Virolainen kuvasi ministerivaliokunnan tekemää kahden pakollisen kielen ratkaisua ”suunnattomaksi voitoksi”⁷²⁷ Suomen kaksikielisyydelle. *Suomenmaassa* heti eduskunnan puitelakipäätöstä seuraavana päivänä julkaistussa artikkelissa Virolainen puolestaan perusteli peruskouluratkaisua toisesta näkökulmasta: ”Uusi järjestelmä vasta tuo Suomen kansan kaikki lahjakkuusreservit tehokkaan koulutuksen piiriin.” Eduskunnassa säädettyä kahden pakollisen kielen ohjelmaa Virolainen perusteli ensinnäkin sillä, ”että peruskoulun taso ei kieltenopetuksen osalta saisi laskea siitä, mitä se nykyisessä keskikoulussa on” sekä jatkoi:

Minä olen henkilökohtaisesti katsonut tätä asiaa suomenkielisen väestön kannalta ja nimenomaan myös maaseudun lasten kannalta. Minulla on sellainen vakaumus, että ne lapset, jotka nyt jäävät ilman keskikouluopetusta, ovat lahjakkuudeltaan ainakin niiden veroisia, jotka nyt jo käyvät keskikoulu. Näin ollen näiden lasten takia ei tarvitse opetuksen tasoa laskea. Toisaalta katson, että jos kaksi kieltä ei ole koulussa pakollisena, niin ennen muuta maaseudun lapset joutuvat tyytymään vain yhden kielen varaan ja jäävät muista selvästi jälkeen.

Edellisistä perusteluista voi huomata Virolaisen aseman Keskustapuolueen puheenjohtajana.⁷²⁸ Lehtikirjoituksessa hänelle on tärkeitä juuri *suomenkielinen* väestö. Painottamalla tätä Virolainen varmastikin halusi poistaa käsityksiä, että hän olisi ajanut kieliratkaisua yksin Suomen ruotsinkielisen väestön oikeuksien puolustamiseksi. Tätä tukee myös se, että Virolainen ei kirjoituksessa vetoa Suomen kaksikieliseen kulttuuriin, päinvastoin kuin RKP:n eduskuntaryhmän kokouksessa. Vetoamalla *maaseudun* lapsiin ja heidän tasaveroisiin mahdollisuuksiin opiskella kieliä Virolainen korosti juuri maaseudun äänestäjäkunnan tunteja. Lisäksi edellisistä perusteluista voi huomata, että Virolainen ei lainkaan kannattanut väitettä, jonka mukaan olisi pedagogisesti mahdotonta opettaa kahta kieltä koko ikäluokalle. Kirjoituksessaan Virolainen jatkoi:

Pidän myös välttämättömänä, kuten varmaan pääosa muistakin kahden kielen kannattajista, että Suomi kehittää yhteyksiään muihin Pohjoismaihin.

⁷²⁷ Sanatarkasti ”oerhörd triumf”. Svenska riksdagsgruppens protokoll 1968. (25.4.1968) SCA.

⁷²⁸ Tätä varmasti korosti myös itse lehti. Keskustapuolueen pää-äänenkannattaja Suomenmaassa oli luonnollisesti tärkeitä argumentoida juuri oman puolueen kannalta tärkeitä asioista.

Suomalaiset eivät selviydy pohjoismaisessa yhteistyössä, elleivät he ainakin auttavasti osaa ruotsia.⁷²⁹

Tässä Virolainen tulee perusteluissaan lähelle Paasikiven ruotsin kielen kantaa, mikä taas korostaa hänen rooliaan valtiomiestason poliitikkona. Tätä Paasikiven ajamaa kielikysymyksen ulkopoliittista ulottuvuutta Virolainen ei kuitenkaan lehtikirjoituksessaan perustellut termillä ”ulkopoliitikka”, se kun oli varattu vain presidentille. Sen sijaan myöhemmissä kirjoituksissa Virolainen useasti vetosi Paasikiven linjan mukaiseen kielikysymyksen ulkopoliittiseen ulottuvuuteen.⁷³⁰ Kirjassa *Kuvat kulkevat – Henkilökuvia ja tapahtumia 1930-luvulta alkaen* Virolainen muistelee Paasikiven kanssa käymiään keskusteluja ja silloisen presidentin ajatusta ruotsin kielen erityisasemasta Suomessa. Virolainen kirjoittaa:

Omaksuin Paasikiven opetukset ja nimenomaan opetusministerinä toimiesani sovellutin niitä, kun toteutettiin peruskoulun uudistus 1968 säädetyn puitelain mukaan. [...] Paasikiven tavoin olen jatkuvasti korostanut, että peruskoulun vieraankielen opetus on mitä suurimmassa määrin ulkopoliittinen suuntakysymys. Poliitikkojen eikä pedagogien on ratkaistava ongelma.⁷³¹

Myös toisessa kirjassa *Sanoi Paasikivi – Muistelmia 1940-luvun vaikeilta vuosilta* Virolainen toistaa Paasikiven ajatuksia ruotsin kielen merkityksestä Suomessa ja juuri kouluopetuksessa. Virolainen tuo esille Paasikiven kannan, jonka mukaan suomenkielisen väestön on osattava sen verran ruotsia, että he pystyvät pitämään välittömiä kontakteja Pohjoismaihin. Virolainen siteeraa Paasikiveä:

Pitäkää huoli siitä, että suomenkielisissä kouluissa opetetaan riittävästi ruotsia! Jos ruotsin opetuksen lopetatte, tilalle voi tulla jokin toinen vieras kieli – ja minä vakuutan, ettei se ole espanja!⁷³²

Edellinen kommentti ei voi olla viittaamatta venäjän kielen opiskeluun. Tämä uhkakuva oli toisen tasavallan aikana aivan todellinen. Venäjän kielen opetus oli säädetty pakolliseksi aineeksi kaikissa Neuvostotasavalloissa, mukaan lukien Baltian maat, sekä useimmissa Varsovan liiton maissa. Tämä perustelu puuttui täysin suomalaisesta 1960-luvun argumentoinnista. Toisaalta aihe kos-

⁷²⁹ Suomenmaa 25.5.1968. ”Peruskoulun tavoitteena kansanvaltainen ja sosiaalinen koulu” Johannes Virolaisen artikkeli.

⁷³⁰ Ks. myös luku 2.2.

⁷³¹ Virolainen 1994, 91–92.

⁷³² Virolainen 1983, 198–199.

ketti suoraan Neuvostoliittoa, jolloin se automaattisesti kuului itesesensuuriin piiriin kuuluviin puheenaiheisiin.

Virolainen perusteli ruotsin kieltä oppilaiden tasa-arvolla ja juuri alueellisella, maaseutua tukevalla tasa-arvolla. Tästä perustelusta voi kuulla tärkeän keskustalaisen poliittisen arvon, aluepolitiikan. Tämän lisäksi hän perusteli ruotsin kieltä sen tärkeällä merkityksellä pohjoismaisessa yhteistyössä, joka oli osa ulkopoliittikkaa. Virolaisen muistelmista löytyy myös kolmas näkökulma, jolla kahden kielen ohjelmaa oli hyvä perustella omassa puolueessa. Kirjassa *Valtioneuvos muistelee – Yhteistyöni Urho Kekkosen kanssa vuosina 1933–1981* Virolainen muistelee puitelain syntyaikoja. Hänen mukaansa peruskoulun kieliratkaisun yhteydessä Keskustapuolue pystyi muuttamaan lähes koko itsenäisyyden ajan olemassa ollutta poliittista asetelmaa. Virolainen kirjoittaa:

Ennen sotia ja vielä aika pitkään sen jälkeen oli vallalla sellainen käsitys, että Suomen ruotsinkielinen vähemmistö pystyi puolustamaan perusoikeuksiaan vain yhteistyössä suomalaisen vasemmiston, lähinnä sosiaalidemokraattien kanssa. Meidän [Kekkonen ja Virolainen] tarkoituksemme oli muuttaa tätä asetelmaa: kaikkien maamme puolueiden on tunnustettava ruotsinkielisen vähemmistön perusoikeudet.⁷³³

Tämä perustelu istuu hyvin vuonna 1967 alkaneeseen keskiryhmien yhteistyöhön, jolla pyrittiin vahvistamaan poliittisen keskustan voimaa ajan vasemmistolaispaineessa. Toisaalta puolue-elimien pöytäkirjoista ei voi löytää edellisestä mitään viitteitä. Tämä antaa vahvan oletuksen siitä, että kielikysymyksen kiinnittyminen keskiryhmien yhteistyöhön on ennemminkin jälkiviisautta, kuin sen aikaista poliittista suunnitelmaa. Samoin ajatus siitä, että Keskustapuolueella kieliratkaisun tarkoituksena olisi ollut murtaa Virolaisen mainitsema vasemmiston ja RKP:n yhteistyö kielikysymyksessä, tuntuu jälkiviisaudelta. Ei SDP ruotsin kielen asemaa Suomessa kyseenalaistanut peruskoulun kielikysymyksen yhteydessä. Puolue oli vain lojaali Oittisen edustamalle asiantuntijudelle ja hyväksyi ajatuksen siitä, että kahden kielen opetusta ei voinut toteuttaa.

Virolaisen kahden kielen linjan onnistumisen kannalta ratkaisevaa oli se, että hallitusneuvotteluiden yhteydessä kielikysymyksestä muodostui päivänpoliittinen kysymys. Tämän taustalla oli monta täysin erillistä asiaa, jotka ”loksahtivat” yhteen keväällä 1968. Aivan aluksi taustalla oli poliittisen johdon pyrkimys talouden tasapainottamiseksi vuoden 1967 devalvaation jälkeen. Talouden tasapainottaminen oli tarkoitus hoitaa palkka- ja hintasopimuksella:

⁷³³ Virolainen 2000, 155–158.

tulopoliittisella kokonaisratkaisulla ja sen toisella instrumentilla valtuuslailla. Tämän toteuttamiseksi Kekkonen ajoi pääministeriksi Koivistoa, jonka oletti parhaiten suoriutuvan tehtävästä. Valtuuslain säätämisen kannalta taas oli tärkeätä hallituspohjan laajentaminen johtuen valtuuslain säätämiseen tarvittavasta määräänemmistöstä eduskunnassa. Tämä valtuuslain edellyttämä määräänemmistö antoi RKP:lle suuren painoarvon hallitusneuvotteluissa, kun liberaalit ja kokoomus kieltäytyivät hallitusyhteistyöstä.

Tässä vaiheessa tulee mukaan Virolainen, joka oli varmastikin aktiivisin henkilö saamaan RKP mukaan hallitukseen. Keskustapuolueelle RKP:n mukaantulo oli tärkeä asia, koska se toisi lisää porvarillisia voimia muuten vasemistolaiseen hallitukseen. Hallitusneuvotteluiden yhteydessä RKP sai ututettua osallistumiselleen hinnaksi peruskoulun kielikysymyksen, ja tämä varmasti sopi hyvin myös Virolaiselle.⁷³⁴ Virolaisen tultua opetusministeriksi asia siirtyi ministerivaliokunnalle, joka ryhtyi pohtimaan kielenopetusta hallitusohjelman mukaisesti. Tämän jälkeen ratkaiseva askel oli Virolaisen johtaman ministerivaliokunnan uusi esitys kirjata kielikohta asetuksella lakitekstin sijaan. Tällöin kahden kielen linja oli helpompi viedä läpi hallituksessa. Tämän jälkeen kieliratkaisun ajaminen jäi hallituspuolueiden johtohenkilöiden tehtäväksi heidän omissa puolueissaan, koska he olivat sitoutuneet hallitusohjelmaan kirjattuun kielenopetuksen tarkistamiseen. Kielikysymys kiinnittyi hallitusyhteistyöhön ja siten aivan toisenlaiseen logiikkaan kuin asiantuntijoiden perustelut.

Presidentti Kekkonen ja peruskoulun kielikysymys

Edelliset päivänpolitiikkaan liittyvät perustelut eivät kuitenkaan täysin riitä selittämään toteutunutta kieliratkaisua. Tämän vuoksi on lähdeittävä etsimään selitystä aivan suomalaisen politiikan huipulta. Mitä presidentti Kekkonen teki peruskoulun kieliratkaisussa, vaikuttiko hän kieliratkaisuun?

Edellä mainituista Virolaisen muistelmista löytyy mielenkiintoinen kohta, joka viittaa presidentti Kekkonen aktiivisuuteen kieliratkaisussa. Virolainen kirjoittaa kevään 1968 tapahtumista:

Silloin Paasion johtama hallitus erosi ja Koivisto muodosti ensimmäisen hallituksensa keväällä 1968. Olin siinä opetusministeri. *Kekkonen kanssa neuvoteltuani*⁷³⁵ esityksen käsittely pysäytettiin. Asia meni suureen valiokuntaan ja siellä jaostoon. Jaosto kirjoitti esityksen lähes kokonaan uudes-

⁷³⁴ Tosin ajatus Paasion hallituksen kieliratkaisun korjaamisesta oli noussut esille myös ulkoministeri Karjalaisen toimesta Keskustapuolueen ryhmässä.

⁷³⁵ Kursivointi J.V.

taan. Kekkonen yhtyi käsitykseen siitä, että Suomen peruskouluissa on opetettava kahta vierasta kieltä, ruotsia ja englantia, eikä vain englantia, kuten Paasio ja Oittinen olivat ehdottaneet.⁷³⁶

Sitä, neuvotteliko Virolainen Kekkonen kanssa puitelaista ja sen kielikohdasta, on vaikea todistaa. Kummankaan päiväkirjoista ei löydy viitteitä asiasta. Virolaisen muistelun todistusarvoa heikentää vielä se, että siitä löytyy aivan konkreettinen virhe. Puitelakiasia ei mennyt suuren valiokunnan jaostoon, eikä sitä kirjoitettu siellä uudestaan, vaan opetusministeriössä Voitto Kallion toimesta. Toisaalta näihin aikoihin Virolaisella oli tapana keskustella säännöllisesti poliittisesti ajankohtaisista aiheista Kekkonen kanssa, tosin aivan epävirallisesti.⁷³⁷ Tämä kaikki on kuitenkin vain muistelmiin kirjattua muistelua, ilman mitään konkreettista näyttöä. Siksi onkin tarkasteltava Kekkonen toimia sen lähdeaineiston avulla, mitä on saatavissa. Se kuitenkin on selvää, että Kekkonen ilmaisi kielikantansa presidentinvaalikampanjan yhteydessä vuodenvaihteessa 1968.⁷³⁸ Mutta ensin, mikä oli Urho Kekkonen suhde Suomen ruotsinkieliseen väestöön ja itse ruotsin kieleen?

Urho Kaleva Kekkonen syntyi 3.9.1900 Pielavedellä vaatimattomiin olosuhteisiin. Kekkonen elämänsäkaareen liittyivät oleellisesti vuoden 1918 sisällissota sekä sen jälkeinen kansan kahtiajakautuminen, 1920- ja 30-lukujen kieliriidat sekä toinen maailmansota ja sen jälkeinen toisen tasavallan sisä- ja ulkopoliittinen suunnanmuutos.

Kekkonen varhaisesta ideologisesta suuntautumisesta kertoo hänen toimimisensa sisällissodassa valkoisten joukkojen ryhmäpäällikkönä ja myöhemmin Kajaanin suojeluskunnassa. Syksyllä 1921 Kekkonen kirjoittautui lainopilliseen tiedekuntaan Helsingin yliopistossa. Yliopistoaikana aitosuomalaisuus, Akateeminen Karjalaseura sekä Suomalaisuuden Liitto olivat lähellä Kekkoa. Samaan aikakauteen liittyi myös aitosuomalaisten toimet ruotsin kielen heikentämiseksi lainsäädännöllä. Aitosuomalaisessa hengessä myös Kekkonen kritisoi ruotsin kielen asemaa lehtikirjoituksissaan. Nuoruusvuosina Kekko-

⁷³⁶ Virolainen 2000, 157.

⁷³⁷ Olli Saarelan haastattelu 2013; Ks. myös Suomi 1994, 204.

⁷³⁸ Monessa yhteydessä on esitetty väite, jonka mukaan peruskoulun kielikysymyksen ratkaisu olisi liittynyt presidentti Kekkonen uudelleenvalintaan. Toisaalta on esitetty näkemyksiä siitä, että kieliratkaisu olisi sovittu jo vuoden 1966 hallitusneuvotteluiden yhteydessä, jossa myös otettiin esille kansanrintamapuolueiden tuleminen Kekkonen ehdokkuuden taakse. Näissä väitteissä ei kuitenkaan ole perää. Väitteiden pääongelma on siinä, että ne eivät kestä kriittistä ajattelua, kun asiaa tarkastellaan tapahtumien kulun kautta. Ks. esim. Ekberg 1997, 386–392; Isohookana-Asunmaa 2006, 93–94.

nen oli selkeästi valkoinen aitosuomalainen. Tämä näkyi hänen asenteessaan niin kommunisteihin kuin kielikysymykseen.⁷³⁹

Vuosi 1936 oli Kekkoselle käänntekevä. Tuolloin hän väitteli lakitieteen tohtoriksi ja pääsi ensimmäiselle kaudelle eduskuntaan. 1930-luvulla Kekkoson suhtautuminen kommunisteihin lientyi ja aloittaessaan kansanedustajana hän kuului Maalaisliiton eduskuntaryhmän vasempaan laitaan. Kansanedustajana Kekkonen ymmärsi jo varhain, että yhteistyö vasemmiston kanssa oli poliittisesti järkevämpää kuin aikaisempi oikeistopoliitiikka. Tästä huolimatta Kekkoson vastustajat näkivät hänet 1930-luvun lopulla ”vaarallisena” miehenä. Ruotsin UD:n arkistossa on 1930-luvulta hyvin osuvia luonnehdintoja Kekkosesta: ”Fanaattinen ja paatunut ruotsinvihaaja.”⁷⁴⁰ Toki tämä kritiikki on asetettava omaan yhteyteensä. UD:lla oli selkeä huoli ruotsin kielen aseman turvaamisesta Suomessa.

Jatkosodan päätyttyä Kekkonen, kuten tunnettua, viimeistään teki täyskäännöksen politiikassa ja erityisesti suhtautumisessaan Neuvostoliittoon. Entisestä perivihollisesta oli nopeasti tehtävä ystävä Paasikiven viitoittaman näkemys mukaisesti. Tähän poliittiseen täyskäännökseen kuului myös uusi linja suhteessa suomalaisiin kommunisteihin sekä ulkomaailmaan. 1950-luvulle tultaessa tärkeiksi kumppaneiksi tulivat Neuvostoliiton lisäksi YK ja Pohjoismaat, erityisesti puolueeton Ruotsi. Sisäpolitiikassa Kekkoson uusi asennoituminen näkyi myös suhteessa suomenruotsalaisiin ja ruotsin kieleen. Entisestä ”ruotsinvihaajasta” oli viimeistään presidentiksi tultua tullut kaksikielisen kulttuurin puolestapuhuja.⁷⁴¹

Presidentti Kekkoson julkitulo peruskoulun kielikysymyksessä tapahtui hänen presidentinvaalikampanjassaan, jossa hän perusteli ruotsin kielen merkitystä kansallisella kulttuurilla ja pohjoismaisella yhteistyöllä. Mitkä sitten olivat presidentti Kekkoson motiivit peruskoulun kielikysymyksessä? Yksi julkisuudessa esitetty motiivi on se, että Kekkonen ajoi ruotsin kieltä saadakseen RKP:n äänet valitsijamiesvaaleissa.⁷⁴² Toisaalta voidaan kysyä, olivatko RKP:n äänet kovinkaan suuri valttikortti presidenttipelissä. RKP:ssä ei ollut saatu koko kenttää Kekkoson vaaliliiton taakse, vaan se oli jakaantunut kaikkien kolmen

⁷³⁹ Hyvän johdatuksen tähän antaa Ari Uinon väitöskirja *Nuori Urho Kekkonen*. Uino 1985.

⁷⁴⁰ Sanatarkasti ”fanatiska och obotfärdige svenskhatare”. von Heidenstamin raportti Beck-Friisille 4.5.1937. HP 1 D, BAH.

⁷⁴¹ Oivaltava johdatus Kekkoson suhteesta Ruotsiin ja ruotsin kieleen löytyy professori Henrik Meinanderin *Kekkografia* kirjan historiaesseistä. Meinander 2010, 124–128, 137–151.

⁷⁴² Esim. Aho 1996, 63–65.

ehdokkaan kanssa.⁷⁴³ Tästä syystä Kekkonen takana oli vain osa RKP:n äänistä ja kun vielä muistetaan kesän ja syksyn 1967 aikana suoritettujen mielipidetutkimusten kannatusluvut, 70–80 % äänistä, tämä väite menettää entisestään merkitystään. Kekkonen uudelleenvalinnalle varmasti tärkeintä oli vasemmiston saaminen vaaliliittoon.⁷⁴⁴

Vaikka Kekkonen ajatuksia ei voida tietenkään yksiselitteisesti tulkita,⁷⁴⁵ voidaan kuitenkin väittää, että Kekkonen motiivina peruskoulun kieliratkaisussa oli kaksikielisen Suomen säilyttäminen eli kulttuurinen kysymys. Kaksikielinen Suomi toteutti oikealla tavalla Kekkonen ajamaa kansan eheytymistä ja ajatusta siitä, että hän on koko kansan presidentti. Toinen, ja ehkä tärkein motiivi, oli ulkopoliittikka. Ruotsin kielen ja kaksikielisen kulttuurin aseman vahvistaminen olivat juuri Paasikiven mukaista ulkopoliittikkaa. Paasikiven ajatuksenahan oli se, että kaikki kysymykset, jotka koskettavat ruotsin kieltä ja suomenruotsalaisia, ovat myös ulkopoliittikkaa. Tällöin Kekkonen ajatus Paasikiven-Kekkonen-linjasta sopi luontevasti myös peruskoulun kieliratkaisuun ja Kekkonen siitä esittämään kantaan. Ruotsin kielen tukeminen oli kylmän sodan aikana aivan tietoista politiikkaa, jolla haluttiin korostaa yhteistä pohjoismaista kulttuuria, identiteettiä. Suomi oli osa Pohjoismaita, koska meillä oli yhteiseen pohjoismaiseen kieliperheeseen kuuluva kieli.

Politiikan ylätasoin toimet kieliratkaisussa

Edellä mainitut kielikysymyksen kulttuuriset ja ulkopoliittiset ulottuvuudet nostavat esille Virolaisen ja Kekkonen lisäksi myös muita henkilöitä politiikan huipulta: pääministeri Koiviston ja ulkoministeri Karjalaisen. Molempien alkuvuoden 1968 lausunnoista löytyy hienovaraisia viitteitä kielikysymyksen kiinnostumisesta Suomen pohjoismaiseen ulottuvuuteen. Ahti Karjalaisen kommentit ruotsin kielen opetuksen ottamisesta tulevaan hallitusohjelmaan ovat mielenkiintoiset juuri *ajoituksen* kannalta. Ajatus Paasion hallituksen yhden

⁷⁴³ Ekberg 1997, 404.

⁷⁴⁴ Toisaalta RKP:n äänet ja puolueen sisäiset jännitteet kiinnostivat selvästi Kekkonen. Esimerkiksi vuoden 1967 päiväkirjasta löytyy kymmeniä RKP:tä käsitteleviä lehtileikkeitä.

⁷⁴⁵ Tarkastelemalla Kekkonen arkistossa olevia kirjoituksia tai lukemalla hänen henkilökohtaisia päiväkirjojaan voi havaita, että hän ei ole kirjannut peruskoulun kielikysymyksen aikaan kielinopetuksesta sanaakaan. Tarkastelemalla toista ”vastaavaa” kulttuuripoliittista kysymystä, voidaan asiasta päätellä jotakin. Juhani Suomi kirjoittaa seuraavasti: ”Palattuaan Ruotsin kuninkaan 80-vuotispäiviltä [1962] Kekkonen ryhtyi pontevasti ajamaan Tukholmassa käydyissä keskusteluissa esiinnohjustusta kielilain muutosta, joka turvaisi Suomen vähenevän ruotsinkielisen väestön oikeudet. Kun Maalaisliiton puheenjohtaja jarrutteli asiaa, presidentti ryhtyi häntä ahdistelemaan.” Suomi 1994, 119. Kieliasia oli siis ollut Kekkoselle tärkeä asia jo ennen peruskoulun kielikysymystä.

kielen kannan korjaamisesta oli esillä jo alkuvuodesta 1968, ja mikä tärkeintä, ennen RKP:n maaliskuussa asettamaa hallituskysymykseen liittyvää kieliehtoa. Tämä antaa viitteen siitä, että julkisuudessa alkanut kielikiista oli pakottanut poliittisen johdon toimimaan kielikysymyksessä. Oliko kielikysymyksen esille ottamisessa kysymys Ruotsin valtiojohdon tai presidentti Kekkonen painostuksesta, ei käy mistään selville. Karjalainen jää kuitenkin kieliratkaisussa hyvin etäiseksi. Sen sijaan pääministeri Koivistolla oli tärkeä rooli kieliratkaisun kannalta.

Juuri Koivisto oli se henkilö, joka hallituksenmuodostajana näytti vihreätä valoa RKP:n kieliehdolle.⁷⁴⁶ Lisäksi monista RKP:n eduskuntaryhmän ja keskushallituksen pöytäkirjoista käy epäsuorasti selville, että Koivisto oli ruotsin kielen kannalla. Sama asia tulee esille myös SDP:n pöytäkirjoista. Näistä käy lisäksi ilmi Koiviston ajatuksia siitä, että kieliratkaisu olisi tullut ottaa huomioon uudessa hallituksessa, vaikka RKP ei olisikaan ryhtynyt ajamaan asiaa hallitusneuvotteluiden yhteydessä. Myös tämä antaa selkeän viitteen politiikan ylätasoon suunnitelmista korjata Paasion hallituksen kielikanta. Lisäksi täytyy muistaa, että Pohjoismaat näyttelivät tärkeää osaa Koiviston pääministeriaikana. Aloittaessaan pääministerinä keväällä 1968 Koivisto linjasi omaa ulkopolitiittista rooliaan: ”[...] pääministerillä pitää olla selkeä rooli erityisesti pohjoismaiden välisissä suhteissa, koska muuten ei ole mitään yhteistä poliittista keskustelutasoa ulkoministerien tason yläpuolella.”⁷⁴⁷ Konkreettisesti asia ilmeni läheisistä kontakteista suurlähettiläs Hägglöfin kanssa.⁷⁴⁸

Edellisten henkilöiden lisäksi voidaan nostaa esille kaksi ruotsinkielistä poliitikkoa: K.-A. Fagerholm ja Jan-Magnus Jansson. Fagerholm jää kuitenkin sivurooliin kieliratkaisussa. Vaikka Fagerholm olikin Folktingetin puheenjohtajan roolissa kielikysymyksestä yhteydessä pääministeri Paasioon ja opetusministeri Oittiseen, hänen roolinsa kieliratkaisussa jää kuitenkin vähäiseksi. Fagerholm ei veteraanipoliitikkona pystynyt vaikuttamaan kieliratkaisuun muuten kuin nostamalla asian esille omassa puolueessaan. Janssonin rooli peruskoulun kieliratkaisussa oli puolestaan hyvinkin tärkeä. Ensinnäkin Jansson

⁷⁴⁶ Eduskunnan kansanedustajien veteraanihaastattelussa Arvo Salo näkee juuri Koiviston roolin tärkeänä kieliratkaisun kannalta: ”Koivisto oli hallitusta kootessaan tullut luvanneeksi RKP:lle tämän kieliopetuksen.” Salon kommentteista voi myös nähdä sen, että Koivistolla ei varmasti-kaan ollut taakkanaan pedagogista näkemystä, jonka mukaan kielenopetus olisi mahdotonta koko ikäluokalle: ”Koivisto oli itse kaksikielinen, niin kuin tiedät, tai siis opetellut ruotsin jo varhaisessa nuoruudessaan.”

⁷⁴⁷ Koivisto 1997, 246; Lehtinen 2002, 474.

⁷⁴⁸ Koivisto 2008, 167.

sai vakuutettua RKP:n eduskuntaryhmän osallistumaan hallitukseen ja sitä kautta vaikuttamaan kieliratkaisuun. Janssonin ”radikaali poliittinen operaatio” tuottikin tulosta kun kieliratkaisu sidottiin päivänpolitiikkaan. Huolimatta vallan kulisseissa käydyistä keskusteluista korjata Paasion hallituksen kielikanta asian konkreettiseen etenemiseen tarvittiin RKP:n aktiivista otetta hallitusneuvotteluiden yhteydessä. Toinen Janssonin rooli kieliratkaisussa liittyy hänen kontaktiinsa Ruotsin lähetystöön ja hänen siellä esittämäänsä avunpyyntöön Suomen kieliratkaisussa. Avunpyynnön vaikutusta kieliratkaisuun on kuitenkin vaikea arvioida. Toisaalta tärkeintä onkin nostaa esille itse teko. Jansson oli yhteydessä vieraan vallan suurlähetystöön ja pyysi vieraan vallan edustajilta toimenpiteitä Suomen sisäisessä ratkaisussa. Viimeistään tätä kautta Ruotsin valtiosta tuli yksi toimija peruskoulun kieliratkaisussa.

Mitä eduskunnan äänestystulos kertoo?

Vaikka edellä mainitut henkilöt olivat tärkeitä kielikysymyksen kannalta, he eivät kuitenkaan päättäneet peruskoulun kieliohjelmasta, vaan päätös tehtiin eduskunnassa. Asettamalla peruskoulun puitelaki ja sen yksi kohta, kielenopetus, ajalliseen kontekstiin, voi huomata, että se oli kuitenkin vain pieni osa sen aikaista politiikkaa. Samaan aikaan oli käsillä muitakin julkisesti kiistanalaisia lakialoitteita kuten aborttilaki ja keskioluen vapauttaminen, puhumattakaan muusta kevään 1968 ajankohtaisesta kuohunnasta. Tämä taas korostaa sivistysvaliokunnan jäsenten merkitystä. Juuri he olivat perehtyneet puitelakiin ja sen kiistakohtiin. Sivistysvaliokunnan jäsenillä oli näkemys peruskoulusta ja sen sisällöstä, myös kielenopetuksesta.⁷⁴⁹ Niille kansanedustajille, jotka eivät olleet perehtyneet koulu- ja kielikysymyksiin, kyse oli ennemminkin päivänpolitiikasta.

Tarkastelemalla eduskunnan äänestystulosta puitelain 2. luvun 6 §:stä voidaan kieliratkaisun motiiveista päätellä lisää. Kielikysymyksen muuttuminen hallitusneuvotteluissa päivänpoliittiseksi kysymykseksi näkyy selvästi äänestystuloksessa. Erityisen hyvin tämä käy selville tarkastelemalla sivistysvaliokunnan jäsenten äänestyskäyttäytymistä. Joulukuisesta (1967) sivistysvaliokunnan päätöksestä pysyä hallituksen yhden kielen linjalla kahden kielen linjalle siirtyivät toukokuussa 1968 Anna-Liisa Tiekso (SKDL), Sinikka Luja (SDP), Mikko Volotinen (Kepu) ja Eino Uusitalo (Kepu). Puheenjohtaja Tiek-

⁷⁴⁹ Tosin RKP:n eduskuntaryhmässä oli harmiteltu sitä, että sivistysvaliokunnan kuultavana oli ollut pääasiassa ”Oittisen valitsemia asiantuntijoita”, jotka esittivät kahden kielen opettamisen koko ikäluokalle olevan mahdotonta.

son kannanmuutos kertoo samalla SKDL:n motiiveista: puolueelle tärkeintä oli peruskoulun toteutuminen. Tämä näkyi myös SKDL:n edustajien äänestyskäyttäytymisessä: kaikki äänestivät kahden kielen puolesta.

Päähallituspuolue SDP:ssä äänet jakaantuivat. SDP:stä kuusi edustajaa vastusti kahden kielen ohjelmaa, heistä viisi oli sivistysvaliokunnan jäseniä.⁷⁵⁰ Nämä jäsenet olivat olleet koko valiokuntatyön ajan vahvasti yhden kielen kannalla. SDP ei siis saanut kaikkia edustajia hallituksen päätöksen taakse. Puolue sai kuitenkin muut edustajat kahden kielen ratkaisun taakse, huolimatta puolueen selkeästä yhden kielen linjasta Oittisen aikana.

Vaikka Keskustapuolueen puheenjohtaja oli yksi aktiivisimmista kahden kielen kannattajista, kaikkiaan 14 edustajaa puolueesta äänesti kahden kielen ohjelmaa vastaan.⁷⁵¹ Tässä on nähtävissä äänen jakaantuminen Saalastin ja Virolaisen kesken. Tämä vastakkainasettelu oli ollut nähtävissä koko kielikysymyksen ajan puolue-elimien keskusteluissa. Saalastin ja Virolaisen aivan henkilökohtaisten näkökantaerojen lisäksi asiaan liittyi mahdollisesti muutakin. Ensinnäkin Saalastilla oli jo kodin perintönä tietty vastenmielisyyys ruotsin kieltä kohtaan.⁷⁵² Toiseksi Saalastin ryhmä koostui pääasiassa Pohjois- ja Itä-Suomen iäkkäimmistä edustajista, joiden kielikannan takana saattoi olla vanhaa maalaisliittolaista aitosuomalaisuutta.⁷⁵³ Vuosisadan alussa syntyneet edustajat kun olivat kasvaneet maailmansotien välisessä Suomessa, jolloin erityisesti Maalaisliitto oli kritisoinut avoimesti ruotsin kielen asemaa. Tätä huomiota ei tietenkään pysty konkreettisesti todistamaan. Tämän lisäksi kielikantaan saattoi vaikuttaa taloudelliset näkökulmat. Saalasti oli nostanut esille kielikeskusteluissa Itä- ja Pohjois-Suomen köyhät kunnat, joilla ei hänen mukaansa ollut mahdollisuutta kahden kielen toteuttamiseen. Hallituspuolueista Keskustapuolue sai siis huonoimmin edustajansa hallituksen kieliratkaisun taakse.

⁷⁵⁰ Kahta pakollista kieltä vastustivat Meeri Kalavainen, Ensio Partanen, L. A. Puntila, Aune Salama ja Edit Terästä sivistysvaliokunnasta sekä lisäksi Ilmari Linna. Erityisesti Puntila oli aktiivisesti ajanut vain yhden kielen ohjelmaa.

⁷⁵¹ Kahta pakollista vastustivat Veikko Hanhirona, Erkki Haukipuro, Aleksanteri Holopainen, Veikko Honkanen, Leo Häppölä, Katri Kaarlonen, Olavi Lahtela, Paavo Niinikoski, Hannes Paaso, Pentti Pekkarinen, Tahvo Rönkkö, Yrjö Sinkkonen ja Pekka Vilmi sekä sivistysvaliokunnan jäsen Kerttu Saalasti.

⁷⁵² Kerttu Saalastin isä oli presidentti Kyösti Kallio, joka ei koskaan oppinut puhumaan ruotsia, eikä hänellä ollut kieleen myönteistä asennettakaan. Myös Saalastille itselleen ruotsin kieli tuotti vaikeuksia. Isohookana-Asunmaa 2008, 207–208.

⁷⁵³ Olli Saarelan haastattelu 2013.

Kahta pakollista kieltä vastustaneesta 24 edustajasta 20 oli hallituspuolueista ja neljä edustajaa oppositiosta. Kolme oli kokoomuksesta⁷⁵⁴ ja yksi liberaaleista, sivistysvaliokunnan jäsen Armas Leinonen. Myös oppositio oli vahvasti kahden kielen kannalla. Kokoomuksessa kannanmuutos oli tapahtunut vuoden 1967 aikana, jo ennen lehdistössä alkanutta kielikiistaa. Liberaalit taas olivat sitoutuneet kieliohjelmaan keskipuolueiden yhteistyössä. Opposition vahva sitoutuminen kahden kielen puolesta kertoo, että ruotsin kielen takana oli vankkoja, myös hallitusyhteistyöstä riippumattomia seikkoja.

1980-luvun lopulta alkaneen ”pakkoruotsi”-kiistan kannalta merkille pantava huomio äänestyksestä on se, että myös SMP:n Veikko Vennamo oli kahden pakollisen kielen kannalla. Mielenkiintoa lisää se, että myöhemmin 1980-luvulla SMP puolueena kritisoi kaikkein äänekkäimmin ruotsin kielen asemaa peruskoulussa. Tällä samalla linjalla on jatkanut SMP:n jälkeen perustettu Perussuomalaiset. 2000-luvun kielikeskustelun kannalta mielenkiintoinen seikka Veikko Vennamosta ja Suomen Maaseudun Puolueesta tulee vielä esille Ruotsin Helsingin lähetystössä laaditusta raportista. Huhtikuussa 1968 lähetystöneuvos Ljungdahl oli keskustellut Vennamon kanssa SMP:n poliittisista linjauksista. Keskustelussa Vennamo oli tuonut esille oman puolueensa kannan peruskoulun kielikiistassa. SMP kannatti ruotsin kielen opiskelua peruskoulussa. Vennamo perusteli puolueen kantaa pohjoismaisilla työmarkkinoilla, jolloin ruotsin kielestä olisi hyötyä juuri muuttoa suunnitteleville pienviljelijöille ja työväelle. Vennamon mukaan maaseudulla ajatus kieliasiaassa oli se, että englanti on ”herrojen kieli”, jota kansa ei tarvinnut, sille tärkeämpää oli ruotsi. Raportin loppuksi Hägglöf totesi tyytyväisenä Vennamon olevan vahvasti pohjoismaisittain suuntautunut henkilö.⁷⁵⁵

6.2 PERUSKOULUN KIELIRATKAISU PALJASTAA...

Tämän tutkimuksen eräänlaisena sivutuotteena on mahdollisuus tarkastella myös laajemmin ruotsin kielen asemaa Suomessa sekä pohtia muiden valtioiden toimia Suomen kieliratkaisussa. Tämän mahdollistaa yksittäisiin toimijoihin keskittyvä tutkimusote, jossa käytetty lähdeaineisto auttaa paljastamaan mielenkiintoisia seikkoja. Keskittymällä yhteen yksittäiseen asiaan – ruotsin

⁷⁵⁴ Kahta pakollista kieltä vastustivat Juuso Häikiö ja Matti Raipala sekä sivistysvaliokunnan jäsen Anna-Liisa Linkola.

⁷⁵⁵ Hägglöfin raportti ja Ljungdahlin P.M. keskustelusta Veikko Vennamon kanssa ”Nya partikonstellationer i Finland” 2.4.1968. HP 1 Af, UD.

kielen opetus peruskoulussa – on mahdollista löytää eräänlainen läpileikkaus suomalaisen yhteiskunnan asenteista ruotsin kieltä ja suomenruotsalaisuutta kohtaan. Ja toki myös siihen, mitä pidettiin ”suomalaisena”. Oliko Suomen ”ruotsalaisuus” suomalaista? Tai toisin sanoen, pidettiinkö ruotsin kieltä osana suomalaisuutta. Tässä läpileikkauksessa tulevat ilmi lukuisat eri yhteiskunnan kerrostumat kadunmiehestä aivan politiikan huipulle. Lisäksi voidaan päätellä muiden valtioiden toimia Suomen kieliratkaisussa.

Toinen kotimainen toisessa tasavallassa

Vaikka kylmän sodan aikakausi oli ruotsin kielelle itsenäisen Suomen parasta aikaa, ei suhde ruotsin kieleen ja suomenruotsalaiseen kulttuuriin kuitenkaan ollut näin yksioikoinen. Tarkentamalla kuvaa paljastuu, ettei vanha ”hurriviha” suinkaan ollut kadonnut mihinkään, se ei vain yksinkertaisesti päässyt julki-suudessa esille. Lehdistö oli vahvasti päättänyt seisoa kielirauhan takana. Tämän vuoksi ruotsin kielen asemaa kritisoivat mielipiteet eivät juuri päässeet esille edes lehtien mielipidekirjoituksissa.

Peruskoulun kielikysymyksen aikaan yksi harvoja ruotsin kieltä arvostelleita kirjoituksia löytyy *Teinilehden* sivuilta. Syksyn 1966 numerossa Seppo Heikinheimo⁷⁵⁶ kirjoitti Koulunuudistustoimikunnan ajatuksista saattaa ruotsin kieli vapaaehtoiseksi aineeksi peruskoulussa. Heikinheimo vetosi kansan syvien rivien tuntoihin:

Nyt se on revennyt! Ruotsista päästään eroon! [...] Tärkeintä on kuitenkin se, että kansan valtaosan jo kauan tuntema, oikeutettu ja perusteltu vastenmielisyys tätä kieltä kohtaan on vihdoinkin saamassa konkreettisen ilmauksen, johtamassa ainoaan järkeväksi tiedettyyn ratkaisuun.⁷⁵⁷

Tuskin *Teinilehden* sivuilla julkaistu kannanotto aivan yksittäisen miehen näkökanta oli. Kyllä edellisen takana varmasti seisoa osa kansasta, vaikka se ei juuri ääntään kuuluville kielikysymyksessä saanutkaan.

Kansan tunnot kielikysymyksessä näkyvät myös peruskoulun kielikiistan kuumimpaan aikaan opetusministereille, Oittiselle ja Virolaiselle, osoitetuissa henkilökohtaisissa kirjeissä.⁷⁵⁸ Molempien arkistosta löytyy niin ruotsin kieltä

⁷⁵⁶ Heikinheimo toimi myöhemmin 1990-luvulla Suomalaisuuden Liiton puheenjohtajana ja oli aktiivinen henkilö liiton ”pakkoruotsi”-kampanjassa.

⁷⁵⁷ *Teinilehti* 17/1966. ”Tarpeeton ruotsinkieli” Seppo Heikinheimon artikkeli.

⁷⁵⁸ Viljo Ripatti kuvaa palautteen määrää: ”Kielikiista ulottui myös Oittisen kotiin, ja varsinkin vastustajat olivat kiihkeitä kuten aina tällaisissa tapauksissa. Myös uhkauskirjeitä tuli.” Ripatti 1992, 258.

puoltavia kuin vastustavia mielipiteitä, joissa ministerit näyttäytyvät joko konnina tai sankareina. Oittisen yhden kielen linjan takana seisoo erään kirjeen mukaan koko ”suomalainen Suomi”. Kirjeistä paljastuu selkeää ”hurrivihaa” aivan kuten 1930-luvun kielikiistan aikoihin. Toisaalta ministereille lähetetyistä kirjeistä ei voi vetää kovinkaan pitkälle meneviä johtopäätöksiä tai yleistyksiä. Lienee selvää, että vain todella asialleen omistautunut henkilö viitsii kirjoittaa ministerille omista mielipiteistään. Voidaan siis olettaa, että kirjeiden takaa löytyvät vain kaikkein innokkaimmat ruotsin kielen vastustajat ja kannattajat.

Yksi viittaus siihen, että ruotsin kielen asemaa kohtaan 1960-luvun lopulla löytyi edelleen vastustusta, käy ilmi eduskunnan kieliiänestyksestä. Kuten edellä on todettu, erityisesti Keskustapuolueen iäkkäämpien kansanedustajien kielikannan takana saattoi olla vanhaa maailmansotien väliseltä ajalta periytyvää aitosuomalaisuutta. Toisaalta kansanedustaja L. A. Puntilan omista muistiinpanoista löytyy niin selkeää vastustusta suunniteltua kahden kielen ohjelmaa kohtaan, että se viittaa itse ruotsin kielen vastustamiseen, eikä niinkään pedagogisiin perusteluihin. Kokoomuksen Anna-Liisa Linkolan kielikantaa ei taas tarvitse arvuutella, sillä hän on myöhemmin kertonut vastustaneensa ruotsin kielen opetusta peruskoulussa. Vuonna 1988 tehdyssä eduskunnan veteraanikansanedustajien haastattelussa Linkola perustelee kielikantaansa. Haastattelusta korostuu selkeä vastenmielisyys itse ruotsin kieltä kohtaan. Linkola kertoo kannattaneensa suomalaisuusaatetta ja sen kielikantaa läpi elämän. Peruskoulun kieliratkaisusta Linkola toteaa: ”Se on järjettömin asia maailmassa. Se on kerta kaikkiaan. Ei millään tahdo käsittää koko touhua.”⁷⁵⁹ Myös 1960-luvulla kahteen otteeseen käydyssä Åbo Akademin valtionavustuskysymyksessä Linkolan eduskunnassa esittämien puheiden rivien välistä saattoi kuulla samanlaisen asenteen ruotsin kieltä kohtaan.⁷⁶⁰

Keskustapuolueen ja Kekkonen vaalitoimikunnan M-tietokeskuksella teettämät mielipidemittaukset kertovat puolestaan luotettavampaa tietoa kansalaisten mielipiteistä peruskoulun kielikysymyksessä. Näissä ruotsin kielelle toisena pakollisena kielenä löytyy selkeä kannatus (54 %). Kansan enemmistö suhtautui siis positiivisesti ainakin ruotsin kielen opiskeluun. Tämä ei tietenkään suoraan kerro suhtautumisesta itse kieleen tai suomenruotsalaisuuteen.

⁷⁵⁹ Toisaalta Linkolan kantaan saattoi vaikuttaa haastattelun ajankohta, jolloin ”pakkoruotsi”-keskustelu kävi vilkkaana. Eduskunnan veteraanikansanedustaja muistitietohaastattelu 1988.

⁷⁶⁰ Esim. Ekberg 1997, 462–464.

Voidaan kuitenkin väittää, että kansan valtaosan asenne ruotsin kieltä ja suomenruotsalaisuutta kohtaan oli 1960-luvun lopun Suomessa paljon arkiempi ja vähemmän tunneladattu kuin ennen sotia. Mitä sitten Suomen ruotsinkieliset itse ajattelivat asemastaan tänä aikana? Todennäköisesti hyvin pitkälti samoin kuin suomenkielinen enemmistö, hyvinkin neutraalisti. Tähän viittaa esimerkiksi K.-A. Fagerholmin puhe ruotsalaisuuden päivänä 1967, jossa tuodaan esille ajatuksia sotien aikana syntyneestä kielirauhasta:

Visst har det funnits tider, då vi finlandssvenskar inte känt trygghet och trivsel. Tiden då en del av våra finsktalande bröder gått till storms mot oss, velat inskränka våra rättigheter, skapa olust och vantrivsel. Men låt oss erkänna, ett de tiderna är förbi. Allt färre blir de som betraktar vårt lands tvåspråkighet som en olycka.⁷⁶¹

1960-luvun tunnettu kulttuuripersoona Jörn Donner pohti samaa asiaa suurta julkisuutta saaneessa kirjassaan *Uusi Maammekirja* vuodelta 1967. Hänen mukaansa ”suomenruotsalainen ei voi hyödyttää yhteiskuntaa olematta kaksikielinen”. Donnerin rivien välistä paljastuu, että hän ei näe kielikysymystä kovinkaan tunteenomaisena, vaan ennemminkin yhtenä suomalaisen yhteiskunnan osana. Donner pohti myös suomalaisten suhdetta muuhun Pohjolaan. Hänen mukaansa tämä on ennemminkin johtavien poliitikkojen luoma side kuin kansalaistasolta kumpuava syvä tunne, johtuen kielimuurista. Lisäksi Donner pohti kielienopetusta ja sen tilaa. Hänen mukaansa kielienopetusta tulisi muuttaa siten, että ”suomalaisille opetettaisiin Ruotsissa puhuttavaa ruotsia: kanssakäyminen suomenruotsalaisten kanssa tapahtuu näet joka tapauksessa suomeksi”.⁷⁶² Donnerin kommentit kertovat kielikysymyksen selkeästä rauhoittumisesta ja hyvinkin pragmaattisesta asenteesta. Kuinka paljon yhden kirjoittajan näkemyksiä voidaan yleistää, on kuitenkin jo toinen asia.

Vaikka kiista ruotsin kielestä ja ruotsin kielen asemasta Suomessa oli rauhoittunut, se ei ollut 1960-luvulle tultaessa lakannut. Kielikysymysten käsittelemiseen ei vain ollut käytännössä mitään julkista foorumia, jossa tuoda mielipiteitä esille. Tämän vuoksi varsinaisia ruotsin kielen vastaisia argumentteja ei ole helppoa löytää. Peruskoulun ruotsin kieltä vastustavat argumentithan perustuivat lähes yksinomaan ajatukseen siitä, että vastuksen kohteena oli kahden kielen pakollinen opiskelu, ei itse ruotsin kieli. Toisaalta vaikka vastustavia argumentteja ei juuri löydy, ei se tarkoita sitä, etteikö niitä olisi ollut olemassa, koska kyseessä

⁷⁶¹ Fagerholm K. A. Puheita, Pohjoism. yht.t. 1943–67. TA.

⁷⁶² Donner 1967, 77–81.

eittämättä oli samanlainen asia kuin tämän päivän kielikysymyksessä: tunteenomainen suhtautuminen ruotsin kielen asemaan Suomessa. Tunteenomaisen suhtautumisen takana on jotakin sukupolvien takaa periytyvää suhtautumista ruotsin kieleen tarpeettomana ja vieraana elementtinä ”suomalaisessa Suomessa”, jota nationalismin eri vaiheet ovat vuoron perään vahvistaneet ja heikentäneet.⁷⁶³

Yksi mielenkiintoinen huomio kielikysymyksen tunteenomaisesta, kansallisesta asenteesta käy ilmi koulualan asiantuntijoiden perusteluista. Suomenkieliset asiantuntijat pääsääntöisesti olivat yhden pakollisen kielen, englannin, kannalla. Sen sijaan lähestulkoon kaikki ruotsinkieliset asiantuntijat ajoivat peruskouluun kahta kieltä. Näissä lähes yksi yhteen kieliryhmittäin jakaantuneissa perusteluissa paljastuu samanlainen kielikysymyksen tunteenomaisuus. Tai miten muuten voi selittää sitä, että koulualan asiantuntijoiden mielipiteet saattoivat olla aivan erilaiset, vaikka molemmilla on täytynyt olla käytössä samat tiedot, joihin perustaa näkemyksensä. Ruotsinkielisten asiantuntijoiden perustelujen täytyi pohjautua heidän äidinkieliensä, eikä varsinaiseen tutkimukseen tai käytännön kokemuksiin. Ruotsinkielisten vähemmistöasema vaikutti edellisiin perusteluihin. Toisaalta lähinnä professori Ole Reuterin esille nostamat näkemykset muiden kaksikielisten maiden kielenopiskelusta eivät onnistuneet vakuuttamaan asiantuntijoiden enemmistöä. Siksi ruotsinkielisten asiantuntijoiden argumentit kahden kielen opiskelun puolesta perustuivat pikemminkin kansallisiin perusteluihin pedagogisten argumenttien sijaan. Tämä koulualan asiantuntijoiden kieliryhmittäin jakaantunut kielikanta oli myös se, joka pitkälti söi asiantuntijoiden uskottavuutta kieliratkaisussa.

Yksi tärkeä asia ruotsin kielen asemalle sodan jälkeisessä Suomessa oli Paasikiveltä peräisin oleva ajatus, jossa niin ruotsin kielen kuin suomenruotsalaisen kansanosan tukeminen nähtiin osana Suomen ulkopolitiikkaa. Nämä ”valtiomiestason perustelut” olivat 1960-luvun lopulla vahvasti sisäistetty suomalaisessa yhteiskunnassa. Ruotsin kielen kahta ulottuvuutta, kielirauhaa ja kielikysymyksen pohjoismaista ulottuvuutta, ei saanut rikkoa. Siihen ei Suomessa ollut kylmän sodan aikakaudella varaa.

”Finlands sak är vår” – myös peruskoulun kielikysymyksessä?

Mitä sitten Pohjoismaissa ajateltiin peruskoulun kieliratkaisusta? Oliko myös siellä ymmärretty Paasikiven ajatus ruotsin kielen asemasta vai tarkasteltiinko

⁷⁶³ Ks. esim. Hämäläinen 1968, 271–282; Väistö, Pelastaako Putin kouluruotsin. Turun Sanomat 16.2.2015; Hobsbawm 1994.

ruotsin kielen asemaa toisin? Asian ymmärtämiseksi tulee itse vieraan kielen opetusta tarkastella laajemmin. Kuten Andreas Åkerlund huomauttaa: ”Undervisning i ett språk i ett land är nämligen inte endast intressant för aktörer i det land där undervisningen bedrivs, utan minst lika intressant för aktörer i språkets ursprungsland.”⁷⁶⁴ Toki tällä asialla on ruotsin kielen osalta kaksinainen rooli. Ruotsin kieli kun oli ja on kansalliskieli niin Ruotsissa kuin Suomessa. Mutta joka tapauksessa, Ruotsilla varmasti oli mielenkiintoa Suomen kieliratkaisua kohtaan, koska se kosketti myös maan omaa kieltä.

Ruotsissa kielikysymys oli ollut mielenkiinnon kohteena jo 1900-luvun alussa sekä maailmansotien välisenä aikana erityisesti Allsvenska-liikkeen kautta. Liikkeessä oli ajettu ruotsin kielen aseman turvaamista Itämeren alueella, ajatuksena säilyttää tai jopa laajentaa Ruotsin valtion vaikutusvaltaa. Asia ei kuitenkaan johtanut pidemmälle. Toisaalta se toi kuitenkin esille juuri ruotsin kielen merkityksen, jolla yritettiin luoda eräänlaista ruotsinkielistä yhteisöä.⁷⁶⁵ Ruotsalaisen kulttuurin ajamiseen perustettiin vuonna 1908 liike Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, jossa korostettiin ruotsin kielen merkitystä ruotsalaiselle identiteetille.⁷⁶⁶ Kuten jo nimestä voi päätellä, toiminta oli suunnattu juuri ulkomailla olevien ruotsinkielisten tukemiseen.⁷⁶⁷

Oman maan kielen ajaminen ulkomailla ei ollut kuitenkaan vain pohjoismainen erikoisuus, vaan se oli alkanut Euroopassa jo 1880-luvulla. Esimerkiksi Saksalla ja Ranskalla oli tätä varten perustettu omat organisaationsa.⁷⁶⁸ Oman maan kielen ajaminen oli myös lähetystöjen agendalla, mistä löytyy jälkiä myös Suomesta. Ulkoministeriön arkistosta löytyy Ranskan ja Saksan Helsingin lähetystöistä tehtyjä kyselyjä kielenopetuksen tilanteesta 1960-luvun alusta. Ranskan lähetystö oli vuonna 1961 kysynyt verbaalinootilla Suomen ulkoministeriöltä ranskan kielen opetuksen tilanteesta Suomen kouluissa.⁷⁶⁹ Saksan lähetystö oli taas vastaavasti samana vuonna tiedustellut saksan kielen opetuksen määräästä oppikouluissa.⁷⁷⁰ Peruskoulun kieliratkaisun aikaan ei kuitenkaan löydy muiden valtioiden virallisia kyselyjä kielenopetuksen tilanteesta.

⁷⁶⁴ Åkerlund 2010, 28.

⁷⁶⁵ Hyvä johdatus tähän teemaan löytyy Bengt Kummelin väitöskirjasta *Svenskar i all världens förenen eder! – Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen*.

⁷⁶⁶ Tässä täytyy muistaa, että myös Suomesta löytyy samanlaisia liikkeitä. Esim. Suomi-Seura.

⁷⁶⁷ Tästä enemmän ks. Lennart Limbergin toimittama *Internationell nationalism – Riksföreningen 100 år*.

⁷⁶⁸ Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslande Saksassa sekä Alliance Française Ranskassa. Åkerlund 2010, 28.

⁷⁶⁹ Kansio: 45 G, Ranskan kielen opetus Suomen kouluissa. UM.

⁷⁷⁰ Kansio: 45 G, Saksan kielen opetus Suomen kouluissa. UM.

Pohjoismaista sen sijaan löytyy monia jälkiä yrityksistä vaikuttaa Suomen peruskoulun kieliratkaisuun. Pohjoismaisen lehdistön aktiivisuus sekä Norjan ja Ruotsin lähetystöjen raportoinnit todistavat, että peruskoulun kieliratkaisu kiinnosti Pohjoismaita. Erityisesti lehdistön argumentointi osoittaa, että Suomen peruskoulun kieliratkaisu oli merkityksellinen koko Pohjolle. Näissä kun aivan selkeästi varoiteltiin yhden kielen ratkaisusta. Suomen katsottiin eristäytyvän pohjoismaisesta yhteistyöstä, mikäli ruotsin kieli ei tule pakolliseksi aineeksi peruskouluun.

Lehdistön lisäksi voidaan nostaa esille kysymys, puuttuiko pohjoismainen, lähinnä Ruotsin elinkeinoelämä Suomen peruskoulun kieliratkaisuun. Kysymys on aiheellinen, ja sitä tukee monta 1960-luvun lopulla tapahtunutta kehitystä. Ensinnäkin Suomen ja Ruotsin välisen kaupan kasvu 1960-luvun lopulla loi tarvetta kielitaidolle. Toiseksi ruotsalainen teollisuus teki samaan aikaan merkittäviä investointeja Suomeen, jolloin sen intressinä varmasti oli kielitaitoisen henkilökunnan tarve. Kolmanneksi muuttoliike Suomesta Ruotsiin nosti ruotsin kielen osaamisen aivan konkreettisesti esille. Se, että peruskoulun myötä koko ikäluokka osaisi ruotsin kieltä, olisi varmasti ollut merkittävä asia ruotsalaiselle elinkeinoelämälle. Ruotsalaisen elinkeinoelämän vaikutuksesta Suomeen nousee esille vielä yksi mielenkiintoinen yksityiskohta: Marcus ”Dodde” Wallenberg. Wallenberg-konsernin johtajalla oli ilmeisen läheiset suhteet presidentti Kekkonen kanssa. Wallenberg vieraili useasti Kekkonen luona, ja he keskustelivat hyvinkin luottamuksellisesti. Wallenbergin yritysten kautta nousee esille myös mielenkiintoinen ajallinen yhteys kieliratkaisun kanssa. Keväällä 1967 Wallenberg oli keskustellut presidentti Kekkonen kanssa ruotsalaisen ASEA-Atomin mahdollisuudesta toimittaa Suomeen ydinvoimaa. Kaupan houkuttimena Wallenberg oli esittänyt teollisia investointeja Suomeen sekä vastaostoja. Tämä kuulostaa ymmärrettävältä kaupan logiikalta. Kysymys siitä, että Wallenberg ruotsalaisen teollisuuden edustajana esimerkiksi tässä yhteydessä olisi halunnut kytkeä Suomen peruskoulun kieliratkaisun kaupan yhteyteen, kuulostaa sen sijaan melko kaukaa haetulta. Muissa yhteyksissä keskustelua ruotsin kielen asemasta on toki voitu käydä, vaikka mitään konkreettista näyttöä asiasta ei ole.⁷⁷¹ Ruotsalaisen elinkeinoelämän rooli kieliratkaisussa jää hämärän peittoon.

Valtiotasolla suhde kielikysymykseen oli luonnollisesti ongelmallinen. Peruskoulun kieliratkaisu oli kiistatta Suomen sisäinen asia, eikä siihen siksi

⁷⁷¹ Suomi 1994, 484–487.

voinut puuttua virallisella tasolla. Kolmesta Pohjoismaasta, vain Tanskan ulkoministeriöstä ei löydy mitään viitteitä Suomen kieliratkaisusta. Norjan ulkoministeriön arkistosta löytyy Helsingin lähetystöstä lähetettyä kielikysymyksen raportointia. Siitä, reagoiko emämaa raportointiin, ei löydy mitään viitteitä. Ilmeisesti asia oli kuitenkin Norjan valtion kannalta toisarvoinen, vaikka itse ruotsin kielen asemasta varmasti oltiin kiinnostuneita. Olihan kielikysymys oleellinen osa myös norjalaista yhteiskuntaa.

Ruotsin valtion toimet, niin peruskoulun kieliratkaisussa kuin koko kysymyksessä ruotsin kielen asemasta Suomessa, ovat aivan toista luokkaa. Helsingin lähetystö oli raportoinut UD:lle ruotsin kielen asemasta koko Suomen itsenäisyyden ajan, ja peruskoulun kieliratkaisun yhteydessä sama käytäntö jatkui ainakin samalla innokkuudella. Ja mikä tärkeintä tämän tutkimuksen kannalta, peruskoulun kieliratkaisussa kysymys ei ollut vain raportoinnista. Janssonin kontakti Ruotsin Helsingin lähetystöön sekä lähetystön ja UD:n reaktiot kielikysymyksessä tuovat Ruotsin valtion mukaan yhdeksi toimijaksi kieliratkaisussa.

Vaikka Ruotsin valtion toimista kieliratkaisun yhteydessä voidaan kiistatta osoittaa vain UD:n raportointi Ruotsin lehdistölle, nousee esille kuitenkin kysymys, puuttuiko Ruotsin valtiojohto Suomen kieliratkaisuun. Lähdeaineiston perusteella asiasta ei ole mitään näyttöä, mutta valtiojohdon henkilökohtaisissa keskusteluissa asiasta tietysti on voitu puhua. Suomalaisen politiikan ylätason aktivoituminen kielikysymykseen vuodenvaihteessa 1968 antaa hienovaraisia viitteitä tästä. Joulukuussa 1967 Suomessa vietettiin maan 50-vuotisjuhlaa, johon oli kutsuttu myös lukuisia Ruotsin valtion edustajia.⁷⁷² Ennen juhlaa, marraskuussa 1967, Ruotsin Helsingin lähetystö oli laatinut raportin Suomen peruskoulun kielikysymyksestä, joka taas oli UD:n puolesta laitettu poikkeuksellisen laajaan jakeluun: henkilöille, jotka osallistuvat Suomen itsenäisyyspäiväjuhlaan. Kun vielä muistetaan UD:n linja kielikysymyksessä – asiasta ei esitetä mitään virallista lausuntoa Ruotsin taholta, mutta siitä tulisi keskustella epävirallisesti poliitikkojen välillä – voidaan ajatella, että keskustelua asiasta käytiin. Mutta mitään näyttöä asiasta ei ole, on vain ajallinen kytkös.

Toisaalta ehkä tärkein huomio onkin se, että Ruotsin valtio seurasi tarkasti peruskoulun kieliratkaisua Suomessa, kuten se oli seurannut Suomen kielipoliittista tilannetta koko itsenäisyyden ajan. Ruotsilla oli selkeä intressi Suomen

⁷⁷² Kuninkaan edustajana prinssi Bertil, valtiopäivien puhemies Thapper, pääministeri Erlander, ulkoministeri Nilsson. Isacsonin kirje Leif Leiflandille nro, 232 ”Den finska skolreformen – språkfrågan” 28.11.1967. HP 21 Af, UD; Hägglöf 1991, 161.

kielipolitiikkaa kohtaan. Tämän asian esille tuomisessa ja vaikuttamisessa varmasti paras keino olikin hyödyntää Ruotsin lehdistöä, mistä kertovat UD:n toimet. Ruotsin lisäksi Norjan ja Tanskan lehdet seurasivat tarkasti Suomen peruskoulun kieliratkaisun käsittelyä ja julkaisivat lukuisia varoittavia kirjoituksia Suomen eristäytymisestä pohjoismaisesta yhteistyöstä, mikäli ruotsin kieli ei tule peruskoulun opetusohjelmaan. Nämä kirjoitukset varmasti huomiointiin Suomessa ja niillä oli osaltaan merkitystä.

Se, miksi Pohjoismaissa kiinnitettiin niinkin paljon huomiota peruskoulun kieliratkaisuun ja ruotsin kielen asemaan, jää kuitenkin vaille yhtä oikeaa vastausta. Kaikkia Pohjoismaita yhdisti monta erillistä tekijää: taloudellinen yhteistyö yhteisen EFTA-jäsenyyden kautta, Pohjolan turvallisuuspoliittinen tilanne, Pohjolan tasapaino sekä ajatus Pohjoismaista yhteisenä kulttuuripiirinä. Ja se, mikä yhdisti kaikkia Pohjoismaita, oli yhteinen skandinaavinen kieliperhe, Suomen osalta ruotsin kieli. Ruotsin kieli oli ensinnäkin kommunikoinnin väline, mutta myös väline, jolla luotiin tunnetta yhteisestä kulttuurista.

Ruotsin osalta oli myös kysymys eräänlaisesta tunteenomaisesta suhtautumisesta Suomea kohtaan. Suomi oli ollut osa ruotsalaista kuningaskuntaa 600 vuoden ajan, mikä varmasti vaikutti asiaan. Tätä todistaa ehkä parhaiten juuri kansalaistasolta tullut mielenkiinto Suomea kohtaan, joka käytännössä näkyi esimerkiksi talvisodan aikaan. Talvisodan aikainen Suomen avustaminen kertoo siitä, että ”Suomen asia todella oli meidän”. Eikä peruskoulun kielikysymyksen aikaan talvisodasta ollut kulunut vielä 30 vuottakaan, joten tunteenomainen ajatus yhteisestä historiasta ja yhteenkuuluvuudesta heijasteli taustalla.

Mitä sanoo Kreml? – peruskoulun kielikysymys kylmän sodan kontekstissa

Kun tarkastelussa on Suomen kylmän sodan aikainen poliittinen päätös, jolla oli kiinnekohta Suomen ulkopolitiikkaan, on otettava esille kysymys, reagoiko Neuvostoliitto kieliratkaisuun. Suomalaisessa kielikeskustelussa oikeastaan ainut viittaus Neuvostoliiton rooliin nousee esille kansandemokraattien eduskuntaryhmän toimesta. Siellä kun oli otettu esille kysymys venäjän kielen opinnoista. Ei tosin siten, että vastakkain olisivat olleet ruotsin ja venäjän kieli, vaan päinvastoin englannin korvaaminen venäjän kielellä. Tässä keskustelussa otettiin kiertoilmaisuin esille ajatus siitä, että englannin kieli viittasi turhan voimakkaasti länteen: Yhdysvaltoihin ja Natoon. Toisaalta mitään viitteitä ei löydy siitä, että Neuvostoliiton Helsingin lähetystöstä olisi tullut vihjauksia

ajaa venäjän kielen asemaa koulunuudistuksessa. Kysymyksessä olikin todennäköisesti hienoinen viittaus suomettumiseen. Kansandemokraatit toteuttivat idänsuhteiden itseymmärrystä ilman, että Kremlin edes tarvitsi puuttua asiaan. SKDL:n lisäksi Suomi-Neuvostoliitto-Seura oli nostanut esille venäjän kielen opetuksen turvaamisen peruskoulussa. Se oli lähestynyt asiasta opetusministeri Oittista ja eduskuntaryhmiä. Asia jäi kuitenkin vain informoinnin tasolle.⁷⁷³

Kremlin vaikutusta ei voi myöskään löytää muista puolueista, ei edes suomalaispoliitikkojen päiväkirjamerkintöjen rivien välistä. Tästä syystä tutkimuksessa ei ole nähty tarpeellisenä lähteä tutkimaan Kremlin arkistoja ja Neuvostoliiton mahdollista roolia Suomen peruskoulun kieliratkaisussa. Kremlin roolin puuttumisesta kieliratkaisussa antaa vahvan oletuksen myös UD:n arkistosta löytyvä dokumentti.

Huhtikuussa 1968 Ruotsin Helsingin lähetystö raportoi UD:ta lähetystöneuvos Gunnar Ljungdahlin ja Neuvostoliiton Helsingin suurlähettilään Andrei Kovalevin tapaamisesta. Keskustelun teemana oli ollut YYA-sopimuksen 20-vuotisjuhlapäivä ja sen saama huomio Suomessa. Samassa yhteydessä Kovalev oli myös ottanut kantaa käynnissä olevaan peruskoulun kielikiistaan. Kovalev oli esittänyt, että englantia tulisi ottaa vieraaksi kieleksi peruskoulussa. Ljungdahlin selvitettyä suurlähettiläälle ruotsin kielen merkitystä Suomessa Kovalev oli todennut, että kaikki Ruotsissa puhuvat englantia, joten miksi suomalaiset ja ruotsalaiset eivät puhuisi englantia keskenään. Lisäksi Kovalev kertoi, että kaikki venäläiset nuoret opiskelivat myös englantia, mikä taas tekee pohjoismaisten ja venäläisten nuorten kommunikoinnista helpompaa. Raportti päättyi Kovalevin loppusitaattiin: ”Ja, detta är min personliga uppfattning och jag förstår Er inte.”⁷⁷⁴ Kysymyksessä olikin todennäköisesti vain diplomaattien keskustelussa ajankohtaisiin tapahtumiin lainehtineen sananvaihdon lausunto.⁷⁷⁵ Mutta mielenkiintoista siinä on tietenkin se, että Kovalev ei ajanut

⁷⁷³ Kinnunen 1998, 299. Toisaalta ”lobbausta” olivat tehneet muutkin tahot. Esimerkiksi kirkon edustajat olivat laatineet esitteen, jossa korostettiin uskonnonopetuksen säilyttämistä tulevaisuudessa peruskoulussa.

⁷⁷⁴ Hägglöfin raportti ja Ljungdahlin P.M. keskustelusta suurlähettiläs Kovalevin kanssa ”Firandet av finsk-ryska paktens m.m.” 1.4.1968. HP 1 Af, UD.

⁷⁷⁵ Toisaalta kielikysymys oli ollut ilmeisen ajankohtainen aihe muuallakin diplomaattipiireissä, mistä kertoo L. A. Puntilan päiväkirjamerkintä joulukuulta 1967. Päiväkirjassa on kertomus Puntilan vierailusta Sveitsin suurlähetystössä. Puntilan mukaan Sveitsin suurlähettiläs Jean-Jacques de Triboulet oli ottanut päivällisillä puheenaiheeksi ruotsin kielen opetuksen suunnittelussa peruskoulussa ja puolustanut voimakkaasti ruotsin kielen merkitystä. Puntila puolestaan oli vastakkaisella kannalla ja ajanut vain yhtä pakollista kieltä – englantia. L. A. Puntilan arkisto. Päiväkirjat 1967. KA.

venäjän kieltä Suomen peruskouluun vaan päinvastoin englantia. Kielikysymys ei selvästikään ollut Tehtaankadulle tärkeä asia.

Tässä tutkimuksessa käytetyn aineiston perusteella Neuvostoliitto ei puuttunut millään tavalla peruskoulun kieliratkaisuun. Toisaalta puuttuminen Suomen kieliratkaisuun olisi ollut ongelmallinen myös ”kommunistisen opin” kannalta. Tätä asiaa valaisee hyvin John D. Skrentny kirjassaan *The Minority Rights Revolution*. Kirjoittajan mukaan Neuvostoliitto pyrki tuomaan esille ajatusta siitä, että oli kommunististen oppien mukaista huolehtia vähemmistöjen asemasta ja siten myös vähemmistökielistä. Tämä oli ollut kirjoittajan mukaan neuvostoagendalla aivan Neuvostoliiton perustamisesta lähtien. Toisaalta Skrentny esittää osasyynä Neuvostoliiton vähemmistöä tukevalle politiikalle kylmän sodan logiikan. Myös vähemmistöjen – ja vähemmistökielten – tukemista voitiin käyttää perusteluna oman ideologian tukemisessa.⁷⁷⁶ Puuttuminen Suomen kieliratkaisuun olisi sotinut pahasti edellistä ajatusta vastaan.

Kremlin sijaan ruotsin kielen asema koulunuudistuksessa oli merkityksellinen Pohjoismaille, erityisesti Ruotsille. Koska kysymyksessä oli kaikkia Pohjoismaita koskettava asia, vaikutti tämä myös varmasti Suomen kieliratkaisuun. Olihan Pohjoismaat tunnustettu aivan virallisestikin yhdeksi Suomen ulkopolitiikan kolmesta kulmakivestä, Neuvostoliiton ja YK:n lisäksi. Tässä myös kieliratkaisu kiinnittyy ulkopolitiikkaan. Se, että peruskoulun kieliratkaisusta muodostui niinkin laaja-alainen keskustelu, joka kosketti aivan politiikan huippua, todistaa, että kieliratkaisua ei nähty vain koulun sisäisenä asiana. Kieliratkaisulla oli myös yhteys Suomen asemaan idän ja lännen välillä, ja siten ulkopolitiikkaan.

Kun sitten pohditaan peruskoulun kielikysymyksen asemaa ulkopoliittisena kysymyksenä, on tärkeää huomioida juuri kylmän sodan konteksti. Mikko Majander tiivistää oivallisesti:

Kylmä sota oli siinä mielessä totaalinen konflikti, että sitä ei käyty vain politiikan huipulla ja sotilasasioiden tasolla, vaan se tunkeutui lähes kaikille yhteiskuntaelämän alueille. Idän ja lännen välinen kilpailu sekä suhteet Neuvostoliittoon vaikuttivat Suomessa moneen sellaiseenkin asiaan, jolla jälkikäteen arvioiden ei ollut tai ei olisi pitänyt olla mitään tekemistä ulkopolitiikan kanssa.⁷⁷⁷

⁷⁷⁶ Skrentny 2002, 57–61.

⁷⁷⁷ Majander 2004, 113.

Tämä päätelmä on helppo allekirjoittaa myös peruskoulun kieliratkaisun kohdalla. Kielikysymys – kiista ruotsin kielen opetuksesta peruskoulussa – ei ollut suoraan ulkopoliittinen kysymys. Pikemminkin se oli asia, joka ei saanut *häiritä* ulkopoliitiikan suurta linjaa: Suomen asemaa pohjoismaisena, puolueettomana valtiona. Ruotsin kielen asemaa ei voinut heikentää 1960-luvun Suomessa, se oli yksi ehto pohjoismaiselle yhteistyölle. Ja tämä puolestaan oli kylmän sodan maailmassa elintärkeä asia Suomelle.

7. PERUSTELTU PÄÄTÖS VAI LEHMÄNKAUPPA?

Lopuksi täytyy vastata kysymykseen, miksi ruotsin kieli tuli pakolliseksi aineeksi peruskouluun. Kuten niin usein, ei tähänkään kysymykseen löydy yhtä tyhjentävää vastausta. Sen sijaan vastauksen antamisessa on lähdettävä siitä, että syy kieliratkaisuun löytyy kahdesta erilaisesta lähtökohdasta. Ensinnäkin itse ruotsin kielen merkityksestä suomalaiselle yhteiskunnalle, mitä voidaan kutsua nimellä pitkän aikavälin perustelut, sekä toiseksi, aivan päätöksentekojajankohtaan sisältyvästä poliittisesta kuviosta, josta voidaan käyttää nimitystä yllättävä käänne. Pitkän aikavälin perustelut antoivat pohjan peruskoulun kieliratkaisulle, kun taas yllättävä käänne ja sen tapahtumat toimivat lopullisena syykkeenä, joka vakuutti päättäjät kahden kielen ratkaisun taakse.

Pitkän aikavälin perusteluissa tärkeää ei niinkään ollut itse ruotsin kielen opetus peruskoulussa vaan nimenomaan ruotsin kielen asema koko suomalaisessa yhteiskunnassa. Tämän takana oli kaksi 1930-luvun lopulla syntyneitä kehitystä. Ensinnäkin talvisodan syttyessä sovittu kieliryhmien välinen kielirauha, jonka säilyttäminen pysyi tärkeänä koko toisen tasavallan ajan. Neuvostoliiton paineessa maan sisäiseen kieliriitaan ei ollut varaa. Toiseksi, maailmanpolitiikan muutokset 1930-luvulla olivat pakottaneet Suomen hakemaan yhteistyötä Pohjoismaista, erityisesti Ruotsista. Tämän vuoksi maan sisäinen kiista ruotsin kielen asemasta tuli lopettaa, se oli ehto pohjoismaiselle yhteistyölle. Tämän seurauksena ruotsin kielen merkitys kääntyi aivan pääläelleen. Maailmansotien välisen ajan asenteesta, jossa ruotsin kieli nähtiin vieraana elementtinä suomalaisessa Suomessa, tultiin näkemykseen, jossa ruotsin kieli oli todiste siitä, että Suomi oli osa Pohjoismaita. Ruotsin kieli yhtenä skandinaavisena kielenä todisti kielellisestä ja kulttuurisesta yhteenkuuluvuudesta.

Kielikysymys, kiista ruotsin kielen asemasta, ei saanut toisen tasavallan Suomessa häiritä maan asemaa yhtenä pohjoismaisena valtiona. Neuvostoliiton painostuksessa tarvittiin hyvät suhteet länteen ja tässä luontevin keino oli pohjoismainen yhteistyö. Tämän ymmärryksen ehkäpä aktiivisimpana ajajana toimi sodan jälkeen J. K. Paasikivi. Tätä näkökulmaa voidaan kutsua valtiomiestason perusteluksi.

Myöhemmin 1960-luvulla voi nähdä, että Suomen poliittinen eliitti oli sisäistänyt valtiomiestason perustelun eikä ruotsin kielen asemaa juuri kyseenalaistettu. Myös lehdistö oli sisäistänyt hyvinkin yksimielisesti tämän. Toisaalta pohjoismaisen lehdistön aktiivisuus peruskoulun kieliratkaisussa kertoo, että

kysymys ruotsin kielen asemasta Suomessa kosketti koko Pohjolaa. Oli koko Pohjolan etu, että Suomi oli osa Pohjoismaita ja että niillä oli yhteinen kieli, jolla kommunikoida.

Jos tarkastellaan itse peruskoulun kieliratkaisua, voidaan huomata, että valtiomiestason perustelun vastavoimana oli oikeastaan vain kaksi pitkän aikavälin perustelua. Ensinnäkin syvään juurtunut, tunteenomainen asenne, jossa ruotsin kieli ja suomenruotsalainen kulttuuri nähtiin vieraana elementtinä suomalaisessa Suomessa sekä koulun sisäiset perustelut, mikä käytännössä tarkoitti ajatusta siitä, että kaikki oppilaat eivät pysty kahden kielen opiskeluun.

Pitkän aikavälin perusteluista edellä mainittu tunteenomainen asenne tulee kuitenkin esille vain välillisesti, mikä kertoo pitkälti siitä, että kielirauha oli hyvin sisäistetty toisen tasavallan aikaisessa suomalaisessa yhteiskunnassa. Vaikka ruotsin kielen asemaa ei juuri kritisoitu, ei se tarkoita sitä, että sotien välisen ajan aitosuomalainen ajatus ruotsin kielen asemasta eräänlaisena vieraana elementtinä olisi mihinkään hävinnyt. Sitä ei vain ollut lupa sanoa ääneen eikä suomalainen media toisaalta antanut mahdollisuutta saada ääntä kuuluville. Sen sijaan erityisesti Suomen ruotsinkielisestä väestöstä nouseva tunteenomainen asenne ruotsin kielen *puolesta* sai äänensä kuuluviin. Erityisesti koulualan asiantuntijoiden jakaantuminen kahteen täysin päinvastaiseen näkemykseen kielenopetuksen mahdollisuuksista kuvasi jaon voimakkuutta. Kieliryhmittäin jakaantunut kanta kielenopetuksen mahdollisuuksiin ei voi kertoa muusta kuin tunteenomaisesta asenteesta kielikysymykseen.

Tunteenomainen suhtautuminen ei kuitenkaan juurikaan vaikuttanut eduskunnan ottamaan kielikantaan. Tässä kun on ennemminkin nähtävissä se, että ruotsin kielen asemaa peruskoulussa ei pidetty kovinkaan tärkeänä asiana muissa puolueissa kuin RKP:ssä. Muissa puolueissa se oli hautautunut vakavampien kysymysten alle. Vasta vuoden 1968 alussa alkanut lehtikirjoittelu ja sen seurauksena argumentoinnin laajeneminen sekä nouseminen presidentinvaalien yhteydessä aivan politiikan huipulle toivat kielikysymyksen kaikkien puolueiden asialistoille. Ruotsin kielen asemaan suhtauduttiin pitkälti itsensä selvytensä.

Ennen lehdistökirjoittelun alkamista koulun sisäiset perustelut näyttelivät pääosaa kielikeskustelussa. Kahden kielen – ruotsin kielen – opetusta vastustettiin pääasiassa vetoamalla oppilaiden oppimisedellytyksiin. Taustalla oli satavuotinen traditio, jossa oppilaat jaoteltiin kahteen eri ryhmään: käytännöllisesti ja teoreettisesti lahjakkaisiin, joista vain jälkimmäisillä oli edellytyksiä

kieltenopiskeluun. Tämä oli myös viesti, jonka koulualan asiantuntijat saivat hyvin läpi komiteoissa, Paasion hallitukselle sekä eduskunnan sivistysvaliokunnan enemmistölle. Vuoden 1967 lopulla valtiomiestason perustelut eivät olleet nousseet julkisessa keskustelussa esille ja siksi pääpaino oli koulun sisäisissä perusteluissa.

Keväällä 1968 tapahtunut kieliratkaisun yllättävä käänne oli monen sellaisen yksittäisen asian summa, joilla ei juuri ollut alun alkaen mitään tekemistä toisensa kanssa. Kieliratkaisun yllättävän käänteen sai alulle sivistysvaliokunnan jouluviikolla 1967 julkituoma päätös yhdestä pakollisesta kielestä, englannista, mikä aloitti kiivaan keskustelun lehdistössä. Ensinnäkin tämä vaikutti siihen, että kielikysymys nousi yhdeksi teemaksi presidentinvaalikamppailussa, mitä muuten tuskin olisi tapahtunut. Presidentinvaalikamppailussa kaikki kolme ehdokasta seisoivat ruotsin kielen takana, mikä puolestaan laajensi kielikeskustelun argumentointia koulun sisäisistä perusteluista kansalliseen kulttuuriin, ulkopoliittikkaan ja tasa-arvoon perustuviin argumentteihin. Merkittävä asia peruskoulun kieliratkaisulle oli istuvan presidentin ja varmana vaalivoittajana pidetyn Kekkonen kannanotto ruotsin kielen puolesta.

Toiseksi presidentinvaalien seurauksena eteen tulivat, sen aikaisen käytännön mukaisesti, hallitusneuvottelut, mikä teki mahdolliseksi ministerien vaihtamisen. Ilman presidentin uuden toimikauden alkamista ja sitä seurannutta uuden hallituksen nimittämistä opetusministerin salkkua tuskin olisi vaihdettu SDP:ltä Keskustapuolueelle. Kolmas oleellinen seikka yllättävän käänteen kannalta oli Suomen talouspoliittinen tilanne ja valtuuslain tarvitsema määränemmistö, mikä antoi RKP:lle vaa'ankieliaseman hallitusneuvotteluissa.

Mitä ilmeisimmin pelkkä argumentoinnin laajentuminen tai kielikysymyksen nouseminen politiikan huipulle ei yksin olisi riittänyt kahden kielen ratkaisun toteutumiseen. Kieliratkaisu edellytti molempia: päivänpolitiikkaan liittyvän yllättävän käänteen sekä ymmärryksen pitkän aikavälin perusteluista. Valtiomiestason perustelussa ruotsin kielen asema nähtiin niin tärkeänä osana suomalaista politiikkaa, etteivät edes kielenopetuksen asiantuntijaperustelut pystyneet siihen vaikuttamaan. Ruotsin kielen asemaa ei saanut kyseenalaistaa 1960-luvun suomalaisessa politiikassa. Se oli ehto pohjoismaiselle yhteistyölle, ja tämä taas oli yksi tärkeä osa Suomen ulkopoliittista asemoitumista kylmän sodan maailmassa.

Aivan loppuksi on esitettävä vielä kysymys, oliko kevään 1968 kieliratkaisu lehmänkauppa vaiko johdonmukainen, perusteltu päätös. Yleinen historiatie-

toisuus on vahvasti omaksunut sen kannan, että kieliratkaisun takana oli Johannes Virolaisen ja RKP:n tekemä lehmänkauppa. Tämän tutkimuksen perusteella ei väitteelle kuitenkaan löydy perusteluja.

Ensinnäkin suurin muutos kevään 1968 aikana tapahtui vasemmistopuolueissa SDP:ssä ja SKDL:ssä. Näissä puolueissa nopea kahden kielen kannalle siirtyminen oli selvästi seurausta hallitusneuvotteluiden saamasta käännteestä, ja siihen Virolainen ei olisi pystynyt yksin vaikuttamaan. Kieliratkaisu ei siis ollut Virolaisen eikä Keskustapuolueen RKP:n kanssa tekemä lehmänkauppa. Vaikka Virolainen oli ruotsin kielen kannattaja, ei hän poliitikkona hyötynyt hallitusneuvotteluiden yhteydessä RKP:n asettamasta kieliehdosta. Virolaisen suurin merkitys kieliratkaisussa oli ministerivaliokunnan kompromissiratkaisussa ja oman puolueen enemmistön saamisessa kahden kielen ratkaisun taakse. Myöskään Keskustapuolue ei hyötynyt hallitusneuvotteluissa esille nousseesta kielikysymyksestä, puolueelle tärkeätä oli vain RKP:n poliittinen painoarvo muuten vasemmistolaisessa hallituksessa. Tätä perustelua tukee myös puolueen äänestyskäyttäytyminen kielipykälässä. Puolueesta kaikkiaan 14 edustajaa äänesti kahden pakollisen kielen ohjelmaa vastaan.

Ennemminkin kysymyksessä oli RKP:n juuri kieliratkaisun kannalta oikealla hetkellä ideoima poliittinen operaatio, jossa puolue pystyi hyödyntämään vaa'ankieliasemaa hallitusneuvotteluissa ja sitä kautta taivuttamaan tai pikemmin varmistamaan hallituspuolueet kahden kielen kannalle. Tätä todistaa erityisesti SDP:n nopea siirtyminen kahden kielen kannalle. Olisi vaikea nähdä, että tämä olisi toteutunut ilman yllättävää käännettä. Tärkeintähän oli juuri vasemmiston äänten, SDP:n ja SKDL:n, saaminen kahden kielen ratkaisun taakse. Ilman tätä kahden kielen ratkaisu ei olisi ollut mahdollinen.

Eduskunnan äänestystuloksen analysointi siis osoittaa, että kahden kielen ohjelman toteutumisessa hallituskuviioon liittynyt päivänpolitiikka näytteli suurta osaa. Toisaalta hallitusneuvotteluista ulkona olleen oppositiopuolue kokoomuksen kääntyminen kahden kielen kannalle vuoden 1967 aikana kertoo, että kahden kielen ohjelman takana oli suurempia perusteluja – ulkopoliittisia ja kulttuuripoliittisia – ja nämä perustelut vaikuttivat kaikissa puolueissa. Oliko kieliratkaisu sitten johdonmukainen, suomalaisen politiikan suureen linjaan pohjautuva perusteltu päätös?

Tarkastelemalla lehdistössä ja eduskunnassa käytettyjä argumentteja voidaan sanoa, että peruskoulun kielikiistassa lähestulkoon kaikki ymmärsivät tai ainakin hyväksyivät kielikysymykseen liittyvät ulkopoliittiset ja kulttuuripo-

liittiset perustelut. 1960-luvun lopun kielikeskustelussa ei oikeastaan lainkaan esiintynyt 2000-luvun kiistalle tyypillisiä nationalistisia piirteitä. Suomen kaksikielistä kulttuuria ei kyseenalaistettu, vaan se nähtiin jo itsessään rikkautena. Suomen kaksikielisyttä ei nähty vieraana elementtinä, taakkana, toisin kuin sotien välisen ajan kielikiistassa. Suomen kahden kielen identiteetti oli pitkälti tunnustettu asia, ainakin julkisessa debatissa.

Samanlainen yhteisymmärrys oli myös ulkopoliittisten perustelujen osalta: lähes kaikki allekirjoittivat pohjoismaisten arvojen ja itse Pohjoismaiden merkityksen Suomelle kylmän sodan maailmassa. Suomelle oli tärkeätä olla osa länttä ja tätä pitkälti edusti Suomen kaksikielisyys ja juuri ruotsin kieli. Ruotsin kieli maan toisena kotimaisena kielenä yhdisti Suomen Pohjoismaihin. Toki kielen lisäksi Suomen asemaa pohjoismaisena valtiona korostettiin länsimaista periytyvällä yhteiskuntajärjestyksellä sekä yhteisellä luterilaisella uskonnolla. Aivan käytännön tasolla edelliset perustelut näkyivät lukuisissa yhteispohjoismaisissa järjestöissä, jotka tavoittivat laajat kansanosat.

Kahden kielen ratkaisu oli perusteltu, johdonmukainen päätös myös 1960-luvun ehkä tärkeimmän arvon, yhteiskunnallisen tasa-arvon kannalta. Niin peruskoulu kuin kahden kielen opetus ajoivat kansalaisten sosiaalista ja alueellista tasa-arvoa, mitä vasemmisto ja keskipuolueet sekä kokoomuksen nuorempi polvi kannattivat. Tasa-arvoperusteluiden takaa voi löytää myös ajatuksen siitä, että kaikille yhteinen kielenopetus poistaisi ruotsin kielen merkityksen eräänlaisena vedenjakajana, jossa kielitaidon puute oli erityisesti 1800-luvulla toiminut esteenä sosiaaliselle nousulle. Vaikka myöhemmin molemmilla kielillä oli tasa-arvoinen asema, kummitteli taustalla kuitenkin ajatus siitä, että ruotsin kielen osaaminen oli vielä 1960-luvulla edellytys kuulumisesta eliittiin. Tämä ei voi olla viittaamatta kielen merkitykseen sosiaalisen statuksen kannalta.

Myös kielen välineellinen merkitys nousee esille kielikeskustelussa. Ruotsin kielen tarve nähtiin tärkeänä maan sisäisten työmahdollisuuksien kannalta, niin palvelualoilla kuin virkamiesten kielivaatimusten osalta. Lisäksi vedottiin ruotsin kielen perustuslailliseen asemaan Suomessa. Ruotsin kielen välineellistä arvoa, kielen hyötyä ruotsalaisilla työmarkkinoilla, ei juuri käytetty kielikeskustelun argumentoinnissa. Kuusikymmentäluvun laaja siirtolaisuus Suomesta Ruotsiin ei juurikaan näkynyt kielikeskustelun perusteluissa, toisaalta varsinainen siirtolaisryntäys oli vasta edessä, vuosina 1969–70.

Voidaan siis sanoa, että eduskunnan tekemä kahden kielen ratkaisu oli toisen tasavallan aikaisen suomalaisen politiikan suureen linjaan pohjautuva perusteltu päätös. Ratkaisun takana oli ensinnäkin laaja poliittinen tuki vasemmalta oikealle. Toiseksi mielipidetutkimukset kertovat myös yleisen mieliteen olleen kieliratkaisun takana. 1960-luvun Suomessa ruotsin kielen opiskelu nähtiin hyödyllisenä, eikä niinkään resurssien tuhlauksena, kuten monissa 2000-luvun perusteluissa.

Edellistä päätelmää tukee myös havainto 1960-luvun suomalaisen yhteiskunnan suhteesta ruotsin kieleen ja suomenruotsalaiseen kulttuuriin. Pohjoismaisen yhteistyön aikana ajatus yhteisestä pohjoismaisesta identiteetistä oli laajalti hyväksytty asia: suomalaiset olivat osa Pohjolaa. Koska myös suomenkielinen väestö tunsi yhteenkuuluvuutta Pohjoismaiden kanssa, helpotti tämä myös suomenruotsalaisten hyväksymistä osaksi suomalaista kulttuuria. Niin maan sisäinen kuin ulkoinen identiteetti tukivat ajatusta siitä, että ruotsin kieli oli osa suomalaista kulttuuria.

- - -

RKP:n puheenjohtaja Jan-Magnus Janssonin vuoden 1968 puoluepäivillä esittämästä haasteesta tulevaisuuden historiankirjoitukselle on kulunut kohta puoli vuosisataa.⁷⁷⁸ Tämän puolen vuosisadan aikana yleisessä historiatietoisuudessa on muodostunut vahva käsitys, jonka mukaan kieliratkaisu syntyi lehmänkaupan seurauksena keväällä 1968. Tämän päätelmän yksi suuri ongelma on siinä, että se ei ota huomioon kontekstia. Toisin sanoen sitä, mikä merkitys itse ruotsin kielellä oli toisen tasavallan Suomessa.

Peruskoulun kieliratkaisu ei ollut yksittäinen päivänpoliittinen ratkaisu, vaan johdonmukainen toisen tasavallan poliittiseen tilanteeseen pohjautuva päätös, joka perustui valtiomiestason pitkän aikavälin perusteluihin. Ehkä paras todiste valtiomiestason perustelun painoarvosta saadaan, kun pitkän aikavälin perusteluita tarkastellaan, jo sananmukaisesti, pitkällä aikavälillä. 1930-luvun kielikiistoista kesti lähes 50 vuotta, ennen kuin ruotsin kielen asema voitiin uudelleen kyseenalaistaa suomalaisessa yhteiskunnassa. 1980-luvun lopulla alkanut ”pakkoruotsi”-keskustelu kertoo, että ennen Neuvostoliitossa alkanutta perestroika–glasnost-kehitystä, tähän ei ollut mahdollisuutta. Niin lehdis-

⁷⁷⁸ ”Jag tror att en framtida historieskrivning kommer att ge dem erkänsla för deras vidsynthet”. Svenska folkpartiet partidag 1968. 8.6.1968. SCA.

tö kuin johtavat poliitikot olivat sisäistäneet valtiomiestason perustelun, mikä tarkoitti ruotsin kielen ja suomenruotsalaisen kulttuurin tukemista. Sen sijaan 1980-luvun lopulta alkaen, samaan tahtiin kun Neuvostoliiton uhka väheni ja toisaalta eurooppalainen nationalismi kasvoi, pitkän aikavälin tunteenomaiset argumentit nostivat päätään. 1980-luvun lopulta alkaen tunteellinen suhtautuminen ruotsin kielen asemaan alkoi ohittaa valtiomiestason perustelun. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että ruotsin kielen asemaa kyseenalaistavat argumentit nousivat esille. Ei kuitenkaan samanlaisina kuin maailmansotien välisenä aikana, jolloin ruotsin kieli ja suomenruotsalaisuus nähtiin vieraana elementtinä Suomessa. 1980-luvun lopulta alkanut tunteellinen suhtautuminen ruotsin kieleen on ennemminkin keskittynyt kysymykseen ”pakkoruotista”, ruotsin kielen asemaan pakollisena aineena peruskoulussa.

LÄHDELUETTELO

I PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Arkistot

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Ahti Karjalaisen arkisto

Johannes Virolaisen arkisto

Koulujärjestelmäkysymystä käsitelleen ministerivaliokunnan arkisto, 540 243:1

Kouluohjelmakomitean arkisto, 540 186:1–2

L. A. Puntilan arkisto

L. Arvi P. Pöijärven arkisto

Liberaalisen kansanpuolueen arkisto

Matti Koskenniemen arkisto

Opetusministeriön arkisto (OPM)

- Diaari 1965–1968

Peruskoulukomitean arkisto, 540 226:1–2

Pohjola-Norden ry:n arkisto

Presidentti Koiviston yksityisarkisto

- Koiviston hallituksen iltakoulut 1968–70

- Poliittikkaa 1968, ”Savottaretket”, Hvitträsk

- Nordek I (1967), 1968, 1969, 1970

- Puheita ja selvityksiä 1967

- Vakauttamisen valmistelu 1967–68

- Hallituksen muodostaminen 1968

R. H. Oittisen arkisto

Suomen Teiniliiton arkisto

Svenska Finlands Folktings arkiv

Voitto Kallion arkisto

- Peruskouluaineistoa I

- Peruskouluaineistoa II

Eduskunnan arkisto (EA)

Sivistysvaliokunnan pöytäkirjat 1967–1968

Suuren valiokunnan pöytäkirjat 1968

Perustuslakivaliokunnan pöytäkirjat 1967

Eduskunnan kirjasto

Veteraanikansanedustajien muistitietohaastattelu (Johannes Virolainen, Arvo Salo, Anna-Liisa Linkola, Pauli Burman, Georg C. Ehrnrooth, Grels Teir)

Kansan arkisto

SKP edustajakokoukset 1960–90

SKDL liittokokoukset 1967

SKDL Hallinnollinen jaosto 1967, VIII liittokokous, pöytäkirja-aineisto

SKDL Hallinnollinen jaosto 1964–68, Liittoneuvoston kokousten pöytäkirjat

SKDL Hallinnollinen jaosto 1968

SKDL Hallinnollinen jaosto, hallituspoliittinen työryhmä 1966

SKDL Hallinnollinen jaosto, sihteeristön kokousten pöytäkirjat 1967–1968

SKDL Kulttuurijaosto, koulutuspoliittinen toimikunta

SKDL:n eduskuntaryhmä 1966, 1967, 1968

SDNL VIII liittokokous 1967

SDNL Keskushallitus 1967–1969

SDNL Työvaliokunta 1968–69

DFFF Svenska sektion

Keskustan ja maaseudun arkisto (KMA)

Keskustapuolue puoluevaltuuskunnan pöytäkirjat 1966, 1967, 1968

Keskustapuolue Keskushallituksen pöytäkirjat 1966, 1967, 1968

Keskustapuolue Puoluehallituksen pöytäkirjat 1968

Keskustapuolue Keskushallituksen työvaliokunnan pöytäkirjat 1966, 1967, 1968

Keskustapuolue Eduskuntaryhmän pöytäkirjat 1966, 1967, 1968

Keskustapuolue Kulttuuritoimikunta (1967–1971)

Keskustapuolue Koulutustoimikunta/Koulutuspoliittinen toimikunta/Sivistyspoliittinen toimikunta 1967–1987

MNL:n liittokokouspöytäkirjat 1945–1970

Porvarillisen työn arkisto (PTA)

Kokoomus Ylimääräinen puoluekokous 1966

Kokoomus Varsinainen puoluekokous 1967, 1969

Kokoomus Puoluehallitus 1966, 1967, 1968

Kokoomus Puoluevaltuuskunta 1966, 1967, 1968
Kokoomus Hallituspoliittinen valiokunta 1967, 1968
Kokoomus Toimi- ja valiokuntien pöytäkirjoja 1966–67
Kokoomus Eduskuntaryhmä 1966, 1967, 1968
KNL Koulupoliittinen toimikunta (Kouluasiain valiokunta) pöytäkirjat 1967–73

Svenska centralarkivet (SCA)

SFP CST Årsberättelser 1957–1969
Svenska Folkpartiet Centralstyrelseprotokoll 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969
Riksdagsperioden 1966–70 Tal o. valtal av Sfp
Svenska riksdagsgruppens protokoll 1966, 1967, 1968
Svenska folkpartiet partidag 1966, 1967, 1968
Jan-Magnus Jansson: Brev, konsept, anteckningar 1968–74
Jan-Magnus Jansson: Årskalendrar 1966–68

Työväen arkisto (TA)

SDP:n puoluekokous pöytäkirja 1963, 1966, 1969
SDP Puolueneuvoston pöytäkirjat 1966, 1967, 1968
SDP Puoluetoimikunnan pöytäkirjat 1966, 1967, 1968
Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä 1966, 1967, 1968
SDP Kulttuuripoliittinen työryhmä 1969
FSA Förbundskongreserna protokoll 1962–1966, 1967–1969
FSA Förbundsrådet 1968
FSA Työvaliokunnan pöytäkirjat 1967, 1968
Sosialidemokraattiset Nuoret III varsinaisen liittokokouksen pöytäkirja 1967
Sosialidemokraattiset Nuoret Liittotoimikunnan pöytäkirjat 1967, 1968
Sosialidemokraattiset Nuoret Liittoneuvoston pöytäkirjat liitteineen 1967, 1968
Paasio Rafael kansiot 6, 7, 8
TPSL Painetut puoluekokouspöytäkirjat 1961–1970
TPSL:n Puoluetoimikunnan pöytäkirjat 1967, 1968
TPSL:n Työvaliokunnan pöytäkirjat 1967–1968
Leskinen Väinö kansio 22
Fagerholm K. A. 92 (471) Kirjeet 1953–78
Fagerholm K. A. 92 (471) Suomi – NL-suhteet
Fagerholm K. A. Puheita, Pohjoism. Yht.t. 1943–67

Urho Kekkosen arkisto (UKA)

Vuosikirjat 1966, 1967, 1968

Henkilökohtaisia asiakirjoja, UK:n päiväohjelma (viikkomuistiot) 1966–1972

Politiikka, Presidentinvaali 1968, mm. kirjeenvaihtoa, tutkimuksia ja tilastoja, puhemateriaalia 1966–68

Politiikka, Suomen Akatemia, korkeakoulu-uudistus 1964–72

Lehtileikkeet, Presidentinvaali 1968 1966–68

Kirjeenvaihtoa 1966, 1967, 1968

Liimatainen SK:n lehtikirjoitukset 1966–1974

Puheet, kirjoitukset, Puheita 1966–68 ja niiden reaktioita 1966–68

Puheet, kirjoitukset, Vaalipuheita 1967–68 (presidentinvaali 1968) puhemateriaalia 1967–68

Åbo Akademi

K. A. Fagerholms samling

Ulkoministeriön arkisto (UM)

45 G Ruotsin kielen opetus peruskoulussa

45 G Ranskan kielen opetus Suomen kouluissa

45 G Saksan kielen opetus Suomen kouluissa

94 B Ruotsi lehtikirjoitukset, lehdistökatsaukset 1966–68

94 B Tanska lehtikirjoitukset, lehdistökatsaukset 1966–68

94 B Norja lehtikirjoitukset, lehdistökatsaukset 1966–68

106 E Ruotsi Erlander Tage

7 D Maailmanpolitiikka Pohjoismaiden neuvosto 1966–68

Ralph Enckellin kokoelma 1949–1986

Utrikesdepartementets arkiv (UD), Tukholma

HP 1 Af (Politik: allmänt. Finland) 1966–68

HP 21 Af (Frågor: nationella minoritetens ställning. Finland) 1940–70

I 38 A (Undervisning, vetenskap och konst i utlandet. Allm. lagstiftning, statistik) 1963–68

Beskickningsarkiv Helsingfors (BAH), Tukholma

HP 1 D (Språk och nationalitetsfrågan i Finland) 1923–1964

HP 1 Ab/d (Svensk utrikespolitik) 1964–67

HP 1 Erlander 1967

Skolöverstyrelsens arkiv, Tukholma

Verksledning, VL, Generaldirektör Hans Löwbeers korrespondens 1962–68

Verksledning, VL, Generaldirektör Jonas Orrings korrespondens 1966–68

Arbetrörrelsens arkiv, Huddinge

Olof Palmes arkiv, Serie 4.2.1, 1961–1967 Utrikespolitik

Olof Palmes arkiv, Handlingar ordnade efter ämne

Tage Erlander, Korrespondens, huvudserie 1962–69

Rigsarkivet, Kööpenhamina

2-0345 Helsingfors, diplomatisk representation 1947–78

Utenriksdepartement, Oslo (UDN)

Kgl. Norsk ambassade, Helsingfors 1966–68

II LÄHDEJULKAISUT

Dokumentisarjat

Blomstedt Yrjö, Klinge Matti, J. K. Paasikiven *päiväkirjat 1944–1956*. Helsinki 1985.

Erlander Tage, Erlander Sven, *Dagböcker 1963–1964*. Stockholm 2012.

Erlander Tage, Erlander Sven, *Dagböcker 1965*. Halmstad 2013.

Erlander Tage, Erlander Sven, *Dagböcker 1966–1967*. Vilnius 2014.

Erlander Tage, Erlander Sven, *Dagböcker 1968*. Vilnius 2015.

Hakovirta Harto, Koskiahio Tapio, *Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat 1945–1973*. Gaudeamus 1973.

Suomi Juhani, *Urho Kekkosen päiväkirjat 1963–68*. Helsinki 2002.

Komiteat

Komiteamietintö 1945:1. Kielirauhakomitean mietintö.

Komiteamietintö 1946:2. Kansakoulukomitean mietintö.

Komiteamietintö 1946:10. Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I.

Komiteamietintö 1948:1. Uudistettavan koulujärjestelmän yleisten periaatteiden vahvistamiseksi.

Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö, Liite 1. 1948. Vieraan kielen opetuksesta kansakoulussa.

Komiteamietintö 1952:3. Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II, Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma.

Komiteamietintö 1954:12. Maalaiskansakoulun jatko-opetuskomitean mietintö.

Moniste 1954:33. Oppikoulun sisäisen kehittämisen yleissuunnitelma, Vuoden 1950 oppikoulukomitean työvaliokunnan mietintö ja neuvottelukunnan siitä antama lausunto.

Komiteamietintö 1959:11. Kouluohjelmakomitean mietintö.

Komiteamietintö 1964:8. Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean mietintö I, Toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetus kansakoulussa.

Komiteamietintö 1965:7. Peruskoulukomitean I osamietintö.

Komiteamietintö 1966:12. Koulunuudistustoimikunnan mietintö.

Komiteamietintö 1970:4. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I, Opetussuunnitelman perusteet.

Komiteamietintö 1970:5. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II, Oppiaineiden opetussuunnitelmat.

Valtiopäivät (VP)

Valtiopäivät, pöytäkirjat 1945, 1963, 2004.

Valtiopäivien istuntojen pöytäkirjat liitteineen 1967–1968

III SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Aftenposten 1968

Berlingske Aftenavis 1968

Dagbladet 1968

Dagens Nyheter 1967–68

Göteborgs-Posten 1967–68

Helsingin Sanomat 1966–68

Hufvudstadsbladet 1966–68

Kansan Uutiset 1966–68

Kasvatus ja koulu 1962–68

Kasvatusopillinen aikakauskirja 1962–68

Nya Pressen 1966–68

Opettajain Lehti 1966–68

Oppikoululehti 1966–68

Politiken 1968

Skol Nytt 1966–68

Suomalainen Suomi 1966–68

Suomen Sosialidemokraatti 1966–68

Suomenmaa 1966–68

Svenska Dagbladet 1967–68

Teinilehti 1966–68

Uusi Suomi 1966–68

Verdens Gang 1968

Ylioppilaslehti 1966–68

IV HAASTATTELUT

Erkki Aho (1.8.2013)

Jaakko Itälä (14.11.2013)

Jaakko Numminen (1.11.2013)

Olli Saarela (27.8.2013)

Pär Stenbäck (30.10.2013)

Sauli Takala (30.1.2015)

Bert Isacsson (kirjeenvaihto 11.5.2015)

V KIRJALLISUUS

Aikalaiskirjallisuus

Aho Erkki, Peruskoulun opetussuunnitelman kokeilu lv. 1967–68. Teoksessa *Peruskoulua kohti*. Toim. Olavi Nöjd. Helsinki 1968.

Borg Olavi, *Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880–1964*. Helsinki 1965.

Donner Jörn, *Uusi Maammekirja*. Suom. Seppo Heikinheimo. Helsinki 1967.

Finlands svenska folkskolläraryrkesförbunds skolprogram. Helsingfors 1957.

Harva Urpo, *Ihminen hyvinvointivaltiossa*. Helsinki 1964.

Husén Torsten, *Koulu muuttuvassa yhteiskunnassa*. Suom. Hannes Korpi-Anttila. Helsinki 1962.

Hämäläinen Pekka Kalevi, *Kielitaistelu Suomessa 1917–1939*. Helsinki 1968.

Kekkonen Urho, *Onko maallamme malttia vaurastua?*. Helsinki 1952.

Kohti uutta koulua – Kasvattajat puhuvat ajankohtaisista koulukysymyksistä. Toim. Kalevi Kajava. Helsinki 1946.

Koulunuudistus oppikoulun näkökulmasta. Helsinki 1966.

Koulunuudistuspäivät. Suomen Ylioppilaskuntien Liiton Koulunuudistuspäivät Jyväskylässä 4.–6. 11. 1966. Toim. Hannu Taanila. Helsinki 1966.

Kuusi Pekka, *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Porvoo 1961.

Lahdes Erkki, *Uuden koulun vaikutus Suomen kansakouluun*. Helsinki 1961.

Leppälä Juhani, *Kansakoulu valinkauhassa – Maalaisen mietteitä koulun uudistuksesta käytännön elämää silmällä pitäen*. Helsinki 1946.

Niininen V. A., *Kasvatus- ja koulukysymys demokraattisessa yhteiskunnassa*. Helsinki 1945.

Oittinen R. H., Koulujärjestelmän kehittyminen. Teoksessa *Kansakoulu 1866–1966*. Toim. Antero Valtasaari, Antti Henttonen, Lauri Järvi, Veli Nurmi. Helsinki 1966.

Peruskoulun kieliopetus 1968. Helsingfors 1968.

Punttila L. A., *Ruotsalaisuus Suomessa – Aatesuunnan synty*. Helsinki 1944.

Räihä Jouko, Kielenopetus ja sen differointi peruskoulussa. Kasvatusopillinen aikakauskirja 3/1967.

Salmela Alfred, *Uudistuva kansakoulu*. Helsinki 1948.

SDP Kulttuuripoliittinen ohjelma 1963. Helsinki 1963.

SKDL Kulttuuriohjelma 1947. Helsinki 1947.

Suomen Psykologiliitto r.y:n koulukomitean mietintö. Toim. Olavi Viitamäki Helsinki 1966.

Suomi kuuluu Pohjolaan – Lausuntoja pohjoismaisesta yhteistyöstämme. Toim. Tallqvist J. O. Helsinki 1944.

Todellisen uudistuksen tie. Koulusuunnittelutoimiston julkaisuja 1965. Helsinki 1965.

Viljanen Erkki, *Kansakoulun kasvatuspulmia*. Helsinki 1963.

Wahlbäck Krister, *Mannerheimista Kekkoseen – Suomen politiikan päälinjoja 1917–1967*. Suom. Markku Järvinen. Helsinki 1968.

Wahlbäck Krister, *Veljeys veitsenterällä*. Suom. Maija-Liisa ja Asko Vuorjoki. Porvoo 1968.

Painamattomat tutkimukset ja opinnäytteet

Takala Sauli, Koko ikäluokan ruotsin kielen koulusaavutukset. Kouluhallituksen julkaisuja. Kokeilu- ja tutkimuslsteita 13/1968.

Takala Sauli, Peruskoulukuntien yhdistettyjen luokkien ja vuosiluokkien koulusaavutukset ruotsin kielessä. Kouluhallituksen tutkimusryhmä. Kokeilu- ja tutkimuslsteita 12C/1968.

Takala Sauli, Vieraiden kielten opetussuunnitelman, opettamisen ja oppimisen kysymyksiä. Kasvatustieteiden tutkimuslaitos. Jyväskylän yliopisto 1976.

Takala Sauli, Räihä Jouko, Tutkimus koko ikäluokan ruotsin kielen koulusaavutuksista. (ruotsin kieli I oppilaille vieraana kielenä) Tiivistelmä tutkimuslsteuksesta. Kouluhallituksen julkaisuja. Kokeilu- ja tutkimuslsteita 2/1968.

Väistö Janne, Maailma muuttuu – ”pakkoruotsi” pysyy. Ruotsin kieli pakollisena aineena peruskoulussa ja ylioppilaskirjoituksissa – Argumentit puolesta ja vastaan vuosina 1967–2011. Poliittisen historia pro gradu -työ, TY 2012.

Tutkimukset ja muu kirjallisuus

Aho Erkki, *Myrskyn silmässä – Kouluhallituksen pääjohtaja muistelee*. Helsinki 1996.

- Aho Erkki, Salaista koulutuspolitiikkaa kylmän sodan kuumina vuosina. Teoksessa *Yhtenäisen peruskoulun menestystarina*. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström, Jorma Puhakka. Helsinki 2005.
- Ahonen Sirkka, Yleissivistävä koulutus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa *Tiedon ja osaamisen Suomi – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Toim. Pauli Kettunen, Hannu Simola. Helsinki 2012.
- Ahonen Sirkka, *Yhteinen koulu – tasa-arvoa vai tasapäisyyttä?*. Tampere 2003.
- Alasuutari Pertti, *Toinen tasavalta*. Tampere 1996.
- Allardt Erik, Finland som ett nordiskt samhälle. Historisk tidskrift för Finland. 1987, 593–611.
- Allardt Erik, *Vähemmistö, kieli ja yhteiskunta – Suomenruotsalaiset vertailevasta näkökulmasta*. Helsinki 1981.
- Anderson Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London 1983.
- Andersson Håkan, ”Undervisning på modersmålet för all framtid” – Svenska folkpartiet och utbildningspolitiken. Teoksessa *Svenska folkpartiet genom 100 år*. Toim. Siv Sandberg, Borgå 2006.
- Andrén Nils, Möller Yngve, *Från Undén till Palme – Svensk utrikespolitik efter andra världskriget*. Lund 1990.
- Armstrong A. John, *Nations before Nationalism*. The University of North Carolina Press 1982.
- Aunesluoma Juhana, Sverige, Norden och Finlands ekonomiska västintegration 1944–1973. Teoksessa *Från olika till jämlika – Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet*. Toim. Juhana Aunesluoma, Susanna Fellman. Helsingfors 2006.
- Aunesluoma Juhana, *Vapaakaupan tiellä – Suomen kauppa- ja integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan*. Helsinki 2011.
- Autio Veli-Matti, Heikkilä Markku, *Opetusministeriön historia V. Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripolitiikkaa 1945–1965*. Helsinki 1990.
- Autio Veli-Matti, *Opetusministeriön historia VI. Suurjärjestelmien aika koittaa 1966–1980*. Helsinki 1993.
- Bergman Bengt, *Ordet står ännu kvar – En bok om Jan-Magnus Jansson*. Pieksämäki 2004.
- Blommaert Jan, Language Policy and National Identity. Teoksessa *An Introduction to Language Policy – Theory and Method*. Toim. Thomas Ricento. Oxford 2006.
- von Bonsdorff Göran, *Krigstid och återuppbyggnad – Svenska Folkpartiet 1939–1956*. Helsingfors 1994.
- von Bonsdorff Göran, Ekberg Henrik, *Kriser och välfärdsbyggande – Svenska Folkpartiet 1956–1970*. Helsingfors 1997.
- Borg Olavi, *Puolueiden ja eduskuntaryhmien suhteet 1907–1977*. Tampereen yliopisto, Poliittikan tutkimuksen laitos tutkimuksia 53 1980. Tampere 1980.
- Boyd Sally, Palviainen Åsa, Building Walls or Bridges? A Language Ideological Debate About Bilingual Schools in Finland. Teoksessa *Language Policies in Finland and Sweden –*

- Interdisciplinary and Multi-sited Comparisons*. Toim. Mia Halonen, Pasi Ihalainen, Taina Saarinen. Derby 2015.
- Cavonius Gösta, *Från läroplikt till grundskola – Finlandssvensk folkskola under ett halvsekel 1921–1972*. Helsingfors 1978.
- Coleman Michael, `You Might All Be Speaking Swedish Today`: language change in 19th-century Finland and Ireland. *Scandinavian Journal of History*. Vol. 35, No 1. March 2010, pp. 44–64.
- Ekberg Henrik, von Bonsdorff Göran, *Kriser och välfärdsbyggande – Svenska Folkpartiet 1956–1970*. Helsingfors 1997.
- Elmgren Ainur, *Den allrakäraste fienden – Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939*. Lund 2008.
- Engman Max, *Petersburgska vägar*. Esbo 1995.
- Engman Max, *Språkfrågan – Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Helsingfors 2016.
- Engström Yrjö, *Koulutus luokkayhteiskunnassa*. Jyväskylä 1970.
- Erlander Tage, *1960-talet*. Stockholm 1982.
- Erlander Tage, *Sjuttital*. Stockholm 1979.
- Ett land två språk – den finländska modellen. Esbo 1998.
- Finnäs Fjalar, *Finlandssvenskarna 2009 – En statistisk rapport*. Helsingfors 2010.
- Från olika till jämlika – Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet*. Red. Juhana Aunesluoma, Susanna Fellman. Helsingfors 2006.
- Geber Erik, *Den obligatoriska svenskan i Finland – en historisk analys*. Helsinki 2010.
- Gestrin Kristian, Keskustayhteistyö. Teoksessa *Maa ja mies – Johannes Virolaisen kuusi vuosikymmentä 31.1.1974*. Toim. Keijo Immonen. Helsinki 1974.
- Heikkilä Hannu, Sotakorvausten raskas taakka. Teoksessa *J. K. Paasikivi – Valtiomiehen elämäntyö 4 1944–1948*. Helsinki 1999.
- Heinonen Jari, *Pienviljelijäprojektista sosiaalivaltioon*. Tampere 1990.
- Helander Voitto, Pekonen Kyösti, Eduskunnan vahvistuva valiokuntalaitos. Teoksessa *Valiokunnat lähikuvassa*. Helsinki 2007.
- Herää Suomi – Suomalaisuusliikkeen historia*. Toim. Päiviö Tommila. Jyväskylä 1989.
- Hissa Jaakko, Ministeristöt ja hallituspolitiikka 1957–1966. Teoksessa *Valtioneuvoston historia 1917–1966*. Helsinki 1977.
- Hobsbawm Eric, *Nationalismi*. Suom. Jari Sedergren, Jussi Träskilä, Risto Kunnari. Tampere 1994.
- Hokkanen Kari, *Keskitie – suomalainen vaihtoehto*. Helsinki 1976.
- Hägglöf Ingemar, *Kauppatörin päiväkirja*. Suom. Kalle Salo. Helsinki 1991.
- Hägglöf Ingemar, *Työrukkasena Ruotsin idänpolitiikassa*. Suom. Kalle Salo. Helsinki 1985.
- Hämäläinen Pekka Kalevi, *Luokka ja kieli vallankumouksen Suomessa*. Forssa 1978.

- Häyrynen Yrjö-Paavo, Hautamäki Jarkko, *Ihmisen koulutettavuus ja koulutuspolitiikka*. Helsinki 1973.
- Iisalo Taimo, *Keskikoulun toteuttamisvaihe Suomessa*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos, Tutkimuksia N:o 41 1975. Helsinki 1975.
- Iisalo Taimo, *Kouluopetuksen vaiheita – Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin*. Helsinki 1988.
- Iisalo Taimo, Lahdes Erkki, Viitaniemi Eero, *Suomen peruskoulun synty ja sen toteutuminen*. Turun opettajankoulutuslaitos, Julkaisusarja A:5 1979. Turku 1979.
- Immonen Hannu, Uudestaan agraaripoliittikkona. Teoksessa J. K. Paasikivi – Valtiomiehen elämäntyö 4 1944–1948. Helsinki 1999.
- Immonen Hannu, Paasikivi ja historia. Teoksessa J. K. Paasikivi – Valtiomiehen elämäntyö 5 1948–1956. Helsinki 2003.
- Immonen Kari, *Ryssästä saa puhua... – Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Helsinki 1987.
- Immonen Kari, *Suomen akatemia suomalaisessa tiedepoliitikassa 1970-luvulla*. Helsinki 1995.
- Isacsson Bert, *Mitt liv med finskan*. Södertälje 2006.
- Isohookana-Asunmaa Tytti, *Virolaisen aika – Maalaisliitosta Keskustapuolue 1963–1981*. Porvoo 2006.
- Isohookana-Asunmaa Tytti, *Yhteinen hyvä – paras hyvä, Kerttu Saalastin elämäkerta*. Oulu 2008.
- Itälä Jaakko, *Kutsumuskoulu*. Juva 1995.
- Jakobson Max, *Veteen piirretty viiva*. Helsinki 1981.
- Jansson Jan-Magnus, *Tidiga möten – Litteratur och politik från 30-tal till 60-tal*. Helsingfors 1996.
- Jauhiainen Annukka, *Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset – Kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle*. Turku 2002.
- Jussila Osmo, *Suomalaisuusliike Venäjän paineessa vuosina 1890–1917*. Teoksessa *Herää Suomi – Suomalaisuusliikkeen historia*. Toim. Päiviö Tommila. Jyväskylä 1989.
- Kaarninen Mervi, Kaarninen Pekka, *Sivistyksen portti – Ylioppilastutkinnon historia*. Helsinki 2002.
- Kalela Jorma, *Grannar på skilda vägar*. Borgå 1971.
- Kalela Jorma, *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki 2000.
- Karvonen Lauri, *”Med vårt västra grannland som förebild” – En undersökning av policydiffusion från Sverige till Finland*. Åbo 1981.
- Katajala Kimmo, *Suomalainen kapina – Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*. Helsinki 2002.
- Kinnunen Kaisa, *Suomi-Neuvostoliitto-Seuran historia 1944–1974*. Jyväskylä 1998.
- Kiuasmaa Kyösti, *Oppikoulu 1880–1980 – Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*. Oulu 1982.

- Kivinen Osmo, *Koulutuksen järjestelmäkehitys – Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*. Turku 1988.
- Klinge Matti, *Vihan veljet ja kansallinen identiteetti*. Helsinki 2012.
- Koivisto Mauno, *Grannar – Frändskap & friktion*. Helsingfors 2008.
- Koivisto Mauno, *Liikkeen suunta*. Helsinki 1997.
- Korhonen Anu, Lingvistikisestä käänteestä postmoderniin eli muuttuiko historia?. Teoksessa *Historian kirjoittamisesta*. Turun yliopisto 2005.
- Korhonen Anu, Historiallisia kertomuksia. Teoksessa *Historian kirjoittamisesta*. Turun yliopisto 2005.
- Korkiasaari Jouni, Tarkiainen Kari, *Suomalaiset Ruotsissa*. Turku 2000.
- Korppi-Tommola Aura, *Ystävyyttä yli Pohjanlahden – Ruotsin ja Suomen välinen kummikuntaliike 1942–1980*. Vammala 1982.
- Koskeniemi Matti, *Koulunuudistuksen 'suuri harppaus' – Peruskoulukomitea helmi-kesäkuussa 1964*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos, Tutkimuksia N:o 63 1978. Helsinki 1978.
- Kronvall Olof, *Den bräckliga barriären – Finland i svensk säkerhetspolitik 1949–1962*. Stockholm 2003.
- Kummel Bengt, *Svenskar i all världen förenen eder! – Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen*. Åbo 1994.
- Kuvaja Christer, Rantanen Anja, Villstrand Nils Erik, *Språk, självbild och kommunikation i Finland 1750–1850*. Teoksessa *Ordens makt och maktens ord*. Toim. Olli Kangas, Helena Kangasharju. Helsingfors 2007.
- Kähkönen Esko, *Uskonnonopetuksen asema Suomen koulunuudistuksessa 1944–1970*. Helsinki 1976.
- Kääriäinen Seppo, *Sitä näyttää, mitä kylvää – Keskustan strategiset valinnat 1964–2001*. Jyväskylä 2002.
- Laihiala-Kankainen Sirkka, *Formaalinen ja funktionaalinen traditio kieltenopetuksessa – Kieltenopetuksen oppihistoriallinen tausta antiikista valistukseen*. Jyväskylä 1993.
- Laitinen Kosti, *Sotakorvausvenäjää ajettiin Suomen kouluihin*. Kanava 4/2013.
- Lampinen Osmo, *Suomen koulutusjärjestelmän kehitys*. Helsinki 2000.
- Lappalainen Antti, *Peruskoulun opetussuunnitelman syntyprosessi ja peruskouluopetuksen johtamisjärjestelmän muotoutuminen*. Helsinki 1985.
- Lehtinen Lasse, *Aatosta jaloa ja alhaista mieltä – Urho Kekkosen ja SDP:n suhteet 1944–1981*. Helsinki 2002.
- Lehtisalo Liekki, Raivola Reijo, *Koulutuspolitiikka ja koulutussuunnittelu*. Porvoo 1986.
- Leppänen Veli-Pekka, *Kivääri vai äänestyslippu? – Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970*. Helsinki 1999.
- Liebkind Karmela, Henning-Lindblom Anna, *Identitet och etnicitet – och språk*. Teoksessa *Gruppspråk, samspråk, två språk*. Helsingfors 2015.

- Limberg Lennart, *Med Vilhelm Lundström i ledningen, åren 1908 till 1923*. Teoksessa *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*. Red. Lennart Limberg. Göteborg 2008.
- Luostarinen Heikki, *Perivihollinen – Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Jyväskylä 1986.
- Lönnqvist Bo, *Suomenruotsalaiset – Kansatieteellinen tutkielma kieliryhmästä*. Jyväskylä 1981.
- Majander Mikko, *Pohjoismaa vai kansandemokratia? – Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*. Helsinki 2004.
- Maude George, *Suomalainen dilemma – Puolueettomuus suurvallan varjossa*. Helsinki 1977.
- McCull Millar Robert, *Language, Nation and Power – An Introduction*, Great Britain 2005.
- McRae Kenneth D., *Conflict and Compromise in Multilingual Societies Vol. 2 Belgium*. Canada 1986.
- McRae Kenneth D., *Conflict and Compromise in Multilingual Societies Vol. 3 Finland*. Rauma 1999.
- McRae Kenneth D., *Conflict and Compromise in Multilingual Societies Vol. 1. Switzerland*. Canada 1983.
- Meinander Henrik, *Kekkografia*. Helsinki 2010.
- Meinander Henrik, *Nationalstaten – Finlands svenskhet 1922–2015*. Helsingfors 2016.
- Meinander Henrik, *Tasavallan tiellä – Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle*. Helsinki 1999.
- Mickelsson Rauli, *Suomen puolueet – Historia, muutos ja nykypäivä*. Tampere 2007.
- Mustelin Olof, *De nordiska universitetsadresserna 1934*. Helsingfors 1981.
- Mustelin Olof, 'Finlandssvensk' – kring ett begrepps historia. Teoksessa *Svenskt i Finland 1 – Studier i språk och nationalitet efter 1860*. Red. Max Engman, Henrik Stenius. Helsingfors 1983.
- Mylly Juhani, *Asutuspolitiikasta suureen muuttoon – Pientila-Suomen kuihtuminen*. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Toim. Ville Pernaa, Mari K. Niemi. Helsinki 2005.
- Mylly Juhani, *Maalaisliitto-Keskustapuolueen historia 2 – Maalaisliitto 1918–1939*. Helsinki 1989.
- Mylly Juhani, *Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka – Suomen ulkopoliittikka ja turvallisuuskysymykset agraaripuolueen politiikassa maan itsenäistymisestä talvisotaan, I Aktiivisesta heimopolitiikasta passiiviseen isolatioon 1918–1933*. Turku 1978.
- Mylly Juhani, *Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka II – Pikkuvaltio kansainvälisen jännityksen kiristymisen ja suurvaltanaapurin varjossa 1934–1939*. Turku 1983.
- Nilsson Torsten, *Människor och händelser i Norden*. Kristianstad 1977.
- Nordblad Julia, *Jämlikhetens villkor – Demos, imperium och pedagogik i Bretagne, Tunisien, Tornedalen och Lappmarken, 1880–1925*. Göteborg 2013.
- Numminen Jaakko, *Suomen kansanopetuksen historia*. Teoksessa *Koko kansan koulu – 80-vuotta oppivelvollisuutta*. Toim. Martti T. Kuikka, Aslak Lindström, Erkki Merimaa, Pekka Elo. Helsinki 2001.

- Nurmi Veli, *Maamme koulutusjärjestelmä eilen, tänään, huomenna*. Helsinki 1974.
- Nurmi Veli, *Maamme koulutusjärjestelmä*. Porvoo 1981.
- Nurmi Veli, *Kansakoulusta peruskouluun*. Helsinki 1989.
- Nurmi Veli, *Koulunuudistuksen taustatekijöitä I – Yleissivistävä koulutus 1856–1872*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos, Tutkimuksia N:o 59 1977. Helsinki 1977.
- Nurmi Veli, *Koulunuudistuksen taustatekijöitä II – Yleissivistävä koulutus vv. 1959–70*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos, Tutkimuksia N:o 76 1979. Helsinki 1979.
- Nurmi Veli, *Dokumentteja maamme koulunuudistuksen perusvaiheista*. Oulu 1986.
- Oakes Leigh, *Language and National Identity – Comparing France and Sweden*. Amsterdam/Philadelphia 2001.
- Oittinen R. H., *Miksi peruskouluun? – Päämääriä ja periaatteita koulun kehittämisessä*. Helsinki 1972.
- Ordens makt och maktens ord*. Red. Olli Kangas, Helena Kangasharju. Helsingfors 2007.
- Paasio Rafael, *Kun aika on kypsä*. Toim. Heikki Kymäläinen. Helsinki 1980.
- Paloheimo Heikki, Wiberg Matti, *Politiikan perusteet*. Helsinki 2008.
- Peltonen Aimo, *Koulunuudistuksen ihmiskäsitys ja eettiset periaatteet*. Helsinki 1979.
- Pernaa Ville, *Sivistyspolitiikan suurjärjestelmien rakentaminen*. Teoksessa *Sivistyksen ja tiedon Suomi*. Helsinki 2007.
- Pietiäinen Jukka-Pekka, *Yksityisoppikoulut vaurastuvassa Suomessa 1944–1977*. Teoksessa *Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977*. Toim. Jari Salminen, Jukka-Pekka Pietiäinen, Jouko Teperi. Helsinki 1995.
- Piri Riitta, *Suomen kieliohjelmapolitiikka – Kansallinen ja kansainvälinen toimintaympäristö*. Jyväskylä 2001.
- Polvinen Tuomo, *J. K. Paasikivi – Valtiomiehen elämäntyö 3 1939–1944*. Helsinki 1995.
- Polvinen Tuomo, Heikkilä Hannu, Immonen Hannu, *J. K. Paasikivi – Valtiomiehen elämäntyö 4 1944–1948*. Helsinki 1999.
- Polvinen Tuomo, Immonen Hannu, *J. K. Paasikivi – Valtiomiehen elämäntyö 5 1948–1956*. Helsinki 2003.
- Raivola Reijo, *Koulutuksen yhteiskunnalliset tehtävät eduskuntapuolueiden ohjelmien valossa*. Tampereen yliopiston kasvatustieteen laitos, Julkaisusarja A: Tutkimusraportti N:o 24 1982. Tampere 1982.
- Reimaa Markku, *Diplomatian taikuri – Ralph Enckell*. Helsinki 2013.
- Rinne Matti, *Suomen opettajain liitto 1893–1973*. Helsinki 1973.
- Rinne Risto, *Suomen oppivelvollisuuskoulun opetussuunnitelman muutokset vuosina 1916–1970*. Turun yliopiston julkaisuja 1984. Turku 1984.
- Rinne Risto, Vuorio-Lehti Minna, *Tasa-arvon suuri masuuni: Muistutuksia 1960- ja 70-lukujen peruskoulukeskustelusta*. Teoksessa *Toteuttaako peruskoulu tasa-arvoa?*. Toim. Ritva Jaku-Sihvonen, Aslak Lindström, Sinikka Lipsanen. Helsinki 1996.

- Ripatti Viljo, R. H. Oittinen – *Työväen sivistäjästä koulun uudistajaksi*. Hämeenlinna 1992.
- Rommi Pirkko, Pohls Maritta, Poliittisen fennomanian synty ja nousu. Teoksessa *Herää Suomi – Suomalaisuusliikkeen historia*. Toim. Päiviö Tommila. Jyväskylä 1989.
- Ruin Olof, *Finlandsbilden i Sverige*. Teoksessa *Det hotade landet och det skyddade – Sverige och Finland från 1500-talet till våra dagar. Historiska och säkerhetspolitiska betraktelser*. Toim. Tapani Suominen, Anders Björnsson. Stockholm 1999.
- Ruohonen Pentti, *Keijo Liinamaa – Sovinnon mies*. Helsinki 1981.
- Rumpunen Kauko, *Huomautin hyvin täsmällisesti... – Tuokiokuvia L. A. Puntilan Suomesta*. Helsinki 1995.
- Rusi Alpo, *Vasemmalta ohi – Kamppailu Suomen ulkopoliittisesta johtajuudesta rautaesiripun varjossa 1945–1990*. Jyväskylä 2007.
- Saari Mirja, Ruotsin kieli Suomessa. Teoksessa *Monikielinen Eurooppa – Kielipolitiikkaa ja käytäntöä*. Toim. Marjut Johansson, Riitta Pyykkö. Tampere 2005.
- Salminen Esko, *Aselevosta kaappaushankkeeseen – Sensuuri ja itesesensuuri Suomen lehdistössä 1944–1948*. Keuruu 1979.
- Salminen Esko, *Porkkalan palautuksesta noottikriisiin*. Keuruu 1982.
- Salminen Esko, *Vaikeneva valtiomahti?*. Helsinki 1996.
- Sarjala Jukka, *Suomalainen koulutuspolitiikka*. Helsinki 1981.
- Sarjala Jukka, *Järki hyvä herätetty – Koulu politiikan pyörteissä*. Helsinki 2008.
- Seppinen Jukka, *Isänmaan asiat – Johannes Virolaisen elämäkerta*. Helsinki 2002.
- Seppinen Jukka, *Urho Kekkonen – Suomen johtaja – Poliittinen elämäkerta*. Helsinki 2004.
- Skrentny John D., *The Minority Rights Revolution*. Cambridge, Massachusetts, and London, England 2002.
- Smolander Jyrki, *Suomalainen oikeisto ja ”kansankoti” – Kansallisen Kokoomuksen suhtautuminen pohjoismaiseen hyvinvointivaltiomalliin jälleenrakennuskaudelta konsensusajan alkuun*. Turun yliopisto, Bibliotheca historica 63. Helsinki 2000.
- Soikkanen Timo, *Kansallinen eheytyminen – Myytti vai todellisuus? – Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. Juva 1984.
- Soikkanen Timo, *Presidentin ministeriö – Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliitiikan hoito Kekkonen kaudella*. Hämeenlinna 2003.
- Soikkanen Timo, *Yrjö Ruutu – Näkijä ja tekijä*. Juva 1991.
- Somerkivi Urho, *Peruskoulun kieliohjelman syntyvaiheita*. Kasvatus, Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja 6/1978.
- Somerkivi Urho, *Peruskoulu – Synty, kehittyminen ja tulevaisuus*. Vantaa 1982.
- Somerkivi Urho, Cavonius Gösta, Karttunen M. O., *Kouluhallitus – Skolstyrelsen 1869–1969*. Vantaa 1979.
- Stenbäck Pär, *När världen öppnade sig – En sextiotalskrönika*. Keuruu 2007.

- Stenbäck Pär, Politikern Jan-Magnus Jansson. Teoksessa *Jan-Magnus Jansson – ett multipoträtt*. Toim. Erik Allardt, Ralf Friberg, Pär Stenbäck, Bo Stenström. Helsingfors 1989.
- Stone Lawrence, The Revival of Narrative. Teoksessa *The Past and Present revisited*. Routledge & Kegan Paul. London and New York 1987.
- Suomi Juhani, *Presidentti – Urho Kekkonen 1962–1968*. Helsinki 1994.
- Suomi Juhani, *Taistelu puolueettomuudesta – Urho Kekkonen 1968–1972*. Helsinki 1996.
- Svenskt i Finland 1 – Studier i språk och nationalitet efter 1860*. Toim. Max Engman, Henrik Stenius. Helsingfors 1983.
- Söhrman Ingmar, *Språk, nationer och andra farligheter*. Stockholm 1997.
- Tarkka Jukka, *Kansallinen kolkuttaja – L. A. Puntilan yhteiskunnallinen elämäntyö*. Helsinki 2004.
- Telemäki Matti, *Koulujärjestelmäkustelu opettajain ammattilehdissä vuosina 1946–1968*. Tampereen yliopiston kasvatustieteen laitos, Julkaisusarja A: Tutkimusraportit No 5 1973. Tampere 1973.
- Thylin-Klaus Jennica, ”Den finländska svenskan” 1860–1920 – Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idéhistoriskt perspektiv. Åbo 2012.
- Tommila Päiviö, Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella. Teoksessa *Herää Suomi – Suomalaisuusliikkeen historia*. Toim. Päiviö Tommila. Jyväskylä 1989.
- Uino Ari, Kielitaistelu ja ”uusi suomalaisuusliike” 1918–1939. Teoksessa *Herää Suomi – Suomalaisuusliikkeen historia*. Toim. Päiviö Tommila. Jyväskylä 1989.
- Uino Ari, *Nuori Urho Kekkonen – Poliittisen ja yhteiskunnallisen kasvun vuodet (1900-1936)*. Helsinki 1985
- Uljas Päivi, *Hyvinvointivaltion läpimurto*. Helsinki 2012.
- Vihavainen Timo, *Kansakunta rähmällään – Suomettumisen lyhyt historia*. Keuruu 1991.
- Vihavainen Timo, Uusi asetelma – Uusi identiteetti?. Teoksessa *Venäjän kahdet kasvat – Venäjäkuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Toim. Timo Vihavainen. Helsinki 2004.
- Villstrand Nils-Erik, *Riksdelen – Stormakt och rikssprängning 1560–1812*. Helsingfors 2009.
- Virolainen Johannes, *Ainoa vaihtoehto – poliittinen keskusta*. Helsinki 1971.
- Virolainen Johannes, *Karjalaiset Suomen kohtaloissa*. Helsinki 1988.
- Virolainen Johannes, *Kuvat kulkevat – Henkilökuvia ja tapahtumia 1930-luvulta alkaen*. Helsinki 1994.
- Virolainen Johannes, Opetusministerinä Kekkonen valtakaudella. Teoksessa *Koulun ja kirjan maailma – Juhlakirja Jukka Sarjalan täyttäessä 60 vuotta 18.12.1999*. Toim. Jaakko Numminen pj.
- Virolainen Johannes, *Polun varrelta – Merkintöjä ja muistikuvia ihmisistä ja tapahtumista*. Helsinki 1993.
- Virolainen Johannes, *Pääministerinä Suomessa*. Helsinki 1969.
- Virolainen Johannes, *Sanoi Paasikivi – Muistelmia 1940-luvun vaikeilta vuosilta*. Keuruu 1983.
- Virolainen Johannes, *Vallankäyttö Kekkonen kaudella*. Helsinki 1986.

- Virolainen Johannes, *Valtioneuvos muistelee – Yhteistyöni Urho Kekkosen kanssa vuosina 1933–1981*. Helsinki 2000.
- Virolainen Johannes, *Yöpakkasista juhannuspommiin*. Helsinki 1982.
- Virolainen Kyllikki & Johannes, *Kolmas elämä*. Helsinki 1998.
- Väistö Janne, Kouluruotsi on historian, politiikan ja pedagogiikan peliä. Turun Sanomat 28.4.2014.
- Väistö Janne, Kultainen tilaisuus toi pakkoruotsin peruskouluun. Kanava 4/2014.
- Väistö Janne, Pelastaako Putin kouluruotsin. Turun Sanomat 16.2.2015.
- Wahlbäck Krister, *Jättens andedräkt – Finlandsfrågan i svensk politik 1809–2009*. Stockholm 2011.
- Wahlbäck Krister, Urho Kekkonen valtiomiehenä – Ruotsalainen näkökulma. Paasikivi-Seuran monistesarja nro. 98. Helsinki 1990.
- Wassholm Johanna, *Svenskt, finskt och ryskt – Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835*. Åbo 2008.
- Wright Sue, *Language Policy and Language Planning – From Nationalism to Globalisation*. New York 2004.
- Ylikangas Heikki, *Käännekohdat Suomen historiassa*. Juva 1986 .
- Åkerlund Andreas, *Mellan akademi och kulturpolitik – Lektorat i svenska språket vid tyska universitet 1906–1945*. Uppsala 2010.
- Åström Anna-Maria, Lönnqvist Bo, Lindqvist Yrsa, *Gränsfolkets barn – Finlandssvensk marginalitet och självhävvelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Helsingfors 2001.
- Åström Sverker, *Ögonblick – Från ett halvsekel i UD-tjänst*. Stockholm 1992.
- Østergård Uffe, *The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite States to National States*. Teoksessa *The Cultural Construction of Norden*. Toim. Øystein Sørensen, Bo Stråth. Oslo 1997.

English Summary

The debate surrounding the status of Swedish language studies in Finnish comprehensive schools has been ongoing for half a century. The debate toned down after 1968, at least in the public sphere, when the government decided to make it a mandatory subject. Mandatory Swedish language studies, otherwise called “*Forced Swedish*”, has become a constant topic since the late eighties, especially in discussion boards on the internet. By examining these discussions, one can observe that the people in general do not seem to understand the reasons behind the 1968 decision. The goal of this dissertation is to shed light on the reasons for the decision and the justifications behind them.

The central argument in this dissertation is that the language question was not merely centred on schools, nor was it limited to educational politics. To truly understand it, one must keep in mind the deep roots and wide influence of the Swedish language in Finnish society. The perspective of the study must be further widened to consider the international politics of the time. The language question became part of a much larger debate. It was intertwined with the discussion on Finland’s position in the Cold War world order. Thus, it is clear that in order to understand how Swedish language studies became mandatory in Finnish schools, one must study the case from various perspectives and take multiple motives into account.

Firstly, it should be noted that nationalism that emerged as a powerful political movement in the 19th century highlighted the importance of national languages. From the 19th century to the present, nationalism has taken many different forms. Considering the timeframe for this study, European nationalism was going through a peaceful era. This also reflected the relationship between the Swedish language and the wider Finnish society. Secondly, the meaning of language itself from different perspectives must be investigated. Two approaches could be used in achieving such an investigation: language as part of identity and language as a means of communication. An analysis of the Swedish language as part of identity brings to light the bilingual nature of Finnish society. This was especially important in the Cold War world. The Swedish language justified Finland’s position as a member of the Nordic countries and the West with Western values.

On the other hand, when considering the importance of the Swedish language as a means of communication, various points come to light. One prac-

tical unit of analysis, for example, is its importance to Finland's commercial competitiveness. The effect of the Swedish language on Finland's language legislation could also be examined. Furthermore, the ideological atmosphere of the time must be considered. In the 1960s, there was a powerful push towards equality in all areas of society. Equality was also used as an argument for mandatory Swedish language studies for all.

The source material for this study are the agents who played critical roles in shaping the language solution. I have divided them into four groups: educational institutions, political actors, public opinion (the press) and the wider Nordic context. Materials from educational institutions will assist in clarifying the pedagogic basis for Swedish language studies. By studying public opinion, the context of the solution will become clear. The political aspect will reinforce the understanding of how the political elites related to the question. Lastly, a study on the Nordic perspective of the question opens possibilities for completely unlocking a new and unused cache of source materials. While these four groups had differing motives accompanying their distinct lines of reasoning, they met occasionally in their efforts to influence the language debate and solution. Even a small sample of the sources will show that it would be wrong to study the case only on an organisational level. The language debate was based more on individual opinions and efforts than on cohesive party line opinions.

Even though the central focus of this study is on the parliamentary language solution of 1968, the starting point must be set much earlier. This is because the solution did not simply emerge around that year, but rather because it was a culmination of lengthy processes. The language debate intensified in the 1930s, but during the war against the Soviet Union and especially after the peace treaty in 1944, it was marginally settled in favour of bilingualism. An explanation for this was Finland's willingness to align with the Nordic countries instead of the Soviet-led eastern bloc. The final political steps were taken in 1966, when Prime Minister Paasio's Government began the legislative work on the comprehensive school's language question. The work was finished in 1968, which marks the conclusion of this study.

Based essentially on the arguments in this study, it can be shown that there is not a single all-encompassing reason for the language solution. Instead, two different starting points must be set to aid the discovery of the reasons. First, there is the meaning and influence of the Swedish language on the Finnish society. This aspect is known as "*long-term reasons*". Secondly, there are the

political factors affecting the timing of the solution. These factors are known as “*unexpected development*”. *Long-term reasons* created the foundation for the solution, and the *unexpected development* aspect helps to explain the timing of the solution.

When analysing the *long-term reasons*, it is evident that the language question went much deeper than simply introducing the Swedish language in Finnish schools. It highlighted the status of the Swedish language in Finnish society holistically. Two explaining factors can be found for this. First, the so-called *language-peace* was made between language groups during the Winter War because national unity in the face of foreign enemies was crucial. Secondly, changes in international affairs from the 1930s onwards forced Finland to reach out to its Nordic neighbours.

In the time period between the two World Wars, the Swedish language was considered alien to Finnish society. But when Finland was threatened by the Soviet Union, attitudes towards the Swedish language changed completely. This shift in perception of the Swedish language became proof of the fact that Finland was one of the Nordic countries and thus part of the west.

Due to incessant pressure from Soviet Union, maintaining good relations to the West was crucial for Finland, and relations with its Nordic neighbours proved to be a natural way for Finland to maintain them. President J.K. Paasikivi was the most potent advocate for this line of thought, known as “*statesman level justification*”, which a majority of Finland’s political elite and the press had adopted by the time the language solution was being finalised in the 1960s. The Nordic press was also actively covering Finland’s language debate. Naturally, it was beneficial for our western neighbours when Finland remained aligned with the Nordic countries and that it maintained a common language with them.

There were only two notable objections to the *statesman level justifications* that came from the category of *long-term reasons*. Firstly, there were deeply rooted emotional arguments about the alien nature of Swedish language and culture within Finnish society. Secondly, educational institutions at the time held a belief that not all students were capable of learning languages. Thus, mandatory studies were futile.

The emotional arguments against the Swedish language were stated carefully and indirectly, which shows how strongly the *statesman level justifications* had been adopted. Even if the criticism reduced in intensity, it did not necessar-

ily disappear. The political realities of the time mandated that criticism could not be stated publicly.

The language question wasn't an enormous issue in the Finnish parliament. Apart from the Swedish People's Party, the politicians gave it little notice; their focus was on more pressing issues. It got some notice when the press began writing about it in 1968, and when it became one of the issues in the presidential elections. But it was clear that the political circles maintained a positive attitude towards the Swedish language.

Prior to the period in 1968 when the press began reporting on a new aspect of the language debate, it revolved around internal arguments of educational institutions. Mandatory Swedish language studies were continuously opposed based on the view that not all students were capable of learning languages. This opinion was based on traditional stereotypes in which pupils were divided into two groups: practically gifted and academically gifted. Only the latter group was believed to be able to learn languages (i.e., Swedish). Educational professionals were even able to convince members of Prime Minister Paasio's Government and members of the education and culture committee.

The *Unexpected development*, which occurred in the spring of 1968, was a combination of many factors. During Christmas week in 1967, the education and culture committee made a public announcement stating that only the English language was to be a mandatory subject for all students. This announcement ignited lively debates in the press, and the publicity also ensured that the language debate became one of the themes of presidential elections. Candidates Matti Virkkunen, Veikko Vennamo, and the incumbent President Urho Kekkonen took a stand in favour of the Swedish language.

In those days, governmental negotiations followed the presidential elections. Due to this eventuality as the result of these negotiations, the office of Education Minister shifted from Social Democrats to the Centre party. The Centre party and especially the new Minister of Education, Johannes Virolainen, held a more favourable view of the Swedish language than the previous head, Minister R. H. Oittinen. Advocates for the Swedish language could also use other bargaining methods to persuade the left. In governmental negotiations, the Swedish People's Party found the possibility to ensure the support of the left by backing some economic policies that the political left advocated for.

The language solution promoted the principle of equality. Mandatory Swedish language studies in Finnish comprehensive schools was perceived to en-

hance social and regional equality, and this view was shared by almost all the political factions. The *Equality* that the language solution brought can also be seen differently. An ancient notion in Finland accepted Swedish as the language of the higher echelons of society. Thus, by making the Swedish language mandatory for all students, this final barrier to social equality—the inherent social ascendance based on language—would be removed.

There were also very practical arguments for Swedish studies. Firstly, the Swedish language was thought to be important for bureaucrats and officials. Furthermore, it was perceived to be highly beneficial for the labour market in general. Oddly, though, the value of Swedish language studies for Finnish people entering Sweden's labour market is largely absent in the discussions. However, one must keep in mind that the great wave of migration from Finland to Sweden was only a starting point at the time the language solution was reached.

Conclusively, it can be said that both the political circles and the press were quite unanimously advocating for the widespread use of the Swedish language in Finnish society. One cannot find the kind of nationalistic arguments against Swedish language studies (which are circulating today) from the language debate of late 1960s. At least in the public sphere, bilingualism assumed a certain kind of richness to its character rather than alienism, a foreign element encroaching society. Swedish language was especially important for Finland in the political climate of the Cold War as it justified Finland's position as a member of the Nordic countries.

Sammanfattning

I Finland härleder sig tvisten om det svenska språket från nationalismens uppkomst på 1800-talet. Den nuvarande tvisten om skolsvenskan har å andra sidan sitt ursprung i den undervisningsplan som slår fast att alla i grundskolan skall studera det andra inhemska språket – svenskan. När diskussionen om svenska språket som obligatoriskt skolämne granskas, är det lätt konstaterat att motiveeringen och tillkomsten av lagen som fastställde det svenska språket som obligatoriskt ämne i grundskolan, är oklar. Den här avhandlingens syfte är att analysera hur och varför svenska språket blev ett obligatoriskt ämne i grundskolan.

I en studie av bakgrundsorsaken till att svenskan blev obligatoriskt ämne i grundskolan krävs en helhetssyn som ser bortom skolornas interna tvister kring undervisningsplanen och istället beaktar svenska språkets betydelse för hela det finländska samhället. Först och främst måste den universella nationalistiska utvecklingen med början på 1800-talet beaktas därför att den här utvecklingen framhävde språkets betydelse på ett nytt sätt. Från och med 1800-talet framåt har nationalismen förändrats och kan delas in i olika skeenden. Den tid avhandlingsprojektet behandlar var nationalismens "fredliga" period, vilket även symboliserar förhållandet till det svenska språket i Finland. Däremot är det nödvändigt att betrakta språkets betydelse ur olika synvinklar. Språket har således två olika betydelser: språket som *identitet* och språket som *medel*. Beträffande identiteten, fungerar språket i den här studien som ett bevis för svenskans betydelse för det tvåspråkiga landet och för landets egen kultur. Språket bevisar också Finlands kulturella position, något som hade stor betydelse under det kalla kriget. Det svenska språket visade att Finland var en del av Norden, och därmed västvärlden och den västliga kultursfären. Språket som *medel* är synlig inom språkets betydelse för till exempel landets konkurrenskraft, kommunikation till utlandet och i relation till Finlands språklag. Å andra sidan finns det också skäl att beakta tidens ideologiska inriktning. Under 1960-talet fanns i västvärlden en stark ideologisk tanke om samhällelig jämlikhet. Den här tanken fanns även närvarande under processen beträffande grundskolan och den obligatoriska svenskan.

Avhandlingen tar avstamp i slutet av fortsättningskriget då Finlands relation till Sovjetunionen förändrades och samhället ställde stora krav på en förändrad kurs inom inrikes- och utrikespolitiken. Strax efter freden förändrades också

relationen till skol- och språkpolitiken vilket avslöjar de nya utgångspunkter som blev aktuella i det efterkrigstida Finland.

I avhandlingen granskas hur skolvärldens experter förhöll sig till språkundervisningen. Här analyseras kommittéernas, skolsektorns och lärarorganisationernas åsikter om elevers möjligheter till språkinläring. Den tid som behandlas börjar vid andra världskrigets slut och sträcker sig till riksdagens beslut om grundskolan våren 1968. Perioden är ganska lång men med en längre tidsperiod ges en bättre förståelse för hur förändringen i samhället även påverkade uppfattningen om innehållet i utbildningen.

För det andra analyseras regeringen Paasios arbete med lagförslaget rörande grundskolan. Utöver detta analyseras lagstiftningsarbetet i riksdagens kulturutskott samt partierna och deras relation till språkfrågan i grundskolan. Här analyseras också den politiska gränslinje som språkfrågan skapade. Vilka partier var för och vilka emot den obligatoriska svenskan i slutet av 1967.

För det tredje behandlas en överraskande förändring i språktvisten, då en förväntad lösning med ett obligatoriskt språk plötsligt byts till en lösning med två obligatoriska språk. Tidsperioden börjar med kulturutskottets kommittébetänkandens första läsning julveckan 1967. Det här följdes av en hetsig diskussion i pressen med argument både för och emot den obligatoriska skolsvenskan.

Orsaken till språkbeslutet baserades på två olika premisser. Den första premissen berör det svenska språkets betydelse i det finländska samhället, vilket kan betecknas med begreppet *de långsiktiga motiveringarna*. Den andra premissen bakom språkbeslutet var den politiska beslutsprocessen, som här benämns *en oväntad vändning*. De långsiktiga motiveringarna låg som grund för grundskolan språkbeslutet, medan en oväntad vändning fungerade som den slutliga tändande, som försäkrade beslutsfattare bakom två språks lösning.

När *de långsiktiga motiveringarna* granskas blir det klart att det inte bara var en fråga om språkundervisningen i grundskolan, men det svenska språkets betydelse i det finländska samhället. Bakom detta fanns två utvecklingar i slutet av 1930-talet. Den första var språkfreden, vilken överenskom om under vinterkriget och som höll under hela efterkrigstiden. Under Sovjetunionens tryck var det omöjligt att fortsätta landets interna språktvist. Den andra utvecklingen gällde förändringar i världspolitiken på 1930-talet, vilket tvingade Finland att öka sitt samarbete med de övriga nordiska länderna, särskilt Sverige. Som ett resultat av dessa två utvecklingar tog det svenska språkets betydelse för Finland en ny vändning. Från mellankrigsperioden, när det svenska språket ses som

ett främmande element i finska Finland, tillkom ett perspektiv där det svenska språket var ett bevis på att Finland var en del av de nordiska länderna. Som ett skandinaviskt språk vittnade det svenska språket om språklig och kulturell sammanhållning.

Språkbeslutets oväntade vändning under våren 1968 var summan av olika enskilda processer, som ursprungligen inte hade något att göra med varandra. Den *oväntade vändningen*, började med kulturutskottets beslut om ett obligatoriskt språk, engelska, julveckan 1967, vilket startade den heta debatten i pressen. Detta resulterade i att språkfrågan blev ett presidentvalstema, vilket den annars förmodligen inte hade blivit. Samtliga kandidater i presidentvalet tog ställning för det svenska språket. Det här å sin sida utvecklade också argumentering för svenskan i pressen. Tidigare hade språkfrågan främst varit en diskussion om språkets roll i skolan, men i samband med presidentvalet lyftes även språkets betydelse för den nationella kulturen, utrikespolitiken och jämlikheten fram. En av de viktigaste faktorerna bakom den slutliga lösningen var att den sittande presidenten Urho Kekkonen argumenterade för svenska språket.

Som ett resultat av presidentvalet ingicks, i enlighet med tidigare praxis, nya regeringsförhandlingar, vilket gjorde det möjligt att byta ut landets ministrar. Utan en ny president och den efterföljande utnämningen av en ny regering, skulle undervisningsministerns portfölj knappast ha flyttats från det Socialdemokratiska partiet till Centerpartiet.

En sista avgörande faktor för den oväntade vändningen var den ekonomiska situationen i Finland, vilket gav det Svenska folkpartiet en vågmästarroll i regeringsförhandlingarna. För den slutliga lösningen i språkfrågan behövdes således egentligen två parallella utvecklingar, *en oväntad vändning* och *de långsiktiga motiveringarna*.

LYHENTEET

EEC	European Economic Community
EFTA	European Free Trade Association
FSA	Finlands Svenska Arbetarförbund
IKL	Isänmaallinen kansanliike
Kepu	Keskustapuolue
Kok.	Kansallinen Kokoomus
LKP	Liberaalinen kansanpuolue
ML	Maalaisliitto
NATO	North Atlantic Treaty Organization
RKP	Ruotsalainen kansanpuolue
SAK	Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto
SDNL	Suomen Demokraattinen Nuorisoliitto
SDP	Suomen Sosialidemokraattinen Puolue
SFP	Svenska folkpartiet
SKDL	Suomen Kansan Demokraattinen Liitto
SKP	Suomen Kommunistinen Puolue
SMP	Suomen Maaseudun Puolue
SUKOL	Suomen Uusien Kielten Opettajien Liitto
TPSL	Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattinen Liitto
UD	Utrikesdepartementet (Ruotsi)
UM	Ulkoasiainministeriö (Suomi)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
YK	Yhdistyneet kansakunnat
YYA	ystävyy-, yhteistyö- ja avunanto

Viitteissä käytetyt arkistoyhteyksiin liittyvät lyhenteet on ilmoitettu lähdeluettelossa.

Henkilöhakemisto

Aattonen, Toivo 95

Aho, Erkki 105, 107, 108, 232

Aho, Lauri 140, 179

Ahonen, Sirkka 21, 67, 117, 118

Aitio, Paavo 136

Alasuutari, Pertti 76

Aleksanteri II, Venäjän keisari (Romanov) 50

Alenius, Ele 128, 141, 207

Anderson, Benedict 25

Antila, Toivo 150

Armstrong, John A. 26

Aro, Pirkko 159

Aukia, Pekka 98

Autio, Veli-Matti 19, 21, 75

Backlund, Georg 152, 163, 164, 167, 224, 226

Berner, Arne 159

Bertil, Ruotsin prinssi (Bertil Gustaf Oskar Carl Eugén) 155, 162, 163, 277

Boyd, Sally 24

Breilin, Reino 146, 147

Burman, Pauli 127, 128, 129, 153, 214

Cajander, A. K. 175

Cavonius, Gösta 18, 19, 77, 88, 93, 94, 95, 98, 131

Cleve, Anders 179

Coleman, Michael 28

Donner, Jörn 273

Ehrnrooth, Georg C. 149, 158, 159, 160, 164, 196, 208, 209, 212, 215

Ekberg, Henrik 20, 165

Enckell, Ralph 38, 200, 201

Engman, Max 21, 51
Engström, Nils Göran 98, 102, 195
Enkvist, Nils Erik 105
Erlander, Tage 36, 38, 58, 59, 140, 155, 156, 157, 277

Fagerholm, K.-A. 35, 136, 140, 144, 153, 154, 169, 194, 202, 205, 206, 207, 255, 256, 258, 267, 273
Forsberg, John 132, 138
Frösén, L. J. 164

Geber, Erik 19
Gestrin, Kristian 138, 139, 149, 152, 159, 160, 164, 167, 209, 221, 224, 226, 244
Granvik, Ragnar 149, 160
Grigorkoff, Margareta 99, 102

Haahtela, Kauko 88, 93, 95, 98
Haapasalo, Kalervo 242
Hanhirova, Veikko 150, 247, 269
Hasu, Heikki 152, 167, 224, 226
Haukipuro, Erkki 236, 247, 269
Hautamäki, Jarkko 117
Heiden, Fjodor 50
Heikinheimo, Seppo 271
Helo, Johan 77
Henttonen, Antti 221
Hietala, Toivo 150
Hinkkanen, Aleksanteri 98
Hitler, Adolf 174
Hobsbawm, Eric 26, 27, 28
Holma, Ilkka 75, 77
Holopainen, Alekstanteri 247, 269
Honkanen, Veikko 247, 269
Honkonen, Kuuno 152
Huima, Sakari 152

Husén, Torsten 111

Häggbloom, Evald 149, 152, 160, 226

Hägglöf, Ingemar 36, 59, 126, 134, 136, 139, 140, 141, 150, 151, 156, 161, 162, 167, 171, 201, 219, 220, 227, 228, 238, 250, 267, 270

Häikiö, Juuso 247, 270

Häkkinen, Eero 214

Hämäläinen, Pekka Kalevi 21

Häppölä, Leo 247, 269

Häyrynen, Yrjö-Paavo 117

Iisalo, Taimo 19

Immonen, Kari 120

Isacsson, Bert Eric 134, 139, 140, 141, 156, 162, 228

Iskala, M. 164

Isohookana-Asunmaa, Tytti 20, 166

Isokallio, Olavi 98

Itälä, Jaakko 98, 99, 102, 127, 153

Jakobson, Max 58, 60

Jansson, Jan-Magnus 13, 35, 132, 133, 134, 135, 136, 159, 161, 165, 199, 202, 203, 208, 209, 213, 254, 267, 268, 277, 287

Jauhiainen, Annukka 80

Johanson, Lars O. 95

Junnila, Tuure 149

Juva, Mikko 165

Jämsén, Artturi 150

Kaarlonen, Katri 236, 247, 269

Kaasalainen, Nestori 128

Kajava, Kalevi 111

Kalavainen, Meeri 128, 152, 224, 247, 269

Kalela, Jorma 15, 16

LISÄYS Kallio, Kyösti 269

Kallio, Niilo 88, 93, 94
Kallio, Voitto 35, 88, 95, 97, 127, 128, 129, 130, 153, 158, 220, 230, 231, 247
Kangas, Reino 150, 236
Karjalainen, Ahti 35, 200, 201, 219, 220, 254, 258, 263, 266, 267
Karpola, Reino 150
Karsma, Veikko 180
Karvikko, Irma 160
Katajala, Kimmo 16
Kekkonen, Sylvi 155
Kekkonen, Urho 20, 21, 22, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 86, 88, 122, 126, 134, 140, 152, 155, 156, 157, 163, 171, 172, 176, 183, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 197, 198, 199, 202, 205, 206, 216, 219, 220, 244, 248, 251, 254, 256, 258, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 272, 276, 284
Kempainen, Jaakko 150
Kilpi, Eino 83, 88
Kiuasmaa, Kyösti 21
Kivinen, Osmo 21, 119
Kohonen, Aulis 94
Koivisto, Mauno 36, 59, 155, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 229, 230, 232, 241, 242, 249, 250, 254, 258, 263, 266, 267
Kokkola, Veikko 206
Kokkonen, Joonas 103
Koskenniemi, Matti 77, 95, 98, 102
Korhonen, Anu 17
Korsbäck, Verner 149, 164, 208
Kovalev, Andrei 279
Kronvall, Olof 23
Kull, Magnus 138, 149, 160, 209
Kullberg, Henrik 75
Kulovaara, Urho 77
Kuosmanen, Paavo 128, 129, 240
Kuusi, Pekka 120, 253
Kuusisto, Taneli 103
Kääriäinen, Seppo 165, 166, 200

Lahdes, Erkki 111
Lahtela, Olavi 128, 129, 148, 149, 247, 269
Lampinen, Osmo 21, 71, 72, 87, 94, 119
Lappalainen, Antti 20, 223
Laurinen, Inkeri 77, 78
Laxén, Kaj 243
Lehtinen, Lasse 22
Lehtovaara, Arvo 106
Leifland, Leif 162
Leinonen, Armas 95, 98, 152, 167, 224, 244, 245, 246, 247, 270
Leivo-Larsson, Tyyne 128, 148, 150, 159, 178
Leppälä, Juhani 75, 77, 111
Leppänen, Veli-Pekka 22, 205
LISÄYS Leskinen, Risto 220
Leskinen, Väinö 205, 243
Liinamaa, Keijo 13, 171, 203, 205, 233
Lindblom, Olavi 206
Lindblom, Seppo 229
Lindeman, Lars 131, 144, 202, 214, 240, 241, 242
Linna, Heimo 150
Linna, Ilmari 247, 269
Linkola, Anna-Liisa 15, 152, 159, 223, 224, 225, 244, 246, 247, 270, 272
Ljungdahl, Gunnar 133, 134, 135, 192, 270, 279
Loimaranta, A. K. 88, 93
Luja, Sinikka 152, 268
Lukkarinen, Impi 152, 167, 224, 226, 239
Lähteenmäki, Olavi 95, 98, 149

Majander, Mikko 22, 54, 185, 187, 280
Malinen, Paavo 98
Malkamäki, Aino 72, 75, 77, 88
Marklund, Sixten 108
McRae, Kenneth D. 30, 31

Meinander, Henrik 21

Melin, Ingvar S. 149, 160, 208, 209, 215

Mustelin, Olof 22, 51

Myrdal, Alva 253

Myrdal, Gunnar 253

Nevalainen, Anna 77

Nevalinna, Rolf 103

Niini, Aarno 88, 93, 95, 98

Niinikoski, Paavo 150, 236, 247

Niininen, V. A. 77, 111

Nikkilä, Olavi 150

Nilsson, Torsten 171, 277

Niskanen, Esko 241

Nordfors, Kurt 95, 98

Nordström, Torsten 139, 159, 160, 164, 208, 215

Numminen, Jaakko 153, 154

Nurmi, Veli 19, 21, 97, 124

Nurminen, Nestori 141

Oakes, Leigh 28

Oittinen, R. H. 20, 34, 35, 36, 45, 65, 68, 84, 88, 93, 94, 105, 118, 120, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 135, 137, 138, 144, 145, 146, 150, 153, 161, 166, 167, 177, 178, 179, 181, 183, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 203, 206, 208, 216, 218, 219, 220, 228, 232, 236, 240, 249, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 262, 264, 267, 268, 269, 271, 272, 279

Paananen, Ilmo 241

Paasikivi, J. K. 21, 41, 53, 55, 56, 64, 65, 83, 86, 134, 152, 175, 176, 183, 188, 189, 193, 259, 261, 265, 266, 274, 282

Paasio, Rafael 18, 19, 36, 38, 43, 55, 65, 122, 124, 126, 127, 144, 152, 153, 158, 171, 172, 194, 195, 196, 197, 201, 202, 205, 211, 216, 232, 240, 241, 243, 252, 255, 256, 257, 263, 264, 266, 267, 268, 284

Paaso, Hannes 236, 247, 269

Paavola, Erkki 146, 149, 159

Palme, Olof 38

Palmgren, Bo 158
Palviainen, Åsa 24
Partanen, Ensio 95, 128, 129, 152, 167, 214, 224, 225, 228, 241, 242, 245, 246, 247, 248, 269
Pekkala, Mauno 41
Pekkanen, Paavo 95
Pekkarinen, Pentti 247, 269
Pesonen, Niilo 103
Pihkala, Erkki 15
Piri, Riitta 21, 103
Pitsinki, Kaarlo 205, 206
Podgorny, Nikolai 163
Pohjonen, Mauno 236
Poijärvi, L. Arvi P. 72, 98, 128, 130, 132, 153, 183, 256
Polvinen, Tuomo 22, 134
Procopé, Victor 149, 160, 208, 215
Puntila, L. A. 13, 35, 127, 128, 129, 152, 205, 206, 207, 210, 212, 216, 242, 246, 247, 269, 272, 279

Raatikainen, Erkki 153, 205, 243
Raipala, Matti 247, 270
Ravila, Paavo 103, 140
Reuter, Ole 105, 109, 110, 221, 274
Rihtniemi, Juha 150, 159, 164, 196, 210
Ripatti, Viljo 36, 271
Rosnell, Irma 128, 129, 141
Ruutu, Martti 84, 221
Ruutu, Yrjö 40, 41, 44, 72, 75, 87
Räihä, Jouko A. 98, 105, 108, 109, 195, 221, 232
Räsänen, Pauli 152, 167
Rönkkö, Tahvo 247, 269

Saalasti, Kerttu 20, 65, 86, 88, 128, 129, 148, 150, 152, 159, 165, 169, 224, 234, 235, 236, 247, 269
Saarela, Olli 36
Saarto, Veikko 224

Salama, Aune 128, 152, 224, 247, 269
Salo, Arvo 140, 144, 152, 159, 167, 169, 178, 214, 224, 226, 241, 243, 244, 267
Salo, Tuure 149, 160
Salonen, Olavi 206
Salmela, Alfred 75, 77, 88, 95, 98, 111, 118
Salmela, Olli 15
Salminen, Arvo 72
Salminen, Esko 173, 174, 184, 185
Sarjala, Jukka 21
Saurio, Tuomo 98
Savela, Veikko 150
Seppälä, Felix 88, 93
Siiskonen, Aili 129, 152
Sileäkangas, Aulis 150
Sillantaus, Pentti 137, 150, 152, 164, 165, 167, 224, 226
Simojoki, Martti 103
Simson, Pilka 75
Sinkkonen, Yrjö 247, 269
Sirén, Eino 178
Skrentny, John D. 280
Smolander, Jyrki 22
Snellman, J. V. 50, 118
Soikkanen, Timo 22, 174
Soini, Timo 15
Somerkivi, Urho 18, 21, 80, 98, 104, 105, 109, 183
Stabell, Bredo 197
Steinby, Torsten 151
Stenbäck, Pär 36
Stone, Lawrence 16
Sukselainen, V. J. 164
Suksi, Markku 204
Sundfeldt, Sten 139, 141, 162, 169, 250
Suomi, Juhani 22, 156, 157, 163, 188, 190, 205, 206, 266

Takala, Sauli 108

Tallgren, Carl Olof POISTA (vai C.O.) 139, 149, 160, 207, 208, 212, 215, 244

Tamminen, K. 164

Tarjanne, P. K. 151, 152

Tawaststjerna, Erkki 103

Tegnér, Gösta 162

Teir, Grels 149, 150, 153, 207, 208, 212, 213, 214, 215, 229

Tenhiälä, Juho 129, 213

Terästö, Edit 152, 224, 247, 269

Thapper, Fridolf 162, 277

Thylin-Klaus, Jennica 25

Tiekso, Anna-Liisa 95, 127, 128, 129, 141, 147, 150, 152, 163, 212, 222, 224, 228, 229, 236, 237, 238, 239, 249, 268

de Triboulet, Jean-Jacques 279

Tuovinen, Matti 151, 152

Turja, Ilmari 176

Turunen, Hertta 99

Uusitalo, Eino 148, 150, 152, 164, 224, 236, 268

Vaittinen, Alli 150

Vanamo, Jorma 201

Vanhanen, Tatu 155

Venamo, Veikko 160, 188, 202, 248, 270

Viitanen, Martti 158

Vilenius, R. 164

Vilkuna, Kustaa 88, 93

Vilmi, Pekka 150, 236, 247, 269

Vilponiemi, Väinö 249

Virkkunen, Matti 159, 188, 190, 191, 202

Virolainen, Johannes 13, 15, 18, 19, 20, 35, 36, 65, 95, 126, 127, 129, 140, 144, 156, 159, 160, 164, 165, 166, 168, 169, 178, 195, 200, 203, 207, 209, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 247, 248, 249, 252, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 269, 271, 285

Virtanen, Reijo 98, 102, 214

Volotinen, Mikko 152, 224, 268

Voutilainen, Touko 98

Väyrynen, Antero 229, 240

Wahlbäck, Krister 23, 53, 60, 61, 62, 63, 187

Wallenberg, Marcus 276

Westerlund, Henrik 139, 149, 160, 208, 215

White, Hayden 17

Wirtanen, Atos 179

Wright, von G. H. 179

Wuolijoki, Hella 41

Ždanov, Andrei 40

Åkerlund, Anders 275

Åström, Sverker 187

Janne Väistö

Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa

Kysymys ruotsin kielen asemasta peruskoulussa on ollut esillä julkisuudessa jo puoli vuosisataa. 1980-luvun lopulta alkaen käsitteestä ”pakkoruotsi” on tullut kestoaihe. Pakkoruotsi-keskustelun myötä kieliratkaisu ja sen historialliset vaiheet ovat alkaneet elämään omaa elämäänsä ja itse ratkaisusta on muodostunut eräänlainen epävirallinen totuus. Yleisesti kieliratkaisun katsotaan syntyneen Johannes Virolaisen ja RKP:n tekemässä lehmänkaupassa.

”Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa” on tutkimus siitä, miten ja miksi ruotsin kieli tuli pakolliseksi aineeksi peruskouluun keväällä 1968. Tutkimuksessa nousee esille kysymyksiä, millä kieliratkaisua perusteltiin ja ketkä osallistuivat kielikiistaan. Pyrkivätkö myös ulkovaltiot – Ruotsi – vaikuttamaan kieliratkaisuun?

Janne Väistön tutkimus pureutuu yhteiskunnallisesti merkittäviin aiheisiin: ruotsin kielen historialliseen asemaan Suomessa sekä suomalaiseen kielipolitiikkaan. Tutkimuksessa kielikysymys yhdistyy myös Suomen ulkopolitiikkaan ja Suomen asemaan idän ja lännen välissä.

9 789517 658621 >